

**T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI**

**HAZAR HAVZASI'NIN JEOPOLİTİĞİ VE TÜRK TARİHİ
AÇISINDAN ÖNEMİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Kübra AKBULUT**

**Danışman
Prof. Dr. Hacı Ömer BUDAK**

**2018
KIRIKKALE**

KABUL-ONAY

[Prof. Dr. Hacı Ömer BUDAK] danışmanlığında [Kübra AKBULUT] tarafından hazırlanan “[Hazar Havzası’nın Jeopolitiği ve Türk Tarihi Açısından Önemi]” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü [Tarih] Anabilim dalında [Yüksek Lisans] tezi olarak kabul edilmiştir.

.../.../20..

(İmza)

[Unvanı, Adı ve Soyadı] (Başkan)

.....

[İmza]

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

.....

[İmza]

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

.....

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../05/2018

(Prof. Dr. İsmail AYDOĞAN)

Enstitü Müdürü

KİŞİSEL KABUL/AÇIKLAMA

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Hazar Havzası’nın Jeopolitiği ve Türk Tarihi Açısından Önemi” adlı çalışmanın tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını, faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu beyan ederim.

...../03/2018

Kübra AKBULUT

ÖN SÖZ

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırladığımız bu çalışmada, Hazar Havzası'nın Türk Tarihi açısından jeopolitik, jeostratejik önemini ortaya koymaya çalıştık. Avrasya kıtası ve Orta Asya bölgesi dünya hâkimiyetine giden en önemli yollardandır. Bugüne kadar dünya hâkimiyeti üzerine ne kadar teori ve tez geliştirilmişse hepsi Avrasya hâkimiyeti üzerinde durmuştur. Hazar Havzası, Avrasya hâkimiyetine gidecek yolda zengin yer üstü ve yer altı kaynaklara sahip olmasından dolayı uluslararası petrol mücadelesinde tarih boyunca kıtasal güçler tarafından hâkim olunmak istenen bir bölge olmuştur. Araştırmamız jeopolitik ilmi üzerine bir bölge çalışması olduğu için öncelikle jeopolitik ve Hazar Havzası hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Ancak Jeopolitik ilmi üzerine çok fazla akademik çalışma olmadığından bu hususta daha çok süreli yayınlardan yararlanılmıştır. Havza'nın Türk tarihindeki yeriyle ilgili verilen bilgiler ise sınırlıdır. Bunda Türk milletinin çok geniş bir coğrafyada faaliyet göstermesi etkili olmuştur. Türk milletinin tarihini belli bir coğrafi mekâna sığdırmak çok zordur. Araştırmamızda Türklerin ana yurt edindikleri coğrafyalardan yola çıkarak Hazar Bölgesi'nde faaliyet gösteren Türk devletleri ve toplulukları hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Yapılan araştırmalara göre Hazar Havzası, dünya petrol rezervlerinin tahmini %25'ine, doğal gaz rezervlerinin ise %40-45'ine sahiptir. Bu rakamlar da bölgenin jeopolitik önemini ve küresel güçlerin söz konusu bölgeye olan ilgisini artırmaktadır. Çalışmanın diğer bölümlerinde ise bölgenin doğal zenginlikleri ve enerji kaynakları hakkında bilgi verilmiş; bu kaynaklara sahip olmak için verilen uluslararası petrol mücadelesine değinilmiştir. Ayrıca bu mücadelede yer alan Amerika Birleşik Devletleri'nin, Avrupa Birliği ülkelerinin, Rusya, İran, Çin ve Türkiye'nin bölgedeki menfaatleri değerlendirilmiştir.

Tezin hazırlanması safhasında bilgi, tecrübe ve desteğini benden esirgemeyen tez tanışmanım Prof. Dr. Hacı Ömer Budak'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

__ 2018

Kübra Akbulut

ÖZET

Akbulut, Kübra, “Hazar Havzası’nın Jeopolitiği ve Türk Tarihi Açısından Önemi”, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2018.

Bu çalışmada Hazar Havzası’nın Türk tarihi açısından önemine de değinilerek Türk topluluklarının yaklaşık olarak MÖ 2 binli yıllardan itibaren Havza’da iskân ettikleri, günümüzde bölgede var olan Türk Cumhuriyetlerinin onların bir uzantısı olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Orta Asya ve Hazar Havzası’nda Hun, Oğuz, Sümer, Avar ve Hazar gibi büyük Türk devletleri; İskit, Sabar (Sibir), Samarta, Alan ve Kas gibi Türk menşeli olma ihtimali yüksek olan Türk toplulukları faaliyet göstermişlerdir. Bugün Hazar Havzası’nda Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan yerleşik durumdadır. Orta Asya’da ise Türk Cumhuriyetlerinden Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan yer almaktadır. Havza, geçmişten günümüze bir Türk yurdudur. Bugün dünya üzerinde tahmini 250-300 milyon Türk nüfusu bulunmaktadır. Bu çalışmanın diğer amacı da bölgenin jeopolitik öneminden kaynaklanan mücadeleye vurgu yapmaktır. Gelişen sanayi ve teknolojinin etkisiyle dünya devletlerinin enerjiye olan ihtiyaçları her geçen gün artmaktadır. XXI. yüzyılın uluslararası ilişkilerine enerji-siyaset yön vermektedir. Bu bağlamda Avrasya ve Orta Asya, XIX. yüzyıldan XXI. yüzyıla enerji savaşlarının yaşandığı bir coğrafya olmuştur. Hazar Havzası da sahip olduğu stratejik enerji kaynakları ile bu mücadeleye zorunlu olarak dâhil edilmiştir. Her devletin söz konusu bölgede jeopolitik çıkarları söz konusudur: Küresel ve bölgesel güçler bölgede jeopolitik çıkarlarını korumak adına enerji kaynaklarına hâkim olmaya, enerjinin geçtiği güzergâhları kontrol etmeye, petrol ve doğal gaz gibi stratejik metalleri kendi pazarlarına akıtmaya çalışmaktadır. Araştırmamızda bu devletlerin bölgede jeopolitik çıkarları uğruna verdikleri mücadele aktarılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Enerji, Jeopolitik Çıkarlar, Jeopolitik mücadele, Türk Tarihi,

ABSTRACT

Akbulut, Kubra, “The Geopolitics of Hazar Basin and Its Importance in the Turkish History”, MA Thesis, Kırıkkale, 2018.

In this study, the importance of the Hazar Basin in terms of Turkish history was also explained upon and it was attempted to show that the Turkish and Turkish Communities were an extension of the Turkish Republics that existed in the region since the 2th millennium BC. In Central Asia and Hazar Basin, large Turkish states such as Hun, Oguz, Sumer, Avar and Hazar; Turkish communities with high probability of Turkish origin such as Scythian, Sabar (Siberian), Samarta, Alan and Kas were active. Today, Azerbaijan, Kazakhstan and Turkmenistan are established in Caspian Basin. In Central Asia, Uzbekistan, Kyrgyzstan and Tajikistan are the Turkic Republics. The basin is a daily Turkish dormitory from the past. Today, there are estimated 250-300 million Turkish population in the world. The other goal of this study is to emphasize the struggle resulting from the geopolitical importance of the region. With the effect of the developing industry and technology, the needs of the world governments are increasing day by day. XXI. It gives energy-politics direction to the international relations of the century. In this context, Eurasia and Central Asia, XIX. XXI century. It has become a geography where energy battles have been experienced for centuries. The Hazar Basin has also been included in this struggle with its strategic energy sources. Each state is concerned with the geopolitical interests of the region: global and regional forces are trying to dominate energy resources in order to preserve their geopolitical interests in the region, to control the routes through which energy flows, and to channel strategic commodities such as oil and natural gas into their markets. In our research, it will be tried to convey the struggle that these states gave for the geopolitical interests in the region.

Keywords: Energy, Geopolitical Interests, Geopolitical Struggle, Turkish History

KISALTMALAR

\$ Amerikan Doları

Age Adı Geçen Eser

Agm Adı Geçen Makale

AB Avrupa Birliği

ABD Amerika Birleşik Devletleri

AÇG Azeri Çırağ Güneşli

AIOC Azerbaycan Uluslararası İşletme Şirketi

ANAP Anavatan Partisi,

ASEAN Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği

AXPO İsviçre Şirketi

BDT Bağımsız Devletler Topluluğu

BM Birleşmiş Milletler

BOP Büyük Orta Doğu Projesi

BOTAŞ Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim

BP British Petroleum

BTC Bakü Tiflis Ceyhan

BTE Bakü Tiflis Erzurum

C Cilt

Cf Mal bedeli ve navlun (ticarete)

CHEVRON Dünyadaki en büyük petrol şirketlerinden biri (ABD)

CHP Cumhuriyet Halk Partisi

CIA Merkezi İstihbarat Teşkilatı

CNPC Çin Ulusal Petrol Şirketi

CONOCO ABD şirketi

CPC Hazar Havzası Konsorsiyumu

ÇHC Çin Halk Cumhuriyeti

E. ON Ruhrgas: Almanya'ya ait şirket

ENI Ente Nazionale Idrocarburiyen, İtalyan Şirketi

Exxon Mobil Amerikan Çok Uluslu Petrol ve Doğal Gaz Şirketi

Faz Elektrik geriliminde evre

GAZPROM GazovayaPromyshlennost'un Gaz Sanayisi kısaltması. Rus Şirketi

GP Gold PeakGroup, Hong Kong Şirket

GSYİH Gayrisafi Yurt İçi Hâsıla

IMF Uluslararası Para Fonu

INOGATE Avrupa'ya Ülkeler Arası Gaz ve Petrol Taşınması Programı

Itochu Japonya devletine ait şirket

KAZMUNAİGAZ Kazakistan'ın devlete ait petrol ve gaz şirketi.

KHT Kara Hâkimiyet Teorisi

KİS Kitle İmha Silahları

KKH Kenar Kuşak Hâkimiyeti

Km Kilometre

Km² Kilometre kare

LNG Sıvılaştırılmış doğal gaz kokusuz, renksiz zehirli olmayan sıvı fazda bir yakıt

LukAgip Rusya ve İtalya ortak şirketi

Lukarko Rus şirketi

LUKoil Rusya'nın En Büyük Petrol Üretim Şirketi

m metre

m³ metreküp

Mm Milimetre

MÖ Milattan Önce

MT Askerî ölçü tonu, askerî teknisyen: bakanlık timi

NATO Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü

NIOC İran Devlet Petrol Şirketi

OIEC İran'a ait şirket

OPEC Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü

ÖİH Özbekistan İslami Hareketi

PKK Kürdistan İşçi Partisi

RF Rusya Federasyonu

S Sayfa

SB Sovyetler Birliği

SGC Güney Gaz Koridoru Şirketi

SHELL Hollanda menşeli dünyanın en büyük petrokimya şirketlerindendir.

SINOPEC Çin Petrol Şirketi

SOCAR Azerbaycan Devleti'ne ait petrol ve gaz şirketi

SSCB Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

Statoil Norveç Şirketi

ŞİÖ Şanghai İşbirliği Örgütü

TACIS BDT Ülkelerine Yönelik Teknik Yardım Programı

TANAP Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı

TAP Trans- Adriyatik Boru Hattı

TAPI Trans Afgan Doğal Gaz Boru Hattı Projesi

TOTAL Fransa Merkezli Çok Uluslu Şirketi

TPAO Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı

TPE Tüketim Petrol Eşdeğeri

TRACECA Avrupa Kafkasya Orta Asya Ulaştırma Koridoru

USD Amerika Birleşik Devletleri resmi para birimidir.

v/g Varil/gün

vb. Ve benzeri

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Hazar Bölgesi Petrol ve Doğal Gaz Rezervleri	73
Tablo 2. Hazar Petrolleri Üretim ve İhracat Projeksiyonu.....	73
Tablo 3. BTC Hattının Gelişim Aşamaları.....	98
Tablo 4. BTC Hattının Teknik Özellikleri.....	99
Tablo 5. AB Enerji Bilançosunda Yakıt Payları	145

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1. Azerbaycan Doğal Gaz Rezervleri	76
Grafik 2. İran'ın Kara, Deniz Petrol Rezervleri	82
Grafik 3. İran'ın Petrol Rezervleri (Milyar varıl)	83
Grafik 4. İran'ın Başlıca Doğal Gaz Kaynakları.....	84
Grafik 5. İran'ın Kanıtlanmış Doğal Gaz Rezervleri (trilyon metreküp)	84

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	i
ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
KISALTMALAR	iv
TABLolar LİSTESİ	vii
GRAFİKLER LİSTESİ	viii
İÇİNDEKİLER	ix

GİRİŞ	1
-------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM HAZAR BÖLGESİ

1.1. ORTA ASYA VE KAFKASYA’NIN JEOPOLİTİK ÖNEMİ	5
1.2. HAZAR DENİZİ’NİN JEOPOLİTİK VE STRATEJİK ÖNEMİ	7
1.3. HAZAR DENİZİ VE HAZAR BÖLGESİ’NİN PETROL TARİHİ	12
1.4. ORTA ASYA’DA TÜRK TARİHİ VE ÖNEMİ	16
1.5. HAZAR HAVZASI’NDA TÜRK TARİHİ	20
1.5.1. Azerbaycan	20
1.5.2. Kazakistan	24
1.5.3. Türkmenistan	28
1.6. HAZAR BÖLGESİ’NDE YER ALAN ÜLKELER	30
1.6.1. Azerbaycan	31
1.6.2. Kazakistan	32
1.6.3. Türkmenistan	33
1.6.4. Rusya	33
1.6.5. İran	34
1.7. DİĞER TÜRK DEVLETLERİ (ÖZBEKİSTAN-KIRGIZİSTAN- TACİKİSTAN)	35
1.8. HAZAR’IN HUKUKÎ STATÜSÜ	36

1.9. HAZAR DENİZİ'NDEN FAYDALANAN ÜLKELERİN DENİZ GÜCÜ	39
--	----

İKİNCİ BÖLÜM

HAZAR BÖLGESİ'NİN JEOPOLİTİK ÖNEMİ

2.1. JEOPOLİTİK İLMİ VE İŞLEVİ.....	43
2.2. DÜNYA ENERJİ VE SİYASET İLİŞKİLERİNİN JEOPOLİTİK AÇISINDAN DEĞERLENDİRMESİ	51
2.3. HAZAR BÖLGESİ VE ORTA ASYA'DA JEOPOLİTİK MÜCADELE	58

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAZAR BÖLGESİ ENERJİ KAYNAKLARI

3.1. HAZAR BÖLGESİ'NDEKİ PETROL VE DOĞAL GAZ REZERVLERİ.....	69
3.1.1. Azerbaycan.....	74
3.1.2. Kazakistan.....	76
3.1.3. Türkmenistan	80
3.1.4. İran	82
3.1.5. Rusya.....	85

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HAZAR DENİZİ VE ÇEVRESİNDE YER ALAN PETROL VE GAZ BORU HATLARI

4.1. HAZAR BÖLGESİ PETROL BORU HATLARI.....	88
4.1.1. Bakü- Novorossyysk: Kuzey Petrol Boru Hattı.....	90
4.1.2. Bakü Mahaçkale- Novorossyysk Petrol Boru Hattı.....	93
4.1.3. Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu (CPC)	94
4.1.4. Atrau- Samara Petrol Boru Hattı.....	95
4.1.5. Bakü Supsa Petrol Boru Hattı	95
4.1.6. Bakü Tiflis Ceyhan Petrol Boru Hattı.....	97
4.1.7. Bakü- Basra Petrol Boru Hattı	103
4.1.8. Karachaganak-Atyrau Petrol Boru Hattı.....	103
4.2. GÜNDEMDE OLAN DİĞER HATLAR.....	104

4.2.1. Kazakistan Çin Petrol Boru Hattı	104
4.2.2. Kazakistan İran Basra Körfezi Hattı: (Kazakistan-İran Takas (SWAP) Yöntemiyle Petrol Transferi).....	105
4.2.3. Kazakistan-Türkmenistan-İran Petrol Boru Hattı	107
4.2.4. İran-Azerbaycan Petrol Boru Hattı	107
4.2.5. Aktau-Bakü Petrol Boru Hattı.....	108
4.2.6. Bakü Pakistan Petrol Boru Hattı	108
4.3. HAZAR BÖLGESİ DOĞAL GAZ BORU HATLARI.....	108
4.3.1. Orta Asya Merkez Boru Hattı	108
4.3.2. Trans Afgan Doğal Gaz Boru Hattı Projesi: TAPI (Türkmenistan, Afganistan, Pakistan, Hindistan)	109
4.3.3. Hazar Kıyısı (Priaspiskiy) Boru Hattı Projesi.....	112
4.3.4. Trans – Hazar	112
4.3.5. Diğer Seçenekler	113
4.3.5.1. Türkmenistan İran Doğal Gaz Boru Hattı (Körpece Kurtköy)...	114
4.3.5.2. Türkmenistan Pakistan Doğal Gaz Hattı	114
4.3.5.3. Türkmenistan Çin Doğal Gaz Boru Hattı Projesi	115
4.3.5.4. Bakü Tiflis Erzurum Doğal Gaz Hattı	115
4.3.5.5. Şahdeniz Doğal Gaz Boru Hattı	116
4.3.5.6. Nabocco Doğal Gaz Boru Hattı.....	117
4.3.5.7. Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP).....	119
4.3.5.8. Mavi Akım.....	120
4.3.5.9. Güney Akım ve Kuzey Akım.....	123
4.3.5.10. Taşkent- Bişkek Alma Ata Boru Hattı	124

BEŞİNCİ BÖLÜM

KÜRESEL GÜÇLERİN HAZAR BÖLGESİ'NE OLAN İLGİLERİ VE HAZAR BÖLGESİ'NE YÖNELİK POLİTİKALARI

5.1. ABD'NİN ORTA ASYA'YA VE HAZAR BÖLGESİ'NE YÖNELİK POLİTİKALARI	125
5.1.1. ABD'nin Hazar ve Enerji Politikaları	133
5.1.2. ABD'nin Hazar Bölgesi ve Orta Asya ile İlişkileri.....	135
5.2. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN HAZAR VE ORTA ASYA ENERJİ	

POLİTİKALARI.....	141
5.3. RUSYA FEDERASYONU’NUN ORTA ASYA’YA VE HAZAR BÖLGESİ’NE YÖNELİK POLİTİKALARI.....	150
5.3.1. Sovyetler Birliği Dağıldıktan Sonra Rusya’nın Durumu.....	150
5.3.2. Rusya’nın Jeopolitik ve Coğrafi Mecburiyetleri.....	162
5.3.3. Rusya’ya Çinli Göçü (Çinli Diasporası)	164

ALTINCI BÖLÜM

ÇİN, İRAN ve TÜRKİYE’NİN ORTA ASYA’YA VE HAZAR BÖLGESİ’NE YÖNELİK POLİTİKALARI

6.1. ÇİN HALK CUMHURİYETİ’NİN ORTA ASYA’YA VE HAZAR BÖLGESİ’NE YÖNELİK POLİTİKALARI.....	168
6.1.1. Çin Ekonomisi	173
6.1.2. Çin’in Asya’daki Hedefi	177
6.2. ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ’NÜN KURULUŞ AMACI.....	183
6.2.1. Rusya Federasyonu’nun Şanghay İşbirliği Örgütü İçerisindeki Yeri.....	190
6.2.2. Çin Halk Cumhuriyeti’nin Şanghay İşbirliği Örgütü İçerisindeki Yeri ..	192
6.2.3 Türkiye ve Şanghay İşbirliği Örgütü Münasebetleri.....	195
6.3. ORTA ASYA ve HAZAR BÖLGESİNDE ÇİN-RUSYA İLİŞKİLERİ	197
6.3.1. Çin ve Rusya’nın Siyasi ve Askeri Problemleri.....	202
6.3.2. Çin’in Doğu Türkistan da Asimilasyon ve Yok Etme Politikası.....	203
6.4. İRAN’IN HAZAR BÖLGESİ VE ORTA ASYA İLE İLGİLİ POLİTİKALARI.....	205
6.5. TÜRKİYE’NİN ORTA ASYA VE HAZAR BÖLGESİ İLE İLİŞKİLERİ	212
SONUÇ VE ÖNERİLER	222

KAYNAKÇA	228
----------------	-----

EKLER.....	242
Ek-1. Küresel Petrol Şirketleri ve Menşeleri	242
Ek-2. Hazar Havzası Başlıca Petrol Boru Hatları	243
Ek-3. Hazar Havzası Başlıca Doğal Gaz Boru	243

Ek-4. Hazar Havzası Petrol Rezervleri	244
Ek-5. Hazar Havzası Doğal Gaz Rezervleri.....	244

GİRİŞ

Dünya üzerinde birçok pozitif bilim dalı bulunmaktadır. Araştırmamıza konu olan jeopolitik ilmi de bu bilim dallarından biridir. Bu çalışmayla jeopolitik hakkında bilgi verilmesi amaçlanmıştır.

Jeopolitik ilmi dünyada gelişmekte olan bir bilim iken Türkiye’de yeni bir alan olup bu alanda akademik çalışmaların sayısı da oldukça azdır. Çağımızın bir bilim ve teknoloji çağı olduğu düşünüldüğünde bilimsel ve akademik çalışmalarda daha çok sayısal bilimlere yer verilmekte, sosyal bilimlerin geliştirilmesine ise yeteri kadar özen gösterilmemektedir. Akademik manada jeopolitik araştırmalara Türkiye’de fazla ilgi gösterilmediği gibi bu alanda yeteri kadar da uzman yetiştirilmemektedir. Jeopolitik bilim dalının üniversitelerin ders programlarında yer almamasının yanı sıra bu alanda çalışılan doktora ve yüksek lisans tezlerinin de sınırlı sayıda kalması bizim açımızdan üzücü ve düşündürücü bir durumdur. Jeopolitik gibi bir bilim dalının, ilerleyen yıllarda hak ettiği yeri alacağı ve akademik çalışmalarda çok fazla önem kazanacağı aşikârdır. Bu nedenle biz de jeopolitik üzerine bir akademik çalışma yapmak istedik. Çalışmamız Hazar Jeopolitiği üzerine bir bölge çalışması olacaktır.

Kapsamlı bir konu olan bu araştırmada birçok kaynak taranmış; kitap, dergi, makale vb. kaynakların fişlemesi yapılmıştır. Yerli ve yabancı kaynaklardan yararlanılarak akademik çalışma prensiplerine uyulmaya özen gösterilmiştir.

XX. yüzyılın başlarından itibaren gelişmeye başlayan jeopolitik, coğrafya, siyaset (politika) ve tarih olmak üzere üç önemli bilim dalını da içerisinde barındırmaktadır. Jeopolitik, genel olarak siyasi coğrafyanın yorumu olarak tanımlanmıştır. XXI. yüzyılda devletler arasında yaşanan mücadeleler askerî boyutu aşarak sosyokültürel, psikolojik, siyasi, ekonomik ve teknolojik alanlarda da verilmektedir. Verilen bu mücadeleleri anlamak, dünya siyasi dengesine nasıl yön verildiğini görebilmek için her devletin siyasi mekanizmasında yer alan bireylerin, asgari düzeyde de olsa jeopolitik ilmini bilmesi gerekmektedir. Çünkü çağımız siyasi

dengeğini, jeopolitik ilmi ya da “jeopolitik çıkarlar” belirlemektedir. Jeopolitik çıkarlar, yaşanan mücadelenin kilit noktasıdır. Bu nedenle jeopolitik ilmi, XXI. yüzyılın, milenyum çağının, en hızlı ilerleyen bilim dalı olacaktır. Jeopolitik çıkarlarını belirleyemeyen bir milletin bu mücadelede başarılı olma şansı yoktur.

Araştırmamıza konu olan Hazar Bölgesi de yukarıda bahsettiğimiz bu mücadelenin içerisinde yer alan bölgelerden biridir. Yüzyıllardır Türklerin iskân ettiği bu coğrafya, hem stratejik açıdan hem de zengin enerji ve ham madde kaynaklarına sahip olması hasebiyle XIX. yüzyıldan XXI. yüzyıla kadar sömürgeci güçlerin mücadele ettikleri bir alan olmuştur. Enerji kaynaklarına hâkim olma, mücadelenin ana noktasıdır. Yaşanan bu savaşta “jeopolitik çıkarları” korumak ise sömürgeci zihniyetin yeni sürümü olarak karşımıza çıkmaktadır. Geçmişte işgal ettikleri topraklara “manda ve himayecilik” kılıfını uyduran Batı, şimdi de sömürgeleştirme yerine “jeopolitik çıkarları koruma” kılıfını uydurmaktadır.

Küresel güçlerin dünya hâkimiyetinde jeopolitik üstünlük elde etmek için başlatmış oldukları mücadelenin temelinde enerji kaynaklarına hâkim olma düşüncesi yatmaktadır. Bu bağlamda ucuz ve sürekliliği olan enerji kaynakları üzerinde hâkimiyet kurabilme, petrolün bulunduğu bölgeleri nüfuz altına alma, petrolü dünya pazarlarına ulaştıracak boru hatları ve güzergâhlarını kontrol etme kısacası petrolün ana vanasının kimin elinde olacağı konuları üzerine yapılmaktadır.

Bizim araştırmamızı ilgilendiren husus da Avrasya kıtasında öncelikle Orta Asya Bölgesi ve Orta Asya Bölgesi’nin içerisinde Hazar Havzası petrolüdür. Diğer taraftan da Kafkas Bölgesi’nde bulunan petrol, Avrasya kıtasını jeopolitik olarak önemli hâle getirmektedir. Avrasya enerji rezervleri (Kafkasya, Orta Asya, Hazar Bölgesi), yaşanan bu mücadelede küresel güçlerin ve gelişmiş ülkelerin enerji ihtiyacını karşılayacak yeni bir kaynaktır. Diğer taraftan da bu güçlerin Orta Doğu enerji kaynaklarına olan bağımlılığını azaltacak alternatif bir bölgedir. Amerika’nın ve Avrupa Birliği’nin başını çektiği mücadelede Rusya, Çin, Türkiye, İran, yeni kurulan Türk Cumhuriyetleri farklı amaç ve beklentiler içerisinde yer almaktadır. Her devletin bölgede ayrı ayrı stratejik ve jeopolitik çıkarları söz konusudur.

Bu araştırmanın amacı başta Hazar Denizi ve çevresinin jeopolitiği üzerine bilgi vermek, Hazar Bölgesi'nin dünyadaki jeopolitik açıdan öneminden ve doğal zenginliklerinden bahsederek Hazar Havzası'nın Türk Tarihi açısından yeri ve önemine değinmek, bu bölgede yaşanan jeopolitik mücadeleyi ana hatlarıyla ortaya koymak, bu mücadelenin bölgede bulunan enerji kaynaklarına hâkim olma ve her devletin stratejik bir madde olan petrolü kendi pazarlarına akıtma adına verdiği mücadeleyi aktarmak, bölgenin dünya jeopolitiğindeki konumuna ve stratejik önemine vurgu yapmaktır.

Çalışmamızda literatür tarama, okunan kaynakların yorumlanması ve sentez yapılması metotları izlenmiştir. Araştırmada kitap, dergi, makale gibi bilimsel verilerden yararlanılmıştır.

Araştırmanın;

Birinci bölümde; Hazar Denizi'nin özellikleri, Hazar Havzası'nın Türk tarihi açısından önemi, Hazar Havzası'nın jeopolitiği ve Hazar Havzası'nda yer alan devletlerin özellikleri üzerinde durularak Hazar Havzası'nın statüsü ele alınmıştır.

İkinci bölümde; bölgenin jeopolitiği, jeopolitik önemi ve işlevi, dünya enerji ve siyaset ilişkilerinin jeopolitik açıdan değerlendirmesi, devletler konjonktüründe enerji, soğuk savaş ve oluşan güç odaklarının ve yaşanan gelişmelerin bölgeyle bağlantısı hakkında bilgi verilmiştir.

Üçüncü bölümde; Hazar Havzası'nın enerji kaynaklarından, ham petrol ve doğal gaz rezervlerinden, Hazar Denizi'ne kıyısı olan devletlerin petrol ve doğal gaz rezervlerinden bahsedilmiştir.

Dördüncü bölümde; Hazar Havzası'nda bulunan petrol ve doğal gaz boru hatları hakkında bilgi verilmiştir.

Beşinci ve altıncı bölümlerde ise; Hazar Havzası'nda küresel güçlerin politika ve çıkarları; Hazar Havzası'nda Amerika'nın, Rusya'nın, Avrupa Birliği'nin (İngiltere, Fransa, Almanya) Çin, Japonya, İran ve Türkiye'nin jeopolitik çıkarları; bölgedeki küresel oluşumlar çerçevesinde Şanghay İşbirliği Örgütü ele alınmıştır.

Sonuç bölümünde; elde edilen bu bilgiler değerlendirilerek konuyla ilgili tespitlerde bulunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

HAZAR BÖLGESİ

1.1. ORTA ASYA VE KAFKASYA’NIN JEOPOLİTİK ÖNEMİ

Orta Asya; doğuda Altay Dağları, güneyde Tanrı (Tiyeşan) Dağları, batıda Aral Gölü, kuzeybatıda Ural Nehri ve Dağları, kuzeyde Sibiryâ’nın güneyi ile sınırlanmış bölgelerdir. Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Tacikistan, Moğolistan ve Sibiryâ’nın güneyi, Afganistan’ın kuzeyi; Merv, Herat, İran, Horasan, Doğu Türkistan ve Tibet’i kapsamaktadır. Orta Asya, Avrasya’dan dünya hâkimiyetine giden yolun en kilit bölgelerinden biridir. Küresel ve kıtasal güçler açısından vazgeçilmez öneme sahiptir. Zengin yer altı ve yer üstü kaynakları, Avrupa ve Uzak Asya ticaretini sağlayan “İpek Yolu” üzerinde bulunması sebebiyle tarih boyunca ilgi odağı olmuştur. Bu özellikleriyle zaman zaman çatışmalara sahne olmuş, zaman zaman da barış ve anlaşma dönemleri yaşanmıştır.¹

Orta Asya çok parçalı bir yapı arz etmektedir. Batı Türkistan bölgesinde bağımsız beş cumhuriyet vardır. Bunlar; Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Tacikistan’dır. Bölgenin toplam nüfusu 60 milyon dolayında olup bunun yaklaşık 7 milyonu Rus azınlığıdır. Doğu Türkistan: Bu bölge, Çin’e bağlı özerk bölge statüsündedir. Yaklaşık 20 milyonluk bir Türk nüfusu bu coğrafyada yaşamaktadır. Güney Türkistan: Bugün Kuzey Afganistan olarak adlandırılan coğrafya, aslında Güney Türkistan’dır. Türkistan’ın güney sınırları Hindikuş Dağları’nda bitmektedir. Yaklaşık 12 milyonluk Özbek, Türkmen, Tacik ve Hazara topluluğu bu alanda yaşamaktadır. İran Türkistanı: Bu bölgede yaklaşık 3 milyon Türkmen yaşamaktadır.²

¹ Kenan Erzurumlu, *21. Yüzyılda Türk Cihan Hakimiyeti’nin Jeopolitiği*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul, 2013, s. 295.

² Müjdat Güler, *Orta Asya ve Kafkaslara Türk Bakışı*, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 207.

Oldukça fazla enerji potansiyeline sahip olan Kafkasya, Hazar Havzası ile Batı'yı birbirine bağlayan köprü görevindedir. Günümüzde Kafkaslarda yaşanan mücadelenin temel sebebi de bölgenin bu jeopolitik konumundan kaynaklanmaktadır. Kafkas Bölgesi, Akdeniz'e birçok noktada çıkış sağlamaktadır. Hazar Denizi'nin güney ve güneydoğusundan İran ve Türkiye aracılığıyla Akdeniz'e, Afganistan üzerinden Pakistan ve Hindistan yoluyla ise Hint Okyanusu'na ulaşılmaktadır. Afganistan aracılığıyla da Uman Denizi'ne açılmaktadır. Aynı zamanda İran üzerinden Basra Körfezi'ni kontrol edebilmektedir. Bu da bölgenin stratejik konumunu güçlendiren bir durumdur. Orta Asya çok iyi araştırılması gereken bir coğrafyadır. Orta Asya coğrafyası geçmişten günümüze kadar sahip olduğu jeopolitik öneminden dolayı birçok tehdide açık bir konumdadır. Bölgenin statüsünün belirlenememesi de pek çok güvenlik problemini beraberinde getirmiştir. Orta Asya, Çin tehlikesine karşı Rusya ve Batı için bir tampon görevi görmektedir.³

Kafkasya; Avrupa, Afrika, Asya kıtalarında yer alan Akdeniz, Ege Denizi, Boğazlar, Marmara ve Azak Deniz'i gibi birbiriyle bağlantılı denizlerin doğusundadır. Diğer taraftan ise Hazar Denizi sayesinde doğu ile bağlantı kurmaktadır. Hazar Denizi aracılığıyla Karadeniz ve Akdeniz, Hint Okyanusu'na kolaylıkla bağlanabilmektedir. Kafkasya Bölgesi'nin jeopolitik önemini şu faktörler artırmaktadır. Kafkasya hem Orta Asya'ya hem de Batı pazarlarına açılan önemli bir geçiş noktasıdır. Orta Asya ile birlikte düşünüldüğünde petrol ve doğal gaz rezervleri bakımından zengin olması nedeniyle oldukça önemli bir noktadır. Bu zenginlik de Rusya için önem arz etmektedir. Konunun esasını aslında üretim değil, petrol güzergâhlarını kontrol altında tutmak oluşturmaktadır. Bu bağlamda Kafkasya, Rusya için oldukça önemlidir. Yine Kafkasya çok sayıda petrokimya tesisine ve petrol rafinerisine sahip olması sebebiyle Rusya için stratejik ve ekonomik öneme sahiptir.⁴

Jeopolitik ve jeostratejik açıdan oldukça önemli bir bölge olan Orta Asya'nın bu durumunu strateji uzmanı Erol Mütercimler "Asya Kıtası içinde Türkistan'ı (Orta

³ Çağrı Kürşat Yüce, *Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2006, s. 43, 313.

⁴ Erkan Avcı "Çin'in Kafkasya Politikaları", *USBED (Uluslararası Stratejik Bakış Enstitüsü)*, Mart, 2014, (Erişim) http://www.usbed.org/yayinlar/cinin_kafkasya_politikaları.pdf, 19 Ağustos 2016, s. 7-8.

Asya) dikkate almayan politika düşünülemez. Türkistan, Asya'nın tamamını ilgilendiren politikalarda öncelikle dikkate alınması gereken bölgelerden biridir.” şeklinde ifade etmiştir.⁵

1.2. HAZAR DENİZİ'NİN JEOPOLİTİK VE STRATEJİK ÖNEMİ

Avrasya Kıtası binlerce yıldır dünya siyasetine yön veren gelişmelerin yaşandığı bir coğrafya olmuştur. Avrupa ve Asya kıtalarının üzerinde yer alan coğrafya, dünya siyasetinin şekillenmesinde o kadar önemlidir ki -dünya politikasını etkileyen- dünya hâkimiyeti üzerine ne kadar teori geliştirilmişse bu teorilerin ana çıkış noktasını Avrasya hâkimiyeti oluşturur. Dünya hâkimiyeti üzerinde bu denli stratejik bir rol üstlenen Avrasya coğrafyasının mevcut yer altı ve yer üstü zenginliklerinin varlığı devam ettikçe Avrasya hep stratejilerin ve mücadelelerin merkezinde yer almaya devam edecektir.⁶

Bazı araştırmacılar coğrafi konumu neresi olursa olsun bütün dünyaya hükmedecek asıl gücün, bu kaynaklara sahip olmak ve kontrol etmekle sağlanacağı kanaatindedir. Bu teorisyenlere göre dünya hâkimiyeti geçmişte askeri güce müstenit toprak fethiyle gerçekleşirken günümüzde ekonomik ve kültürel merkezli pazarlar kazanmaya yöneliktir. Bu nedenle de XXI. yüzyılda Orta Asya, Orta Doğu, Kafkaslar ve Hazar Havzası'nda ekonomik değeri yüksek olan petrol-doğal kaynaklar ve nakil hatları üzerinde mücadele yaşanmaktadır.

Bölgenin stratejik önemini Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başkan Yardımcısı Dick Cheney ise tarihte hiçbir dönemde böyle aniden önem kazanan bir toprakla karşılaşmadığını ifade ederek dile getirmiştir.⁷

Lord Curzon'a göre Afganistan, Türkistan, Hazar Denizi ve İran dünya hâkimiyeti için oynanan satranç taşlarından başka bir şey değildir.⁸

⁵ Yüce, age, s. 43-45.

⁶ Demirhan Fahri Erdem, *Dünya'da ve Türkiye'de Avrasya ve Avrasyacılık, Algılamalar Yaklaşımlar ve Stratejiler*, Barış Kitap Yayınları, Ankara, 2016, s. 1.

⁷ Yüce, age, s. 221.

Kafkasya'nın yeni stratejik önemi, başlıca üç sebebe dayanmaktadır. Rusya Federasyonu (RF)'nin tarihi emeli olan sıcak denizlere inme stratejisinde birinci sıradadır. Dünya enerji kaynakları rezervinde, Körfez Bölgesi'nden sonra ikinci sıradadır. Asya ile Avrupa arasındaki kara ticaretinde önemli bir paya sahiptir. İran ile Batı bloğu arasında süren gerginlik bu önemi artırmıştır. Orta Asya, Avrasya'dan dünya hâkimiyetine giden yolun en kilit bölgelerinden biridir. Küresel ve kıtasal güçler açısından vazgeçilmez öneme sahiptir. Zengin yer altı ve yer üstü kaynakları ve Avrupa Uzak Asya ticaretini sağlayan “İpek Yolu” üzerinde bulunması sebebiyle tarih boyunca ilgi odağı olmuştur. Bu özellikleriyle zaman zaman çatışmalara sahne olmuş, zaman zaman da barış ve anlaşma dönemleri yapılmıştır.⁹

Gelinen süreçte Hazar Havzası, enerji potansiyeli ile sürekli gündemde yer alan bir coğrafya olmuştur. Havza'nın sahip olduğu enerji potansiyeli ile ilgili kaynaklarda çeşitli bilgiler verilmiştir. Bazı kaynaklarda Hazar Havzası ile verilen bilgilerin abartılı olduğu söylenirken tahmin edilen rezerv miktarları da kaynaklarda farklı şekilde verilmiştir. Hazar Havzası yeterince araştırılmamış bir bölge olduğu için yapılan yeni araştırmalar sonucunda bölgenin sahip olduğu enerji kaynakları ile ilgili bilgiler değişikliğe uğrayacaktır.

Hazar Bölgesi'ndeki Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın petrol rezervleri, ABD Enerji Bakanlığı verilerine göre 18-34 milyar varil; tahmini rezervlere göre de 260 milyar varildir. Bu miktar da dünya rezervlerinin %25'ine tekabül etmektedir. Doğal gaz rezervleri ise 16-19 trilyon metreküp (m³)'tür. Bu da yine dünya doğal gaz rezervlerinin %11-12'sine denk gelmektedir. İran ve Rusya da dâhil edildiğinde bu oran %40-45'lere yükselmektedir.¹⁰ Bu nedenle ABD ve diğer önemli gelişmiş ülkelerin öncelikli gündeminde bölge enerji kaynaklarının ve yollarının güvenliğini ve kontrolünü sağlamak yer almaktadır.

⁸ Mesut Hakkı Caşın, “ABD'nin Kafkasya Politikasında Rusya ile Ortaklık ve Rekabet Paradoksunun Olası Gelişmelerini Anlamak, *Orta Asya ve Kafkasya Rekabetten İşbirliği*, Derleyen: Tayyar Arı, MKM Yayıncılık, Bursa, 2010, s. 325.

⁹ Erzurumlu, age, s. 127. 211. 295.

¹⁰ Necdet Özalp, “Büyük Oyunda Hazar Enerji Kaynaklarının Önemi ve Konumu”, *PANORAMA Aylık Uluslararası İlişkiler, Ekonomi, Politika Dergisi*, Sayı 1, Şubat, 2004, (Erişim) <http://www.emreozgur.com/enerji.pdf>, 01 Mart 2017 s. 2-3.

Orta Asya ve Trans-Kafkasya’da bulunan Türk Cumhuriyetleri’nin ispatlanmış petrol rezervleri Uluslararası Enerji Ajansı tarafından 17-50 milyar; tahmini rezervler ise 186 milyar varil olarak açıklanmıştır. Bu rakamlar ABD Ulusal Güvenlik Eski Danışmanlarından Rosemarie Forsythe’ın çalışmasında olası ve ispatlanmış petrol rezervlerini toplam olarak belirttiği şekliyle 200 milyar varildir. Hazar Bölgesi’ndeki doğal gaz rezervlerinin Uluslararası Enerji Ajansı tarafından 2006 yılında yayımlanan raporuna göre toplam (ispatlanmış-muhtemel) 560 trilyon m³ civarında olduğu görülmektedir.¹¹

ABD Enerji Bakanlığı verilerine göre bölgede 210 milyar varilden fazla muhtemel petrol rezervi bulunmaktadır.¹² Bugün dünya çapında enerji tüketiminin %40’ından sorumlu olan petrolün toplamdaki payı, 2020’de çok az gerileyerek hâlâ %38 gibi yüksek bir oranda seyredecektir. İşte genel olarak “petrolü” ve özelde ise “Hazar petrolü”nün dünya iktisadi sistemi açısından önemini kanıtlayan da bizzat bu rakamlardır.¹³

Türk devletlerinin sahip olduğu enerji potansiyeli trilyon dolarla ifade edilmektedir. Amerikalı uzmanların verdikleri bilgilere göre Hazar Bölgesi’ndeki enerji kaynaklarının parasal değeri 40 trilyon dolara eş değerdir. Bilindiği gibi Hazar Bölgesi’nde onlarca hatta milyonlarca dolarlık enerji anlaşmaları şimdiden imzalanmıştır. Ayrıca Hazar Havzası’nda çok fazla uluslararası şirketin faaliyet gösterdiği bilinen bir gerçektir.

Enerji kaynaklarının dışında stratejik önemi olan uranyum, yakut, elmas, altın madenleri bakımından da oldukça zengin olan bu devletlerde; her türlü sebze, meyve endüstri ürünleri bulunmakta ve tarım yapılmaktadır.¹⁴ Orta Asya, Güney Afrika’dan

¹¹ Çağrı Kürşat Yüce, “Hazar Enerji Kaynaklarının Türk Cumhuriyetleri İçin Önemi ve Bölgedeki Yeni Büyük Oyun”, **Beykent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Sayı 1, 2008, Bahar, (Erişim) <http://www.ees.2.beykent.edu.tr/docs/1.pdf>, 01 Mart 2017, s.158-183.

¹² Şener Üşenmezsoy, Şamil Şen, **Yeni Dünya Petrol Düzeni ve Körfez Savaşları**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 134.

¹³ Cenk Pala, “21. Yüzyıl Dünya Enerji Dengesinde Petrol ve Doğal Gazın Yeri ve Önemi: Hazar Boru Hatlarının Kesişme Noktasında Türkiye”, **Avrasya Dosyası Enerji Özel Sayısı**, (Erişim) <http://www.21yyte.Org/tr/asam-arsivi/705-Avrasya-dosyası-arsivi.htm>, 19. 08. 2016, s.8- 9.

¹⁴ Çağrı Kürşat Yüce, “Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Türk Dünyası İçin Önemi”, **21. Yüzyıl Dergisi**, Ekim, Kasım, Aralık, 2007, (Erişim) <http://www.21yuzyildergisi.com/assets/uploads/files/68.pdf>, 1 Mart 2017, s.181.

sonra dünyanın ikinci altın rezervine, ayrıca uranyum, petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahiptir. Dünyanın en yüksek değerdeki altını Özbekistan'dadır.¹⁵ Hazar Havzası stratejik bir meta olan enerji kaynaklarına, zengin biyolojik çeşitliliğe ve değerli maden rezervlerine sahiptir. Günümüzde ucuz ve sürekliliği olan enerji kaynakları üzerinde hâkimiyet kurabilme, petrolün bulunduğu bölgeleri nüfuz altına alma, petrolü dünya pazarlarına ulaştıracak boru hatları ve güzergâhlarını kontrol etme, büyük devletlerin temel amaçlarındandır. Hazar Havzası, hidrokarbon kaynakları açısından zengin olması dolayısıyla Avrasya'nın en önemli bölgesidir. Enerji kaynaklarının hangi ülkeden geçeceği ve hangi güzergâhı izleyeceği ise konuya stratejik bir derinlik katmakta ve bu manada yeni bir mücadele alanı ortaya çıkarmaktadır.

Orta Asya, coğrafi bütünlüğe sahip değildir. XXI. yüzyılda bağımsızlıklarına yeni yeni kavuşan Türk devletlerinin birden fazla komşusunun olması bu devletler için coğrafi olarak dezavantajdır. Hem bu yönüyle etrafında pek çok komşusunun olması hem de önemli yer altı kaynaklarına sahip olması, bölgenin dış etkilere karşı her zaman tehdit altında olmasına sebep olmaktadır. Bu yüzden bölge hep yönlendirilmeye, istismar edilmeye çalışılmaktadır. Türk Cumhuriyetleri, SSCB'nin (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) dağılmasıyla bağımsızlık kazanmış olsa da bu dönemde açılan pek çok kurumun varlığını devam ettirmesi sebebiyle Türk Cumhuriyetleri hâlâ Rus tehdidi altındadır. Rusya'nın önceden tamamen elinin altında olan zengin yer altı kaynaklarını kaybetmek istememesi, diğer devletlerin ise bu kaynaklardan istifade etme arzusu coğrafyada sert mücadelelerin yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Orta Asya, önceleri etrafındaki devletler için korku saçan bir konumdayken SSCB'nin dağılmasıyla artık diğer devletlerin sömürüsüne karşı tehdit alır konuma gelmiştir. Önceden bir bütünlük arz eden coğrafya, şimdi tek tek ve zayıf devletlerin oluşmasıyla savunmasız hâle gelmiştir. Buradaki Türk Cumhuriyetleri coğrafi olarak birer kıta içi devlettir. Yani açık denizlere çıkışı olmayıp komşuları aracılığı ile denizlere bağlantı sağlamaktadır. Bu da Türk Cumhuriyetleri'ni bir anlamda komşularına karşı bağımlı hâle getirmektedir. Orta Asya Türk devletlerinin birbirleri ile kuracakları ortaklıklar coğrafi güçlerini artıracaktır. Bu devletlerin mevcut varlıklarını devam ettirmeleri büyük oranda iş birliği içinde olmalarına

¹⁵ Suat İlhan, *Türklerin Jeopolitiği ve Avrasyacılık*, 3. baskı, Bir Millet Uyanıyor Dizisi: 2, Bilge Yayınevi, Ankara, 2006, s.123.

bağlıdır. Bütünleşmelerinden sonra da dünyaya açılmaya; sağlam jeopolitik gerekçelere dayalı, uluslararası ilişkiler, ortaklıklar kurmaya ihtiyaçları bulunmaktadır.¹⁶

Bölgenin önemli üç ülkesi Rusya, İran ve Türkiye, Sovyet sonrası yeni yapılanma içerisine girmiştir. Rusya siyasal ve ekonomik kontrolünü yitirdiği bölgelerden çekilirken hem dünya ölçeğinde hem de bölgesel ölçekte soğuk savaş dönemindeki gücünü paylaşmak zorunda kalmıştır. İran ise bu yeni yapılanma sürecini uluslararası alanda devam eden yalnızlığından kurtulmak için kullanacağı bulunmaz bir fırsat olarak algılamıştır. Ayrıca bir anda etkinliği ve bölge üzerindeki gücü en üst seviyeye çıkan Türkiye karşısında yeni hareket tarzları geliştirmek zorunda kalmış, bu kaygılarla Rusya ile doğal bir ittifak içine girmiştir. Batı özellikle ABD, Yeni Türk Cumhuriyetleri ile olan ilişkilerinde Türkiye'yi aracı olarak kullanmış, İran da karşılık olarak Rusya ile olan ittifakını sıkılaştırmıştır. Askeri alanda yapılan ittifakın yanında siyasal ekonomik atılımlarında da doğal ortak olarak Rusya'yı seçmiştir. Örneğin; İran, Azerbaycan-Ermeni çatışmasında açık olarak Rusya ile birlikte Ermenistan'dan yana tavrını koymuştur. Batı ülkelerinin, özellikle de ABD'nin, Türkiye ile yakın ilişki kurması, Rusya'nın da İran ile yakınlaşmasına sebep olmuştur. Orta Asya Cumhuriyetleri ile Türkiye arasındaki millî, manevî, kültürel ortaklık ve akrabalık, Rusya'yı bölgeyle ilgili farklı yöntemler bulmaya mecbur etmiştir. Rusya'nın İran ile ortak hareket etmesi bu politikanın doğal bir sonucudur. Türk Cumhuriyetlerinden biri olan Azerbaycan'ın Ermenistan ile yaşadığı sorunlarda İran ile Rusya'nın ortak hareket ediyor olması konuya verilecek en güzel örneklerden biridir. İran devriminden sonra batı dünyası, özellikle de ABD yönetimi, İran'ı nükleer bir tehlike olarak görmüştür. Sovyet sonrası yeni dönemde yeni bağımsız cumhuriyetler üzerindeki güç ve nüfus boşluğunun İran tarafından doldurulması ihtimali ABD ve diğer batılı ülkelerde önemli bir sorun olarak algılanmıştır. Ancak süreç korkulduğu şekilde gelişmemiştir. İran bu ülkelerle

¹⁶ Suat İlhan, *Dünya Yeniden Kuruluyor: Jeopolitik ve Jeokültür Tartışmaları*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1999, s. 214-215.

ilişkilerinde ekonomik kaygıların ön planda olduğunu ortaya koymuştur. İran bugün kendini bölge üzerinde ekonomik yarışın bir tarafı olarak görmektedir.¹⁷

1.3. HAZAR DENİZİ VE HAZAR BÖLGESİ'NİN PETROL TARİHİ

Hazar Denizi adının V. yüzyıl ile VIII. yüzyıl arasında Kafkasya, Orta Asya ve Ukrayna bölgesinde kurulmuş olan Hazar Türk Devleti'nin adından geldiği söylenmektedir. Hazar Denizi tarihte çeşitli isimlerle anılmıştır.¹⁸ X. yüzyıl İslam coğrafyacılarından Mesudi "Muruc ez Zehebadlı" eserinde Hazar'ı "Acem Denizi" olarak adlandırmıştır. Firdevsi'nin "Şâhname" adlı eserinde bu denizin adı "Hazar" ve "Gilan" olarak yer almıştır.¹⁹

180 milyon yıl önce, İspanya'dan Endonezya'ya kadar Alp, Pamir ve Himalaya dağlarının yerindeki büyük bir arazi, sular altında kalmıştır. Bundan 56 milyon yıl önce, şimdiki Karadeniz ve Hazar Denizi'nin havzası, okyanuslardan ayrılmıştır. Viyana'dan Aral ve Azov'a kadar büyük bir deniz meydana gelmiştir. Bu deniz, tarihte "Samrat Denizi" olarak adlandırılmıştır. Sonradan suların çekilmesi sonucunda bu deniz iki havzaya bölünmüştür. İşte bu havzalar bugünkü Karadeniz ve Hazar Denizi'ni oluşturmuştur. Jeopolitik analizlere göre şimdiki Hazar Denizi ve Karadeniz geçmişte defalarca birleşip ayrılmıştır.²⁰ Hazar Denizi, 36°-47° kuzey paralelleri ile 45°-54° doğu meridyenleri arasındadır. Batıda Azerbaycan, kuzeybatıda Rusya, kuzey ve kuzey doğuda Kazakistan, doğuda Türkmenistan, güneyde İran ile komşudur. Hazar Denizi'nin toplam yüzölçümü 375.000 km² olup toplam uzunluğu ise 7000 km'dir. Hazar Denizi'ne kıyıdaş beş ülke vardır. Bu ülkeler ve ülkelerin Hazar Denizi'ndeki kıyı uzunlukları; Kazakistan 2320 km, Rusya 1930 km, Türkmenistan 1200 km, Azerbaycan 825 km ve İran 740 km şeklindedir.

¹⁷ İhsan Çolak, "Değişen Stratejiler Işığında İran-Türk Cumhuriyetleri ile İlişkilerinde Yeni Gelişmeler" *Avrasya Dosyası İran Özel, Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 5, Sayı 3, Sonbahar 1999, s. 209-224-238-240.

¹⁸ Güler, age, s. 217.

¹⁹ Mustafa Gökçe, *Siyah Altın Peşinde Hazar'da Bin Yıl*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2012, s. 10.

²⁰ Parviz Samedov, *Hazar Denizi ve Hukuki Statüsü*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1988. s. 1. 2.

Hazar Denizi 375.000 km²'lik yüzölçümüne sahiptir. Hazar Denizi'ni diğer kapalı havzalardan ayıran en önemli özelliği ise dört tarafının denizlerle çevrili ve suyunun tuzlu olmasıdır. Hazar'ın yüzölçümü çevresindeki göllerin yaklaşık olarak iki katından fazla olup Umman ve İran körfezlerinin yüzölçümleri toplamını geçmektedir. Yani geniş bir alana uzanmaktadır.²¹

Volga, Kura, Terek, Gurgan, Ural, Emba gibi yaklaşık olarak 130 tane nehir ve çayın beslediği Hazar Denizi'nin su hacmi 80 bin metreküp ve su seviyesi -28 metre (m)'dir. Uzunluğu 1050 km, eni ise 450 km'dir. En derin kısmı 1098 m, ortalama derinliği 180 m'dir.²² Kaynağını Tyan-Şan Dağları'ndan alan Siri Derya, Zerevşan, Kaşgaderya vb. nehirlerin suyunu birleştiren büyük Amu Derya Nehri Hazar'ı besleyen diğer önemli su kaynaklarından.

Hazar, dünyada okyanus ve denizlerle bağlantısı olmayan tek kapalı (kıta içinde) denizdir. Bu özelliğinden dolayı Hazar'ı göl olarak adlandıranlar olsa da onu diğer iç denizlerden ayıran en büyük özellikleri; meridyen olarak bulunduğu konum, kapladığı alan ve uzunluğudur. Yine suyu tuzlu olduğundan hidroloji bilimlerinin sınıflandırılmasına göre de deniz olarak tanımlanmaktadır.²³ Evliya Çelebi “Bu melun Hazar Denizi ne Karadeniz'e ne Bahr-ı Kulzum'a (Kızıl Deniz) ne de Akdeniz'e benzer.” ifadesiyle de Hazar Denizi'nin dünya üzerinde farklı bir yeri olduğunun bu yönüyle de diğer denizlerden ayrıldığını vurgulamıştır.²⁴

Hazar Denizi oldukça zengin balık ve biyolojik yaşam çeşitliliğine sahiptir. Örneğin tüm dünyadaki “nere*” balıklarının yarısından çoğu Hazar Havzası'nda bulunmaktadır.²⁵ Dünya havyar ihtiyacının çok büyük bir bölümünü bu deniz karşılamaktadır. Zengin biyoloji rezervleri; petrol ve doğal gaz, fosforit, mirobilit, iyot, tuz, brom rezervlerinin yanı sıra kıyı arazisinin şifalı olması ve dinlenme tesisi

²¹ Taşkın Deniz, “Enerji Diplomasisi Açısından Siyasallaşan Mekân, Hazar: Statü ve Paylaşım Sorunu”, **Türk Coğrafya Dergisi, Türk Coğrafya Kurumu**, Sayı 62, İstanbul, (Erişim) <http://www.tcd.org.tr>, 27 Aralık 2017, s. 31-32.

²² Osman Nuri Aras, **Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi**, Der Yayınları, İstanbul, 2001, s. 5.

²³ Samedov, age, s. 1. 2.

²⁴ Gökçe, age, s. 8

* Bol havyar alınan bir tür mersin balığıdır. Samedov, age, s. 1.

²⁵ Samedov, age, s. 1. 2.

gibi birçok özelliği bulunmaktadır. Hazar Havzası sahip olduğu stratejik kaynaklarıyla da dünya üzerinde jeopolitik bir değer taşımaktadır.²⁶

Tarihi ve arkeolojik verilere göre Orta Doğu'da ve Hazar Havzası'nda petrol milattan önceki devirlerden itibaren insanlar tarafından bilinmekte ve çeşitli amaçlarla kullanılmaktadır. Herodot gibi İlk Çağ'ın Grek yazarları, Hazar Denizi kıyısındaki petrol kaynaklarından bahsetmiştir. Bu bilgiler bize Orta Doğu gibi Hazar Denizi-Havzası'ndaki petrol kaynaklarının da çok köklü bir geçmişi olduğunu göstermektedir. Hazar petroleri hakkındaki ayrıntılı bilgiler ise IX. yüzyıldan itibaren bazı yazarların eserlerinde yer almıştır. Belazuri (IX. yüzyıl), Mesudî (X. yüzyıl), İstihârî (X. yüzyıl), Ebu Dülef (X. yüzyıl), İbn Havkal (X. yüzyıl), Cüveynî (XIII. yüzyıl), Yakut el Hamevî (XIV. yüzyıl), Hamdullah Kazvinî (XIV. yüzyıl), Evliya Çelebi (XVII. yüzyıl), Kâtip Çelebi, (XVII. yüzyıl) gibi İslam dünyasında yaşamış müelliflerin eserlerinde Hazar Denizi petrollerine ilişkin bilgiler bulmak mümkündür. Ayrıca Marco Polo (XIII. yüzyıl) ve Josaphat Barboro (XV. yüzyıl) gibi Avrupalı seyyahların eserlerinde Hazar Havzası'ndaki petrol kaynakları ve petrol ticaretine ilişkin kayıtlara rastlamak mümkündür.²⁷

Marco Polo anılarında, 1271-1273 yıllarında seyahatte bulunduğu Azerbaycan hakkında bilgiler aktarırken bölge halkının “petrol” diye adlandırdığı bir sıvıyı, insan ve büyükbaş hayvanlardaki deri hastalıklarının tedavisinde merhem, aydınlatma lambalarında da yağ olarak kullanıldığından bahsetmiştir. Marco Polo, XIII. yüzyılda petrolün deriden yapılan keseler ile develere yüklenerek Kafkasya ve ötesine ulaştırıldığını söylemiştir. XIII. yüzyılda Bakü'de yapılan petrol ticareti ünlü seyyahı çok etkilemiştir. Bakü'den petrol alabilmek için insanlar çok uzak coğrafyaları aşmıştır. Azerilerin petrol diye adlandırdığı madde, ipek ve diğer dokumaların temizlenmesinde de kullanılan sıvı ham petrolden başkası değildir.²⁸

XIV. yüzyılda Bakü'den petrol çıkarılmış ve Orta Doğu'daki ülkelere ihraç edilmiştir. Dünyada ilk petrol kuyusu 1846 yılında Bakü yakınındaki Bibi-Aybat'a

²⁶ Aras, age, s. 5-6.

²⁷ Gökçe, age, s. 7. 21.

²⁸ Yunus Şen, *Hazar'ın Kanı Orta Asya'nın Petrolle Yazılan Tarihi*, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul, 2009, s. 17.

açılmıştır. Bakü’de 1873 yılında Nobel kardeşlerin rafineri satın alması petrolcülük için bir dönüm noktası olmuştur. Petrol üretim şirketi isimli (Petroleum Producing Company) kuruluşları ile Nobel kardeşler kısa sürede Bakü’den ürettikleri petrol sayesinde Rusya’daki petrol ticaretini ellerine geçirmişlerdir. Daha sonraki yıllarda Bakü petrollerinin Avrupa’ya taşınması gerekli olduğunda Rothscild ailesi Bakü-Batum demiryolunu yaparak devreye girmiş ve 1886 yılında Hazar Denizi ve Karadeniz petrol şirketini (Rusya baş harflerden oluşan Btino) kurmuştur. Bu dönemde Nobel kardeşler Bakü petrollerini Rusya’ya satarken, Rothscild ailesi ile petrolü Avrupa’ya satmışlardır. Fakat Avrupa’ya ABD’li Standart Oil de satış yaptığı için aralarında rekabet başlamıştır. Bu nedenle, Rothscild ailesi Bakü petrollerini Uzakdoğu’ya satmak için Yahudi asıllı bir İngiliz vatandaşı olan Marcus Samuel ile anlaşma yapmıştır. Bu anlaşma sayesinde Hollanda menşeli dünyanın en büyük petrokimya şirketlerinden biri olan Shell petrol şirketi Standart Oil ile Uzakdoğu’da kıran kırana bir rekabet başlatmıştır. 1903 yılında Bakü’de petrol işçileri grev ilan etmeleri üzerine petrol akışı da durmuştur. Bu durum kesintilerle 1917 Bolşevik İhtilali’ne kadar devam etmiş olsa da Orta Asya petrolleri Avrupa’daki en önemli sahalar olarak önemini sürdürmüştür.

Birinci Dünya Savaşı sırasında 1917 yılında Bolşevik İhtilali ile birlikte Rusya İmparatorluğu’nun parçalanması olayları Almanlarda Bakü petrollerine el koyma fikrini uyandırmıştır. 1920 yılında komünist yönetimin petrol sahalarını millileştirmesi sonrasında Nobeller petrol şirketlerini Standart Oil New Jersey (Exxon) Hollanda Kraliyet/ Shell şirketine satmıştır. Daha sonra bölgede petrol işine ABD’li Vacuum ve Standart Oil New York (Mobil) şirketi de yatırım yapmıştır. Bu sayede 1923 yılında tekrar üretim artmış ve ihtilal öncesi duruma gelmiştir.

İkinci Dünya Savaşı’nda Hitler Orta Asya petrollerine ulaşmayı, oradan İran ve Irak petrollerine sahip olma ve oradan Hindistan’a geçmeyi hedeflemiştir. Amacı hem ülkesinin petrole kavuşması ve hem de Rusya’yı petROLSÜZ bırakmaktır. Fakat Hitler bu amacına yine petrol yetersizliği yüzünden araçlarını istediği gibi yürütemediğinden ve Stalingrad şehrini kuşatan askerlerine yardım göndermek zorunda kalması nedeniyle ulaşamamıştır. Hatta Leningard’a askerlerini zamanında gönderemediği için iki cephede de kaybetmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Orta Asya petroleri 1991 yılına kadar Rusya tarafından işletilmiştir. Fakat Rusların Volga-Urallar-Sibirya'daki petrol ve gaz kaynaklarına önem vermeleri sonucunda Hazar Bölgesi kaynakları 50 yıl beklemede kalmıştır. Orta Asya'da petrol ve doğal gaz açısından önemli ülkeler, Hazar Denizi çevresinde yer alan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'dır. Bu ülkeler 1991 yılında bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından doğal kaynaklarını işletmek için petrol şirketleriyle uzun süreli yatırım anlaşmaları imzalamış olup yeni rezervler bulma çalışmaları sürmekte ve gittikçe artan oranda petrol ve doğal gaz keşifleri yapılmaktadır. Yeni kuyular açıldıkça rezervler artmakta ve dolayısıyla rezerv değerlendirmelerinde de değişiklikler olmaktadır.²⁹

1.4. ORTA ASYA'DA TÜRK TARİHİ ve ÖNEMİ

Dört bin yıllık bir geçmişe sahip olan Türkler, bu zaman dilimi içinde Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarında faaliyet göstermiştir. Türkler tarihlerinin ilk dönemlerinden itibaren geniş bir sahada hareket ederek, örf ve adetlerini uzak coğrafyalara taşımış, gittikleri yerlerde yeni bir tarih inşa etmişlerdir. Bu özelliklerinden dolayı da Türk tarihini belli bir zaman ve coğrafi mekânda değerlendirmek mümkün olmamıştır. Hürriyetlerine düşkün olmaları, hiçbir otoriteye boyun eğmemelerinden dolayı farklı coğrafyalarda devletler kurmuşlardır. Türk tarihi denilince gelenek ve görenekleri, dilleri ve dinleri aynı olan tek bir topluluğun veya milletin farklı bölgelerde inşa ettikleri “tarihlerin” bütünü akla gelmelidir.³⁰

Türk yurdu, Türk vatanı denince Türk millî vicdanına, irfanına (kültürüne) dâhil bulunan; Türk dil ve kültürüne hâkim olan Türklerin çoğunlukta bulundukları ülkeler anlaşılmalıdır. Bu mana içinde Türk yurdu Makedonya'dan Hazar Denizi ötesine, Çin Seddi'ne kadar uzanır.³¹ M. Fuat Köprülü, eserinde Türklerin faaliyet alanını şu şekilde tasvir etmektedir: “Orta Asya bölgesi çok uzun zamandan beri Türk milletin faaliyet gösterdiği bir coğrafyadır. Orta Asya, Ural Nehri'nden Balkaş

²⁹ Üşenmezsoy-Şen, age, s. 132-134.

³⁰ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 26. baskı, Kültür Serisi, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul, 2005, s. 41.

³¹ İlhan, Türklerin Jeopolitiği....., s. 100.

Gölü'ne, Sibirya'nın güneyinden Himalaya Dağları'na, Hazar Denizi'nden Çin'e kadar olan coğrafyayı kapsamına almaktadır.”³²

Atatürk Türk tarihi ile ilgili şöyle bir değerlendirme yapmıştır: “Efendiler! Bu dünya üzerinde asgari yüz milyon nüfustan fazla büyük bir Türk milleti vardır. Ve bu milletin dünya sahasında ve tarih alanında geniş oranda etkisi vardır...”. Atatürk, tarih öncesi devirler içinde Türk'ün kıdemini, insanlığın “ikinci babası” olarak gösterdiği Nuh Aleyhisselam'ın oğlu Yasef'in oğluna kadar eriştirir. Tarihte Türk milleti on beş yüzyıl önce Asya'nın merkezinde büyük devletler kurmuştur. Ve bu millet de her türlü yeteneğe ve istidada sahiptir. Türkiye Türklüğünün bu ecdadın ahfadı olduğunu belirler.³³ Bugün dünyada resmi olarak 150-180 milyon Türk nüfusu bulunmaktadır. Dünyadaki tahmini Türk nüfusu ise 250- 300 milyon arasındadır.³⁴

Türklerin göçlerden önce oturduğu yerler çok eski zamanlardan beri tartışıla gelmektedir. Araştırmacılar bu konuda farklı sonuçlara ulaşmışlardır. Tarihçiler Çin kayıtlarını referans alarak **Altay Dağları'nı**; sanat tarihçileri **Tanrı Dağları'nın kuzey batı Asya sahasını**, bazı kültür tarihçileri ise **İriş-Urallar arasını veya Altay-Kırgız bozkırları arasını** veya **Baykal Gölü'nün güney batısını**, Bazı dil araştırmacıları da **Altayların doğusunu** veya **Kingan silsilesi bölgesini** veya **90. boylamın doğusunu** Türklerin ana yurdu olarak göstermektedir. Yukarıdaki coğrafyalardan yola çıkılarak Türk milletinin yaşadıkları coğrafyanın sınırları hakkında az çok bilgi sahibi olunabilmektedir. Ancak Türk milleti çok geniş bir sahada faaliyet gösterdiği için yaşadığı coğrafyalara belli bir sınır çizmek de imkânsızdır. Bölge hakkında yapılan son çalışmalara göre **Altay-Ural Dağları arası, hatta Hazar Denizi'nin kuzeydoğu bozkırları asli Türk yurdu** sayılmaktadır.³⁵

³² M. Fuad Köprülü, *Türkiye Tarihi: Anadolu İstilasına Kadar Türkler*, yay.haz., Akçağ Yayınları, Ankara, 2005, s. 73-75.

³³ Muzafer Özdağ, *Türkiye ve Türk Dünyası Jeopolitiği Üzerine*, Jeopolitik-Strateji-Terör Araştırmaları Dizisi:5, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2001, s.101.

³⁴ Dünyadaki Türk Nüfusu-1 (Bağımsız Türk Devletlerinde Türk Nüfusu) Ocak 31, 2017 (Erişim) <http://www.karmaliz.com>.

³⁵ Kafesoğlu, age, s. 48-49.

Çin kayıtlarına göre Uygurların faaliyet gösterdikleri ilk coğrafya Selenge Nehri'nin doğu tarafıdır. Çin kaynaklarında Uygurların Orhun vadisinden göç ederek bugünkü Türkistan'a gelip yerleştikleri söylenmiştir.³⁶

Hazar Havzası'nın kıyıları birçok medeniyetin kurulduğu eski yerleşim alanlarındandır. Hazar Havzası'nda genellikle Türk halkları yaşamıştır. Hazar Denizi, Türk tarihine tanıklık etmiş bir coğrafyadır. Havza'nın güney kıyılarında ise daha çok Medler ve Persler faaliyet göstermiştir. Milattan önce (M.Ö.) 2. binin başlarında Samartalar; Kuzey Kafkaslardan ve Karadeniz kıyılarından İskitleri sürerek Hazar Denizi kıyılarına dek uzanmış ve Sapmatiya Devleti'ni kurmuşlardır.³⁷ Karadeniz'in kuzeyinde faaliyet gösteren bu topluluğun Türk menşeli olduğu düşünülmektedir.

Sarmatlar, Karadeniz'in kuzeyinde, bozkırlarda varlık göstermiş atlı kavimdir. Bu kültür çevresinde sırasıyla Kimmerler ve İskitler sonra da Sarmatlar varlık göstermiştir. Sarmatlar çeşitli toplulukların bir araya gelmesinden oluşmuş, bir bozkır budunudur. Sarmatların oluşumunda boy ve boy birlikleri etkili olmuştur. Sarmat toplulukları içinde yer alan Yazığlar, Ugorlar, Sarmatların egemen unsuru, Alanlar ve Siraklar birer bodun, yani boylar birliği olarak yapılanmıştır. Hazar Denizi'nden Tuna Nehri ve çevresine M.Ö. 2. binin başlarından MS 2. yüzyıla kadar bu coğrafyalarda yayılarak güçlü bir imparatorluk kurmuştur. Sarmat adı ile anılan bu toplulukların, doğuda Kafkaslar ve Doğu Anadolu'ya, batıda ise Tuna nehri çevresinde Yazığlar, Kafkasları yurt tutmuştur. Sarmatlar'da farklı kökten boylar bulunmaktadır. Özellikle İskitlerin ardılları olarak gördüğümüz Yazığ ve Sirakların Türkler ve Türklükle bağlantıları her geçen gün biraz daha güçlenmektedir.³⁸

M.Ö. binli yılların 8-7. asırlarında merkezi Asya ve Kazakistan coğrafyasında, Karadeniz'in kuzeyinde yaşamış ve eski kaynaklarda skif (İskit), Kimmer, Sak, Masaget, Sarmat vs. gibi adlar ile anılan halkların da Türk menşeli olduğu fikri ağırlık kazanmaktadır. Sakalar, Sarmatlar ve Masagetlerin eski Türk devleti oldukları iddiasından hareketle o devletlerin bünyesinde yaşayan halkların da

³⁶ Erhan Arıklı, *Günümüzdeki Türk Hanlıkları ve Tarihleri*, Nüans Yayınları, Ankara, 2007, s. 149-168.

³⁷ Samedov, age, s.3.

³⁸ İlhami Durmuş, *Sarmatlar*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2017, s. 126-128.

Türk dilli olduklarını kabul etmek gerekmektedir. Öte yandan Sümerlerin, Skiflerin, Sakaların, Sarmatların ve Alanların Türk olması ve de M.Ö. 1000’li yıllarda Kuzey Azerbaycan’da yaşaması, Türk tarihinin tarihçiler tarafından yeniden ele alınarak tasnif edilip yazılması gerektiği görüşünü doğurmuştur.³⁹

Bir Ön Asya kavmi olan ve M.Ö. 2-3. bininci yıllarda Anadolu’da yaşayan ve buradan Kuzey Azerbaycan’a doğru yayılan Sümerlerin ve burada daha önceden yerleşmiş bulunan Kutı, Lulubi, Turukku vs. gibi kavimlerin M.Ö. 2. binli yıllarda merkezi Asya’dan gelerek Kuzey Azerbaycan coğrafyası civarında yaşamış Kasların* Türk menşeli olduğu ileri sürülmektedir.⁴⁰

Milattan sonra 550-1030 yılları arasında Hazar bölgesinde ve Kafkasya’da faaliyet gösteren Türk devleti de bu denize adını veren Hazarlardır. Hazarların asıl yurtları Don Volga güneyi ve Kafkas Dağları arasındır.⁴¹ Bir başka kaynakta ise Hazarların yaşadıkları coğrafya hakkında şu bilgi verilmiştir. Hazarlar; Hazar Denizi’yle Karadeniz arasında ve şimdiki Hacı Tahran sahralarında sakindiler.⁴²

Türkistan coğrafyasında İslamiyet’in kabulünden önce Hun, Akhun, Göktürk ve Uygur gibi önemli devletler ortaya çıkaran Türk milleti, tarihin ilk dönemlerinden itibaren de boylar şeklinde örgütlenmiştir. Selçukluların tarih sahnesine çıkmasıyla önemli oranda Türk nüfusunun Ön Asya’ya (Asya kıtasının güney batı bölgesi Orta doğuda yer alan Orta Asya ülkelerine) taşınmıştır. Bugün bölgede Türkistan’da Türk menşeli topluluklar faaliyetlerini sürdürmektedir. Mesela bölge ülkelerinden Özbekistan, Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan’da da önemli oranda Türk nüfusu vardır.⁴³

³⁹ Arıklı, age, s. 29.

* Sümer uygarlığı, en eski bir uygarlık olmakla birlikte tek başına bir halk değildir. Bu uygarlık Mezopotamya’da aynı soydan gelen iki toplumla birleşmiştir. Güney Mezopotamya’daki uygarlığı Kuzey Mezopotamya’ya doğru yayılarak hayatlarını sürdüren Gudlar ve Kaslar oluşturmuştur. Kasların Türk menşeli olma ihtimali vardır. Türk tarihinin başlangıcı hakkında doğru bilgiye sahip olabilmek için Kaslardan kalan çivi tabletlerin araştırılması gereklidir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Vecihe Hatipoğlu, “Türk Tarihinin Başlangıcı”, (Erişim) <http://www.dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/12/847/10723.pdf> s. 29.

⁴⁰ Arıklı, age, s. 29.

⁴¹ Suat İlhan, **Kafkasya’nın Gelişen Jeopolitiği**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1999, s. 42.

⁴² Köprülü, age, s.84.

⁴³ Ahmet Taşağıl, “Türkistan”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 41. Cilt, İstanbul, 2012, s. 484-559.

MS Hazar kıyısında yaşayan son Türk halkı Oğuzlardır. Kaynakların tasvirine göre Oğuz toplulukları Sir-i Derya'dan Hazar'a, Aral'dan Horasan'ı kapsayan coğrafyada yaşamıştır.⁴⁴ Oğuzlar, X. asırda Orgun mıntıkasından Seyhun Nehri kıyılarına ve XI. asırda Mâverâünnehir üstünden İran'a ve Anadolu'ya ulaşmışlardır.⁴⁵ Oğuzlar, Türk tarihinin başlangıcından itibaren durmadan hareket etmişler ve özellikle Batı'ya Sibiryaya, İran'ın kuzeyine, Azerbaycan'a, Kafkasya, Kırım, Romanya ve Balkanlara yerleşmeye çalışmışlardır.⁴⁶

Bugün Türkistan denilince; Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Kazakistan, Tacikistan, Çin Halk Cumhuriyeti toprakları içinde kalan "Doğu Türkistan" ya da Uygur Özerk Bölgesi (Çin tarafından Sincan olarak adlandırılmaktadır), Afgan Türkistan'ı ve bir kısmı da İran'da kalan topraklar akla gelmektedir. Hazar Bölgesi ve Kafkasya çok eski zamanlardan beri Türklerin yaşadığı bir coğrafya olmuştur. Zaman zaman bu coğrafya sömürgeci güçler tarafından işgal edilmiş ve Türk halkları öz vatanlarından koparılmak istenmiştir. Bugün Türkistan'da Türk devletleri ve halkları yaşamaktadır. Yani bu bölge, geçmişte ve gelecekte daimi Türk yurdudur.⁴⁷

1.5. HAZAR HAVZASI'NDA TÜRK TARİHİ

1.5.1. Azerbaycan

Azerbaycan'ın Türkler tarafından yurt tutulması hadisesi milattan önceki devirlere kadar uzanmaktadır. M.Ö. VII. asırda İskit Saka Çağı diye adlandırılan Türk- Hun devrinden itibaren farklı Türk toplulukları, Derbent yolunu kullanarak Kafkasların kuzeyinden Azerbaycan'a yerleşmişlerdir. Bu sebeple Derbent'e "Türk Kapısı" da denilmiştir. Türkler özellikle Avrupa Hunları, sonrasında ise Sabarlar zamanında Azerbaycan ve Türkiye'yi dolaşmışlardır. Bugün Azerbaycan'da

⁴⁴ Mehmet Saray, *Türkmen Tarihi*, Nesil Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 13.

⁴⁵ Mehmet Saray, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s. 5-6.

⁴⁶ Hatipoğlu, "agm" s. 41.

⁴⁷ Celalettin Yavuz, *Avrasya'da Türk Jeopolitiği: Türklere Açılan Geniş Ufuklar*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2010, s. 338.

Türklere-Hunlara ait yer adlarını görmek mümkün olmakla birlikte, Azerbaycan ve Dağıstan'da Sabarlar gibi diğer Ogurlardan kalma izlere de rastlanılmıştır. VI. yüzyılda Kök Türklerden yedikleri darbelerden sonra batıya kaçan Avarların da Azerbaycan'ın Türkleşmesinde önemli rolü olmuştur.

Milattan önceki dönemlerden itibaren Türkleşmeye başlayan Azerbaycan, VIII-X. yüzyıllarda Göktürk, Bulgar ve Hazar devletleri zamanında Türkleşmiştir. Selçukluların önderliğindeki Türklerin Azerbaycan bölgesinde ilk görülmeleri XI. asrın başlarına tekabül etmektedir. İran'ın batısında 1038'de iki gruba ayrılan Türkmenlerin bir kısmı Rey'de kalmış bir kısmı da Azerbaycan'a gelmiştir. Tuğrul Bey, İbrahim Yınal ve Kutalmış gibi önemli komutanları Azerbaycan'a göndermiş Gence ve Tebriz'de kendi adına hutbe okutmuştur. 1064 yılında Sultan Alp Arslan da Azerbaycan'a yola çıkmış burada Ermeni ve Gürcülerle mücadele etmiştir. Selçuklu Devleti, İran ve Azerbaycan'a ilk dönemlerinden itibaren melik sanıyla Selçuklu şehzadeleri göndermiştir. Tuğrul Bey ve Alp Arslan Bey'in bölgeye gönderdikleri Türkmenler 1076 yılında Azerbaycan'ı kesin olarak yurt tutmuştur (Malazgirt).

Azerbaycan'ın Türkleşmesinde Kuman ve Kıpçak Türklerinin rolü yadsınamaz. Özellikle Kumanlar kalabalık kitleler halinde bölgede yaşamıştır. Kıpçakların bir bölümü Derbent'ten geçerek Selçukluların hâkimiyetine girmiştir. XIII. ve XIV. yüzyıllarda Azerbaycan Harezmler, İlhanlılar ve Temürlerin (Timur) faaliyet gösterdiği bir alan olmuştur. Türklerin Azerbaycan'a kesin olarak yerleşmelerinde İlhanlıların etkisi büyüktür. Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenleri de bu dönemde Azerbaycan'a gelmiştir. Azerbaycan'a Türk ve Moğol göçmenlerinin yerleştirilmesinde İlhanlıların uyguladıkları politikalar etkili olmuştur. Büyük İlhanlı hükümdarı Hülagu döneminde Azerbaycan'a iki milyon civarında Türk'ün geldiği tahmin edilmektedir. Türkler ekseriyetle Kuzey Azerbaycan'a yerleşmiştir. Güney Azerbaycan'ın ise Merga, Hoy, Urmiye, Irak-Acem, Kazvin ve Zevcan bölgelerindeki yerleşim sayesinde bu havali Türkleşmiştir. Hülagu'nun yerli kavimlerinin ileride hak iddia etmemesi için almış olduğu tedbirler Azerbaycan'ın Türkleşmesinde çok etkili olmuştur. Azerbaycan'da İlhanlılardan sonra bir süre Altın Orda hâkimiyetinden söz edilebilirse de bu dönem çok kısa sürmüştür. Oğuzların Yıva koluna bağlı olan Karakoyunlulular güneydoğu Anadolu'dan Azerbaycan'a göç etmiştir. Yıvalar Azerbaycan'da Hoy ile Ahlat tarafını yurt edinmiştir. Karakoyunlu

ve Akkoyunlular, Doğu Anadolu'da ve Azerbaycan'da cami, han, koç-koyun heykelleri gibi önemli eserler bırakmıştır. Akkoyunlular ve Karakoyunlular Türk dili ve edebiyatını geliştirmiştir. Azerbaycan'ın Türkleşmesinde önemli bir yeri olan başka bir Türk sülalesi de Safevîlerdir. İran'da güçlü bir Safevî hanedanlığının ortaya çıkışı iki Türk devletini karşı karşıya getirmiştir. XV-XVIII. yüzyıllarda Azerbaycan için Osmanlı ve İran mücadelesi etmiştir. Mücadelenin temelini Türkmenler oluşturmuştur. Daha sonra Azerbaycan'da Bakü, Şeki, Gence, Tebriz, Derbent, Kuma, Nahcivan, Urmiye, Erdil ve Revan gibi hanlıklar kurulmuştur.⁴⁸

Türklüğün İran Aryanlarıyla, Farslarla münasebetleri İslam öncesinden başlamıştır. Türklerin İslamiyet'i kabulüyle birlikte İslam dünyasının yönetimini yüklediği safhada İran coğrafyasının büyük bölümü yoğun şekilde Türk boylarıyla iskân edilmiştir. Nüfusun çoğunluğunu oluşturan Türkler bu devleti sekiz yüzyıl kesintisiz denebilecek şekilde idare etmiştir. Yönetici Türk hakanları değişmekle birlikte devlet İran merkezli bir Türk devleti hüviyetinde bulunmuştur. Halen nüfusun %36'sı Türk'tür. İran Türk nüfusunun önemli bir bölümü Osmanlı döneminde merkezi iktidarın devşirme yöneticilerinin baskılarından bunalıp, küsüp Anadolu'nun değişik yörelerinden geçen Bozoklu, Tekkeli Akkoyunlu, Karakoyunlu Türkmen aşiretleridir.⁴⁹

Azerbaycan'ın Rusya ile münasebetleri XV. yüzyılda III. İvan dönemine kadar uzanır. XV. yüzyılda Safevî-Rusya düzleminde başlayan ticari ilişkiler Rusya'nın Kafkasya üzerinden sıcak denizlere inme politikasının da başlangıcı olmuştur. Rus Çarı I. Petro'nun 1711 Prut Savaşı'nda (1711) aldığı başarısızlık Rusya'nın Hazar Bölgesi'ne yönelmesine engel olmamıştır. 1723 Petersburg ve 1724 İstanbul Muahdesiyle Lenkeran, Bakü, Salyan ve Derbent'in Rusya'ya bırakılması da bu ilginin kanıtıdır.⁵⁰

1724 yılında I. Petro Hazar Denizi'nin batısını ve güneyini İran'dan devralmıştır. Osmanlı İmparatorluğunun zayıflaması Rusya'nın bölgede yayılmasını

⁴⁸ Yağmur Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2015, s. 31-42.

⁴⁹ M. Özdağ, Türkiye ve Türk Dünyası....., s. 183.

⁵⁰ Nazım Cafersoy, "Bağımsızlığın Onuncu Yılında Azerbaycan Rusya İlişkileri", *Avrasya Dosyası, Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, İlkbahar 2001, s. 289.

hızlandırmıştır.⁵¹ Azerbaycan 1805 yılında Bakü'nün Ruslar tarafından işgal edilmesiyle tamamen Rus Çarlığı'nın hâkimiyetine girmiştir. 1826-1828 Rusya-İran savaşları ve 1813-1828 tarihlerinde imzalanan Gülistan ve Türkmençayı Anlaşmaları ile Azerbaycan iki kısma ayrılmıştır. Güney Azerbaycan İran'a Kuzey Azerbaycan ise Rusların hâkimiyetine bırakılmıştır. Azerbaycan'ın Rus egemenliğine girmesinin ardından XX. asrın ilk dönemlerinde Azerbaycan'da aydınlanma faaliyetleri hız kazanmış, bunun sonucunda da Türkçülük düşüncesi doğmuştur. Bu doğrultuda gelişen akımların da etkisiyle ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığına kavuşmuştur.⁵²

1813'te İran ile yapılan Gülistan anlaşmasıyla bölgenin ¾'ü Rusya'ya (Karabağ, Şirvan, Talış) bir kısmı da Ermenilerin eline geçmiştir. Ruslar 1864 yılında Kafkasya'nın büyük bir bölümünü kontrolü altına almış ve Tiflis'te bulunan bir genel valiliğe bağlamıştır. Bu sistem 1917'e kadar devam etmiştir. Rus İhtilali Dönemi'nde Azeriler, Gürcüler, Ermeniler, 1918'de Güney Kafkasya'da, Kafkasya Cumhuriyetini, Dağıstan'da yaşayanlar ise 11 Mayıs 1918'de Dağıstan ve Kuzey Kafkasya Cumhuriyetini kurmuştur. 26 Mayıs 1918'de kuzeydeki cumhuriyet dağılmıştır. 1920'den itibaren Kafkasya'daki siyasi birimler teker teker Sovyetleştirilmiştir.⁵³

1917 Ekim devrimiyle Rus İmparatorluğunun dağılmasından faydalanan Mehmet Emin Rezulzade liderliğindeki Azerbaycan 1918'de bağımsızlığına kavuşmuştur. Ancak 1920'de Azerbaycan'ı Sovyet kuvvetleri yeniden ele geçirmiştir. Azerbaycan yaklaşık 70 yıl kadar Rusya egemenliğinde sömürülmüştür. 1991'de tam bağımsızlığına kavuşmuştur.⁵⁴

Çarlık Rusya'sının I. Petro'dan itibaren güneye doğru yayılmasında ideolojik ve kültürel etkenlerin yanı sıra devletin ekonomik çıkarları da etkili olmuştur. Ticaret merkezlerine ve denizlere hâkim olma stratejisi bu dönemin en önemli dış politikasıdır. Daha sonra bu dış politikayı II. Katerina (1762-1796) ve I. Aleksandr

⁵¹ İlhan, Kafkasya'nın Gelişen..... s. 45.

⁵² Ceylan Tokluoğlu, "Azerbaycan", *Yeni Türkiye, Türk Dünyası Özel II*, Sayı 54, Eylül-Ekim 2013, s. 1479.

⁵³ İlhan, Kafkasya'nın Gelişen....., s. 45.

⁵⁴ Cafersoy, "agm", s. 288.

(1801-1825) sürdürmüştür. Rusya izlediği bu dış politika ile Türkistan dâhil Avrasya'nın büyük bir bölümünde hâkim devlet konumuna gelmiştir. XIX. yüzyılda Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da uyguladığı bu politikanın başarılı olmasında Karadeniz, Balkan ve Kafkasya bölgelerindeki gelişmelerin büyük rolü vardır. XIX. yüzyılda Çarlık Rusyası Kafkasya'da büyük oranda hâkimiyet sağlamıştır. Bölgede askeri ve idari yapılar kurmuştur. Bölgede hâkimiyet kuran Rusya'nın Kafkasya'daki bu ilerleyişi 1853-1856 Kırım Savaşı'nda aldığı yenilgiyle kesintiye uğramıştır. Rusya'nın bu başarısızlığı Balkanlar, Karadeniz ve Boğazlardaki ilerlemesini durdurmuştur. Avrupa'da siyasi olarak varlık gösteremeyeceğini anlayan Rusya, Kırım Savaşı'nda uğradığı başarısızlık sonucunda Karadeniz ve Balkanlar bölgesinde etkinliğini kaybetmesi nedeniyle yönünü Türkistan bölgesine çevirerek Türkistan politikasını daha işler hale getirmiştir. Rusya'nın bu politikası bugünde devam etmektedir. Rusya sıcak denizlere inme isteğini XXI. yüzyılda değiştirerek Suriye, İran, Irak üzerinden Akdeniz'i kuşatmaya çalışmaktadır. Bu açıdan bu planın ilk adımı Türkî Cumhuriyetleri tahakkümü altına tutmaktır.⁵⁵ İran ile geliştirdiği sıcak ilişkileri de bu bağlamda yorumlanabilir.

Dugin, İran-Rusya yakınlaşmasını, Moskova-Tahran mihveri olarak değerlendirmiştir. İran jeopolitik konum olarak Orta Doğu'da çok önemli bir konumdadır. Moskova-Tahran'ın müttefik olarak birleşmesi, Rusya'nın birçok sorununa çözüm getirecektir. Rusya, İran ile güneyde sağlam bir ittifak oluşturursa yüzyıllardır hedeflediği güneydeki sıcak denizlere ulaşma hayaline kavuşturacaktır.⁵⁶

1.5.2. Kazakistan

Orta Asya'da Kazaklar, Sakalar-İskitler döneminden itibaren faaliyet göstermiştir. Kazaklar, tarihte “Alaş” olarak bilinirdi. MS VII. asra kadar Kök Türklerin hâkimiyetinde yaşamışlardır. Kazaklar VII-XVII. asra kadar kabileler ve cüzler şeklinde yaşamış, XVIII. yüzyılda Kazak halkı ve ulusu olarak tarihteki yerini

⁵⁵ Hayri Çapraz, “Çarlık Rusya'sının Türkistan'da Hâkimiyet Kurması”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 24, Aralık 2011, (Erişim) <http://www.sdu.dergipark.gov.tr>, s. 51-56.

⁵⁶ Alexandr Dugin, *Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım*, 8. baskı, Küre Yayınları, İstanbul, 2015, s. 74.

almışlardır. Güney Kazakistan bozkırlarında ve Orhun Bölgesi'nde Hunlar, I. asır sonlarında ve II. asır ortalarında varlık göstermişlerdir.⁵⁷ Çekoslovak tarihçisi Grozniy, Kazakların M.Ö. Hazar Denizi'nin batı bölgesinde yaşayan Hunların torunları olduğunu söylemiştir.⁵⁸ Milattan önceki çağlarda Hunlar döneminde Kazakistan'ın özellikle güney taraflarında Türk yerleşimleri söz konusudur. M.Ö. 55 tarihinde Hunlar arasında bir ayrılık ortaya çıkmış; Kiçik Kutlu Alp Yabgu'ya bağlı gruplar batıya göç ederek bugünkü Güney Kazakistan bozkırlarına yerleşmişlerdir. Hunlar zamanında Türk-Tölös boyları bu bölgeye sürekli göç etmişlerdir. Gerçekleşen bu göçler Türkistan diye adlandırdığımız bölgenin Türkleşmesi sürecine önemli katkılar sağlamıştır. Kök Türk devleti zamanında da Kazakistan mıntokası önemlidir. Buralar Kök Türklerin batı ucunu oluşturan On Ok boyları ve esas itibariyle de Ogur toplulukları tarafından yaylak ve kışlak olarak kullanılmıştır. Kazakistan ve İrtiş boyları, Kimeklere de yurtluk yapmıştır. Bu Türk boyu IX. yüzyıldan, XI. yüzyıla kadar Kazakistan bozkırlarında yaşamış ve Kazakistan'ın Türkleşmesinde önemli bir yere sahip olmuştur. Kazakistan'da varlık gösteren diğer bir Türk boyu da Peçeneklerdir. Peçenekler, Aral-Hazar bölgesi Tölöslerindendir. Yani Ogur boylarının bir bölümünü oluşturmaktadır. XVIII. asrın ikinci yarısında yazıldığı tahmin edilen Oğuznâmesi'ne göre Kazak Türkleri Peçenek evladından gösterilmiştir. Kazakistan topraklarında X. asrın başlarından itibaren Kuman ve Kıpçaklar da faaliyet göstermiştir. Kazakistan'ın büyük bir kısmı da Kıpçaklardan dolayı, tarihte Deşt-i Kıpçak diye isimlendirilmiştir. Çok eskiden beri Türk topluluklarına yurt olan Kazakistan'da Kazakların tarih sahnesine çıkışları Çingiz Han'ın ahfâdına dayandırılmaktadır. Kazakların genelinde "Alaş" adlı bir atadan çoğaldıklarına dair bir düşünce hâkimdir. Onlara göre Alaş adlı atanın üç erkek evladı vardır. Bu üç erkek evladın soyundan üç büyük Kazak kabilesi ortaya çıkmıştır.

Kazakların tarih sahnesine çıkışları Özbek Hanları devrine denk gelmektedir. Kazak Hanlığının kuruluş tarihi konusunda Kazak-Türk tarihçileri ortak bir görüş oluşturamamıştır. Genellikle kuruluş tarihi 1445-1470 yılları arası kabul edilmiştir. Kazakların bir kısmı (1511-1520?) Kasım Han devrinde Balkaş havalisinde faaliyet

⁵⁷ Saray, Yeni Türk Cumhuriyetleri....., s. 5-6.

⁵⁸ Arıklı, age, s. 135.

gösterirken, birazı da Burunduk Han'ın hâkimiyetinde Urallar coğrafyasında faaliyet göstermiştir. 1520 tarihinde Kasım Han bütün Kazakları hâkimiyeti altında birleştirmiştir. XVII. yüzyılda Tevke (Tevka) Han başa geçmiş ve Kazak Türklerinin idaresi için yasal düzenlemeler yapmıştır. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Çarlık Rusyası Türkistan sahasında önemli işgallerde bulunmuştur.⁵⁹

Kazaklar ilerleyen yıllarda tek bir merkezi otoritenin egemen olduğu yönetim şekliinden vazgeçerek üç otoriteli yönetim şekline geçmiştir. Bir anlamda kabileci yapılarına geri dönmüştür. Büyük-Orta ve Küçük Cüz şeklinde topluluklar halinde varlıklarını sürdürmüştür. Kazaklar XVII. yüzyılın başında cüz-orada (savaşçı kabile) şeklinde bölünmüştür. Büyük Cüz, Güney Kazakistan, Orta Cüz, Orta ve Doğu Kazakistan, Küçük Cüz Batı Kazakistan-Hazar'ın doğu kısımlarındaki yaylalarda yaşamıştır. Kazaklar özellikle Kalmuklar ile yapılan savaş neticesinde cüz şeklinde yönetilmenin yarar sağlamadığını görüp yeniden tek bir otorite etrafında toplanmıştır.⁶⁰

1731 senesinde Kazakların Küçük Cüzleri, 1734'te Orta Cüz ve 1738 yılında Büyük Cüz, Rus hâkimiyetini tanımıştır. Kendi aralarındaki iç anlaşmazlıklar ve savaşlar Çarlık Rusyası'nın işini kolaylaştırmış ve Asya'nın işgalini hızlandırmıştır. Sırım Batur öncülüğünde 1783 senesinde Batı Kazakistan'da büyük bir isyan gerçekleşmiştir.

Rusya'nın bu süreçte Türkistan'a yönelmesinde Kırım Harbi önemli rol oynamıştır.⁶¹ Rus Çarı I. Nikola, 22 Haziran 1854'te yayınladığı bir ferman ile Kazak topraklarının Rus hâkimiyetine girdiğini açıklamıştır. 1865 yılında Kazakistan bölgesinin önemli bir bölümü Rusların eline geçmiştir.

XIX. yüzyılda da Rus kuvvetleri Kazak ve Kırgızların bulunduğu coğrafyaları işgal etmiştir. Rusların bu süreçte Türkistan'ı hızlı bir şekilde işgal etmesinde bölgede yaşanan gelişmeler etkili olmuştur. Kazak ve Kırgız Hanlıkları içerisinde haksızlığa uğrayan ve ülkenin ileri gelenlerine vergi vermek istemeyen bazı gruplar

⁵⁹ Gömeç, age, s. 91-99.

⁶⁰ Sabri Hizmetli, "Kazak Ulusu ve Kazak Tarihi Üzerine: Dünü ve Bugünü", İSTEM, Sayı 17, 2011, (Erişim) <http://www.dergipark.gov.tr>, 28 Mart 2018, s. 29.

⁶¹ Çapraz, "agm", s. 51-56.

Rusya'nın hâkimiyetine girmiştir. Diğer taraftan da bölgedeki yerli Kazak gruplarının (Sibirya Bölgesi ve Orenburg Bölgesi Kazakları) aralarındaki anlaşmazlık ve çatışmalar Rusya'nın hâkimiyetini tanıyan Kazak gruplarının yerel güçler aracılığıyla cezalandırılması ve bu grupların Rus kervanlarına saldırması gibi nedenler Rus kuvvetlerinin Kazak ve Kırgız coğrafyalarına girmeleri için gerekçe oluşturmuştur. Ruslar, 1830-1840 yıllarında önemli noktalarda kaleler (Ulutav ve Aktav gibi) inşa etmiştir. Yapılan bu kaleler ilerlemelerine kolaylık sağlamıştır.

1906 yılında Kazak Anayasal Demokratik Partisi aracılığıyla Kazak halkına bağımsızlık düşüncesi aşılanmıştır. Daha sonra Alaş Orda Partisi 1916 senesinde, Bolşevik ihtilalından yararlanarak Çarlık Rusya'sının sömürsünü kırmak amacıyla harekete geçmiştir. Alaş Orda Partisi Ağustos 1917'de Kazakistan'ın bağımsızlığını ilan etmiştir. Ancak 1918'de Alaş Orda Hükümeti dağıtılmış, 1919 yılında Sovyet Rusya, Kazaklar için yeni bir hükümet kurmuştur. 1924'te Muhtar Kazakistan Sovyet Cumhuriyeti olarak başkenti Akmesicid'e taşımıştır. 1936'da Sovyetlerin zorunlu üyesi olmuştur.⁶²

Kazaklar, 1991'de Orta Asya Türk Cumhuriyetleri içerisinde bağımsızlığına en son kavuşan ulustur. Ruslar, XVIII, XIX ve XX. yüzyıllarda bu coğrafyada Rus muhacirlerini kolonileştirerek bölgeye yerleştirmiş ve bölge halkını bir Kazak proleteryası haline getirmeye çalışmıştır. 1926'da Kazak Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin nüfusu 6.198 milyon iken bunun 2.164 milyonunu Rus nüfusu oluşturmaktaydı. Ruslar, bu haliyle ülke nüfusunun %35'ini teşkil etmekteydi. Bugün de Kazakistan Cumhuriyeti'nin nüfusunun büyük bir oranını %21.8 ile Ruslar oluşturmaktadır. Bu rakamlar Rusların geçmişte uyguladığı politikanın bir sonucudur. 1991'de bağımsızlığına kavuşan Kazakistan, Rusya'nın uyguladığı politikalar nedeniyle tam bağımsızlığa ulaşamamıştır. Komünist rejimin uzantıları devam etmiş, Rusya'nın yetiştirdiği bürokratlar aracılığıyla devlet mekanizması yine Rusların istediği şekilde biçimlendirilmiştir. Keza Nursultan Nazarbayev, 1989'da Komünist Partisi Merkez Komitesinin birinci sekreteriydi.⁶³

⁶² Gömeç, age, s. 91-107

⁶³ Hizmetli, "agm", s. 29.

1.5.3. Türkmenistan

Türkmenistan, Türklerin çok eski çağlardan beri kendilerine yurt edindiği bir coğrafyadır. M.Ö. çağlardan itibaren Türkmenistan'da Türk yerleşimi söz konudur. Başlangıcını Hunların teşkil ettiği bu dönemin, Kök Türklerle devam ettiğini, daha sonra büyük bir Oğuz göçüyle birlikte ilk Müslüman Türk boylarının Türkmenistan'da ortaya çıktığı bilinmektedir. Türkmen tarihi diğer Türk boylarından ayrı düşünülemez. Türkmenistan tarihinde şüphesiz Selçuklu Türklerinin önemi büyüktür.⁶⁴

Türkmenler, Selçuklular ile birlikte Hazar Denizi mıntıkasından Maverannehir'e oradan da Horasan'a inmiştir. Türkmenler, XI. yüzyılda Selçukluların emriyle Azerbaycan'a ve Anadolu'ya yerleşmiştir. Horasan'da kalanlar Büyük Selçukluların hâkimiyetinde yaşamış, XII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de bulundukları bölgelerde Türkmen beylikleri kurmuştur. Bu beylikler XV. yüzyılda Osmanlılar tarafından bir bayrak altında topladıysa da yerleşik düzene geçmeleri XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam etmiştir. XII-XIV. yüzyıllarda Akkoyunlular ve Karakoyunlular, İran ve Doğu Anadolu'da birer Türkmen Devleti kurmuşlardır. Türkmenler, Hazar'dan Siriderya'ya, Aral'dan Herat ve Horasan'a kadar uzanan bölgede yaşamıştır. Moğol istilasından fazla zarar görmeyen Türkmenler, Moğollarla anlaşma yoluna giderek Cengiz Han'ın izniyle kendi topraklarında yaşamaya devam etmiştir. Türkmenler Timur'un Orta Asya hâkimiyetinde Timur ile beraber seferlere katılmıştır. Hive ve Buhara Hanlıkları dışında kalan pek çok Afşar Türkmeni, Nadir Şah'ın hâkimiyetini kabul etmiştir. Hazar ötesi Türkmenleri XVIII. ve XIX. yüzyıllarda uzun mücadeleler vererek milli devletlerini kurmaya başlamıştır. Orta Asya Türkmen boylarının önderi olan Teke Türkmenleri, XVIII. yüzyılın ortalarında Mangışlak bölgesinden ayrılarak Horasan'ın kuzeyinde uzanan Kopet Dağı eteklerine yerleşmiştir. Uzun süre Hive Hanlığı'na vergi ödeyerek barış içinde yaşayan Teke Türkmenleri, topraklarını Merv'e kadar genişletmiştir.⁶⁵

⁶⁴ Gömeç, agm, s. 260.

⁶⁵ Selçuk Tayfun Ok-Volkan Aydos, *Türkmenistan Ülke Profili, Mevzuat ve Türk Girişimcileri*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 1918, s. 17.

Ruslar 1819-1836 yılları arasında ticaret, pazar oluşturma ve askeri strateji belirlemek maksadıyla Türkmenistan'a gelmiştir. 1860'lı yıllardan itibaren de Türkistan hanlıklarını işgale başlamıştır. 1869'da Hazar kenarındaki Kızılsu'ya kale inşa ederek askerlerini yerleştirmiştir. 1864-1865 yıllarında Hokand Hanlığı'nı, 1868-1871 yıllarında ise Buhara Hanlığını ele geçirmiş, bu iki hanlığın topraklarında "Türkistan Genel Valiliği'ni" kurmuştur.⁶⁶

1873'te Rus kuvvetlerinin saldırısına uğrayan Hive, Türkmenlerin savunmasına rağmen Rus egemenliğine girmiştir. 1874'te Ruslar Merkezi Kızılsu olmak üzere Trans-Hazar Yönetimi'ni kurmuştur. 1887'de Kuşid Han vefat ettikten sonra Türkmenlerin başına Nur Verdi Han geçmiştir. Rusların Türkmenistan'ı işgal etmesi 1879 yılında başlamıştır. Türkmenler Göktepe adı verilen savaşta Ruslara ağır kayıplar verdirmiş ve bölgede geçit vermemiştir. 1881'de yeniden saldırıya geçen Ruslar, Güneybatı Türkmenistan'ın işgalini tamamlayarak, 1884 yılında Doğu Türkistan'ın merkezi olan Merv'i ele geçirmişlerdir.⁶⁷

Rus Çarlığı Türkmenistan'ın işgalinden sonra 1886-1887 yıllarında İngiliz Hükümeti ile anlaşarak Türkmenistan, Afganistan ve İran'ın sınırlarını çizmiştir. Çarlık Rusyası, Mangışlak, Kızılsu, Aşgabad, Tecen ve Merv şehirlerini içine alan "Doğu Hazar Bölgesi" adı altında bir idare oluşturmuştur. Bu idare sırasında Türkmenistan'ın yeraltı zenginliklerinin farkına varmış, Türkmen petrolünü Rus sanayisine aktarmıştır.⁶⁸

1917 Sovyet devrimini izleyen iç savaş sırasında Trans-Hazar Yönetimi Taşkent'ten bölgeye sızmaya çalışan Bolşevik birliklerinin çatışmasına şahit olmuştur. Çarlığın yıkılmasıyla beraber Cüneyt Han önderliğinde Ruslara karşı Türkmen direnişi başlamıştır. Ruslar, 27 Ekim 1924 Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyetini kurmuştur. Türkmenistan 13 Mayıs 1925'te Sovyetler Birliği'nin bir üyesi olmuştur.

⁶⁶ Oğuz Yayan, *Türkmenistan*, 'y.y.', Aşgabad, 1997. s. 28.

⁶⁷ Ok-Aydos, age, s. 18, Yayan, age, s. 28.

⁶⁸ Yayan, age, s. 28.

1980’li yıllarda ortaya çıkan Sovyetlerin açıklık ve yeniden yapılanma politikalarının etkisiyle başlayan bağımsızlık hareketleri sonucunda ülke 22 Ağustos 1990’da egemenliğini, 27 Ekim 1991’de ise bağımsızlığını ilan etmiştir.⁶⁹ Türkmenistan 2 Mart 1992’de Birleşmiş Milletler’e tam üye olmuş, 18 Mayıs 1992’de Türkmenistan Anayasasını kabul etmiş, 26 Haziran 1992’de yapılan seçimlerde Saparmurat Niyazov Türkmenistan’ın ilk devlet başkanı seçilmiştir.⁷⁰

Sapar Murat Niyazov Eski Türkmen Komünist Partisi’nin genel sekreterliğini yapmıştır. 27 Ekim 1991’de ülkenin bağımsızlığını ilan etmesiyle soyadına Türkmenbaşı ilave edilmiştir. 1994’de yapılan referandum sonucunda görev süresi 2002’ye kadar uzatılmıştır.⁷¹

1.6. HAZAR BÖLGESİ’NDE YER ALAN ÜLKELER

Hazar Bölgesi; kuzeydoğuda Kazakistan, kuzeybatıda Rusya, güneyde İran, batıda Azerbaycan, doğuda Türkmenistan ile çevrelenmiş konumdadır.⁷² Hazar Denizi’ne kıyısı bulunan ülkeler: *Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, İran ve Rusya*’dır. Sovyetler Birliği Dönemi’nde Hazar’ın yaklaşık %86’sı Sovyetler Birliğine ait iken %14’ü ise İran’a aittir. Günümüzde Hazar Denizi çevresinde Azerbaycan’ın 80.000 m², Türkmenistan’ın 80.000 m², Kazakistan’ın 113.000 m² ve Rusya’nın 64.000 m² arazisi bulunmaktadır.⁷³

⁶⁹ Ok- Aydos, age, s. 18.

⁷⁰ Yayan, age, s. 31.

⁷¹ Ok- Aydos, age, s. 19.

⁷² Erdal Tanas Karagöl-Mehmet Kızılkaya- Salihe Kaya, “Statü Sorunu İkileminde Hazar’da Enerji Denklemi”, *Analiz*, 14 Nisan, 2016, (Erişim) <http://www.setav.org/tr/statu-sorunu-ikileminde-hazarda-enerji-denklemini/analiz/38165>, 19 Ağustos 2016, s. 9.

⁷³ Aras, age, s. 6.

1.6.1. Azerbaycan

Karadeniz ile Hazar Denizi arasında yer alan Azerbaycan 86.600 km² yüz ölçümüne sahip bir Güney Kafkasya devletidir.⁷⁴ Hazar Denizi'ne kıyısı ise 825 km uzunluğundadır.⁷⁵

Azerbaycan; Kuzey Azerbaycan (Azerbaycan Cumhuriyeti) Güney Azerbaycan (İran Azerbaycan'ından) oluşmaktadır. Kuzey Azerbaycan Ermenistan, Gürcistan, İran, Kazakistan, Rusya Federasyonu ve Türkiye ile çevrelenmiştir. 54-51enlemleri ve 38-42 boylamlar arasında yer alan coğrafi kesimdir. Güney Azerbaycan'ın komşuları İran, Ermenistan ve Türkiye'dir. Bu bölge İran'ın büyük oranda doğu ve batı eyaletlerine denk gelmektedir.⁷⁶

Azerbaycan Asya kıtasının güneybatısında yer almaktadır. 18 Ekim 1991 tarihinde bağımsızlığına kavuşmuştur. Aynı zamanda Kafkasya devletidir. Ermenistan, Rusya Federasyonu, Gürcistan ve Nahçıvan üzerinden Türkiye, güneyde ise İran ile kara sınırı bulunmaktadır. Doğusunda da Hazar Denizi üzerinden Türkmenistan ile komşu durumundadır. Üniter bir devlet yapısına sahiptir. Azerbaycan "Rayon" adlı idari birimlere bölünmüştür. Azerbaycan günümüzde 66 rayon, 13 şehir rayonu, 70 şehir ve bir özerk cumhuriyetten (Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinden) oluşmaktadır. Bu her idari birimin başkanı bizzat devlet başkanı tarafından atanmaktadır.⁷⁷ Nahçıvan, Stalin'in 1924 yılında Zengezur'u Ermenistan'a vermesiyle coğrafi olarak Azerbaycan'dan ayrılmıştır.⁷⁸

Azerbaycan 9,8 milyon nüfusa sahiptir. Nüfusun büyük çoğunluğunu Azeri Türkleri oluşturmaktadır. Bu etnik yapıların ülkede dağılımı şöyledir: Azerbaycanlı: %91,6, Lezgi: %2, Rus: %1,3, Ermeni: %1,3, Talış: %1,3, Avar: %0,6, Türk: %0,4 Tatar: %0,3, Tat: %0,3, Ukraynalı: %0,3, Sahur: %0,1, Gürcü: %0,1, Kürt: %0,1,

⁷⁴ Emrullah Güney, *Komşu Ülkeler Coğrafyası*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara, 't.y.', s. 171.

⁷⁵ Yaşar Kalafat, "Azerbaycan-İran Bağlamında Güney Kafkasya'da Etno-Sosyal Yapı", *Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel, Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, İlkbahar 2001. s. 222.

⁷⁶ Kalafat, "agm", s. 222.

⁷⁷ Ömer Göksel İşyar, "Azerbaycan ve Dış Politikası", *Orta Asya ve Kafkasya Rekabetten İşbirliği*, Derleyen: Tayyar Arı, MKM Yayıncılık, Bursa, 2010, s. 67.

⁷⁸ Tokluoğlu, "agm", s. 1477.

Yahudi: %0,1, Diğer: 0,1.⁷⁹ Yine Azerbaycan'a bağlı Nahçıvan'da ise nüfusun %96'sı Azerbaycan Türklerinden oluşmaktadır.⁸⁰

1.6.2. Kazakistan

Kazakistan'ın doğusunda Çin, batısında Hazar Deniz'i, kuzeyinde Rusya Federasyonu, güneyinde Özbekistan ve Kırgızistan bulunmaktadır.⁸¹ Hazar Denizi'nde 2.340 km kıyı uzunluğu ile en büyük paya sahiptir.

2016 istatistiklerine göre nüfusu 17,9 milyondur. Türk Cumhuriyetleri içerisinde 2.724.900 km² yüz ölçümü ile en büyük ülke konumundadır. Etnik açıdan karışık bir yapıya sahiptir. Ülkenin büyük bir çoğunluğu %65,2 ile Kazaklardan oluşmaktadır. Bununla birlikte ülkedeki Rus nüfusu %21,8 gibi büyük bir pay ile 2. sırada yer almaktadır. Bu nedenle Rus nüfusunun hâlâ etkin olduğu bir ülkedir. Ayrıca ülkede 800.000 ile 1.000.000 milyon arasında Alman'ın yaşadığı bilinmektedir. Nüfusun geri kalan kısmının %3'ünü Özbekler; %1,8'ini Ukraynalılar; %1,4'ünü Uygurlar; %1,3'ünü Tatarlar; %1,1'ini Almanlar, %4,4'ünü ise diğerleri oluşturmaktadır.⁸²

Türk devletlerinde yaşayan Rus azınlıklar ekonomik alanda ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Genellikle statüsü yüksek işlerde görev almaktadırlar. Rusya bu azınlıkların hak ve güvenliklerini gerekçe göstererek gerektiğinde müdahale edebileceğini dahi söylemektedir.⁸³

⁷⁹ Türkiye Cumhuriyeti Dış İşler Bakanlığı. (2016) **Bölgeler Güney Kafkasya ile İlişkiler**, (Erişim) <http://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?03af1e06-bd93-40cb-ae4f-2c4ac27672e7>, Ankara, 2016, 20 Ağustos 2016.

⁸⁰ Reha Yılmaz-Fatih Mehmet Sayın, "Azerbaycan Dış Politikasını Belirleyen Ögeler ve Denge Politikasına Yansımaları", **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 4-1, (Erişim) s.023042 <http://www.dergipark.gov.tr>, s. 023-042.

⁸¹ Gömeç, age, s.90.

⁸² Türkiye Cumhuriyeti Dış İşler Bakanlığı. (2016) **Bölgeler Orta Asya Ülkeleri ile İlişkiler**, (Erişim) <http://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?03af1e06-bd93-40cb-ae4f-2c4ac27672e7>, Ankara, 2016, 20 Ağustos 2016.

⁸³ Yavuz, age, s. 363.

1.6.3. Türkmenistan

Türkmenistan Cumhuriyeti'nin güneyinde Kopet Dağları, batısında Hazar Denizi, doğu tarafında Amuderya Nehri, kuzeyinde ise Üst Yurt Platosu yer almaktadır.⁸⁴ Kuzeyinde Özbekistan ve Kazakistan, güneyinde İran ve Afganistan, batısında Hazar Deniz'i doğusunda Özbekistan bulunmaktadır. Ülkenin Hazar'a kıyısı 1.200 kilometre olup yüz ölçümü ise 488.100 km²'dir. 2015 yılı itibariyle nüfusu 5,5 milyon dolayındadır.

Yaklaşık 6 milyon nüfusa sahip Türkmenistan'ın nüfusunun %85'ini Türkler oluşturmaktadır.⁸⁵ Nüfusun geri kalan %15'lik kısmı ise %5 Özbekler, %4 Ruslar ve %6 diğerleri şeklindedir.⁸⁶

1.6.4. Rusya

Dünya'nın en geniş topraklarına sahip olan Rusya'nın yüz ölçümü 17.075.000 km²'dir. Rusya'nın kuzeybatısında Norveç, Finlandiya; batısında Polonya, Estonya, Litvanya, Letonya, Beyaz Rusya; güneybatısında Ukrayna; güneyinde Gürcistan Azerbaycan, Kazakistan, Çin, Moğolistan ve Kuzey Kore yer alırken denizden ise Japonya ve ABD ile sınır komşusudur.⁸⁷ Hazar Denizine kıyısı 1.930 km'dir.

2016 yılının istatistiklerine göre nüfusu 143.500.000'dir. Nüfusun %80,9'unu Rus, %3,87'sini Tatar; %1,4'ünü Ukraynalı, %1,15'ini Başkurt; %1,05'ini Çuvaş, %1,04'ünü Çeçen; %0,86'sını Ermeni, %9,73'ünü diğerleri oluşturmaktadır. Rusya'da yaşayan Türk soylu halkların başlıcaları: Tatarlar, Başkurtlar, Azeriler,

⁸⁴ Kadir Dikbaş, "Türkmen Gazının Bağımsızlık Mücadelesi", **Avrasya Dosyası Türkmenistan Özel**, Yaz 2001, (Erişim) <http://www.21yyte.org/assets/uploads/files/074-96%20Kadir.pdf>, 19 Ağustos 2016, s. 74.

⁸⁵ Gömeç, age, s. 279.

⁸⁶ Türkiye Cumhuriyeti Dış İşler Bakanlığı. (2016) **Bölgeler Orta Asya Ülkeleri ile İlişkiler**, (Erişim) <http://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?03af1e06-bd93-40cb-ae4f-2c4ac27672e7>, Ankara, 2016, 20 Ağustos 2016.

⁸⁷ Avrasya Uygulama ve Araştırma Merkezi, **Avrasya Ülkeleri, Rusya**, Okan Üniversitesi,(Erişim) <http://www.okan.edu.tr/avrasyamerkezi>, 07 Şubat, 2017, s. 1.

Özbekler, Kırgızlar, Çuvaşlar, Tuvalar, Altaylar, Yakutlar, Karaçaylar, Balkarlar, Kumuklar, Nogaylar ve Ahıska Türkleridir.⁸⁸

1.6.5. İran

Güneybatı Asya ülkesi olan İran, 1. 648. 000 km² yüz ölçümüne sahiptir. 740 km Hazar Denizi'ne kıyısı vardır. Hazar'a kıyısı olan ülkeler arasında en küçük paya İran sahiptir. Güneyde Umman Denizi ve Basra Körfezi'nin kıyıları ile çevrilidir. Doğusunda Afganistan, kuzeyinde Türkmenistan, Azerbaycan ve Ermenistan; kuzeybatısında Türkiye, batısında Irak yer almaktadır.⁸⁹

İran, 79.2 milyon nüfusa sahiptir. İran'ın etnik yapısı içinde Türkler (Özbek, Türkmen, Azeri, Kazak, Kalaç, Kaşgayi, Avşar vs.) yerel dil konuşan Kürtler, Farslar (Beluşa, Gilekçe, Talisça, Tebereci, Kürtçe, Zazaca, Guranca, Lekçe, Kalani, vs.) Talişler (Türkleşmiş İranlar), Samiler (Arap, Asuri, Yahudi, Arami vs.) Kafkasiler (az miktarda Gürcü ve Çerkez) Doğu Azerbaycan, Urmiye, Tebriz, İsfahan, Tahran civarında Ermeniler, Türkmen; Azar-Kalaç, Kazak, Kaşgayi, Avşar isimli olanlar Türk soylu olarak bilinir. Kürtlerin büyük bir bölümü de Türk'tür.⁹⁰

Farslar, nüfusun %35-40'ını oluşturmaktadır. Nüfusun %30'u ise Azerilere aittir. Azeriler nüfus olarak ülkede büyük bir orana sahiptir. İran nüfusunun içinde Halaçlar, Kaşgaylar, Türkmenler, Afşarlarda yer alır. Ayrıca Ermeniler, Yahudiler, Araplar, Beluciler, Süryaniler, Lordlar, Zerdüştlar, Hindu, Kürtler ve Silhler de İran'da yaşayan diğer etnik kesimlerdir.⁹¹

⁸⁸ Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı. (2016) **Bölgeler Avrupa Ülkeleri ile İlişkiler**, (Erişim) <http://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?03af1e06-bd93-40cb-ae4f-2c4ac27672e7>, Ankara, 2016, 20 Ağustos 2016.

⁸⁹ Güney, age, s. 245.

⁹⁰ Kalafat, "agm", s. 226.

⁹¹ Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı. (2016) **Bölgeler Orta Doğu ve Kuzey Afrika Ülkeleri ile İlişkiler**, (Erişim) <http://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?03af1e06-bd93-40cb-ae4f-2c4ac27672e7>, Ankara, 2016, 20 Ağustos 2016.

1.7. DİĞER TÜRK DEVLETLERİ (ÖZBEKİSTAN-KIRGIZİSTAN-TACİKİSTAN)

Özbekistan'ın komşuları Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Afganistan'dır.⁹² Özbekistan 447.400 km² yüz ölçümüne sahiptir. Özbekistan'ın nüfusu ise 31.2 milyondur. Nüfusunun %80'ini Özbekler, %5,5'ini Ruslar, %5'ini Tacikler, %3'ünü Kazaklar, %2,5'ünü Karakalpaklar, %1,5'ünü ise Tatarlar oluşturmaktadır.⁹³

Kırgızistan, İç Asya'nın yüz ölçümü en küçük ülkelerinden biridir. Ülkenin komşuları arasında Özbekistan, Tacikistan Doğu Türkistan ve Kazakistan bulunmaktadır.⁹⁴ Ülkenin yüzölçümü 199.951 km²'dir. 5 milyon 883 bin nüfusa sahiptir. Nüfusunun % 72,6'sı Kırgızlar, %14,4'ünü Özbekler, %6,4'ünü ise Ruslar oluşturmaktadır. %6,6 oranını da Dungan, Ukraynalı, Tatar, Uygur vb. oluşturmaktadır.⁹⁵ Diğer Türk Cumhuriyetlerinde ise iki milyonu aşkın Kırgız Türk'ü yaşamaktadır.⁹⁶

Tacikistan 143.100 km² yüz ölçümüne sahiptir. 2015 istatistiklerine göre Tacikistan'ın nüfusu 8,3 milyondur. Ülke nüfusunun %80'ini Tacikler, %15,3'ünü Özbekler, %1,1'ini Ruslar, %1,1'ini Kırgızlar ve %2,6'sını diğer gruplar oluşturmaktadır.⁹⁷

Rusya için gerçek tehlike Özbekistan'dır. Özbekistan bölgenin lideri olabilecek özelliklere sahiptir. Kırgızistan, Kazakistan, Tacikistan ve Türkmenistan'da bulunan Özbek asıllı azınlıklar organize edilerek Özbek yönetimi bir anda çok geniş bir alana sahip olabilir. Bu avantajlar dışında bölgenin tek hava

⁹² Gömeç, age, s. 220.

⁹³ Türkiye Cumhuriyeti Dış İşler Bakanlığı. (2016) **Bölgeler Orta Asya Ülkeleri ile İlişkiler**, (Erişim) <http://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?03af1e06-bd93-40cb-ae4f-2c4ac27672e7>, Ankara, 2016, 20 Ağustos 2016.

⁹⁴ Gömeç, age, s. 200.

⁹⁵ Türkiye Cumhuriyeti Dış İşler Bakanlığı. (2016) **Bölgeler Orta Asya Ülkeleri ile İlişkiler**, (Erişim) <http://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?03af1e06-bd93-40cb-ae4f-2c4ac27672e7>, Ankara, 2016, 20 Ağustos 2016.

⁹⁶ Gömeç, age, s. 200.

⁹⁷ Türkiye Cumhuriyeti Dış İşler Bakanlığı. (2016) **Bölgeler Orta Asya Ülkeleri ile İlişkiler**, (Erişim) <http://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?03af1e06-bd93-40cb-ae4f-2c4ac27672e7>, Ankara, 2016, 20 Ağustos 2016.

kuvvetleri ve eğitimli ordusu da Özbekistan'ın elinde bulunmaktadır. Bundan dolayı Rusya diğer Orta Asya Cumhuriyetleri ile ilişkilerini geliştirerek Özbekistan'ın hareket alanını daraltmaya çalışmaktadır.⁹⁸

1.8. HAZAR'IN HUKUKÎ STATÜSÜ

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasına kadar Hazar Denizi, bir Sovyet deniziydi. Güneyinde küçük bir kısmını ise İran kontrol etmekteydi. Sovyetlerin dağılmasıyla beraber İran'a oranla bölgede daha etkisiz devletlerin var olmasıyla yeni bir süreç başlamıştır.⁹⁹ Soğuk savaş döneminde sadece SSCB ve İran'ın kontrolünde olan Hazar Denizi'ne 1991'den sonra diğer kıyıdaş devletlerin de eklenmesiyle Hazar Denizi yeni bir coğrafi statü kazanmış ve "Hazar'ın statüsü" tartışmaları başlamıştır.¹⁰⁰

Hazar'ın statüsü hukuki bir sorundur. Meselenin ortaya çıkışında en büyük etkiye enerji kaynakları sahiptir. Bölgenin enerji kaynakları açısından zengin olması ve bu kaynakların nasıl paylaşılacağı statü sorununu ortaya çıkarmıştır. Hazar Denizi artık beş kıyıdaş ülkenin ortak malıdır. Hazar Denizi'nde yer alan kıyıdaş devletlerin her biri zengin hidrokarbon kaynaklarıyla su havzasından kendi payına düşeni fazlasıyla almak için yeni bir mücadele başlatmışlardır.

Türk Cumhuriyetleri 1991'de bağımsızlıklarına yeni kavuştuklarında daha çok kendi iç dönüşümlerini sağlamaya çalışmışlardır. Bu iç dönüşümden dolayı Hazar Denizi'nin hukuki statüsü ile ilgili 1994 yılına kadar devletler arasında herhangi bir sorun yaşanmamıştır. 20 Eylül 1994 tarihinde Azerbaycan'ın Çırak ve Güneşli sahalarından petrol çıkarılmasına ilişkin bir anlaşma yapmasından sonra Rusya, Hazar'ın hukukî statüsünü gündemine almıştır. Bu durumdan rahatsızlık duymuştur. Hazar'ın statüsü konusunda Rusya ve İran, Sovyetler Birliği döneminde yapılan anlaşmaları referans olarak göstermiştir. Hazar Denizi, Gülistan ve Türkmençay anlaşmaları ile İran ve Rusya arasında paylaşılmıştır. Bu anlaşmalarla

⁹⁸ H. Ömer Budak, *Sömürgecilikten Jeopolitiğe*, 'y.y.', Ankara, 2016, s. 551.

⁹⁹ Yüce, age, s. 234.

¹⁰⁰ Erzurumlu, age, s. 61.

Hazar'daki hâkim güç Çarlık Rusyası olmuş, Bolşevik Devrimi ile Çarlık dönemi anlaşmaları iptal edildiğinden 1921'den itibaren Sovyet Rusya ile İran arasında yeni anlaşmalar imzalanmıştır. Çarlık Rusyası döneminde yapılan 1921 anlaşması ile Rusya'ya tanınan ayrıcalıklar kaldırılmıştır. Her iki ülkeye Hazar'da seyrüsefer serbestliği getirilmiştir. Rusya, daha önce İran'dan elde ettiği bütün ayrıcalıklarından vazgeçmek zorunda kalmıştır. İran ile Sovyetler arasında yapılan 1927 tarihli Güvenlik ve Tarafsızlık Anlaşması'nda Hazar Denizi, Sovyet-İran Deniz'i olarak kabul edilmekteydi. Rusya ve İran arasında 1929, 1931 ve 1935 tarihlerinde ticaret ve seyrüsefer hususunda anlaşmalar yapılmıştır. 1935 ve 1940 tarihli ticaret ve gemicilik hakkında yapılan anlaşmalar ile Hazar Denizi'nin uluslararası hukuki statüsü biraz daha netlik kazanmıştır.¹⁰¹ İran ise Hazar'ın hukukî statüsü hakkında Sovyetler Birliği ile 1921 ve 1940'ta yapılan anlaşmaların geçerli olduğunu ifade ederek İran ve Rusya'nın gelişmelerden rahatsız olduklarını, karasularının hukuki rejimi hakkında ortak bir anlaşmayla statü sorununun Rusya, Azerbaycan, İran, Türkmenistan ve Kazakistan tarafından ele alınması görüşünü ileri sürmüştür.¹⁰²

İlk defa 19 Şubat 1991 tarihinde ele alınan statü sorunu Tahran'da kıyıdaş devletlerin katıldığı toplantıyla ele alınmıştır. 1994 yılından beri Hazar'ın hukukî statüsüyle ilgili 19 toplantı gerçekleştirilmesine rağmen deniz tabanının altındaki doğal kaynaklardan istifade etme, denizin millî sahalarının sınırlandırılması gibi konulara açıklık getirilememiştir.¹⁰³

Statü ve paylaşım tartışmaları süreç içinde siyasi boyuttan sıyrılmadan coğrafi bir nitelik kazanmıştır. Daha sonraki dönemlerde Hazar Havzası'nın hukukî statüsü tartışması, bu havzanın deniz mi yoksa göl mü olduğu üzerinde yapılmıştır. Hazar'ın hukukî statüsü hakkında zamanla devletlerin ileriye attıkları görüş ve tezleri farklılaşmıştır. Önceleri savundukları görüşleri terk ederek yeni tezler ortaya atmışlardır. Bu tartışmalar devam ederken Hazar Denizi'nin yasal statüsünü tanımlama konusunda üç yaklaşım ortaya konmuştur. İlk yaklaşıma göre Hazar Denizi, kendine has özelliklerinden ötürü diğer deniz ve göllere benzememektedir.

¹⁰¹ Gökçe, age, s. 108-111.

¹⁰² Mesut Hakkı Caşın, "İran'ın İki Deniz Jeopolitiğine Dayalı Stratejik Değişim Arayışları", *Avrasya Dosyası, Üç Aylık Uluslararası İlişkiler Stratejik Araştırmalar Dergisi İran Özel*, Cilt 5, Sayı 3, Sonbahar 1999, s. 304.

¹⁰³ Gökçe, age, s. 109-110.

Bu nedenle Hazar'ın hukuki statüsü uluslararası yasa ve düzenlemelere konu olmaz. Hazar'ın hukukî statü meselesinin çözümlenmesi için farklı ve geleneksel yöntemlerin dışında alternatif düşünceler üretilmelidir.

Diğer iki görüş ise Hazar Denizi'ni, "sınır gölü" veya "açık deniz" olarak kabul etmektedir. İlk görüşte Hazar Denizi ortay hat ile ulusal sektörlere bölünmeli, kıyıdaş devletler gölün doğal kaynakları üzerinde mutlak söz sahibi olmalıdır. Açık deniz yaklaşımı ise Birleşmiş Milletlerin (BM) 1982 Deniz Hukuku Sözleşmesini geçerli kabul etmektedir. Bu görüşe göre Hazar Denizi'nin 12 millik kara suları ve çizilecek ortay hattı geçmeyecek şekilde 200 mile kadar sınırlandırılmış ekonomik bölgeler oluşturulmalıdır.

Türkmenistan ise yukarıdaki görüşe daha yatkındır. Türkmenistan, Hazar Denizi'ne sınır olan Türkmenistan, Azerbaycan, Kazakistan, İran ve Rusya'nın, 12 millik ulusal karasularının ve 35 mile kadar ekonomik bölgelerinin olması gerektiğini savunmaktadır. Türkmenistan, Hazar'ın hukukî statüsü konusundaki görüşlerinde bir türlü istikrar sağlayamamıştır. Statü sorununda genellikle İran ile aynı görüşü paylaşmaktadır. İlerleyen zamanda Azerbaycan ile belli noktalardaki anlaşmazlıklarını çözebilirse Azerbaycan'ın savunduğu ortay hattı görüşüne daha sıcak bakabilir.

İran ise Hazar'ın %20 oranında beş eşit parçaya bölünmesini istemektedir. İran'a göre Hazar Denizi kıyıdaş ülkelerin ortak kullanıma açılmalıdır. İran tarafından dile getirilen bu önerinin gerçekleşme şansı düşüktür. Çünkü böyle bir paylaşım söz konusu olduğunda Hazar Denizi'nin kıyı uzunluğunda en çok paya sahip Kazakistan ve Rusya Federasyonu zararlı çıkacaktır. Azerbaycan, Hazar'ın ulusal sektörlere bölünmesi fikrini savunmaktadır. Hazar Denizi'nde bir tek Kazakistan %20 oranında paya sahiptir. Azerbaycan'ın, Türkmenistan'ın, Rusya'nın ve İran'ın payları %20'den düşüktür. Bundan dolayı İran ile sınıra sahip Azerbaycan ve Türkmenistan güneydeki hisselerinden İran'a taviz verdiklerinde kuzeyde Kazakistan'dan hisse alamayacaklarının bilincindedirler. Bu nedenle de İran'ın bu görüşünü diğer kıyıdaş devletler desteklememektedir.¹⁰⁴

¹⁰⁴ Yüce age, s. 240- 242.

Hukuki niteliğinin yanı sıra, jeopolitik, stratejik ve ekonomik faktörlerin ağır bastığı söz konusu uyuşmazlıkta, İran, Rusya ile ortak hareket ederek hem ABD ve Avrupa sermayesinin Bağımsız Türk Cumhuriyetleri'ne yatırım yapmasına engel olmaya çalışmakta hem de enerji kaynaklarının alternatif boru hatları ile Batı'ya ulaşmasını engellemektedir. Böylelikle, Kazakistan ve Türkmenistan'ın, Rusya ve İran'ın kontrolünde kalması hedeflenmiştir.¹⁰⁵

Hazar'ın deniz veya göl olduğu üzerine yapılan tartışmaların bir türlü sonuca kavuşturulamaması, bu ülkelerin enerji sektöründe yapılacak birçok proje ve anlaşmaya da engel olmaktadır. Hazar Denizi'nin sınırlarının belirlenmesi Türk Cumhuriyetleri'nin ekonomik bağımsızlıkları açısından çok önemlidir. Hazar'a kıyısı olan ülkelerin her birinin bölgede farklı çıkar ve beklentilerinin olması statü sorununun çözülmesini zorlaştırmaktadır. Bugüne kadar yapılan görüşmelerde Hazar'ın hukuki statüsü çözüme kavuşturulamamıştır. Çözüme kavuşturulmayı beklemektedir.¹⁰⁶

1.9. HAZAR DENİZİ'NDEN FAYDALANAN ÜLKELERİN DENİZ GÜCÜ

Türk Cumhuriyetleri 1990'lı yıllardan itibaren kendilerini enerji savaşları içerisinde bulmuştur. Hazar Bölgesi'ndeki istikrarsız yapı ve devletler arasındaki güvensizlik hissi silahlanma yarışına neden olmuştur. ABD'nin iktisadi anlaşmalar aracılığıyla bölgede etkin olması ve NATO birlikleriyle askerî güç olarak bölgeye yerleşmesi, Rusya'yı tedirgin ederek Hazar'da deniz kuvvetlerini geliştirmeye yöneltmiştir. Kazakistan ve Türkmenistan da yeni yeni Hazar'da deniz gücü oluşturmaya başlamıştır. Son yıllarda ABD ile yakın ilişkiler kuran Azerbaycan 2002'den itibaren ABD ile birlikte deniz tatbikatları hazırlamaktadır. Bölgede silahlanmaya neden olan diğer husus da Hazar'ın statüsünün bir türlü belirlenememesi ve doğal kaynakların paylaşılması konusunda devletlerin çıkarlarının çatışmasıdır. ABD'nin siyasi ve ekonomik olarak bölgede girişimlerde bulunması ve askerî üstler edinmesi de Rusya Federasyonu'nu birtakım tedbirler

¹⁰⁵ Caşın, "İran'ın İki Deniz Jeopolitiğine..." s. 304.

¹⁰⁶ Karagöl- Kızılkaya- Kaya, "agm" s. 7.

almaya yönelmiştir. Rusya, NATO ve ABD kuvvetlerinin bölgedeki askerî varlığına karşı örneğin Dağıstan'da ortak karargâh yapılması, Ermenistan'a S-300 füzeleri yerleştirilmesi gibi faaliyetlerle bazı önlemler almıştır. Yine Şanghay İşbirliği Örgütü ve Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) içinde oluşturulan askeri güçler de bu tedbirler arasında sayılmaktadır. Rusya Federasyonu'nu Amerika Birleşik Devletleri'ni ve Avrupa Birliği'nin bölgedeki girişimlerini kendine yönelmiş bir tehdit olarak görmüş ve silahlanmasını artırmıştır. Bu durum diğer kıyıdaş devletleri tedirgin ederek silahlanmaya yönelmiştir. İlk zamanlarda Hazar'da deniz gücü bulunmayan Kazakistan; Rusya'nın, Hazar'ın aidiyeti tartışmalı olan kuzey kısmının dört tarafını çevrelemesi neticesinde, bölgede Kazak askeri gücünü güçlendirmiştir. Hazar Denizi'nin kendisi için stratejik bir bölge olduğunu açıklamıştır. Bu bağlamda 2003 yılında petrol sahalarının güvenliğini sağlamak amacıyla bir deniz kuvveti oluşturmuştur. Türkmenistan'ı silahlanmaya yönelten diğer husus ise Azerbaycan ile arasındaki tartışmalı petrol yataklarıdır. Azerbaycan'ın 2001 yılından bu yana ABD ile ikili ilişkilerini geliştirmesi ve bu devletten savaş gemileri satın alması, Türkmenistan'ın Ukrayna'dan bazı savaş araç gereci almaya itmiştir. Bu önlemlerin yanında Rusya ile 2002'de imzalanan dostluk ve iş birliği anlaşmasını imzalayarak Rusya ile arasını iyi tutmaya çalışmıştır.¹⁰⁷ Hazar Denizi'nde deniz gücü olarak iki ülke göze çarpmaktadır. Bunlar Rusya ve İran'dır. Rusya ve İran kadar olmasa bile Hazar'a kıyısı olan Orta Asya devletlerinde deniz güçleri mevcuttur. Günümüzde Rusya'nın 148 gemilik, İran'ın ise 90 gemilik bir deniz kuvveti Hazar Denizi'nde hazır durumdadır. Rusya Federasyonu'nun deniz kuvvetlerinde 20.000, İran'ın ise 3.000 kişi görev almaktadır. İran yüksek hızlı manevra olanakları fazla olan füze gemileri ve mini denizaltılarından oluşan moskit (füze) donanmaları geliştirerek ani saldırılar düzenlemek istemektedir. Mart 2013'te Hazar Deniz Kuvvetleri'nin bünyesine ülkenin roket silahı ile yöneltilen "Camaran-2" adlı destroyerini* eklemiştir. Camaran-2 destroyeri yeni tip radar, daha mükemmel bağlantı sistemleri ve helikopter pistiyle donatılmıştır. Hazar'da en güçlü donanmaya Rusya ve İran sahiptir. Daha sonra büyüklük olarak Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın deniz güçleri gelmektedir. Azerbaycan'ın "Azerbaycan Harbi Deniz Kuvvetleri" Temmuz 1992'de kurulmuştur. Azerbaycan'ın deniz filosunda 39 adet gemi vardır.

¹⁰⁷ Aslıhan P. Turhan, "Hazar Havzası'nda Enerji Diplomasisi", (Erişim) <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar>, 20 Ağustos 2016, s. 51-52.

* Torpidobotları batırmakta kullanılan, torpidobotları ortadan kaldıran alan savaş gemisidir. Mahveden, tahrip/imha eden, yok eden anlamına gelmektedir.

Bu deniz kuvvetlerinde 2500 çalışanı vardır. 2003 yılında “Kazakistan Harbi Deniz Kuvveti” kurulmuştur. Deniz filosunda 14 adet hafif gemisi bulunmaktadır ve bu donanmada da 3000 personel çalışmaktadır. Kazakistan, Hazar’da ağır bir donanma bulundurmak yerine az, hafif ama gelişmiş silahlarla donatılmış hızlı gemiler bulundurmaya istemektedir. Türkmenistan ise “Türkmenistan Harp Deniz Güçleri” adı altında 10 kadar hafif gemi olarak 2011 yılında bir deniz gücü oluşturma mücadelesine girmiştir. Rusya ve İran, Hazar Bölgesi’nin iki büyük deniz gücü olmaya devam etmektedir. Rusya ve İran, Amerika ve AB’nin Hazar’da faaliyet göstermesini istememektedir. Bundan dolayı Rusya ve İran, Hazar’da askeri kuvvetlerini güçlendirerek birbirlerini desteklemektedir.

XXI. yüzyılda yaşanan jeopolitik gelişmeler Rusya’nın her geçen gün deniz ve kara güçlerini daha fazla geliştirmesine neden olmaktadır. Rusya bu stratejik hamleleriyle hem bölge devletlerinden hem de dış kuvvetlerden gelebilecek tehditlere karşı caydırıcı bir kuvvet oluşturmaya çalışmaktadır. Orta Doğu coğrafyasında olası bir İran-Suriye savaşının patlak vermesi Cezayir, Tunus, Ürdün ve Mısır gibi devletlerde etkili olan Arap Baharı’nın Hazar Havzası’na ve Kuzey Kafkasya’ya uzanması veya dinî etnik kavgaların artması Rusya’nın Hazar’da hızla silahlanmasına sebep olan diğer jeopolitik gelişmelerdir. Asıl niyeti ise Hazar Havzası’nda etkinliğini sürdürmek, küresel ve bölgesel güçlerin bölgedeki varlıklarına son vermek, güç kaynakları ile petrol ve doğal gazın geçtiği güzergâhları denetim altına almak, ABD, Almanya, İngiltere, Fransa, Çin, Türkiye gibi güçlü devletler ile Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan ve İran’ın gibi bölge devletlerinin faaliyetlerini kontrol etmektir. Bölgede yaşanan silahlanma mücadelesi güç politikasını ve dengesini etkilemektedir. Bu durum ise bölgede klasik “Güvenlik İkilemi” kavramını ortaya çıkarmıştır. Günümüzde Rusya’nın Hazar’daki silahlanma ve deniz filosu yenileştirme çalışmaları hızla devam etmektedir. Öyle ki devlet silahlanma programı 2020’ye göre 2018 yılına kadar Rusya Hazar donanmasının %90 oranında yenilenmesi istenmektedir. Rusya, Hazar donanmasını “Buyan” ve “Buyan M” sınıfta gemilerle güçlendirmeyi hedeflemektedir. Hâlihazırda Tataristan Cumhuriyeti Zelenodolsk Tersanelerinde Buyan- M sınıfından “Grad Sviyajsk” ve “Ugliç” gemilerinin yapımı devam etmektedir. Buyan sınıfından “Astrahan” ve “Volgodonks” hâlihazırda Hazar donanmasında görev yapmaktadır. Bu sınıftan en yeni gemi olan “Mahaçkala” ise 2012 yılında denize indirilerek göreve başlamıştır.

Rusya Federasyonu 2012 yılında Hazar donanmasını “Dağıstan” adlı bir korvet, 2013 yılında 5 adet savaş gemisi, 2 tane de yardımcı askeri gemi eklemiştir. Rusya, diğer kıyıdaş devletlerin Hazar’da askeri kuvvet olarak güçlenmesini istememektedir. Bütün bu gemilere son sistem füzeler monte edilecektir. Rusya denizdeki gücünü bir taraftan artırırken karada da bazı girişimlerde bulunmuştur. Dağıstan ve Ermenistan’daki Gümrü üssüne askeri kuvvetle güçlendirmiştir.¹⁰⁸

¹⁰⁸ Fatih Özbay, “Hazar’da Güvenlik İkilemi ve Silahlanma Yarışı”, **HASEN Hazar Raporu**, Yaz, 2013, (Erişim) http://www.academia.edu/4871668/Hazarda_Guvenlik_Ikilemi_ve_Silahlanma_Yarisi, 26 Temmuz 2016, s. 14-18.

İKİNCİ BÖLÜM

HAZAR BÖLGESİ'NİN JEOPOLİTİK ÖNEMİ

2.1. JEOPOLİTİK İLMİ VE İŞLEVİ

Sıcak savaşın XXI. yüzyılda birkaç istisna durum dışında bittiğini düşünürsek günümüzde devletlerarası mücadelelerin çok farklı şekillendiğini; bu mücadelelerin temelinde teknolojik, askerî, siyasi, sosyal, ekonomik ve jeopolitik gelişmelerin var olduğunu söylemek doğru olacaktır. Yaşanan bu mücadeleleri anlayabilmek; siyasi (politik), sosyal, askerî, ekonomik gelişmeleri doğru değerlendirebilmek adına jeopolitik ilmi hakkında bilgi sahibi olmamız gerekmektedir. Dünya üzerindeki bütün devletlerin kendilerine has yürütmesi gereken bir dış politikası vardır. Bu devletlerin dış politikalarını millî çıkarları şekillendirmektedir. Devletlerin dış politikalarını şekillendiren olguları ise jeopolitik ilmi ile açıklamak mümkündür. Çünkü jeopolitik ilmi; bir devletin coğrafi, siyasal, ekonomik, sosyal ve stratejik faktörlerinin o devletin dış politikasına ve dünya güç dengesi içerisindeki yerine etkisini incelemektedir.¹⁰⁹

XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında gelişmeye başlayan jeopolitik ilminin ortaya çıkışı 1899 yılı olarak kabul edilmektedir. 1899 yılında bu ilme isim veren Rudolf Kjellen olmuştur. Rudolf Kjellen, ilk defa 1916 yılında yayınladığı “Devlet, Bir Hayat Şekli” eserinde jeopolitik terimine yer vermiştir. Coğrafyanın devlet üzerindeki gücünü ve devletin varlığını nasıl etkilediğini ortaya koymuştur. Nicholas J. Spykman’ın ise Amerika Birleşik Devletleri’nin güvenliği ile jeopolitiğini ilişkilendirmiş ve Kenar Kuşak Teorisini geliştirmiştir. Bu teoriye göre dünya adasına (Avrasya’ya) hâkim olabilmek için bu bölgeyi çevreleyen kenar kuşağa hâkim olmak gerekmektedir. Teoriye göre kenar kuşak ülkeleri ise; Avrupa, İran, Türkiye, Irak, Pakistan, Hindistan, Afganistan, Çin, Doğu Sibirya ve Kore’dir.¹¹⁰ Rudolf Kjellen’in ardından Karl Haushofer görüşleriyle Almanya’yı etkilemiştir. II. Dünya Savaşı öncesi politik hareketlerin üretilmesiyle ilgili görüşler

¹⁰⁹ Ömer Budak, *Türkiye’nin Dünya Ülkeleri Açısından Jeopolitik Önemi Ve Avrasya’daki Yeri*, Bilge Yayınları, Ankara, 2006, s. 17.

¹¹⁰ İlhan, Dünya Yeniden....., s. 23.

ortaya koymuş ve Alman siyasi lideri Hitlerin politikalarını etkilemiştir. Halford Mackinder, Kara Hâkimiyet Teorisini geliştirmiştir. Dünya adası bu teoriye göre Asya, Avrupa, Afrika'dır. Sibiryâ, Volga, Himalaya, Buz Denizi ve Avrupa Rusyası'nı merkez bölge kabul etmiştir. Kara Hâkimiyet Teorisi (KHT) "Kim Doğu Avrupa'ya hükmederse kalpgah'a hâkim olur, merkez bölgeye kim hükmederse, Dünya Adası'na da hâkim olacaktır. Dünya Adası'na kim hükmederse dünyaya da o egemen olabilir" biçiminde açıklanabilir. Bu teoriler II. Dünya Savaşı yıllarında ve soğuk savaş döneminde etkili olmuştur.¹¹¹

Bu teoriler Jeopolitik hakkındaki düşünceleri geliştirmiş ve tartışmalara farklı bakış açıları kazandırmıştır. Bu teorisyenler jeopolitiğin gelişmesinde ve şekillenmesinde etkili olmuşlardır. Bugün de teorileri üzerinde durulmaktadır. II. Dünya Harbi'nden sonra bazı üniversitelerin siyasi bilimler bölümünde jeopolitik kürsüleri kurulmuştur. Türkiye'de ise II. Dünya Harbi'nden sonra harp akademilerinin programlarına başlangıçta konferanslar daha sonra ders olarak konulmuştur.¹¹²

Türk devletlerinde, İslamiyet öncesinden Cumhuriyete kadar Osmanlı'dan önce ve Osmanlı Dönemi'nde jeopolitik üzerine çalışılmış bir kaynak veya yazılı bir belge bulunmamaktadır. XX. yüzyıla kadar Türkler hakkında jeopolitikle ilgili bilgiler araştırılmak istendiğinde genellikle Osmanlı kaynaklarına başvurulmuştur. Osmanlı Devleti'nin askerî ve politik uygulamaları, çevresindeki devletlerle olan jeopolitik ilişkileri, hedef ve faaliyetleri hakkındaki bilgiler genellikle yabancı araştırmacılar (Batılı ve Rus) tarafından yapılmıştır. Bundan dolayıdır ki Türk milleti hakkında tek yönlü olumsuz bilgiler dünya kamuoyuna aktarılmış ve dünya kamuoyunda gerçeklerin dışında bir izlenim oluşturulmuştur.

Türk jeopolitiği ile ilgili literatürlere bakıldığında son dönemlerdeki birkaç çalışma dışında pek fazla eserin olmadığı söylenebilir. Ancak tarihte Türkler Antik Çağ'dan itibaren çeşitli temeller üzerine devlet ve imparatorluk kurmuşlardır ve bu imparatorlukların nasıl yönetileceğini de çok iyi bilmişlerdir. Öte yandan Türklerin

¹¹¹ İlhan, Dünya Yeniden....., s. 23-25.

¹¹² Suat İlhan, *Jeopolitik Duyarlılık*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Dizi VII, s.a 113, Ankara,1989, s. 10-12

devlet uygulamalarına bakıldığında kendilerini ilgilendiren bölgelerin coğrafi, askerî ve jeostratejik özelliklerini çok iyi tahlil ederek söz konusu olan bölgede yaşayan milletlerin ekonomik, dinî ve millî gelenekleri hakkında oldukça fazla bilgiye sahip oldukları ve jeopolitiği çok iyi kullandıkları görülmektedir. Türk ırkının göç ettikleri bölgelerde yapmış olduğu çalışmalara bakıldığında, Türklerin o bölgenin coğrafi özellikleri hakkında gerekli jeopolitik bilgilere vakıf oldukları ve birtakım jeostratejik ve jeopolitik eylemlerle hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Yani Türkler yaptıkları fetihlerde jeopolitik bilgiyi ve jeostratejiyi çok iyi kullanmışlardır.¹¹³

Osmanlı padişahı Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethi, Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi (Akdeniz'in Türk gölü hâline getirilmesi), Devlet-i Ali'nin menfaatleri olarak ifade edilmekle birlikte; günümüze uyarlayacak olursak Türkiye'nin Akdeniz'deki jeopolitik çıkarları Yavuz Sultan Selim'in Devlet-i Ali'nin menfaatlerini karşılamaktadır. Bu noktadan hareketle geçmişte jeopolitik kelimesinin kullanılmaması (üretilmemiş) jeopolitiğin ve stratejinin bilinmediği anlamına gelmemektedir.¹¹⁴

Jeopolitik ilminin tarihî gelişiminden devam edersek, Jeopolitik ilminin geçmişi XIX. yüzyılın öncesine dayanmaktadır. Jeopolitik sözcüğü kullanılmaya başlanmadan önce de jeopolitik düzeyde güç odakları oluşuyor, jeopolitik manada mücadeleler yapıyordu. Tarihte, jeopolitik düzeydeki olaylar kadar aynı düzeyde etkinlikler yaratan oluşumlar yaşanıyordu. Evrensel dinlerin doğuşu, evrensel devrimler, büyük coğrafi keşifler, jeopolitik düzeyde olgular olarak örnek verilebilir.¹¹⁵

Dünyanın önemli karar alıcıları tarafından XX. yüzyılın başından itibaren kullanılmaya başlanan jeopolitik ilminin ortaya çıkışını coğrafyacılar (daha doğrusu siyasi coğrafyacılar) hazırlamış, siyaset bilimciler ise geliştirmiştir. Genellikle askerlerin ilgi alanı olarak görülen jeopolitiği askerî bir disiplin olarak düşünmek jeopolitik ilmine yapılan bir haksızlık olacaktır. Çünkü jeopolitik; coğrafya, tarih, siyaset (dış politika) gibi birçok disiplini içerisinde barındıran bir bilim dalıdır.

¹¹³ Ali Hasanov, *Jeopolitik*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2012, s. 177-178.

¹¹⁴ Budak, "age" s. 551.

¹¹⁵ Suat İlhan, *Türklerin Jeopolitiği ve Avrasyacılık*, 3. baskı, Bir Millet Uyanıyor Dizisi: 2, Bilge Yayınevi, Ankara, 2006, s. 23.

Jeopolitik askerî bir disipline sığdırılamayacak kadar kapsamı geniş bir alandır. Her şeyden önce jeopolitiğin konusu, coğrafya ağırlıklıdır. Devletlerin yaşadıkları coğrafyalar dikkate alınmadan üretilecek bütün politikalar yetersiz kalacaktır. Coğrafya, jeopolitiğin ve jeostratejinin iki temel dayanağıdır. Yaşanılan yerin özellikleri göz önünde bulundurulmadan herhangi bir politika geliştirmek doğru değildir. Coğrafya bir kaderdir ve orada yaşayanlara göre de çeşitli özellikler kazanmaktadır.¹¹⁶ Coğrafyadan bağımsız bir politika, politikadan bağımsız bir ekonomi düşünülemez.¹¹⁷ Jeopolitiğin kapsamında yer alan diğer bilim dalı da tarihtir. Tarihî gelişmeler jeopolitik olgularla büyük ölçüde paralellik gösterir. Tarihin ve tarihçinin en iyi yol göstericilerinden birisi de jeopolitiktir.¹¹⁸ Yine dünya siyasi konjonktürünü elinde tutan devletlerin iç ve dış politik hedeflerinde jeopolitik çıkarların önemi giderek artmakta ve devletlerin dış politikalarının şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır.

Jeopolitik ilmi ortaya çıktığı günden bugüne kadar pek çok kişi tarafından farklı şekillerde tanımlamıştır. Jeopolitiğin yapılan bütün açıklama ve tanımlamalarının ortak noktalarını “**devlet, coğrafya ve politika**” gibi kavramlar oluşturmaktadır. Bu kavramlar jeopolitiğin temel taşlarıdır. Jeopolitiğin kapsam ve içeriğini daha iyi anlayabilmek adına birkaç tanıma yer verilmesi isabetli olacaktır. Jeopolitik kelimesini ilk kullanan R. Kjellen jeopolitiği şu şekilde tanımlamıştır: “Jeopolitik ilmi, herhangi bir devletin coğrafyasıyla olan ilişkisini inceler. Jeopolitik, bir yerde coğrafyanın politikaya verdiği yöndür. Bu anlamda jeopolitiğe siyasi coğrafyanın felsefesi de denilebilir.”¹¹⁹

Jeopolitik kelimesinin anlamı, “arz politikası, dünya politikası”dır. Jeopolitik, günümüzdeki ve gelecekteki politikaları, kuvvet ve hedefleri, devletlerin fiziki ve siyasi coğrafyalarını dikkate alır. Jeopolitik, coğrafyanın bütün unsurlarıyla ve türleriyle aktifleşmesi, aktif olarak değerlendirilmesi olarak tanımlanabilir. Kısaca

¹¹⁶ İlhan, Jeopolitik Duyarlılık..., s. 10.155.

¹¹⁷ Süha Atatüre, “Jeopolitik ve Jeostratejik Teoriler Kapsamında Küreselleşmenin Geleceği ve Türkiye” *Avrasya Dosyası, Türkiye Cumhuriyeti’nin 80 inci Yılı Armağanı, Özel Sayısı, Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Genelkurmay Askerî Tarihi ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları (SAREM), Sayı 2, Eylül 2003, s. 72.

¹¹⁸ İlhan, Jeopolitik Duyarlılık..., s. 105.

¹¹⁹ İlhan, Jeopolitik Duyarlılık..., s. 14-29.

jeopolitik; coğrafyanın politikaya verdiği yönün araştırmasını ve değerlendirmesini yapmaktadır.¹²⁰

Jeopolitik, politikanın coğrafyanın isteklerine göre şekillenmesidir. Jeostrateji ise coğrafi özelliklerin strateji unsurlarına bağlı olarak ele alınmasıdır. Jeostratejinin görevi, politikalar veya stratejiler üretmek değil, politika teorisyenlerine ve stratejistlere veri sağlamaktır.¹²¹

Devletlerin sahip olduğu coğrafi konum üzerinde güç değerlendirmesi yapan, bu konuma etki eden dünya güç merkezlerini inceleyerek çeşitli tespitlerde bulunan ve devletin dış politikasını esas alacak millî hedeflere ulaşmak için gereken şart ve aşamalarını, yapılması gerekenleri sistemleştiren bir bilimdir.¹²²

Jeopolitik, devletlerarası ilişkiler, devlet kudretinin oluşumunda, kuvvet dengelerinin oluşumunda ve şekillenmesinde, kapsamına aldığı kaynaklarla ülkelerin, hayat ve faaliyet alanlarının, mekânının, doğanın, coğrafi konumun etkisini belirleyen, vurgulayan, bilgi disiplini.¹²³ Muzaffer Özdağ'a göre "coğrafi mekânlar; karalar, denizler, ovalar, dağlar, nehirler, deltalar, boğazlar, çöller, ülkeler, kıtalar; coğrafyanın oluşturduğu kolaylıklar ve zorluklar, jeopolitik olayların şekillenmesinde ve tarihî gelişmelerde etkili olur.¹²⁴ A. Defay'ın Thierry de Montbrial'dan aktardığı üzere jeopolitik, coğrafyaya göre değişiklik gösteren ideolojilerle ilgilenen siyasal coğrafyanın en önemli ögesidir.¹²⁵

¹²⁰ İlhan, Dünya Yeniden Kuruluyor..., s. 20.

¹²¹ Hüsmen Akdeniz, "Jeopolitik ve Jeostratejik Teoriler Kapsamında Küreselleşmenin Geleneği ve Türkiye", *Avrasya Dosyası, Türkiye Cumhuriyeti'nin 80 inci Yılı Armağanı, Özel Sayısı, Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Genelkurmay Askeri Tarihi ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları (SAREM), Sayı 2, Eylül 2003, s. 82.

¹²² Budak, Türkiye'nin Dünya Ülkeleri Açısından..., s. 17.

¹²³ Ümit Özdağ, "Jeopolitikten Jeoekonomiye", *Jeo Ekonomi, Üç Aylık Uluslararası Ekonomi Finans ve Ekonomi Politik Dergisi*, Sayı 1, İlkbahar 1999, s. 3.

¹²⁴ Erzurumlu, age, s.12.

¹²⁵ Alexandre Defay, *Jeopolitik*, Dost Kitabevi Yayıncılık, Ankara, 2005, s. 9.

Yapılan tanımlamalara bakıldığında genellikle jeopolitik ilmi siyasi coğrafyanın yorumu olarak ifade edilirken, bir kısım uzmanlar ise jeopolitiği emperyalizmin temel dayanağı olan düşünce sistemi olarak görmüştür.¹²⁶

Jeopolitiğin tarih ile ilişkisini şu şekilde izah edilebilir: Jeopolitik ilminin değişen ve değişmeyen bütün elamanlarının günümüzün jeopolitik yapısında tarihi olay ve olguları nasıl etkilediğini araştırmak gerekmektedir. Tarihin jeopolitiğin alt birimleri ile incelenmesi coğrafi platformda politikaların akışı dikkate alınarak yapılabilir. Jeopolitiğin alt birimlerinin hepsi tarihi olayları etkilemektedir. Örnek olarak Selçuklular düşünüldüğünde; coğrafya dikkate alınmadan, Bizans ve diğer bölge güçlerinin kültürleri ile birlikte incelenmeden, Asya Türk kültürü, İslam kültürü ve bu kültürlerin ürünü olan akıncı insanlar tanınmadan-bilinmeden Selçuklu tarihi gerçek anlamda ortaya konulamaz. Tarihi jeopolitik bakış böyle bir genişlikte mümkündür. Coğrafi durum, tarihi oluşu etkilemektedir. İngiltere tarihi ada coğrafyası ile bağlantılıdır. İngiltere inceliğinde jeopolitik ortaya çıkmadan da ada devleti karakterine uygun davranışlar sergilediği görünür. Burada jeopolitik unsurların tarihi oluş üzerinde etkisi söz konusudur. A. Toynbee, İngiltere için “İkinci bir dünya” der. Bugünkü teoriler tarihi açıklamakta ölçü olamazlar. XIX. yüzyıla kadar olan mücadeleler bugünkü teorilere uygun olarak gelişmemiştir. Bu tarihlerde Kara Hâkimiyet ya da Kenar Kuşak Teorileri geçerli değildir. Türk tarihinin ise teoriler karşısında özel bir durumu vardır. Mackinder’in kalpgâhına hâkim oldukları dönemler olmuştur. Ancak bu durum dünya egemenliği için yeterli olmamıştır. Bu sonucun sebeplerini de jeopolitiğin değişen unsurlarında (sosyal, politik, ekonomik, askeri güç) aramak gerekir.

Tarihin jeopolitik bilgilere göre inceleniyor olması bu iki ilmi birbiriyle iyice ilişkilendirmektedir. Toynbee “Tarihi güçler, atom bombasından daha patlayıcı olabilirler” demektedir.¹²⁷

Jeopolitik, politikanın en önemli iki unsuru olan güç ve hedefi coğrafi bakış açısı ile ele alır. Konusunda bilimsel yaklaşım sağlar. Bu sebeple ülke sorunları ile

¹²⁶ Uğur Aktürk, “Orta Asya ve Kafkasya Jeopolitiğinde Küresel Egemenlik Mücadelesi”, **Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi**, Haziran, 2010, (Erişim) <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423878777.pdf>, 19 Ağustos 2016, s. 21.

¹²⁷ İlhan, Dünya Yeniden....., s. 28-29.

ilgili bütün büyük kararların geniş kapsamlı bir jeopolitik değerlendirmeye dayandırılması gerekir.¹²⁸

Jeopolitiğin ne olup olmadığının daha iyi anlaşılması, sınırları ve ilgi alanı hakkında belirli görüşlere ulaşılması, unsurlarının (alt birimlerinin) neler olduğunda anlayış birliğinin sağlanmasına bağlıdır.¹²⁹ Mekân, kuvvet ve zaman, stratejinin bir parçasıdır. Jeopolitiğin unsurları da genel olarak aynıdır. Ancak jeopolitiğin unsurları değişen ve değişmeyen olarak ikiye ayrılır. Devletlerin dünya üzerindeki sınırları, dünyada kapladıkları yer, coğrafi bütünlük, coğrafi olarak sahip oldukları ada, kıta içi devlet olma gibi özellikleri (stratejik unsurlardan mekânın karşılığı olan) değişmeyen unsurlar içinde sayılabilir. Sosyokültürel, ekonomik, politik ve askeri değerler ise değişen unsurlar olarak sıralanabilir.

Suat İlhan'ın "Devletlerin takip edecekleri politika kendi coğrafyaları içinde saklıdır." sözü, değişmeyen unsurların önemini ortaya koymaktadır. Devletlerin sahip oldukları ekonomi, politika, askeri güç gibi birçok özellik değişse de coğrafi özellikler değişmez. Bu da jeopolitiğin değişmez unsurlarını vurgular. Napolyon'un Rusya karşısında yenilgi almasının nedeni sahip olduğu geniş coğrafi alandır. Yine Rusya'yı dünya savaşlarında Almanların işgaline karşı büyük coğrafyası kurtarmıştır. Saha büyüklüğü, ekonomik ve askeri değeri ve siyasi yapısıyla düşünülmelidir. Saha, coğrafi bütünlüğe sahip olması halinde daha çok değeri artar. Jeopolitik görüşte saha kuvvettir. Stratejik kaynak ve coğrafi bütünlüğe sahip olan coğrafya büyük avantaj sağlar. Değişen unsurlar bir bütündür. Jeopolitiğin değişen unsurları (ekonomik, sosyal, politik, askeri unsurlar) birbirlerini etkilemiştir. Coğrafi yapıların ve coğrafi unsurların siyasi faaliyet ve kararlardaki etkisi kesindir. Ülkelerin yeryüzündeki yerleri, siyasi hudutları, fiziki özellikleri, genişliği, iklimi, kaynakları, politikalarını şekillendirmekte ve farklılaştırmaktadır. Değişen unsurlar ise askeri, politik ekonomik ve sosyo-kültürel değerler devletlerin politikalarını ve uluslararası ilişkileri etkilemektedir. İnsanlar üzerinde yaşadıkları topraktan etkilenmişler, etkilenmeye de devam edeceklerdir. Coğrafi unsurlarda politikayı, ekonomiyi, sosyal yapıyı ve teşkilatlanmayı etkilemeye devam edecektir.¹³⁰

¹²⁸ İlhan, Jeopolitik Duyarlılık....., s. 16.

¹²⁹ İlhan, Dünya Yeniden....., s. 20-22.

¹³⁰ İlhan, Dünya Yeniden....., s. 20-22.

Jeopolitiğin coğrafi unsurlarının stratejideki karşılığı “mekân” iken beşeri unsurlarının stratejideki karşılığı ise “güç”tür. Değişen unsurlarda güçler birbirlerini etkiler ve kuvvetlendirir. Değişmeyen unsurlarda ise bu etki görülmez. Sosyal, ekonomik, askeri ve politik değişkenlerin varlığı birbirine bağlıdır. Jeopolitik konumda ise herhangi bir etken diğerine bağlı kalmadan önem arz edebilir ve coğrafyasındaki diğer eksiklikleri giderebilir. İngiltere ve Japonya’nın küçük bir alana sahip olmalarına rağmen ada devleti olmalarının sağladığı coğrafi bütünlük ve diğer coğrafi özelliklerinden kaynaklanan imkânların etkisiyle bir güç oluşturabilmeleri buna örnektir.¹³¹

Denizlere açılmayan bir Orta Asya, kıta içi devleti olmanın yetersizliklerini bünyesinde saklar. Bu şekilde Orta Asya, kısıtlanmış bir alan, etkinliği az, duyarlılığı yüksek ve zayıf konumdadır. Orta Asya coğrafyası, güvenli bir bütünlüğe sahip değildir. Orta Asya’da kurulan devletlerin uzun ömürlü olmayışlarının sebebi, bu özelliğine bağlıdır. Aynı yetersizlik bugün de geçerliliğini korumaktadır. Türk Cumhuriyetleri’nin hepsi kıta içi devlettir. Çevrelerinde Rusya ve Çin gibi güçlü komşuları vardır. Kıta içi devlet olmalarından dolayı açık denizlere çıkışı komşularının üzerinden yapmaktadırlar. Bu noktada komşularıyla iyi geçinmek zorundadırlar. Basra Körfezi’ne, Akdeniz’e Hint Okyanusu’na İran, Türkiye Pakistan ve Afganistan ile geliştirecekleri ekonomik ve siyasi ortaklıklar neticesinde ulaşabilirler. Türk Cumhuriyetleri için fazla jeopolitik seçenek bulunmamaktadır. Bu bölgede birbirleri ve çevre ülkeleri ile ilişkiler bakımından dört gelişme beklenmektedir: Küçük hudut ve azınlık sorunlarına dayalı olarak Cumhuriyetler arası, sonucu belirsiz tartışma, sürtüşme ve çatışmalara başlanması, Rus egemenliğinin tekrar bölgeye yayılması, Rusya, Türkiye, İran ve İslam dünyasına karşı her Cumhuriyetin bağımsız ve farklı politika izlemeleri. Türkiye ile yakın işbirliğine girilerek bütün Türkistan’ı birlik halinde Akdeniz’e açmaları, kalkınmalarını hızlandırmaları ve dünya ile bütünleşmeleri gerekmektedir.

Avrasya, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği için stratejik öneme sahip bir coğrafyadır. Bu devletlerin politikalarının şekillenmesinde etkilidir. Rusya

¹³¹ İlhan, Jeopolitik Duyarlılık....., s. 22-23.

Federasyonu ve Çin'in stratejilerini belirleyecek tek coğrafyadır. Dünyanın en önemli enerji kaynağı olan petrol rezervlerine sahiptir. Ayrıca en büyük stratejik ihtiyaçları olan petrol bu bölgededir. Stratejik kaynaklarının Rusya veya Çinlilerin eline geçmesi küresel güçler için tehlikeli sonuçlar doğuracaktır. Türk dünyasının dört güç odağından ABD, AB, Rusya Federasyonu, Çin'in birisinin eline geçmesi diğer üç devletin bölgedeki etkinliğini olumsuz etkileyecektir. Birleşmiş bir Türk gücünü karşısına almak istemeyen Amerika Birleşik Devletleri, bu birliğin en etkili devleti Türkiye'nin güçlenmesi engellemek için Avrupa Birliği'nin de desteğiyle bir İsrail lobisi oluşturarak Türkiye'ye karşı koz olarak kullanmaktadır. Jeopolitik güç olarak Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Türkiye ve Kıbrıs coğrafyası Türk dünyası coğrafyası olarak kabul edilmektedir. Bu coğrafya üzerinde yaşayan milletler uyanık olmak mecburiyetindedir. Türk dünyası Orta Asya, Kafkaslar, Anadolu üzerindedir. Orta Asya Cumhuriyetleri coğrafi korunağa sahip değildir. Sınırları kolay aşılabilir. Devletlerin çoğunun coğrafi bütünlüğü yoktur. Bölgenin en büyük zayıflığı ise açık denizlere çıkamamasıdır. Türkiye'nin katılması ile Türk dünyası açık denizlere kapı bulur. EKİT ile Orta Asya, Hint okyanusuna da açılabilir. Türk dünyasının, büyük ihtiyacı olan Hint Okyanusu ve Basra Körfezi'ne kavuşması, coğrafi bütünlüğünü güçlendirmesi ve daha güçlü olup etkinliğini artırması için kültür ortaklığı bulunan komşuları ile ortaklık kurması gerekmektedir. Bu koşulları içeren komşuları Pakistan, İran ve Afganistan'dır. Türk dünyası coğrafyasının gücü; Avrasya üzerinde çok değerli bir coğrafi konumda olması, geniş sahasının bulunması ve petrol, altın gibi stratejik maddelere sahip olmasından kaynaklanmaktadır.¹³²

2.2. DÜNYA ENERJİ VE SİYASET İLİŞKİLERİNİN JEOPOLİTİK AÇISINDAN DEĞERLENDİRMESİ

Devletlerarası mücadelelerin ve savaşların temelinde emperyalizme dayanan sömürgeci zihniyet yatmaktadır. Günümüzde yaşanan olay ve olguları değerlendirdiğimizde uygarlık savaşlarının, diğer bir ifadeyle III. Dünya Savaşı'nın

¹³² İlhan, Türklerin Jeopolitiği, s. 34-36-177-178. 203-206.

çoktan yaşanmaya başladığını söyleyebiliriz. XXI. yüzyılda sömürgecilik kelimesi, yerini “küreselleşme kimliği”^{*} adı altında jeopolitiğe bırakmıştır. Küresel güçler uygulamalarında sömürgecilik kelimesini kullanmayarak söz konusu kelimenin anlamını değiştirip işgal ettikleri veya edecekleri yerlerle ilgili dünya kamuoyuna jeopolitik çıkarlar olarak duyurmaktadırlar.

XX. ve XXI. yüzyılda “Uygarlık Savaşı”nın etkin bir şekilde işlenmeye başlandığını, birkaç örnekle göstermek mümkündür. 20 Eylül 1980 ila 20 Ağustos 1988 tarihleri arasında yaşanan İran-Irak Savaşı, 1991’de yaşanan Çöl Fırtınası Hareketi ile Kuveyt ve Suudi Arabistan başta olmak üzere bölgenin ABD’nin askerî ve ekonomik hegemonyasına sokulması, Afganistan ve Irak’ın ABD tarafından işgali, ABD destekli İsrail’in Filistin’deki uygulamaları, Çin, İran ve Rusya’nın silahlanma yarışı içerisinde ABD’yi ve dünyayı tehdit edecek nükleer ve biyolojik silahları geliştirmeleri, Çin’in Türkistan Bölgesi’ne yayılma faaliyetleri, Suriye’nin parçalanmaya çalışılması bu işleyişe örnek olarak verilebilir. Dünya siyasetini yönlendiren devletler, küreselleşmeyi ve jeopolitiği emperyalizmin devamına olanak verecek bir yöntem olarak kullanmaktadırlar.¹³³

Jeopolitik, bugün tek başına insanlık için bir tehlike oluşturmamaktadır. Ancak jeopolitik ve çıkarlar kelimesi birlikte kullanıldığında sömürgecilik kelimesinden daha korkunç anlam ortaya çıkmaktadır. Jeopolitik çıkarları açacak olursak ülkelerin ve milletlerin birbirleriyle çıkarlarının olmaması mümkün değildir. Ancak bazı ülkelerin süper güç olmaları, jeopolitik çıkarları da iki kısma ayırmaktadır. Bunları süper güçlerin jeopolitik çıkarları ve gelişmiş ülkelerin jeopolitik çıkarları olarak değerlendirmek gerekir. Süper güçlerin jeopolitik çıkarlarının sınırı yoktur. Buna örnek olarak ABD’yi gösterebiliriz.¹³⁴

* Hüsmen Akdeniz ve Atatüre’nin aktardığı üzere; küreselleşme dünyanın bütünleşmiş tek bir pazar haline gelmesidir. ABD’nin ortaya koyduğu Yeni Dünya Düzeni ile aynı anda küreselleşme kavramı ortaya çıkmıştır. Tek bir jeopolitik merkezin dünya dengesinde hâkim güç olduğu, sosyal, kültürel ekonomik ve siyasi sahada ortaya konulan maddi ve manevi kültürün mahalli ve milli sınırların ötesine uzanarak tüm dünyaya ulaşması; serbest piyasa ekonomisini yaygınlaştırarak dünyadaki bütün ülkeleri ekonomik olarak birbirlerine bağımlı kılmak ve tek bir ideoloji etrafında birleşmektir. Gencay Şaylan ise küreselleşmenin çok eskiden beri var olduğunu söylemiştir. Küreselleşme Kapitalist sistemin bir ürünüdür. Akdeniz “agm” s. 88, Atatüre, “agm” s. 68.

¹³³ İlhan, Türklerin Jeopolitiği....., s. 81-200.

¹³⁴ Budak, age, s. 13-14.

XVIII. yüzyılda buhar makinesinin bulunmasıyla son üç yüzyılda dünyanın kaderini değiştiren ve etkileyen büyük bir devrim gerçekleşmiştir. XIX. yüzyılda bu devrim ile birlikte sömürgecilik faaliyetleri yeniden önem kazanmış, önce enerji sonra da ham madde ve pazar için dünyanın bütün kara ve deniz sahası önemli duruma gelmiştir. Devrimin tamamlayıcı metası enerjidir. Emperyalist bir güç olabilmenin ilk yolu önce bilgiyi elde etmekte arkasından da enerjiye sahip olmakta yatmaktadır. Yaşanan bütün bu gelişmeler enerji savaşlarını ortaya çıkarmıştır.¹³⁵

XVIII. yüzyılda sanayi devriminin ardından insan ve hayvan gücü önemini kaybederken XIX. yüzyılda kömür, petrol ve doğal gazın önemi artmıştır. Bunun bir sonucu olarak devletler arası münasebetlerde enerji diplomasisi önemli rol oynamıştır.

Enerjinin küresel sistem içindeki önemi şu şekilde açıklanabilir: Siyasi coğrafyanın ve jeopolitiğin ana öğelerinden biri de enerjidir. Enerji devletler için ekonomik zenginlik ve siyasi gücü ifade etmektedir. Enerji ekonomik kalkınma ve nüfuz üzerinde doğrudan etkilidir. Enerji sürdürülebilir kalkınma ve siyasi istikrar için en önemli anahtardır.¹³⁶

XIX. yüzyıla kadar değerli bir maden olarak görülmeyen petrolün değeri enerji ve sanayide kullanımı arttıkça ve özellikle de savaş sanayinin vazgeçilmez maddesi olmasıyla hayati bir önem kazanmaya başlamıştır.¹³⁷ Stratejik bir madde olan petrolün kullanım alanı çok geniştir. Petrol, doğrudan 3000 ürünün hammaddesidir. Bunun dışında birçok ürünün yardımcı maddesi olarak kullanılmaktadır. Dünya ticaretinin yarısını petrol ve petrol ürünleri oluşturmaktadır. Doğal gazın ise ısınmada kullanımı gittikçe artmakta buna bağlı olarak da dünya enerji tüketimindeki payı da yükselmektedir. Son yıllarda doğal gazın kullanımı ve önemi giderek artmaktadır. Doğal gaz gelişmiş ülkelerin politikalarında “kilit rol” oynamaktadır.¹³⁸

¹³⁵ Ceran Hakan, “Enerji Denizinin Yüzme Bilmez Denizcisi Türk’ün Enerji(k) Zenginliği”, *Haber Ajanda, Aylık Siyaset ve Toplum Dergisi*, Sayı 130, Eylül 2017, s. 104.

¹³⁶ Deniz, “agm”, s. 31.

¹³⁷ Necdet Pamir, *Bakü-Ceyhan Boru Hattı: Orta Asya ve Kafkasya’da Bitmeyen Oyun*, Teknoloji-Çevre-Enerji Dizisi 1, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 1999, s. 12.

¹³⁸ Yüce, age, s. 103-106-20.

Birincil enerji kaynakları içerisinde en büyük paya petrol sahiptir. Önümüzdeki yıllarda bu büyük payını diğer alternatif yakıtlara bıraksa da petrolün başat rolünü uzun yıllar sürdüreceği düşünülmektedir. Petrol sadece bir enerji kaynağı değil aynı zamanda birçok sanayi ürününün de temel maddesidir. Bu durum da petrolün yaşamsal önemini artırmaktadır. Dünya genel enerji talebi içerisinde petrolün payı 1998 yılında %39.9 iken, bu payın 2020 yılında %36.7 oranında olacağı beklenmektedir. Özellikle en yaygın kullanılan ve ticareti en çok yapılan enerji kaynağı olması nedeniyle enerjinin ticari değerinin saptanmasında da petrol belirleyici bir rol oynamaktadır. Petrol üreten ülkeler ve şirketler petrol fiyatlarının yüksek tutulmasını sağlayarak kar paylarını en üst düzeyde tutmaya çalışırken petrol ithal etmek zorunda olan ülkelerde de yüksek petrol fiyatları enflasyon oranını artırmasından dolayı olumsuz etkilenmektedir.¹³⁹

Günümüzde petrol rezervlerinin araştırılmasında, ortaya çıkarılmasında ve enerji kaynaklarının boru hatlarıyla dünyaya ulaştırılmasında büyük şirketlerin sözü geçmektedir. Bu şirketler enerji kaynaklarını el etme uğruna mücadele vermektedirler. Özellikle petrolün bulunduğu sahalar üzerinde mutlak hâkimiyet sağlamak istemektedirler. Enerjinin bulunduğu sahalar büyük yatırımlar yapmaktadırlar. Petrol bölgelerini ellerinde tuttukları zaman milyarlarca dolarlık kazanç elde etmektedirler. Hatta bazı petrol şirketlerinin elde ettikleri karlar birçok ülkenin yıllık kazançlarından bile fazladır. Dünya enerji akışını bu şirketler kontrol etmektedir. Enerjinin geçeceği güzergâh ve miktarını da yine bu dev şirketler belirlemektedir. Ayrıca bu şirketler, ekonomik güçleri sayesinde kendi devletlerinin dış politikalarının şekillenmesinde ve ülke ekonomisinde söz sahibidirler. Hatta devletlerinin uluslararası ilişkilerini ve dünya ekonomisini de etkilemektedirler. Nitekim günümüzde de durum aynıdır. Bu duruma Rusya'nın Gazprom'u örnek olarak gösterilebilir. Gazprom'u yöneten ülkeyi de yönetmektedir. Ülkenin enerji kaynaklarının kullanımı %90 oranında bu şirketin elindedir.¹⁴⁰

Dünya enerji tüketiminde petrolün payı çok yüksektir. Ulaştırma sektörünün temel enerji kaynağıdır. Kömür ve doğal gaz ise çoğunlukla elektrik üretiminde

¹³⁹ A. Necdet Pamir, "Petrol Fiyatları ve Oyuncuları", *Jeo Ekonomi Üç Aylık Uluslararası Ekonomi Finans ve Ekonomi Politik Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2-3, Yaz- Sonbahar 2000, s. 101.

¹⁴⁰ Yüce, age, s. 126.

kullanılmaktadır. 2013 yılından itibaren kullanılan enerji ihtiyacının %33'ünü petrol, %24'ünü ise doğal gaz karşılamıştır. Bugüne kadar çeşitli uluslararası kurum ve kuruluşlar (ABD Enerji İdaresi, Uluslararası Enerji Ajansı, British Petroleum (BP), Amerikan Çok Uluslu Petrol ve Doğal Gaz Şirketi Exxon Mobil vb.) tarafından yapılan araştırmalara göre petrol birincil enerji tüketimi içindeki önemini uzun zaman daha koruyacaktır.¹⁴¹

Bugün dünya nüfusu 7 milyarı geçmiştir. Dünya nüfusunun 2020 yılına kadar 8 milyarı, 2050 yılına kadar ise 10 milyarı bulması öngörülmektedir. Nüfus artışının nedeni gelişmekte olan devletlerdir. Dünya genelindeki nüfus artışı ve artan gelir miktarı dünya toplam enerji tüketimine direkt etki edecektir. Dünya enerji tüketimini 2001 yılı itibarıyla 9.1 milyar ton petrol eşdeğerine (TPE), 2010'da 11.3 milyar TPE'ye, 2020'de ise 13.4 milyar TPE'ye ulaşması beklenmektedir. Tahminen 2001 yılı sonu itibarıyla dünyamızın 41 yıllık petrolü, 199 yıllık kömürü ve 45 yıllık doğal gaz stoku kalmıştır.¹⁴²

Bir başka kaynakta ise enerji kaynakları tüketiminde petrol ve doğal gazın payları 2000 yılında %38.9 ve 21.7'dir. 2020 yılında bu oranların %37.9 ve %28.5 olması öngörülmektedir.¹⁴³

Toplumların ekonomik olarak rahat yaşabilmeleri için enerji kaynaklarına ihtiyacı vardır. Bundan dolayı devletler için vaktinde ve maliyeti düşük enerji kaynağı temin etmek hayati önem taşır. Devletlerin nüfus artışıyla birlikte petrol ve doğal gaz gibi stratejik maddelere olan bağımlılığı giderek artacaktır. Yeni bir enerji kaynağı bulunana kadar petrol ve doğal gaz dünyadaki yerini koruyacaktır. Petrolün yerini bir başka kaynak alsa bile petrolün farklı ürünlerde kullanımı yine sürecektir. Ulusların geleceği enerji güvenliğinin sağlanmasına bağlıdır. Devletler için kesintisiz ve ucuza enerji temin etmek önemlidir. Küresel güçler enerji politikalarını çeşitlendirerek ulusal güvenliklerini sağlamaya çalışmaktadırlar. Küresel ölçekte güçler dünya hâkimiyeti için enerji kaynaklarına sahip olmayı zorunlu görmektedir.

¹⁴¹ Türkiye Petrolleri. (2015). **Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu** (15 Ocak 2015). Ankara, 2015, s. 4.

¹⁴² Pala, "21. Yüzyıl Dünya Enerji Dengesinde.....", s. 6.13.

¹⁴³ Salih Aynural, Abdulkayyum Kesici, Türk Dünyasının Petrol ve Doğal Gaz Zenginliği, (Erişim) <http://www.dergipark.gov.tr>, s. 615.

Yaşanan mücadelelerin temelinde enerji kaynaklarına hâkim olma düşüncesi yatmaktadır. Petrolün geçtiği alanlar da kontrol altına alınmalıdır.¹⁴⁴

Küresel güçler için petrolün ne kadar önemli bir enerji kaynağı olduğunu, geçmişte ve günümüzde enerji uğruna yapılan kanlı mücadeleler ve savaşlar defalarca kanıtlamıştır. Churchill'in (Birleşik Krallık Başbakanı) "Bir damla kan, bir damla petrol" ifadesi de bunun açık bir göstergesidir.¹⁴⁵

Enerji uğruna birçok imparatorluk ve devlet parçalanmıştır. Birinci enerji savaşlarında Osmanlı İmparatorluğu darmadağın edilmiştir. İkincisinde Avrupa'nın sınırları yeniden çizilmiş; üçüncüsünde ise; yani günümüzde darbeler yoluyla özgürlük ve demokrasi getirilmiştir (!). Ele geçirilen bölgenin altınını, elmasını, petrolünü ve doğal gazını, 'küresel bankerlerin' sömürüsüne hazır hale getirmek hedefler arasındadır. Mücadelenin amacı petrol, suyu ve enerji kaynaklarıdır.¹⁴⁶

XIX. yüzyıldan bu yana petrol bölgelerini ele geçirmek, petrol üretimini kontrol edebilmek, petrolün geçeceği güzergâhlar üzerinde söz sahibi olmak adına küresel güçler mücadele etmektedir. Bu mücadelede başarılı olmak devletlerin temel hedeflerindendir. I. Dünya Savaşı içinde Irak petrolünün önemi, II. Dünya Savaşı'nda Kafkasya güç kaynakları, XXI. yüzyılda ise Orta Doğu, Orta Asya Kafkasya ve Hazar bölgelerindeki enerji kaynakları için verilen mücadele bunun en açık örneklerindendir.¹⁴⁷

Günümüzde küresel enerji stratejileri, büyük oranda petrol-doğal gaz ve fosil yakıtlar üzerine şekillenmektedir. Bu stratejinin şekillenmesinde en etkili sahalar Orta Doğu, Orta Asya ve Hazar bölgeleridir. Enerji kaynaklarının bölgelere dağılışı oranı aynı değildir. Enerji kaynakları sanayisi geri kalmış bölgelerde fazla iken enerji tüketimi yüksek olan sanayisi gelişmiş ülkelerde ise varla yok arasındadır. Enerji savaşlarında kaynaklara sahip olmak kadar bu kaynakları uluslararası pazarlara ulaştıracak güzergâhlar üzerinde kontrol sağlamak da çok önemlidir. Bu nedenle de hem arz-talep edenlerin hem de ticaret yollarının birlikte güven altına alınması

¹⁴⁴ Yüce, "Hazar Enerji Kaynaklarının Türk Cumhuriyetleri...", s. 162.

¹⁴⁵ Erzurumlu, age, s. 49.

¹⁴⁶ Banu Avar, Kaçın! 'Demokrasi' Geliyor!, 15. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 17.

¹⁴⁷ Yüce, "Hazar Enerji Kaynaklarının Türk Cumhuriyetleri...", s.162.

gerekmektedir. Bu amaçla küresel devletler enerji kaynaklarının daha çok ve fakat tüketimin daha az olduğu bu bölgelere girebilmek için enerji güvenliği stratejilerini daha fazla geliştirmektedir. Avrupa Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri teknoloji ve ekonomik gücün verdiği üstünlükle geri kalmış ülkeleri küreselleştirmektedir. Batı bu bölgelerde “Yeni Dünya Düzeni” ve “Medeniyetler Çatışması” gibi tez ve düşüncelerle uygulayacakları politikalara gerekçe oluşturmaktadır. Petrol ve doğal gaz yönünden önemli ülkeler olan Rusya ve İran enerji kaynaklarını pazarlamada bazı problemler yaşamaktadır. AB, Hindistan, ABD, Türkiye ve Çin, enerji gereksinimlerini temin etmek için çok çeşitli stratejiler geliştirmektedirler.¹⁴⁸

2014 yılında dünya petrol rezerv miktarı 1,65 trilyon varil olarak kaydedilmiştir. Küresel petrol rezervleri değerlendirildiğinde dünya petrol rezervlerinin %48,5’lik kısmı Orta Doğu’ya aittir. Daha sonra Orta Doğu’yu %19,8’lik rezerv miktarı ile Orta ve Güney Amerika, %13,3’lük rezerv ile Kuzey Amerika takip etmektedir. Afrika %7,6, Avrasya %7,2, Asya ve Okyanusya %2,8 ve Avrupa %2,8’lik pay ile takip etmektedir.¹⁴⁹ Özellikle enerji kaynağı açısından zengin ülkeler “Petrolün borsası ilk yüklendiği yerdir” düşüncesiyle petrol fiyatlarını kontrol etmek istemektedirler. Bunun doğal bir sonucu olarak da karşılıklı bağımlılıklar meydana gelmekte ve petrol herhangi bir maden olmanın ötesinde, uluslararası ilişkilerin şekillenmesinde önemli stratejik bir etkene dönüşmektedir.

Petrolün evrensel jeopolitik etkisinin bir sonucu olarak* küresel güçler ve Avrupa, mevcut enerji kaynakları bakımından fakir olan bir kıta olmasına rağmen üç önemli değere sahiptir. Bunlar; teknolojik üstünlük, bilgi ve deney birikimi, sahip olunan sermaye ve dış yatırımlardır. Pazar, ham madde (petrol ve doğal gazı) ve ucuz iş gücünü başka bölgelerden karşılamaktadır. Avrupa, sahip olduğu bu değerleri kullanarak sahip olamadıklarını küreselleştirip bunları birer araç olarak kullanmaktadır. Kendi pazarını ve emeğini koruyarak, dış pazarı, iş gücünü ve

¹⁴⁸ H. Naci Bayraç, “Küresel Enerji Politikaları Ve Türkiye: Petrol Ve Doğal Gaz Kaynakları Açısından Bir Karşılaştırma”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Haziran, 2009, (Erişim) <http://www.sbd.ogu.edu.tr>, 20 Ağustos 2016, s. 115.120-121.

¹⁴⁹ Türkiye Petrolleri. (2015). **Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu** (15 Ocak 2015). Ankara, 2015, s. 6.

* Petrolün evrensel jeopolitik etkisi; petrol kaynaklarına (rezervlerine) daha fazla yoksul dünyanın sahip olması, buna karşılık fazla petrol tüketen gelişmiş bölgelerde ise petrol rezervlerinin bulunmaması durumudur. İlhan, Türklerin Jeopolitiği..., s. 109.

stratejik kaynakları küreselleştirmektedir. Enerji kaynakları bakımından fakir olan güçler bu kaynaklara sahip olmadan jeopolitik üstünlük elde edemeyeceğinin farkındadır. Küreselleşmeden yararlanan tarafta Batı yer alırken kaybeden tarafta enerji kaynaklarına sahip yoksul dünya yer almaktadır.¹⁵⁰

Petrolün, insan yaşamında oynadığı yadsınamaz rol göz önüne alındığında XXI. yüzyılın en stratejik yer altı zenginliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Her şeyden önce ulusların kaderini değiştirme özelliğine sahip bir enerji kaynağı olarak uluslararası ilişkilerde hiç kuşkusuz birincil derecede öneme sahip bir yer tutmaktadır.¹⁵¹

2.3. HAZAR BÖLGESİ VE ORTA ASYA'DA JEOPOLİTİK MÜCADELE

II. Dünya Savaşı, Avrupa ve Asya'da siyasi dengelerin değişmesine neden olmakla birlikte Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ile ABD'nin dünya siyasetinin en etkili devletleri konumuna gelmelerini sağlamıştır. Savaşın bitiminde dünya siyasi tablosundan sadece Almanya, İtalya, Japonya gibi devletler silinmemiş zorlu savaşın getirdiği yıkımlar ile birlikte İngiltere, Fransa gibi sömürge imparatorlukları da sömürgelerini kaybederek güçlerini yitirmiş, sömürge imparatorlukları da çözülmüştür. Bu durum savaştan hiçbir zarar görmeyen, bütün kaynaklarını üretime sokup geliştiren ABD'nin işine yaramıştır. ABD, emperyalist ortaklarının ve yenilen devletlerin boşalttığı, boşaltmaya mecbur bırakıldığı alanları da büyük ekonomik mali gücüyle dolduran bir numaralı süper güç konumuna yükselmiştir. Savaşın Uzakdoğu'da ve Avrupa'da oluşturduğu maddi ve manevi zayıflık Avrasya kıtasının iki ucunda oluşturduğu kuvvet boşluğu, Ruslara kısa bir zaman önemli üstünlük kazandırmıştır. Ancak daha sonraki süreçte Rusya, ABD ile giriştiği bilim, teknik, uzayda rekabet ve silahlanma yarışını kaybetmiş, bu büyük ekonomik güç karşısında ve psikolojik savaşta yetersiz kalmıştır. Yaşanan bu

¹⁵⁰ İlhan, Türklerin Jeopolitiği..., s. 102-103-104.

¹⁵¹ B. Sükkân, Yavuz, "1992 Yılında Orta Doğu'da Uluslararası Petrol Rekabeti", *Avrasya Dosyası, Türkiye Cumhuriyeti'nin 80 inci Yılı Armağanı, Özel Sayısı, Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Genelkurmay Askerî Tarihi ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları (SAREM), Sayı 2. Eylül 2003. s. 111.

gelişmeler Rusya'yı taşkın emellerinden vazgeçirerek gerçek vaziyetine dönmeye mecbur etmiştir.¹⁵²

Yaşanan her savaş dünya düzenine nasıl yön verip düzeni yeniden şekillendirdiyse 1945'ten sonra dünya düzeni de çok farklı bir hâl almıştır. Dünyada gerçekleşen en yıkıcı savaşlardan biri de İkinci Dünya Savaşı'dır. Savaşın ardından milletler belli bir süre barışa ve huzura kavuşamamıştır. Milletlerarası mücadeleler ve çıkar çatışmaları zaman zaman toplumları savaşın eşiğine kadar getirmiş, ancak beklenen sıcak savaş yaşanmamış, milletlerarasında bir barış da olmamıştır.

1945 sonrası yeni bir siyasi denge kurulmuştur. Birleşik Amerika ve Sovyet Rusya dünya politikasına hâkim olmuştur. Dünya siyasetinin önde gelen isimleri İngiltere ve Fransa'nın; mağlup devletler Almanya, Japonya ve İtalya'nın eski güçlü dönemlerine dönmeleri uzun zaman almıştır. Diğer önemli bir gelişmede sömürgeciliğin tasfiyesidir. Bir kaç istisna dışında Asya ve Afrika'daki sömürgelerin hepsi bağımsızlığına kavuşmuştur. Sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanmaları, uluslararası alanda Üçüncü Dünya ve Bağlantısızlar Bloğu olarak adlandırılan yeni bir güç odağının oluşmasına neden olmuştur.

1945'e kadar dünya siyasetinin merkezi Avrupa'dır. Bu tarihten sonra Avrupa merkez olma özelliğini kaybetmiştir. Dünya siyasetinin merkezi Amerika'ya kaymıştır. Günümüz dünyasının II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan en mühim meselelerinden biri de ekonomik meseleler olmuştur. Tarihin hiçbir döneminde ekonomik kalkınma, refah, iyi yaşam seviyesi gibi ekonomik koşullar milletlerarası mücadelelerde bugünkü kadar ağırlık kazanmamıştır. Savaştan önce uluslararası alanın güç dengesinin temel taşlarını oluşturan devletler 1943'te uluslararası alandan çekilmişlerdir. Almanya, Japonya, İtalya yenilen devletlerdendir. İngiltere ve Fransa gibi devletler galip devletler arasında olmalarına rağmen uluslararası politikada yerlerini almaları 1970'leri bulmuştur. Asya kıtasında ve Avrupa'da büyük kuvvet boşlukları meydana gelmiştir.¹⁵³

¹⁵² M. Özdağ, Türkiye ve Türk Dünyası Üz..., s. 177.

¹⁵³ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, 20. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s. 215-217.

Armaoğlu'nun yukarıda açıkladığı siyasi ve ekonomik sonuçların bizim araştırmamıza konu olan jeopolitikle bağlantısı şu şekilde ifade edilebilir: Tarihte yaşanan her savaş sonrasında dünya kuvvet dengesi bozulmuştur. Bu düzenin yeniden sağlanabilmesi ise yeni bir dünya savaşına neden olmuştur. Asya, Avrupa ve Orta Doğu'da meydana gelen kuvvet boşlukları Amerika ve Rusya'yı çok uzun süre uluslararası alanda söz sahibi etmiştir. Bu iki devlet uluslararası alandaki hâkim konumunu bugün de sürdürmektedir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünya üzerinde fiili bir savaş yaşanmamıştır. Ancak Irak'ın işgali; Lübnan, Suriye'nin parçalanma girişimleri, Libya'nın iç savaşlarla perişan edilmesi, aksini kanıtlayan birçok jeopolitik gelişme yaşanmıştır. Bu jeopolitik gelişmeler yeniden dünya dengesiyle oynanmaya çalışıldığını göstermektedir. Yazarın diğer önemli tespiti ise günümüz siyasetinin ekonomik temelli yürütüldüğüdür. İşte bu noktada stratejik zenginliklere sahip bölgeler dünya siyasetinin şekillenmesinde önemli rol almaktadır. Avrasya, Orta Doğu ve Orta Asya sahip olduğu enerji kaynakları ile küresel ve bölgesel güç olmak isteyen devletlerin dikkatini çekmektedir. Çünkü bu savaşın ardından devletler arasında daha çok ekonomik çıkarların ön plana alındığı diplomatik ilişkiler geliştirilmeye başlanmıştır. Bugünde uluslararası ilişkilerin temeli ekonomik çıkarlara dayanmaktadır.

Soğuk savaş döneminin sona ermesiyle birlikte bölge uluslararası politikada ilgi odağı olmaya başlamıştır. Kafkasya istikrarsızlık ve zengin enerji kaynaklarının varlığıyla ön plana çıkmıştır. Enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara ulaştırılmasında stratejik öneme sahip olan Kafkasya, büyük güçlerin etkin olmaya çalıştığı önemli bir coğrafyadır. Kafkasya Orta Asya'ya açılan bir kanaldır. Kafkasya ve Orta Asya Bölgesi'nde yer alan Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını yeni kazandıkları için dışarıdan gelebilecek etkilere açık hale gelmiştir.¹⁵⁴ Bu durum da uluslararası alandaki stratejik konumlarını değerlendirmiştir. Çeşitli yer altı zenginlikleriyle ön plana çıkan Hazar Havzası ile Batı'yı birbirine bağlayan köprü Kafkasya'dır. Kafkaslardaki mücadelenin bugünkü temel nedeni bölgenin jeopolitiğidir. Kafkasya Akdeniz'e açılan birçok kapıya sahip olduğundan dolayı Orta Asya'daki ticari zenginliklerin Asya, Avrupa ve Anadolu'ya taşınmasını sağlamaktadır¹⁵⁵ Amerika ve Rusya'nın etkin olduğu Soğuk Savaş Dönemi'nde

¹⁵⁴ Kamer Kasım, *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*, USAK Yayınları, Ankara, 2011, s. 4-7.

¹⁵⁵ Yüce, age, s. 43.

dışarıdan gelebilecek yönlendirmelere kapalı olan Orta Asya ve Kafkasya bölgeleri SSCB'nin dağılmasının ardından ayrı bir önem kazanmıştır. Bu coğrafyanın yeniden dünya siyasetinde ön plana çıkmasında hem bu istikrarsız yapısı hem de bölgenin enerji kaynaklarına sahip olması etkili olmuştur.¹⁵⁶

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından SSCB önderliğinde Doğu Bloğu (Roma*), ABD önderliğinde Batı Bloğu (Kartaca) kurulmuştur. Batı Bloğu, Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (NATO) askerî kanadını oluştururken Doğu Bloğu ise Varşova Paktı adı altında birleşmiştir.¹⁵⁷

II. Dünya Savaşı'ndan sonra ikiye ayrılmış dünyada, iki ayrı kutup birbiri ile karşı karşıya gelmiş ve bu mücadele elli yıl sonra birinci aşamasını tamamlamıştır. Katılımcı demokrasi ve liberal ekonomiyi savunan Batı, bu aşamanın başarılı kanadı olmuştur.¹⁵⁸ Bu iki kutup arasında yaklaşık 40 yıl süren ideolojik mücadele “Soğuk Savaş” olarak adlandırılmıştır. 1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin dağılması ile sona eren soğuk savaştan sonra geçen 20 yıla yakın bir zaman içinde dünya yeni bir küresel düzenin kurulması mücadelesine sahne olmuştur. Bu mücadele rakipsizmiş gibi görünen ABD ile ona rakip olmaya çalışan Rusya ve Çin arasında cereyan etmiştir. Taraflardan her birisinin de “stratejik ortakları” vardır.¹⁵⁹

Soğuk savaş döneminde ABD ve Sovyetler Birliği olmak üzere iki temel jeostratejik gücün varlığı mevcuttur.¹⁶⁰ Dönemin uluslararası ilişkilerinin temel

¹⁵⁶ Aktürk, “agm”, s. 24.

* Aleksandır Dugin, kitabında Sovyetler Birliği ve ABD'nin bu taraf oluşturma girişimlerini XX. yüzyılda büyük güçler çatışması olarak görmekte ve bu çatışmada SSCB Roma çizgisini temsil ederken Batı Bloğunu (NATO) ise Kartaca'ya benzetmektedir. “SSCB, jeopolitik dualizim Karasal kutbunun misyonunu tam ölçüde miras, ‘Deniz düzeni’ne karşı ‘Kara düzeni’nin yetkin ifadesi iken SSCB’nin jeopolitik anti-tezi olan Batı, Avrasya’nın tüm niteliğine karşı olan ‘Deniz nizamı’nın ‘dünya adası’nın timsali saymaktadır. Yeni Roma Avrasya’sı (Rusya) Yeni Kartaca’ya (Atlantikçilik, ABD) oluşturmaktadır.” Dugin, age, s. 311.

¹⁵⁷ Yılmaz Tezkan, *Jeopolitik Yazılar*, Ülke Kitapları, İstanbul, 2007, s. 7. 113.

¹⁵⁸ Atatüre, “agm”, s. 72.

¹⁵⁹ Tezkan, age, s.113.

¹⁶⁰ Emin Gürses, “Kafkasya’da Uluslararası Rekabet”, *Avrasya Dosyası, Üç Aylık Uluslararası İlişkiler Ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, İlkbahar 2001, s. 269.

mantığı küresel Sovyet-Amerikan rekabetine dayanmaktadır. Bu dönemde bütün dünya Washington ve Moskova arasındaki ilişkilere endekslenmiştir.¹⁶¹

1980’li yıllara kadar bu iki güç odağı dünyaya hâkim olmuş, 1991 yılında bu iki merkez arasındaki üstünlük mücadelesi SSCB’nin dağılarak dünya güç sahnesinden çekilmesiyle sonuçlanmıştır. SSCB’nin dağılmasının arkasında, siyasi becerisizlik, toplumsal yorgunluk, Marksizm, ideolojik ve ekonomik başarısızlıklar; ABD öncülüğünde Batı’nın askerî ve ideolojik nüfuz politikalarının yanında, uzun süre devam eden Afganistan Savaşı’nın ekonomik yükünü kaldırmaması gibi etkenler etkili olmuştur.¹⁶²

XX. yüzyılın sonlarına doğru liderliğini ABD’nin üstlendiği batı bloğu eline geçirdiği teknolojik üstünlük ve liberal ekonomik sistem ile serbest piyasa ekonomisi, ulaşım, iletişim ve bilgi teknolojilerindeki önemli gelişmeler doğrultusunda Sovyet Bloğu’nu ve ideolojisini büyük askeri gücüne rağmen tek kurşun atmadan yenilgiye uğratmıştır. 1989’dan itibaren SSCB’nin çöküşü ile tek kutuplu yeni bir dünya düzeni ortaya çıkmıştır.¹⁶³

1990 yılında George Bush, Soğuk Savaş’ın iki kutbundaki güçlerinden birinin yok olduğunu ve tek kutuplu bir düzene “Yeni Dünya Düzeni”ne geçildiğini açıklamıştır.¹⁶⁴ Uluslararası politikada yaşanan bu gelişmeler dünya coğrafyasının siyasi dağılımında önemli değişikliklere neden olmuştur. Bu durum da Avrasya’nın ortasında *Orta Avrupa; Balkanlar, Orta Doğu, Kafkasya ve Orta Asya* olmak üzere beş büyük boşluk oluşturmuştur.¹⁶⁵

Avrasya hem jeopolitik teorilerin ortasında bulunması hem de yüksek oranda doğal enerji potansiyeline sahip olan bir bölge olmasından dolayı hiçbir devlet, bu coğrafyada tek bir gücün egemen olmasını istememektedir. Yaşanan bu jeopolitik gelişmeler ise bölgede yeni güç odaklarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Küresel ölçekli strateji geliştirme gücüne sahip aktörler (ABD, Almanya, Fransa,

¹⁶¹ Dmitri Trenin, “Üçüncü Kuşak: 21. Yüzyıla Girerken Rus-Amerikan İlişkileri”, **Avrasya Dosyası Rusya Özel**, Kış, 2001, (Erişim) <http://www.21yyte.org/tr/asam-arsivi>, 19 Ağustos 2016, s. 284.

¹⁶² Erzurumlu, age, s. 162.

¹⁶³ Akdeniz, “agm”, s. 88.

¹⁶⁴ Atatüre, “agm”, s. 72.

¹⁶⁵ İlhan, *Türklerin Jeopolitiği*....., s. 121.

İngiltere, Rusya, Çin, Japonya gibi), bölgesel güçler (Türkiye, Hindistan, Pakistan, İran, hatta Ukrayna gibi) ve bölge içi güçler (Özbekistan, Kazakistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Kırgızistan, Tacikistan gibi) arasındaki ilişki bu güçler dengesini gittikçe karmaşık ve kırılgan bir hâle getirmiştir.¹⁶⁶

George W. Bush'un devlet başkanı olmasıyla "Yeni Dünya Düzeni" stratejisi ortaya koyulmuştur. Buna göre; ABD milletlerarası sisteme hâkim olmaya devam etmeli, ABD zengin ve teknolojik gelişmişliğe erişmiş Avrupa ve Doğu Asya ülkeleri üzerinde sadece bir askeri hamilik kabul ettirmeye çalışmakla kalmamalı, aynı zamanda Avrupa ve Doğu Asya çapındaki çıkarlarını himaye ederek, bu bölgedeki ülkelerin küresel güç dönüşümüne muktedir askeri güçler geliştirmeye ihtiyaç duyulmasını sağlanmalıydı. Yeni dünya düzeninin tesisi içinde önce Avrasya'nın kontrolü gerekliydi.¹⁶⁷

1990'lı yıllarda Orta Asya'da yaşanan gelişmeler, dünya üzerinde yeni ülkelerin de katılımıyla çıkar mücadelesi alanları da ortaya çıkarmıştır. Hazar Bölgesi, Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte bölgesel ve uluslararası devletlerin yeni jeopolitik bir denklemde nüfuz mücadelesi verdiği bir coğrafya haline gelmiştir. Söz konusu bölgede başta Rusya olmak üzere Çin, ABD ve AB üyeleri, Japonya, İtalya, Türkiye İran, Pakistan ve Afganistan'ın petrol şirketleri jeopolitik düzlemde rekabet etmektedirler.

Soğuk savaş sonrasında, Kafkasya'da bağımsız devletler kurulmuştur. Bununla beraber Kafkasya, ABD, Avrupa Birliği, Rusya ve hatta Çin'in stratejik hedefleri arasında yer almıştır. Ruslar, 1990'lı yıllarda yaklaşık 300 kilometre geri çekilmiştir. Ancak kısa süre sonra Rusya Federasyonu olarak, Azerbaycan ve Ermenistan'ı içine alan eski etki sahalarını tekrar kontrolü altına almak istemiştir. Bu amaçla Hristiyan olan Ermeniler, Gürcüler ve Müslüman topluluklardaki eski komünist bürokratlar hedef alınmış, bölgesel çatışmalar kışkırtılmıştır. Bu süreçte ABD ve AB de mücadeleye katılmıştır.¹⁶⁸

¹⁶⁶ Yüce, age, s. 47-48.

¹⁶⁷ Yavuz, age, s. 344.

¹⁶⁸ Erzurumlu, age, s. 213.

Strateji uzmanı Z. Brzezinski'ye göre Hazar, sahip olduğu enerji potansiyeliyle uluslararası alandaki emperyalist çekişmeleri tetikleyen bir bölgedir.¹⁶⁹

XIX. yüzyılda Büyük Britanya İmparatorluğu ile Çarlık Rusyası arasında dünya hâkimiyeti ve Orta Asya-Afganistan'ı kendi hâkimiyet alanlarına katmak için Avrasya'da bir mücadele yaşanmıştır. Çin'den İran'a kadar uzanan coğrafyada yaşanan mücadelenin merkezinde Afganistan yer almıştır. Bu iki güç arasındaki mücadelenin sonrasında Çarlık Rusyası Kırım Savaşı'nın ardından doğuya yönelerek Uzak Doğu'ya ulaşan toprakları ele geçirmiştir. Büyük Britanya İmparatorluğu ise başta Hindistan olmak üzere güneydeki sömürgelerini denetim altında tutmaya çalışmıştır. Bu çıkar çatışması 1907'de Rusya ve İngiltere'nin imzaladıkları anlaşmayla sona ermiştir. Daha sonra Ekim Devrimi'nin ardından kurulan SSCB, bölgede egemenlik kurmuştur. XIX. yüzyılda yaşanan bu mücadele aradan yaklaşık 100 yıl sonra (1990-2000) yeniden başlamıştır. Bölgeye ilişkin jeopolitik mücadelenin amacı bir değişikliğe uğramazken mücadelede yer alan ülkeler değişmiştir. Rusya, geçmişte İngiltere'nin durumuna düşerek eski gücünü kaybetmiş olmasına rağmen Orta Asya'daki sınırlarını elinde tutmaya çalışmaktadır. Ayrıca ülkesinden geçen petrol ve doğal gaz boru hatlarıyla Hazar petrolünün kontrolünü elde tutmaya çalışmaktadır. Yeni projeler üreterek ABD'yi bölgede devre dışı bırakmaya çalışan Rusya, askeri kuvvetleriyle bölgedeki etkinliğini sürdürmeye gayret etmektedir. ABD ise bölgede Rusya'yı saf dışı edecek yeni projeler geliştirerek askeri kuvvetle bölgede etkin varlığını korumaya çalışmaktadır. Rusya'nın etkin olduğu Orta Asya'da söz sahibi olmak isteyen bir başka güç ise Japonya'dır. Doğu Asya'nın iki güçlü devleti Çin ve Japonya'nın Orta Asya ve Hazar Havzası'nda yürüttükleri politikalar genel olarak aynıdır. Japonya ve Çin "Tarihî İpek Yolu"nu Orta Asya'dan Pasifik Okyanusu'na kadar ulaşacak petrol ve doğal gaz hatlarıyla yeniden işler duruma getirmeye çalışmaktadır. Japonya'nın Orta Asya Bölgesi'ne önemli yatırımlarda bulunmasına rağmen bölgede kısa vadede aktifleşmesi olanaksızdır. Çünkü Orta Asya, büyük güçlerin çıkarlarının en fazla çatıştığı alandır. Japonya'nın bölgedeki en önemli politikası Orta Asya'nın "Asyalaşması"dır. Rusya Federasyonu, Orta Asya'da kendinden başka bir gücün etkili olmasını istememektedir. Rusya, Japonya'nın Orta Asya'da ekonomik

¹⁶⁹ Budak, age, s. 357-358, Yüce, age, s. 221-222.

hamleler dışında herhangi bir siyasi ya da askeri eylemde bulunamayacağını bildiği için Japonya'yı bir tehdit olarak algılamamaktadır.¹⁷⁰

Afganistan Orta Asya'ya açılan Doğu Avrasya jeopolitiğinin kapısıdır. Orta Asya'dan hareket ederek Afganistan ve Pakistan üzerinden Umman Denizi'ne ulaşılmaktadır.¹⁷¹

İngiltere'nin yerini tek kutuplu dünya düzeninde ABD alırken birçok bölgesel güç ve bölgede çıkarları bulunan devletlerin şirketleri mücadeleye dâhil olmuştur. Başta ABD olmak üzere Çin, İran Türkiye gibi devletler; Şanghay İşbirliği Örgütü, Avrupa Birliği (AB) gibi devlet üstü yapılar, BM, NATO, Şanghay İşbirliği Örgütü gibi örgütler, Gazovaya Promyshlennost'un Gaz Sanayisi (Gazprom), BP, Exxon Mobil gibi enerji şirketlerinin bu mücadeleye dâhil olmaları sonucunda mücadele alanı artmış ve koşullar değişmiştir. Değişmeyen tek şey ise Avrasya'dır.¹⁷²

Son yıllarda Orta Asya ve Kafkasya'nın dünya gündemine giderek artan bir önemle varlık göstermesi iki tarihsel olay sonucunda gerçekleşmiştir. Bu tarihsel olaylardan biri 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'yi hedef alan terörist saldırılar iken diğeri ise Sovyetler Birliği'nin dağılması olarak dünya siyasetinden çekilmesidir. Sovyetler Birliğinin dağılması, bölge kaynakları üzerinde Sovyet hâkimiyetinin kırılmasını sağlarken diğer taraftan Orta Doğu'ya alternatif enerji kaynaklarına ihtiyacın daha fazla öne çıkmasına yol açmıştır. Bu gelişmeler bölgenin küresel güçlerinin ilgisini çekerek uluslararası yatırımlara da alt yapı sağlamıştır. Hazar Bölgesi'ndeki enerji kaynakları hem başta ABD olmak üzere diğer dünya petrol şirketlerinin ilgisini çekmiş hem de Hazar Havzası'nda milyonlarca dolarlık projelerin gerçekleşmesini sağlamıştır. Bölgede enerji potansiyeli olarak en fazla dikkat çeken ülkeler Kazakistan, Türkmenistan, Azerbaycan ve diğer devletler kadar olmasa da Özbekistan'dır. Şah Deniz Doğal Gaz Boru Hattı'nın Ermenistan ve Gürcistan'dan geçiyor olması bu ülkelerin jeopolitik ve jeostratejik konumlarını daha da güçlendirmiştir. Bağımsız Devler Topluluğu'nun dışında ve Orta Asya ülkelerinin

¹⁷⁰ Hasan Ali Karasar, "Bağımsızlıklar Sonrası Türkistan'da Rus Siyaseti", *Avrasya Dosyası Rusya Özel*, Kış, 2001, (Erişim) <http://www.21yyte.org/assets/>, 19 Ağustos 2016, s. 255.

¹⁷¹ Budak, age, s. 358-359.

¹⁷² Orhan Gafarlı, *Avrasya Çıkmazı: Yeni Büyük Oyunu Kim Kazanacak? Rusya ABD AB Çin Türkiye Ukrayna Kafkasya Ülkeleri Afganistan*, Nobel Akademik Yayınları, 'y.y.' 2015, s. 9.

güneyinde yer alan Afganistan da Kazakistan petrolü ve Türkmenistan gazının önce Pakistan'a oradan da diğer Asya ülkelerine taşınmasında coğrafi konumu nedeniyle stratejik bir önem arz etmektedir. Dünyanın en büyük enerji harcayan ülkesi olan ABD başta olmak üzere pek çok ülkenin odak noktası olan Orta Asya, dünya enerji ihtiyacının karşılanabileceği önemli bir bölgedir.¹⁷³

Bağımsızlığını yeni kazanan Orta Asya ülkeleri, bir taraftan demokratik ve ekonomik gelişimlerini tamamlamaya çalışırken diğer taraftan da kültürel ve toplumsal sorunları aşmaya çalışmaktadır. Bundan dolayı sahip oldukları ekonomik kaynakları ve doğal zenginlikleri harekete geçirmeleri uzun zaman almıştır. Bölge ülkeleri arasındaki sınır, ekonomik ve demografik sorunlar iş birliğinin gelişimine engel olmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Orta Asya'da oluşan boşlukları doldurmak ve istikrarsızlıkları ortadan kaldırabilmek adına birçok bölgesel iş birliği girişimi gerçekleşmiştir. Ancak bölgesel girişimler işlevsel olmamıştır. Şüphesiz bunda Rusya'nın söz konusu örgütlenmelerde hâkim rolünü kaybetmek istemeyişi ve eski Sovyet ilişki tarzını sürdürmeye çalışmasının rolü büyüktür.¹⁷⁴ Türk Cumhuriyetleri, bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından iktisadi gelişimlerini sağlamak için enerji kaynaklarını kullanmışlardır. Nitekim Hazar Bölgesi'nde yer alan doğal gaz ve petrol yatakları hem Türk Cumhuriyetlerinin ekonomilerine katkı sağlamakta hem de Rusya'ya olan bağımlılıklarını azaltmaktadır.¹⁷⁵

Sovyetler Birliği'nin ani çöküşünün bölgede muazzam bir kargaşaya sebep olduğu elbette tarihi bir gerçektir. Ama bu kargaşadan en kârlı çıkanlar beklemedikleri bir zamanda bağımsızlığına kavuşan Türk Cumhuriyetleridir. Bağımsız Türk Cumhuriyetleri'nin ortaya çıkışları ile ister istemez Rusya Federasyonu, eski sınırlarından en azından bir mil geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu Rusya'nın 500 yıllık aradan sonra ilk toprak kaybıdır. Bu coğrafya bütün

¹⁷³ A. Needet Pamir, "Orta Asya ve Kafkasya'da Güvenlik Arayışları Sürecinde Bölgedeki Enerji Kaynaklarının Rolü", *Jeopolitik Üç Aylık Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, Cilt 2, Sayı 7, Yaz 2003 s. 100.

¹⁷⁴ Tayyar Arı, "Orta Asya'da Siyasal, Toplumsal ve Ekonomik Yapıları Güvenlik Sorunları ve İşbirliği Girişimleri", *Orta Asya ve Kafkasya: Rekabetten İşbirliğine*, Derleyen: Tayyar Arı, MKM Yayıncılık, Bursa, 2010, s. 38-39.

¹⁷⁵ Deniz, "agm", s. 32.

dünyanın iştahını kabartan çok büyük maden ve enerji kaynaklarına sahiptir. Bu Cumhuriyetlerin karşılaştığı en büyük problem, ekonomik ve mali yönden yaşanan yetersizliklerdir.¹⁷⁶

Kazakistan'ın Almatı şehrinde 20 Eylül 1994 tarihinde toplanan “Avrasya Alanı; Potansiyelinin Entegrasyonu ve Onu Gerçekleştirme Meselesi” adlı toplantıda, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan devlet başkanları, Rusya, Özbekistan, Ukrayna, Tataristan ve Tacikistan başbakanları ya da hükümet temsilcilerinin katıldığı toplantıda Nursultan Nazarbayev tarafından, Avrasya Birliği'nin kurulması teklif edilmiştir. Rusya Başbakanı Çernomirdin ise Eski Sovyetler Birliği'nin yeniden kurulmasının daha uygun olacağını ileri sürmüştür. Doğan tartışmalar üzerine toplantı karar alınmadan dağılmıştır. Avrasya alanı toplantısındaki en önemli mevzu, Rusların Nursultan Nazarbayev'in fikrine olan bakışıdır. Dönemin Rusya başkanının, Türk Cumhuriyetlerini hâlâ bir sömürü ülkesi olarak gördüğünü ifade etmesiyle Nazarbayev, Rusya'nın politikasının değişmediğini anlayarak Avrasya birliği fikri hakkında bir daha yorum yapmamıştır. Nazarbayev, Astana'da, Mart 2005 tarihinde Rusya ve Çin'i kapsayan Orta Asya halkları birliği fikrini ortaya atmıştır. Ancak bu fikirde gerçekleşmemiştir. Günümüzde Avrasyacılık, Atlantik birliğine karşı Avrasya'nın karşı çıkışı olarak yorumlanmaktadır.¹⁷⁷

Ekonomik anlamda Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri için önem arz eden enerji kaynaklarının kullanımında çeşitli zorluklar yaşanmaktadır. Enerji kaynaklarının herhangi bir aracı olmadan pazarlara ulaştırılması, Hazar Denizi'nin hukuki statüsü, Rusya Federasyonu'nun bölgedeki enerji kaynaklarına sadece kendisinin hâkim olma isteği, bölgede yaşayan devletlerin ekonomik güçsüzlükleri, geri kalmış teknoloji, SB'nin dağılmasıyla yaşanan beyin göçü bu zorlukların başındadır. Bölge kaynaklarının aracısız olarak pazarlara ulaşip özgür hareket etmeleri için bölge devletlerinin yeni boru hatları döşeyerek ve bölge ile ilgili yeni projeler üreterek Rusya'nın tekelleştirdiği boru hattı sistemlerinden kurtulmaları gerekmektedir. Ancak söz konusu bu yeni boru hatları projelerinin nerelerden

¹⁷⁶ Güler, age, s. 46-47.

¹⁷⁷ Erzurumlu, age, s. 374-375.

gececeği konusunda, bölgesel ve küresel güçler arasında oldukça çetin mücadeleler verilmektedir.¹⁷⁸

Ulus devlet olma aşamasındaki Orta Asya Cumhuriyetleri, yönetim şeklinde yaşanan değişikliklerde büyük devletlerin güç mücadelelerinden paylarını almaktadır. Sadece enerji ve ham madde kaynakları ile sınırlı olan ekonomik güce sahip olan Orta Asya Cumhuriyetleri'nin ekonomik kalkınması da dış yardım, borçlanma ve yabancı sermayeye bağlıdır. Orta Asya Cumhuriyetleri'nin siyasi ve ekonomik temelleri SSCB döneminde Rusya'ya bağlı kalacak şekilde planlanmıştır. Bu bağımlılıkları aşmaya çalışan Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan gibi Orta Asya Cumhuriyetleri çok yönlü bir politika izleyerek Çin ve Batılı devletlerle sıcak ilişkiler kurmaya çalışmaktadır. Özellikle Kazakistan ve Kırgızistan bir yandan ABD'den askerî yardım almakta öbür taraftan da Rusya ve Çin ile ilişkilerini dengede tutmaya gayret etmektedirler.¹⁷⁹

Rus, Hint, Çin ve İslam kültür çevresinde yer alan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri için bağımsızlık ve güvenlik vazgeçilmez iki unsurdur. Orta Asya'da kurulacak olan birlik için ilk adımı Türkiye'nin attığı söylenebilir. Bu anlamda Türkiye'nin öncülüğüyle Azerbaycan, Türkiye, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, İran, Kırgızistan, Tacikistan, Afganistan ve Pakistan'ın üye olduğu Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO veya EKİT) kurulmuştur. Bu kuruluşa dâhil olmak isteyen Rusya Federasyonu'nun başvurusu ise reddedilmiştir. Bunun ardından Rusya daha büyük adımlar atarak ilk önce SSCB'den ayrılarak bağımsızlıklarını ilan eden devletleri BDT çatısı altında toplamış; daha sonra da Çin, Kazakistan, Tacikistan ve Kırgızistan'ın içinde yer aldığı Şanghay Beşlisi'ni oluşturmuştur. Bu oluşuma daha sonradan katılan devletlerle kuruluş, Şangay İşbirliği'ne dönüşmüştür.¹⁸⁰

¹⁷⁸ Yavuz, age, s. 365-366.

¹⁷⁹ Güler, age, s. 238-239.

¹⁸⁰ İlhan, Türklerin Jeopolitiği....., s. 125-126.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAZAR BÖLGESİ ENERJİ KAYNAKLARI

3.1. HAZAR BÖLGESİ'NDEKİ PETROL VE DOĞAL GAZ REZERVLERİ

Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan yüzyılımızın stratejik enerji üretim merkezlerinden biri olmaya aday Hazar Bölgesi'nin ham petrol ve doğal gaz üretim ve ihraç potansiyeli açısından en çok dikkat çeken ülkeleridir. Hazar Bölgesi'nde yer alan seksene yakın uluslararası şirketin yapmış olduğu milyar dolarlık enerji anlaşmaları, bu coğrafyanın önemini gösteren örneklerdir. Hazar'ın önemli dört ülkesi olan Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın kesin olmayan hidrokarbon rezerv potansiyelinin 15-200 milyar varil ham petrol ve 6.5-18 trilyon metreküp doğal gazdan oluştuğu ifade edilmektedir.

Toplam ham petrol üretimi, Uluslararası Enerji Ajansı'nın ortaya koyduğu rapora göre 2010'da 194 milyon ton olan Hazar Bölgesi'nin 2020'deki petrol üretiminin ise 308 milyon tona ulaşması beklenilmektedir. Buna bağlı olarak bölgenin tahmini petrol ihracatı ise 2020'li yıllarda ise 180 milyon tona ulaşması ön görülmektedir.¹⁸¹ Günümüzde yaygın olarak ısınma ve elektrik üretme amaçlı kullanılan doğal gazın tüketimi buna paralel olarak artacaktır. Bu ihtiyaç da doğal gazı dünya enerji siyasetinde merkeze oturtmaktadır. Dünya ülkelerinin ihtiyaç duyduğu enerji potansiyeline sahip olması, dünyaca ünlü pek çok şirketin buraya yatırım yapmasına ve Hazar Bölgesi'nin dünya ülkelerinin gözdesi hâline gelmesini sağlamıştır. Hazar Havzası, SSCB'nin dağılmasının ardından pek çok sömürgeci devletin iştahını kabartan bir bölge hâline gelmiştir. Bu anlamda enerji potansiyeli trilyon dolarlarla ifade edilen bölge, kimilerine göre XXI. yüzyılın Körfez Bölgesi iken kimilerine göre de enerji deposudur. Hazar Havzası, dünyanın araştırılmamış ve büyük oranda işletilmemiş son enerji bölgelerinden biri olarak görülmektedir. Bölgede yapılacak araştırmalar sonucunda yeni büyük rezervlerin ortaya çıkması,

¹⁸¹ Cenk Pala, "Kafkasya ve Orta Asya Petrol ve Doğal Gazının Bugünü Geleceği ve Türkiye: Hazar Boru Hatları, Bakü- Tiflis- Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi ve Türkiye", **Avrasya Dosyası Kazakistan- Kırgızistan Özel**, Sayı 4, Kış 2001- 2002, (Erişim) <http://www.21yyte.org/tr/asam-arsivi>, 19 Ağustos 2016, s. 233-234.

şirketlerin bölgeye daha fazla ilgi göstermesine neden olacaktır.¹⁸² Daha önceki bölümlerde belirttiğimiz üzere Hazar Bölgesi'nde tahmini 200-210 milyar varilden fazla petrol rezervi bulunmaktadır.¹⁸³ Dünyadaki kanıtlanmış petrol rezervlerinin %4'ü Hazar Denizi'ndedir.¹⁸⁴ Bölgenin dünya petrol üretimindeki payı %17'dir. Doğal gaz ise %47,5 ile çok büyük bir payla yer almaktadır. Hazar Bölgesi'ndeki doğal gaz rezervleri Uluslararası Enerji Ajansı'na göre toplam (ispatlanmış-muhtemel) 560 trilyon m³ civarındadır.¹⁸⁵ Verilen rakamlar şunu göstermektedir ki Hazar Bölgesi ciddi bir enerji potansiyeline sahiptir. Özellikle enerjinin hızla tüketildiği çağımızda Hazar Bölgesi enerjiye ihtiyacı olan ülkeler için önemli bir alternatiftir. Hatta bu nedenle Hazar Bölgesi ikinci Basra Körfezi olarak nitelendirilmektedir.

Enerji kaynakları açısından bölgedeki ülkelerin değerlendirmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda; Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Rusya ve İran, Hazar Bölgesi'ndeki temel enerji üreticileridir. Rusya ve İran'ın elle tutulur enerji rezervinin bulunmadığı Hazar Bölgesi'nde Azerbaycan **Şahdeniz ve Azeri-Çırağ-Güneşli (AÇG)**, Rusya **Korchagin ve Astrakhan**, Kazakistan **Kaşagan ve Tengiz**, Türkmenistan **Çeleken**, İran ise **Serdar ve Jangal** bölgelerinde doğal gaz ve petrol üretmektedir. Doğal gaz rezervleri Şahdeniz, Çeleken, Korchagin ve Astrakhan bölgelerinde yoğunlaşırken Kaşagan ve AÇG alanlarında ise önemli oranda petrol rezervi vardır. Kazakistan ve Rusya'nın daha çok kıyı bölgelerinde petrol bulunurken Türkmenistan ve Azerbaycan'ın sahip olduğu petrol rezervleri ise daha çok iç bölgelerdedir.

Hazar'ın sahip olduğu toplam 48,2 milyar varil petrol rezervinin yaklaşık %65'ine denk gelen 31,2 milyar varil petrol rezervini tek başına karşılayan Kazakistan, diğer ülkelerle karşılaştırıldığında daha yüksek miktarda petrol rezervine sahiptir. Azerbaycan 8,5 milyar, Rusya 6,1 milyar, Türkmenistan 1,9 milyar, İran 0,5 milyar varil ile toplam petrol rezervi bakımından bölgede birinci sırada yer alan Kazakistan'ı takip etmektedir. Doğal gazın dağılımında ise en büyük paya 3 trilyon

¹⁸² Yüce, age, s. 17-20-21. 149.

¹⁸³ Üşenmezsoy- Şen, age, s. 134.

¹⁸⁴ Khazar Ibrahim, "Hazar Neden Bu Kadar Önemli?", **HASEN Hazar Raporu**, Bahar, 2013, (Erişim) http://www.academia.edu/4767561/Hazar_Raporu, 26 Temmuz 2016, s.19.

¹⁸⁵ Yüce, "Hazar Enerji Kaynaklarının Türk Cumhuriyetleri..." s. 158-183.

metreküp ile Rusya sahipken ikinci sırada 2,9 trilyon metreküp rezerv ile Kazakistan gelmektedir. Üçüncü sırada ise kıyı şeridinde kısa bir sınırı olmasına rağmen 1,4 trilyon metreküp doğal gaz rezervi ile Azerbaycan yer almaktadır. Türkmenistan ve İran ise dünya doğal rezervlerinde önemli bir paya sahip olmalarına rağmen bölgede sınırlı bir rezerve sahiptir. 2014 yılına ait verilerine göre 17,5 trilyon metreküp doğal gaz rezervi ile dünya sıralamasında dördüncü büyük ülke Türkmenistan iken Hazar Bölgesi'nde sadece 536 milyar metreküp rezerve sahiptir. 56,6 milyar metreküp rezerv ile bölgedeki en düşük doğal gaz rezervine sahip ülke ise doğal gaz rezerv büyüklüğü açısından dünyada ilk sırada yer alan İran'dır.¹⁸⁶ Orta Asya devletlerinden Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın sahip oldukları enerji potansiyelleri şu şekildedir. Özbekistan'ın ispatlanmış 0,6 milyar varil, muhtemel 1 milyar varil petrol rezervi bulunmaktadır. Özbekistan ispatlanmış 1,87 trilyon m³ muhtemel 0,99 trilyon m³ doğal gaz rezervine sahiptir.¹⁸⁷ Kırgızistan ise diğer Orta Asya Cumhuriyetlerine göre daha az doğal kaynağa sahiptir. Kırgızistan, çok zengin su potansiyeline sahip olup su gücünün yanında 89 milyon ton petrol, 5 milyar ton gaz, 65 milyon ton demir, 255 milyon ton alüminyum ve 900 civarında altın rezervi vardır. Ülkede 2009 yılında 17 ton altın üretilmiştir. Ayrıca uranyum, petrol, doğal gaz ve kömür madenlerine de sahip olan Kırgızistan dağcılık turizmi açısından da önemli bir avantaja sahiptir. Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan'ın petrol doğal gaz rezervlerinin toplam değeri 40 trilyon ABD dolarıdır.¹⁸⁸ Tacikistan'ın ispatlanmış petrol rezervi 12 milyon varil iken ispatlanmış doğal gaz rezervi 5,6 milyar m³'tür. Tacikistan'da tahmini 113 milyon petrol ve 863 milyar m³ doğal gaz rezervi bulunmaktadır. Tacikistan'ın güney bölgesinde 12 tane petrol ve doğal gaz rezervi bulunmuştur.¹⁸⁹

Bu kaynakların büyük bir bölümünün işletme hakkını ABD şirketleri almıştır. Azerbaycan'da ABD şirketleri %60 pay alırken, Rus Lokoil %20 ile ikinci sırada yer almış, buna karşılık Türkiye'ye verilen oran %6.75 olarak belirlenmiştir. Rusya'nın

¹⁸⁶ Karagöl- Kızılkaya- Kaya, "agm", s. 10-11-12.

¹⁸⁷ Pala, "Kafkasya ve Orta Asya Petrol ve Doğal Gazının Bugünü.....", s. 234.

¹⁸⁸ Erzurumlu, age, s. 60.310.

¹⁸⁹ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, **Tacikistan Ülke Bülteni**, (Mart 2012) Erişim) [http://www. deik. org.tr/uploads/Tacikistan-bulteni.pdf](http://www.deik.org.tr/uploads/Tacikistan-bulteni.pdf), 17 Mayıs 2018. s. 10.

Kazakistan petrollerindeki payı %60'ları bulurken ABD ve İngiltere şirketlerinin payı %7.5'lerde kalmıştır.¹⁹⁰

XXI. yüzyılın ilk çeyreğinde bölgedeki üretimin Azerbaycan Uluslararası İşletme Şirketi (AIOC), Kazakistan Tengizchevroil (Tengiz) ve Agip KCO (Kaşagan) olmak üzere uluslararası üç büyük şirketin ortak girişimi neticesinde 3.5-4 milyon varil/gün'e ulaşması beklenmektedir. Sayısal verilere göre dünya toplam ham petrol üretiminin yüzde 4'ünü bu bölge karşılayacaktır. Hazar Bölgesi 4,6 milyon varil üretimi ile Orta Doğu Bölgesi kadar olmasa da üretim açısından Kuzey Buz Denizi'yle rekabet edecek düzeye gelmiştir. Enerji güvenliğine önem veren Amerika ve Avrupa Birliği üyeleri ise bu sayede Orta Doğu Bölgesi'ne olan bağımlılıklarından Hazar Havzası'nın sahip olduğu rezervlerle kurtulacaktır.¹⁹¹

Kuzey Denizi petrolünün çıkarılmasında maliyet 10 dolar civarındayken bu rakam Orta Doğu ülkelerinde 2-5 dolar arasındadır. Bu oran Kazakistan petrollerinde 27, Azerbaycan petrollerinde 17-20 dolardır. Hazar Bölgesi; iklim ve fiziki şartlar açısından Orta Doğu, Kuzey Denizi ve Meksika Körfezi'ne göre daha elverişsiz bir yapıdadır. Bu da petrol ve doğal gazın üretim maliyetini artırmaktadır. Ayrıca alt yapının yetersiz olması da petrol ve doğal gazın maliyetini etkileyen bir başka faktördür. Üretilen petrol ve doğal gazın kısa vadede uluslararası pazarlara ulaştırılması için gerekli olan büyük yatırımlar da maliyeti etkileyen unsurlardandır.

Şimdiye kadar verilen istatistiklere göre oldukça önemli olan Kafkas, Orta Asya ve Hazar petrol rezervleri sonraki asırlarda Kuzey Amerika ve Kuzey Denizi petrol rezervlerinin azalmasıyla daha da önemli bir hale gelecektir. Bu da Hazar Bölgesi'ni dünya ekonomisinde kritik bir noktaya taşıyacaktır.

Sanayilerinin ve kamu gelirlerinin temelini enerji sektörünün oluşturduğu Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın ekonomileri için Hazar enerji kaynakları oldukça fazla önem arz etmektedir. Söz konusu ülkelerin dış satım

¹⁹⁰ Budak, age, s. 478.

¹⁹¹ Pala, "Kafkasya ve Orta Asya Petrol ve Doğal gazının Bugünü....." s. 240.

gelirleri içerisindeki en fazla paya enerji kaynakları sahiptir. Yine enerji kaynakları, yabancı sermayenin bu ülkelere girmesinde oldukça önemlidir.¹⁹²

Tablo 1. Hazar Bölgesi Petrol ve Doğal Gaz Rezervleri

	İspatlanmış Petrol Rezervi (Milyar varil)	Olası Petrol Rezervi (Milyar varil)	Toplam Petrol Rezervi (Milyar varil)	İspatlanmış Gaz Rezervi (Tcf)	Olası Gaz Rezervi (Tcf)	Toplam Gaz Rezervi (Tcf)
Azerbaycan	3.6- 12,5	32	36-45	11	35	46
İran ^(X)	0,1	15	15	0	11	11
Kazakistan	10.0 -17,6	92	102-110	65- 70	88	153-158
Rusya ^(X)	2,7	14	17	?	?	?
Türkmenistan	0,5	80	81	101	159	260
Özbekistan	0,6	2	3	66	35	101
Toplam	17.5 -34	235	253-270	243-248	328	571-576

Not: ^(X) Sadece Hazar civarındaki rezervler dâhildir. 1 trilyon metreküp= 35,3 trilyon kübik fit (Tfc: Trilyon kübik fit)

Kaynak: Pamir, “Orta Asya ve Kafkasya’da Güvenlik Arayışları.....” s. 108. “ABD Enerji Bakanlığı wep sitesi: <http://www.eia.doe.gov>.”

Orta Asya ülkeleri sahalarında 2001 yılında 1.3 milyon varil/gün petrol üretilmiş olup üretimin 2010 yılında 3.7 milyon varil gün, 2020 yılında 6.5 milyon varil/güne yükseleceği beklenmektedir.¹⁹³

Tablo 2. Hazar Petrolleri Üretim ve İhracat Projeksiyonu

(Milyon Ton)	2001	2010	2020
Üretim	70	138-194	241-308
İhracat	30	75-117	146-180

Kaynak: Pala, “21. Yüzyıl Dünya Enerji Dengesinde Petrol ve Doğal Gazın Yeri”, s. 22.

¹⁹² Yüce, agm, s. 158.

¹⁹³ Üşenmezsoy, Şen, age, s. 134.

3.1.1. Azerbaycan

Azerbaycan'ın yaklaşık 7 milyar varil petrol rezervinin olabileceği tahmin edilmektedir. Bu miktar, Nijerya'nın 36 milyar varil, Rusya'nın 79 milyar varil ve Kuveyt'in 104 milyar varil kaynaklarıyla karşılaştırıldığında, rezervleri bakımından dünya sıralamasında 19. olan Azerbaycan'ı 8 milyonluk nüfusuna göre üretimi de dikkate alındığında orta ölçekte bir petrol üreticisi ülke konumuna getirmektedir. Azerbaycan'ın dikkat çekici özelliği toplam rezervlerinden ziyade Hazar Havzası'nda bulunmasına ve sahip olduğu jeopolitik konuma daha fazla bağlı olmasıdır. Hazar bölgesi dünyada el değmemiş son petrol bölgesidir. Bölgedeki devletler cazip sözleşme şartları sunarak uluslararası sermaye ve yatırımları ülkelerine çekmeye çalışmaktadır.¹⁹⁴ Petrol, büyük oranda Azerbaycan'ın Kura Nehri kıyıları, Abşeron Yarımadası, Guba, Kabristan, Siyezen ve Gence yakınları bölgelerinde bulunmaktadır. Azerbaycan'ın petrol rezervinin %58,3'lük kısmı Abşeron ve Hazar Denizi kıyısında, %26,2'lik kısmı Kür Aras Ovası'nda, %6,7'lik kısmı ise Guba, Siyezen Bölgesi'nde yer almaktadır.

Azerbaycan'ın hem uluslararası ilişkileri hem de ekonomisi açısından büyük önem arz eden petrol kaynaklarının ortak işletilmesi amacıyla 1994-2000 yılları arasında 15 farklı ülkenin 33 büyük petrol şirketinin katıldığı toplam yirmi bir tane anlaşma yapılmıştır. Petrol yataklarındaki tahmini petrol rezervinin söz konusu anlaşmalara göre 2-3 milyar ton olup maddi değeri ise 63 milyar dolardır.¹⁹⁵

Hazar Havzası'na kıyıdaş ülkelerin zengin enerji kaynakları sayesinde imzaladıkları anlaşmalar birçok siyasi problemin çözüm sürecini etkilemiştir. Mesela Azerbaycan Hazar enerji kaynaklarıyla yapmış olduğu anlaşmaları Karabağ sorununun çözümünde bir araç olarak kullanabilir. Petrol ve doğal gazla ilgili yapılan anlaşmalar, Kafkasya'da barış için atılan önemli bir adımdır. Başta ABD, İngiltere ve Fransa ile birlikte bazı Batı ülkeleri BM teşkilatı yardımıyla bölgesel anlaşmazlıkları çözmeye yönelik çabalarını artırmıştır. Azerbaycan, OIEC'ye Şah Deniz Anlaşması'nda %10 pay vererek Hazar'ın statüsü ile ilgili İran'ın Azerbaycan karşısı politikasını değiştirmesini amaçlamıştır. Lenkeran-Talış yataklarının

¹⁹⁴ İşyar, "agm", 69.

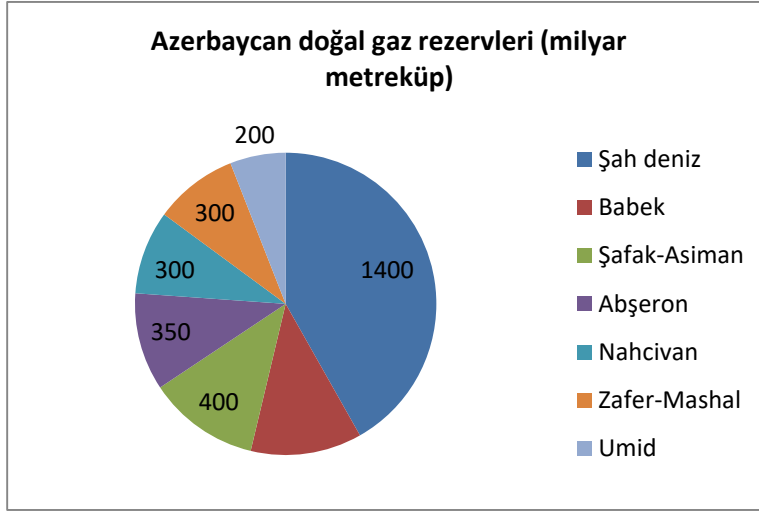
¹⁹⁵ Yüce, age, s. 167-166.

işletilmesi için bazı Fransız şirketleri ile anlaşma imzalanması da Fransa'nın Karabağ sorunu konusunda Azerbaycan'a karşı olumsuz tutum sergilemesini önlemiştir. 1970'li yıllarda Azerbaycan'da Azeri, Çırac, Güneşli ve tartışmalı olan Kepez'i kapsayan 15 yeni petrol yatağı bulunmuştur. Azerbaycan sektöründeki Livanov East, Lum, Gukina, Barinova ve Preçelikenski Kupol alanları, Türkmenistan sektöründeki İnce Deniz No.1 ve No.2, Rus sektöründeki alanlar olmuştur (Yani 1991'de bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetleri'nin petrol alanlarının büyük kısmı Rusya'ya bırakılmıştır). Hazar Bölgesi, kıyıdaş ülkeler tarafından ekonomik sahalara ayrılmıştır. Azerbaycan topraklarının %34-%35'lik kısmı Hazar kıyısındadır. Ayrıca Azerbaycan'ın, Hazar Denizi'ndeki kıyı bandı yaklaşık 500 km uzunluğundadır.¹⁹⁶

Azerbaycan sahip olduğu coğrafi konum ve stratejik önemi itibariyle bölgenin önemli ülkelerinden biridir. Ayrıca zengin doğal kaynakları ve karbonhidrat rezervleri bu ülkeyi daha da cazip hale getirmektedir. Azerbaycan'ın en önemli doğal kaynakları petrol ve doğal gaz rezervleridir. XX. yüzyılın başında dünya petrolünün yarısı Abşeron Yarımadası'ndan çıkarılmaktaydı. Azerbaycan, alüminyum, bakır, molibden, demir, çelik, kurşun, çinko birçok endüstriyel mineralin üreticisidir. Azerbaycan'ın Hazar Denizi'ndeki kilit limanları olan Bakü ve Dübendi, Batıya taşınan yiyecek ya da Türkmenistan ve İran'a gidecek yolcular için kullanılan aktarma limanlarıdır.¹⁹⁷ 1997 yılında Azeri-Çırac-Güneşli alanlarından yapılan petrol üretimi 2006 ve 2008'de 3 kat daha fazlalaşmıştır. 2003-2018 yılları arasında Azerbaycan'ın petrol üretimi 3 kat daha fazlalaşarak 2010 yılında 30 milyon tona çıkmıştır. Petrol üretimindeki bu artış Azerbaycan'ın gelmiş geçmiş en yüksek üretimidir. Azerbaycan'ın ispatlanmış doğal gaz rezervleri tahmini olarak 3,35 trilyon m³ olup yeni keşfedilen alanlar ile bu rakamın 6 trilyon metreküpe çıkması ön görülmektedir. Üretimin başladığı günden 2014 yılına kadar Azeri-Çırac-Güneşli sahasında 94 milyar metreküp doğal gaz, 331 milyon ton petrol üretimi yapılmıştır. 2014 yılı istatistikleri göstermektedir ki Azeri-Çırac-Güneşli sahasında yer alan 77 kuyudan aylık ortalama 2,8 milyon ton petrol ve 1,1 milyar metreküp doğal gaz üretilmektedir. Bu sahanın yanında yeni keşfedilen diğer petrol ve doğal gaz sahaları ile Azerbaycan'ın petrol üretiminde büyük artış görülecektir.

¹⁹⁶ Aras, age, s. 7-8.

¹⁹⁷ Tokluoğlu, "agm", s. 1476.

Grafik 1. Azerbaycan Doğal Gaz Rezervleri

Kaynak: Efgan Nifti, Emin Akhundzada, Emin Emrah Danış, “Azerbaycan Enerji Görünümü”, **Hazar Strateji Enstitüsü Enerji Ve Ekonomi Araştırmaları Merkezi**, Ekim, 2014, (Erişim) <http://www.hazar.org>, 26 Temmuz 2016, s. 3-6.

Tahminen önümüzdeki yıllarda Azerbaycan’ın doğal gaz üretimi 2030’lu yıllara kadar 60 milyar metreküp/yıl seviyesinin üzerine çıkacaktır. Bu üretim artışını ise gelecek yıllarda üretime katılacak olan Umid, Şah Deniz 2, Nahcivan, Abşeron, Zafer-Mashal, Babek sahalarının yapacakları doğal gaz üretimi etkileyecektir.

3.1.2. Kazakistan

Doğal kaynaklar açısından en zengin ülkelerden biri de Kazakistan’dır. Dünya enerji kaynakları sıralamasında Kurşun, Uranyum, Çinko ve Krom yatakları ile dünya ikincisi, Bakır ve Manganda madenlerinde ise dünyada 3’üncü sıralamada yer almaktadır. Altın, kömür ve demir madenlerinde ise dünyada ilk 10’un, Alüminyum doğal gaz-petrol rezervlerinde ilk 20 ülkenin içerisinde. Kazakistan topraklarında 2 trilyon dolardan daha fazla maddi değere sahip altın madeni rezervi bulunmaktadır. Petrol ve doğal gaz sektöründen sonra metalurji 2. önemli sanayi koludur. Bu sektörde demir ve demir dışı metal üretimi önemli bir yere sahiptir. 1991 yılından 2009 yılına kadar geçen 18 yılda Kazakistan’a 95 milyar dolar doğrudan yatırım yapılmıştır. Ülkenin iç yatırımlarının tutarı ise 100 milyar doları aşmıştır. Bu sayısal

veriler 17,8 milyon nüfuslu bir ülke için küçümsenemeyecek miktardır. Ülkeye yapılan yabancı yatırımların %40'lık kısmı AB'den, %30'luk kısmı Amerika Birleşik Devletleri'nden ve geri kalan %30'luk kısmı ise Asya ülkeleri tarafından yapılmıştır. Kazakistan yabancı yatırımcıları doğal gaz sektörüne çekmeye çalışmaktadır. Son zamanlarda ülkeye yapılan yatırımların miktarı 40 milyar dolar kadardır. Rusya Federasyonu'nun yaptığı yatırımlar 3 milyar dolar civarındayken söz konusu yatırım projeleri Tengiz, Kumkol ve Karaçiganak sahaları üzerine yapılmıştır. Yabancı yatırımların çoğunu ABD şirketleri yapmaktadır. Özellikle Kazakistan'ın petrol sanayisinde ve Tengiz enerji sahasında ABD'nin en büyük petrol şirketlerinden Chevron söz sahibidir. ABD ve Kazakistan ortaklığında Chevron Texaco %50, Exxon-Mobil %25, Kazakhoil %20 ve Lukarco (%5) hisseleri vardır. Söz konusu ortaklık ülkenin sanayi sektörüne 20 milyar dolar yatırım olanağı sağlamıştır. Bu sayede günlük petrol üretimi 750 bin varile ulaşmıştır. Hazar Boru Hattı'nda birden fazla devletin şirketi pay sahibidir. Ortaklıkta Rusya, Umman Sultanlığı'ndan, Kazakistan, Agip International, Chevron, ExxonMobil, Lukarco, Rosneft-Shell, BGOverseas Holding, Oguh and Kazakhstan Pipeline Ventures dev şirketler söz konusudur. Yine Tengiz sahasında uluslararası enerji holdingi Hurricane Hydrocarbons (Kazakistan firması Kumkol) günlük 120 bin varil petrol çıkarmaktadır. 2 yılda bu üretimin günlük 200 bin varile çıkarılması hedeflenmektedir. Kazakistan'ın en önemli ikinci petrol sahası ise Kaşagan'dır. Bu sahada büyük oranda petrol rezervi vardır. Kaşagan sahasında yaklaşık olarak 10 milyar varil petrol rezervi bulunmaktadır. Kaşagan sahasında Agip Kazakhstan North Caspian Operating Company, Agip KCO şirketleri faaliyet göstermektedir. Ülkenin yaklaşık 1.84-1.98 trilyon m³ doğal gaz rezervi vardır. Bu rezervlerin önemli bir bölümü Batı Kazakistan sahasında yer almaktadır. Karaçiganak bölgesinde ise %25 oranında petrol rezervi bulunmaktadır. 2010 yılına kadar doğal gaz üretimini 47 milyar m³'ü yükseltmeyi hedeflemektedir. Kazakistan sahip olduğu enerji potansiyeli ile Kanada ve Kuveyt gibi ülkeler ile yarışacak düzeye gelmiştir. Kazakistan Türk Cumhuriyetleri içerisinde en fazla petrol yataklarına sahiptir. Ülkenin petrol sahaları değerlendirildiğinde dünyada 13. olan Kazakistan üretim açısından da 28. sıradadır. Elde edilen sayısal bilgilere göre uluslararası alanda hidrokarbon potansiyeli çok yüksektir. Doğrulan bilgilere göre Kazakistan'ın üretilen ham hidrokarbon hacmi petrolde 30 milyar barel (4.0 milyar ton), gazda ise 3.0 trilyon m³'tür. Ülke senelik 70 milyon ton petrol üretmektedir. 2013 yılında Kaşagan yataklarının üretim

faaliyetine geçmesi ile 120 milyon tona ulaşacaktır. Yapılan yabancı yatırımlar sayesinde de doğal gaz sektörü hızla geliştirmeye devam etmektedir. Petrol ve petrol ürünleri ülkenin sanayi üretiminin yarısını kapsamaktadır. Enerji alanında atılan adımlar ile ülkenin ekonomisi 2000 yılından itibaren %9'un üzerinde yıllık büyüme oranına ulaşmıştır. Bu rakamlar ile Çin'den sonra dünyanın ikinci ekonomisidir. Amerika Birleşik Devletleri'nin enerji sektöründe üretim paylaşımı anlaşmasını gerçekleştirdiği en önemli ülkedir. ABD'nin Chevron şirketi Tengiz sahalarına büyük yatırımlarda bulunmuştur. Hatta bu sahaların işletilmesi için Tengizchevroil adıyla yeni bir şirket oluşturulmuştur. Kazak petrol şirketi Tengizneftgaz ise Chevron ile yarı yarıya bir ortaklık payına sahiptir.

Petrol üretiminin %15'ini devlet petrol şirketleri KazMunaiGaz gerçekleştirirken %85 gibi büyük bir oranı yabancı firmalar gerçekleştirmektedir. Günümüzde ülkenin büyük oranda petrol üretimini %29'luk pay ile Tengizchevroil (TCO) ortaklığı gerçekleştirmektedir. ABD'nin Chevron Texaco şirketinin ortaklığı girişimi batı Kazakistan'daki 6 ile 9 milyar varil arasında rezerve sahip olan Tengiz petrol yataklarını çalıştırmaktadır. Bu saha 2014 senesinde üretimini %6.3 oranına yükselterek 13.6 milyon tona çıkarmıştır. Ülkenin enerji potansiyeli açısından diğer önemli sahaları Karaçaganak ve Kuzey Hazar'da yine uluslararası şirketler tarafından çalıştırılmaktadır. Kazakistan 2015 senesinde 100 milyon tonu Hazar kıyılarından olmak üzere toplam 150 milyon tonluk üretim seviyesine ulaşmayı hedeflemiştir. Devletin ortalama 55 bölgesinde petrol alanı vardır. Bu alanlar Karaçaganak, Kalamkas, Tengiz, Zhanazhol ve Uzen'dir. Kaşagan sahalarından elde edilecek ortalama 7.5 milyon ton petrolün, Hazar Denizi altından Aktav-Bakü arasına yapılacak yeni bir hat ile Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattına transfer edilmesi hususunda Nisan 2005'te Kazak liderinin Azerbaycan ziyaretinde iki devlet arasında bir mutabakata varılmıştır. Kazakistan'ın petrol ihraç edebileceği tek hat Hazar Havzası Konsorsiyumu'nun (CPC'nin) 2001 yılında aktif hale getirdiği hattır. Doğal gaz açısından önemli rezervleri vardır. Ülke 65 milyon cf ispatlanmış gaz rezervine sahip olmasına rağmen uzun yıllar doğal gaz ithal etmiştir. Söz konusu rezervlerin %40'ından çoğu Kuzey Batı Kazakistan'daki Karaçaganak alanlarının geliştirilmesi ve çalıştırılması için 1997 yılında uluslararası bir konsorsiyuma verilmiştir. Bu şirketler birliğinde British Gaz (BG-İngiltere) %32,5 paya sahipken AGIP (İtalya) %32,5, TEXACO (ABD) %20, Rusya'nın en büyük petrol üretim şirketi LUKOIL

ise %15 paya sahiptir. Bu ülkeler 8 milyar dolarlık bir Üretim Paylaşım Anlaşması'nı Kazakistan Cumhuriyeti ile imzalamışlardır. Konsorsiyum 40 sene kadar bu sahayı çalıştıracaktır. Yine bu konsorsiyum Karaçaganak'ta 300 milyon dolara mal olacak bir doğal gaz işleme ünitesi yapacağını da belirtmiştir. Ülke ekonomisinin en önemli kolunu da Kazakistan'ın kömür sanayisi oluşturmaktadır.

Kazakistan, kömür rezervleri açısından dünya genelinde ilk 10 ülke arasında yer almaktadır. Sıralamada Rusya, Çin, Avustralya, Hindistan, ABD, Ukrayna gibi ülkeleri takip etmektedir. Dünya kömür rezervinin %4'üne sahiptir. Kazakistan bu oranla dünyada 8. sıradadır.¹⁹⁸

Doğal kaynaklar açısından zengin bir ülke olan Kazakistan dünya krom ve manganez rezervlerinin üçte birine sahip olup madencilikte dünya lideridir. Eski Sovyetler Birliği'nin üçüncü büyük kömür havzasına (50 milyar ton rezerv) ve tarıma elverişli arazinin 1/5'ine sahiptir. Kazakistan, eski Sovyetler Birliği'nin krom rezervlerinin %90'ına çinko rezervlerinin %50'sine sahip idi. Sovyetler Dönemi'nde, Kazakistan'ın altın üretimi yıllık 500 ton idi. Bunun yanı sıra ülke, su, orman ürünleri ve uranyum bakımından da zengindir. Sovyetler Dönemi'nde bölgenin nükleer ve uzay üstü çalışmalarının büyük çoğunluğu Kazakistan'da yapılmıştır. Bu nedenle bölgenin nükleer cephanesi ve uzay üstü konumundaydı. Kazakistan bu yönüyle Rusya ve Çin için ayrı bir önem arz etmektedir.¹⁹⁹

Kazakistan'ın 30 milyar varil petrol rezervi vardır. Bu rezervin dünya petrol üretimindeki payı 1,8'dir. Petrol üretimi 0,65 milyar varildir. Doğal gaz rezervleri ise 1,5 trilyon m³ olup dünya üretimindeki payı %0,8, ülke içindeki doğal gaz üretimi ise 18,5 milyar m³tür.²⁰⁰ Rusya Federasyonu'ndan sonra Hazar Bölgesi'nde ikinci petrol üreten ülke pozisyonundadır. Dev petrol şirketleri günümüz enerji çağında Kazakistan'ın sahip olduğu enerji potansiyeli ile yakından ilgilenmektedir. Bu şirketler Kazakistan'da bulunan petrol sahalarına çok büyük yatırımlar yaparak var

¹⁹⁸ Abdulvahap Kara, "Orta Asya'da Uluslararası Çekim Merkezi Kazakistan", *Yeni Türkiye, Türk Dünyası Özel Sayısı II*, Sayı 54, Eylül-Ekim 2013, s. 1516-1546.

¹⁹⁹ Erzurumlu, age, s. 308-309.

²⁰⁰ Hazar Bölgesi Ülkeleri Petrol İstatistikleri, *Hazar Strateji Enstitüsü ve Ekonomi Araştırmaları Merkezi HASEN*, (Erişim) <http://www.hazar.org>, 16 Ağustos 2016.

olan petrol alanlarını geliştirmekte ve bu petrolün dünya pazarlarına aktarılması için çeşitli projeler geliştirmektedirler.²⁰¹

Kazaistan'ın önemli petrol sahaları şunlardır: Karaçıganak, Tengiz, Kaşagan, Uzen; Batı Kazakistan'daki ise Karajambas, Janajol Kalamkas, Kenbay, Akcar Cetıbay, Kumköl, Kenyaki'dır. Kumköl petrol sahasında 94 milyon ton petrol rezervi Kalamkas sahasında ise 98.4 milyon ton petrol ve gaz rezervi bulunmaktadır. Ülkenin diğer petrol sahaları ise Cezkazgan bölgesindedir. Kızıl Orda ve Cezkazgan bölgesinde 7 adet petrol yatağı vardır. Bu rezervler 38.6 milyon tondur. Güney Kazakistan ve Cambıl bölgelerinde ise 6 küçük ve orta seviyede hidrokarbon gaz rezervi vardır.²⁰²

3.1.3. Türkmenistan

Hazar Enstitüsü'nün verdiğı rakamlara göre Türkmenistan'ın petrol rezervi 0-6 milyar varilken dünya üretimindeki payı %0,003'tür. Doğal gaz rezervleri 17,5 trilyon m³ olup dünya üretimindeki payı %9,4'tür. Türkmenistan doğal gaz yönünden İran ve Rusya'dan sonra üçüncü sırada yer almaktadır. Doğal gaz rezervleri açısından zengin olan Türkmenistan'ın en büyük avantajlarından biri de bu rezervlerin yüzeye yakın olmasından dolayı üretimin daha kolay ve daha az maliyet ile yapılmasıdır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğı'nin içerisinde doğal gaz üretiminin %11'ni petrol üretiminin de %1'ini karşılamaktaydı. Bunların dışında pamuk üretimiyle de her sene Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğı'ne milyarlarca dolar katkıda bulunmaktaydı. Türkmenistan o dönem de önemli enerji potansiyeline sahip olmasına rağmen ekonomisini yeteri kadar geliştirememiştir. Bu nedenle SSCB'nin en zayıf ülkesi olmuştur.²⁰³

Doğal gaz rezervleri genellikle ülkenin doğu tarafındadır. Amuderya Havzası'ndaki Dauletabad-Donmez sahası ve güneydeki Murgab Nehri

²⁰¹ Erzurumlu, age, s. 308-309.

²⁰² Saule Baycaunova, "Kazakistan Petrol ve Gazının Türk ve Rus Dış Politikalarındaki Yeri ve Önemi", **Avrasya Dosyası ABD Özel Dosyası**, 2000, (Erişim) <http://www.21yyte.org/tr/asam-arsivi>, 19 Ağustos 2016, s. 254-256.

²⁰³ Dikbaş, "agm", s. 74.76-83.

Havzası'ndaki Yaş'lar sahası gaz açısından zengindir. Kanıtlanmış doğal gaz rezervleri 71 tfc'dir. Bazı tahminlere göre bu rakam çok daha da yüksektir. Türkmen yetkilileri ise yapılan bu tahminleri oldukça düşük bulmaktadır. Onlara göre sadece Dauletabad sahasında 60 tfc'lik bir rezerv vardır. Orta Asya devletlerinin birçoğunun sahip olduğu enerji potansiyeli yeterince araştırılmadığı için bu konuda net bir rakam vermek olanaksızdır. Dünya genelinde en büyük 15 doğal gaz rezervinin içerisinde Türkmenistan'da yer almaktadır. Türkmen resmi yetkililerinin verdikleri bilgilere göre dünyanın en büyük dördüncü doğal gaz rezervi Türkmenistan'dadır. Ülke petrol üretimini 2020 yılına kadar 2 milyon varile yükseltmeyi amaçlamaktadır.²⁰⁴

Türkmenistan için doğal gaz ve petrolü Rusya'ya ihtiyaç duymadan uluslararası pazarlara aracısız taşıyabilmek çok önemlidir. SSCB döneminden devralınan hatların bugün de kullanabilir durumda olması ve Türkmenistan'ın bu hatlar dışında alternatif boru hatlarının olmaması birçok noktada Rusya'ya bağımlı kılmıştır. Türkmenistan, alternatif hatlarının olmaması nedeniyle istediği miktarda gaz satamamış, sattığı belirli orandaki gazı da uluslararası petrol fiyatlarının çok daha altında fiyatlara vermiş, yine sattığı gazın parasını geri alabilmede de birçok devletle sorunlar yaşamıştır. Rusya Federasyonu, Türkmenistan ile Avrupa pazarını paylaşmak istememektedir. Rusya Federasyonu ülkeye transit geçişte çok katı bir politika izleyerek adeta Türkmen gazının ülke sınırlarının dışına çıkmasına izin vermemiştir. Bu noktada bir nevi doğal gaz ihracatı Rusya'nın izin verdiği oranda yapılabilmektedir. Türkmenistan bir kıta içi devlet olması nedeniyle doğal gaz tüketicilerine bir başka devlet aracılığıyla ulaşabilmektedir. Bu da birçok bağımlılığı beraberinde getirmeye devam edecektir. Bu bağımlılıkları aşmanın en kolay yolu yeni alternatif hatlar oluşturmaktır.²⁰⁵

Son zamanlarda Türkmenistan'dan Rusya'ya yapılan gaz akışı durdurulmuştur. 2009 yılına kadar Rusya Federasyonu Türkmenistan'dan ortalama 40 ile 50 milyar metreküp doğal gazı satın alarak Rusya üzerinden Avrupa ülkelerine satmaktaydı. 2009 yılında Avrupa doğal gaz talebinde bir azalma olmuş bu da Rusya'nın Türkmen doğal gazına olan ihtiyacını azaltmıştır. Rusya Federasyonu

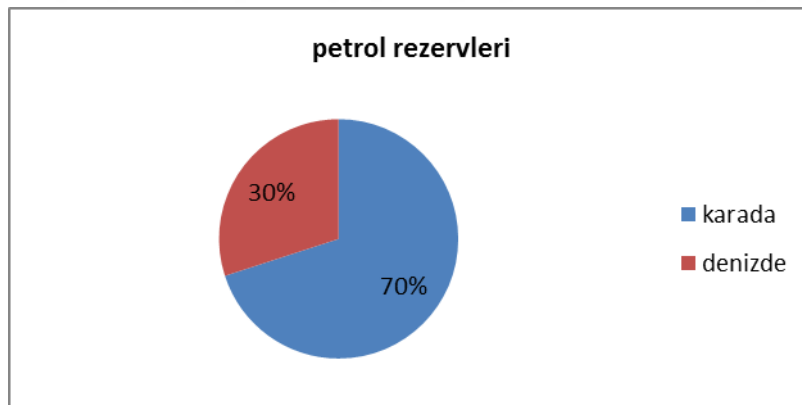
²⁰⁴ Sedat Laçiner, "Hazar Enerji Kaynakları ve Enerji Siyaset İlişkisi", **OAKA**, 2006, (Erişim) <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423910622.pdf>, 19 Ağustos 2016, s. 50-51.

²⁰⁵ Dikbaş, "agm", s. 74-83.

Türkmenistan'dan doğal gaz almaya ara vermiştir. Rusya'ya olan gaz satışının durması Türkmenistan'ı örneğin NABUCCO gibi alternatif projelere yöneltmiştir. Rusya, Türkmenistan'ın Avrupa'ya yönelmesini engellemek istemektedir. Yine Rusya'nın enerji alanında büyük bir tekele sahip olan Gazprom'un kendi doğal gazına talebin düştüğü ortamda ekonomik çıkar elde edemeyeceği Türkmen gazını almaya devam etmeyeceği de açık bir durumdur. Rusya stratejik hedefler doğrultusunda Türkmenistan'ı Avrupa pazarlarından uzak tutmaya çalışmaktadır. Bu da şunu göstermektedir ki; ekonomik amaç ile stratejik amaçlar Türkmenistan-Rusya örneğinde olduğu gibi çelişebilmektedir.²⁰⁶

3.1.4. İran

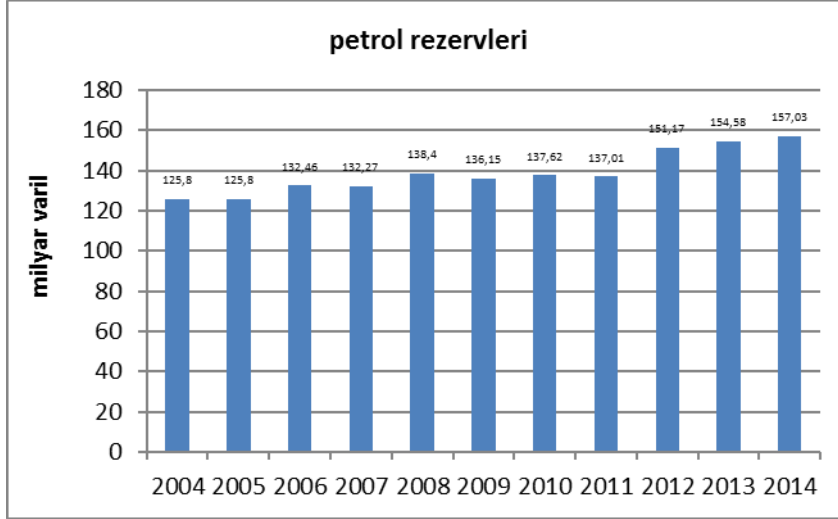
İran'ın ispatlanmış petrol rezervleri 2014 istatistiklerine göre 157 milyar varildir. Dünya petrol rezervlerinin %10'nuna sahiptir. Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nün (OPEC) rezervlerindeki payı ise %13'tür. Bu rezervlerin %70'i deniz kıyılarında %30'u ise karadadır.

Grafik 2. İran'ın Petrol Rezervleri

Kaynak: Emin Akhundzada, Seray Özkan, "İran Enerji Görünümü" **Hazar Strateji Enstitüsü Enerji Ve Ekonomi Araştırmaları Merkezi**, Aralık, 2014, (Erişim) <http://www.hazar.org>, 26 Temmuz 2016, s. 7.

²⁰⁶ Anar Somuncuoğlu, "Rusya'nın Orta Asya Politikasının Ekonomik Boyutu", **21. Yüzyıl**, Sayı 25, Ocak 2011, (Erişim) <http://www.21yuzyildergisi.com>, 20 Nisan 2018, s. 82.

Grafik 3. İran'ın Petrol Rezervleri (Milyar varil)

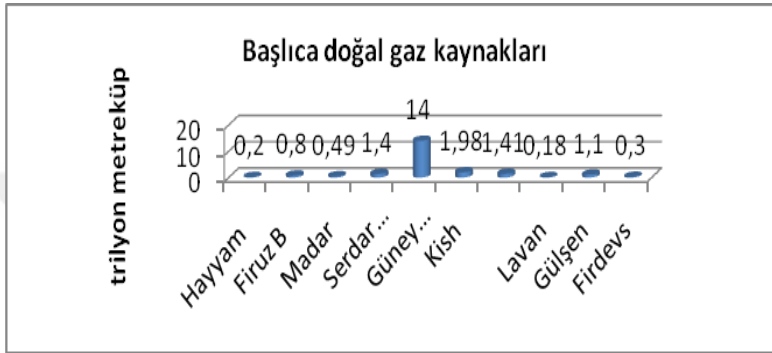
Kaynak: Emin Akhundzada, Seray Özkan, "İran Enerji Görünümü" **Hazar Strateji Enstitüsü Enerji Ve Ekonomi Araştırmaları Merkezi**, Aralık, 2014, (Erişim) <http://www.hazar.org>, 26 Temmuz 2016, s. 7.

Petrol sahalarının önemli bir bölümü Irak sınırına yakın olan Luristan-Huzistan bölgelerindedir. Huzistan bölgesindeki en önemli petrol alanları, Gachsaran, Ahvaz-Ahmari, Marun'dur. Bu bölgeler karadaki önemli rezervlerin bulunduğu alandır. Abuzer sahası ise günlük 175 bin varil petrol üretimiyle denizdeki en büyük rezerve sahip olan alandır. Bunların dışında Yadavaran ve Azadegan sahip olduğu diğer önemli petrol alanlarıdır. Yadavaran'da 3,2 milyar varil petrol ve 76,4 milyar metreküp doğal gaz, Azadegan'da 6-9 milyar varil petrol rezervi bulunurken; Bangestan, Rag-e –Safid, Ahvaz, Bibi Hâkiman ve Mansuriye sahalarında ağır petrol, Karani ve Aghajari sahalarında ise hafif petrol üretimi yapılmaktadır.

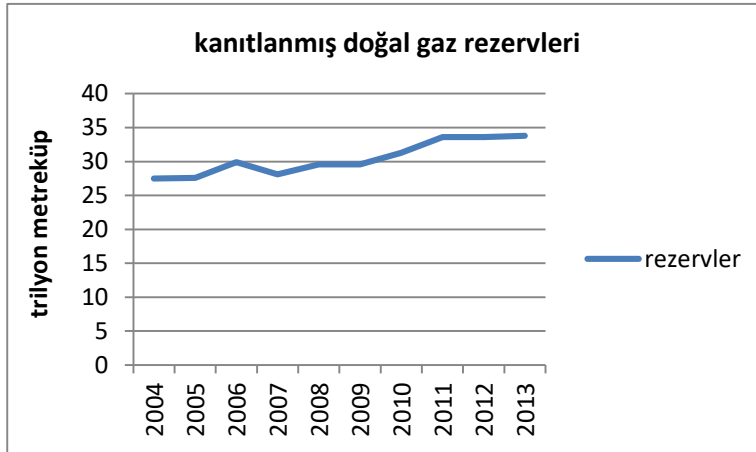
2013 yılı istatistiklerine göre ispatlanmış doğal gaz rezervleri 33,8 trilyon m³'tür. Dünya doğal gaz rezervlerinin ise %18,2'sinin, OPEC toplam rezervlerinin ise yaklaşık %33'ü İran'a aittir. Doğal gaz rezervleri bakımından dünyada birinci sıradadır.

Güney Pars en önemli doğal gaz sahasıdır. Katar'ın kuzeyinde bulunmaktadır. İran'ın toplam doğal gaz rezervlerinin %40'ı Güney Pars'ta yer almaktadır. Güney Pars 14 trilyon m³ doğal gaz rezervine sahiptir. Bunların dışında Kuzey Pars, Kish, Gülşen, Firdevs ve Lavan'da doğal gaz rezervi bulunmaktadır. 2011 senesinde Serdar-i Cengel, Firuz B, Madar ve Hayyam alanları keşfedilmiştir. Lavan sahası

2015-2016 yılları arasında tamamlanacaktır. 2020 yılına kadar Firdevs, Kish, Kuzey Pars ve Gülşen sahaları doğal gaz üretimine geçecektir. Güney Pars, İran'ın en önemli doğal gaz rezervine sahip sahasıdır. Basra Körfezi'nin yaklaşık 100 km açığında bulunmaktadır. 2014'de üretim faaliyetini başlatmış ve şimdiye kadar da 12 fazdan fazla doğal üretiminde bulunmuştur. Arab Oil and Gaz Journal'ın aktardığı bilgiler doğrultusunda sahanın tüm fazlarının geliştirilmesi için 100 milyar dolardan fazla yatırımın yapılması gerekmektedir.

Grafik 4. İran'ın Başlıca Doğal Gaz Kaynakları

Grafik 5. İran'ın Kanıtlanmış Doğal Gaz Rezervleri (Trilyon metreküp)

Kaynak: Emin Akhundzada, Seray Özkan, "İran Enerji Görünümü" **Hazar Strateji Enstitüsü Enerji Ve Ekonomi Araştırmaları Merkezi**, Aralık, 2014, (Erişim)) <http://www.hazar.org>, 26 Temmuz 2016, s. 3.

Dünya sıralamasında ABD ve Rusya'dan sonra 3. büyük doğal gaz üreticisi İran'dır. 2012 senesinde dünya doğal gaz üretiminin %5'ini İran karşılamıştır. 2012

yılında üretilen doğal gazın %12,2'si petrol kıyılarına enjekte edilme amacıyla iç piyasada tüketilmiştir. İran Devlet Petrol Şirketi (NIOC)'nin açıkladığı bilgilere göre ilerleyen yıllarda bu miktarın günlük 198-226 milyon m³ seviyelerine yükseltilmesi hedeflenmektedir. Ülkenin doğal gaz üretimi tüketimini ile paraleldir. İran yüksek miktarda doğal gaz üretimi yapsa dahi iç tüketimin fazla olmasından dolayı çok fazla doğal gaz ihraç edememektedir.²⁰⁷

ABD'nin koyduğu ambargolar yüzünden çok fazla petrol ihraç edemeyen İran'ın bu yaptırımların ortadan kalkması durumunda ihracatının artması, buna bağlı olarak da petrol fiyatlarının düşmesi beklenmektedir. İran'ın 30 milyon varilden fazla petrol stoku vardır. Hürmüz Boğazı ile ilgili yaşanan problemlerin ve risklerin ilerleyen yıllarda azalacağı düşünülürse muhtemel bir İran-Batı anlaşması ve yakınlaşması söz konusu olabilir.²⁰⁸

3.1.5. Rusya

Rusya Federasyonu zengin enerji potansiyeli ve mineral kaynakları ile günümüz enerji diplomasisinin en önemli ülkelerindendir. Rusya birçok maden ve mineralde dünyanın en önemli üreticisi ve ihracatçısıdır. Ülkenin petrol, metal ve altın cevheri rezervleri vardır. Rusya dünya petrol üretiminin yaklaşık %11'ini, doğal gaz üretiminin 4/1'ni, nikel ve kobalt üretiminin ise 5/1'ni karşılamaktadır. Bunların dışında büyük oranda kömür, demir, demir dışı metaller, altın, platin ve elmas gibi değerli madenlere de sahiptir. Tahminen dünya ispatlanmış petrol rezervlerinin %5,6'sını ve dünya doğal gaz rezervlerinin 3/1'ini karşılamaktadır. Dünyanın en büyük kömür üreticisidir. 2004 senesine kadar petrol sektörü özel teşebbüslerin elindeyken 2004 senesinden itibaren devlet kontrolündeki Yuganskneftegaz'ın Rosneft isimli şirketin, Yukos petrol şirketini devralması ile bu durum değişmiştir.

²⁰⁷ Emin Akhundzada- Seray Özkan, "İran Enerji Görünümü" **Hazar Strateji Enstitüsü Enerji Ve Ekonomi Araştırmaları Merkezi**, Aralık, 2014, (Erişim)) <http://www.hazar.org>, 26 Temmuz 2016, s. 6-7-3-4.

²⁰⁸ Türkiye Petrolleri. (2015). **Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu** (15 Ocak 2015). Ankara, 2015, s. 33

Rusya Federasyonu'nun kuzey tarafları tarım ve tarım ürünleri üretimi için elverişsizdir. Bu nedenle genellikle güney ve Batı Sibirya bölgelerinde tarım yapılmaktadır. Yine ülkenin kuzey taraflarında hayvancılık faaliyetleri gelişmiştir. Coğrafi koşullar ve iklim şartlarının olumsuzluğu nedeniyle topraklarının %32'si tarım faaliyetleri için kullanılabilir durumdadır. Ormanlık araziler ise %45 gibi büyük bir orana sahiptir. Toprağın yanlış kullanılmasından dolayı da ürün verimliliği çok düşüktür. En önemli ihraç ürünü kerestedir. Ülkede 75 milyar m³ kereste stoku olduğu düşünülmektedir. Bu miktar dünya rezervlerinin 1/4'üne denk gelmektedir. Rusya, Sovyetler Birliği parçalandığında balıkçılık sanayisinde dünya ölçeğinde Japonya, ABD ve Çin'den sonra 4. sırada gelmekteydi. Günümüzde taze ve dondurulmuş dünya balık üretiminin %25'i ile dünya konserve balık üretiminin üçte biri Rusya tarafından karşılanmaktadır. Ancak SSCB döneminden sonra bu sektörde büyük üretim kayıpları yaşanmıştır.²⁰⁹

Dünyanın en büyük gaz rezervine sahiptir. 48.14 trilyon m³ doğal gaz rezervi vardır. Bu oran dünya rezervlerinin %32.1'ine denk gelmektedir.²¹⁰ Bir başka kaynakta ise Rusya'nın doğal gaz rezervleri hakkında farklı bir bilgi verilmiştir. Bu kaynağa göre dünya doğal gaz rezervlerinin %27'sine sahiptir. Petrol üretiminde de dünya ikincisidir. Doğal gaz rezervlerinin ortalama %74.6'sı Batı Sibirya'daki Urengoy, Yamburg ve Medvej'deki sahalarında yer almaktadır. Doğu Sibirya, Yamal ve Shtokman'da doğal gaz rezervleri vardır. Urengoy sahası dünya ölçeğinde en büyük ikinci doğal gaz yatağıdır. Burada 10 trilyon m³ bir doğal gaz rezervi vardır. Yamal Yarımadasına da son dönemde büyük yatırımlar yapılmaktadır. Orta Doğu devletleri kadar enerji potansiyeli olmamasına rağmen önemli petrol ve doğal gaz rezervleri bulunmaktadır. Ülkenin ispatlanmış 60 milyar varil petrol rezervinin çoğu Batı Sibirya'daki Ural Dağları ve Orta Sibirya platosundadır. Ülkenin diğer önemli petrol alanları ise Batı Sibirya, Kuzey Kafkasya, Volga-Ural ve Kuzey Denizi kıyısındaki Kimmonpaşava Bölgesi'nde yer almaktadır. Batı Sibirya petrol rezervleri açısından ayrı bir önem arz etmektedir. Batı Sibirya Bölgesi petrol üretimi açısından büyük bir kaynak sağlamaktadır. Batı ve Orta Sibirya Bölgelerinin haricinde Doğu Sibirya Bölgesinde de petrol rezervlerinin olduğu tahmin edilmektedir. Zira Doğu

²⁰⁹ Türkiye Ev Tekstili Sanayiciler ve İşadamları Derneği, *Rusya Ülke Raporu*, (Erişim) http://www.tetsiad.org/files/downloads/bilgi_bankasi/.../RUSYA%20Ulke%20Raporu.pdf, 21 Mart 2017, s. 11-13.

²¹⁰ Pamir, "Orta Asya ve Kafkasya'da Güvenlik Arayışları.....", s. 113.

Sibirya'daki coğrafi ve fiziksel elverişsizlikten dolayı günümüze kadar bu bölgede yoğun bir inceleme yapılamamıştır. Son yıllarda yapılan incelemeler sonucunda 4.5 milyar varillik yeni rezerv alanları ortaya çıkarılmıştır.²¹¹

²¹¹ Azime Telli, “Rusya’nın Petrol ve Doğal Gaz Rezervlerinin Analizi”, **BİLGESAM, Uluslararası Enerji ve Güvenlik Kongresi**, Eylül, 23-24, 2014, (Erişim) http://www.bilgesam.org/Images/.../0-142-2014122215guvenlik_kongresi_bildirileri-12.pdf, 13 Mayıs 2018, s. 157-163.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HAZAR DENİZİ VE ÇEVRESİNDE YER ALAN MEVCUT PETROL VE GAZ BORU HATLARI

4.1. HAZAR BÖLGESİ PETROL BORU HATLARI

XIX. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar küçük çaplı ve kısa mesafeli hatlar ile petrol ve doğal gaz taşımacılığı yapılmıştır. Teknolojik gelişmelere paralel olarak petrol ve doğal gaz tüketiminin hızla artması sonucunda XXI. yüzyılda daha büyük boru hatları ile yüksek basınçlarla daha uzun mesafedeki yerlere petrol ve doğal gaz taşınabilmektedir. Boru hattı taşımacılığı hem deniz hem de kara taşımacılığına göre yatırım maliyeti daha yüksek olmasına rağmen diğer taşıma şekillerinden daha güvenli, daha hızlı ve daha ekonomiktir. Ayrıca yapılan yatırımı da kısa sürede geri karşılayabilmektedir.²¹² Orta Asya Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını kazandıktan sonra Rusya'nın siyasi baskısından kurtulmuş ancak birçok konuda Rusya'ya olan bağımlılıkları devam etmiştir. Bu devletler Rusya Federasyonu'na olan bağımlılıktan kurtulmanın ilk şartı olarak ekonomik kalkınmanın sağlanması gerektiğini görmüşler, bunun için de var olan zenginlikleri ve enerji potansiyellerini faaliyete geçirmeye çalışmışlardır. Devletlerin mevcut boru hatları Rusya'nın planları doğrultusunda bu devleti merkeze alacak şekilde ayarlanmıştır. Bu nedenle bağımsızlıklarını yeni kazanan Cumhuriyetler Rusya'nın hegemonyasından kurtulmak adına alternatif enerji nakil hatları ve yeni projeler üretmeye çalışmışlardır.²¹³

Orta Asya devletleri SSCB'nin dağılmasının ardından dış dünya ve Batı tarafından dikkatle izlenmiştir. Özellikle de petrol ve doğal gaz açısından zengin devletler büyük petrol şirketlerinin yoğun ilgisine maruz kalmıştır. 1990'da SSCB'nin parçalanması sürecinde merkezi Asya'da olan Türkmenistan, Kazakistan, Tacikistan, Özbekistan ve Kırgızistan devletleri ile Kafkasya'nın güneyinde yer alan Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan dünya siyasetinde yerini almıştır. Sovyetlerin bir bütün olduğu dönemde bölgede Sovyet Rusya, yani SSCB hâkimdi. Dışarıyla

²¹² Eyüp Zengin- Aqil Esedov, "Türkiye ve Azerbaycan Örneğinde Boru Hatları Ulaştırmasının Çevre Üzerindeki Etkileri", **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**,

2009,((Erişim)<http://www.ijmeb.org/index.php>, 19 Ağustos 2016, s. 98.

²¹³ Güler, age, s. 242-243-244.

bağlantılar ise Moskova üzerinden yapılmaktaydı. Bu yönüyle bölgenin dış müdahalelere kapalı bir özelliği bulunmaktaydı. Bağımsızlıklarını kazanan bu devletler uluslararası ilişkilerinde de serbest hareket etmeye başlamıştır.

Hazar enerji kaynaklarının en önemli problemi bölgeden elde edile petrol ve doğal gazın nasıl ihraç edileceği ve hangi güzergâhları izleyeceği üzerinedir. Bir diğer problem ise Hazar enerji kaynaklarının Körfez petrollerine göre çıkarılmasının daha pahalı ve uluslararası pazarlara ulaşmasındaki maliyetinin daha yüksek olmasıdır. Bu devletlerin hepsi kıta içi karasal devlettir. Coğrafi olarak denizlere bir başka devlet üzerinden ulaşmaktadırlar. Orta Asya devletleri bu coğrafi emrivakiden dolayı petrol ve doğal gazlarını komşu ülkelerden geçen boru hatlarıyla nakletmeye mecburdur. SSCB Dönemi'nde devletlerin denize çıkış gibi bir sorunları yoktu. Devletler Sovyet sisteminin içerisinde yer alan ülkeler üzerinden denizle bağlantı kurmaktaydılar. O dönemde petrol ile doğal gaz; bölgeden boru hatlarıyla Karadeniz'e, Avrupa Rusya'sına ve Batı'ya ulaştırılmaktaydı. XXI. yüzyılda Hazar Havzası'nda oynanan oyunların, siyasi ve ekonomik çatışmaların merkezindeki petrol ve yukarıda bahsi edilen petrol ve doğal gazın geçeceği güzergâhı kontrol etmek üzerine olduğu görülmektedir.

Hazar Havzası çeşitli siyasi entrikaların ve ekonomik çekişmelerin yeni merkezi olarak küresel güçler için gün geçtikçe daha da değerlendirilmektedir. Bazı küresel aktörler gerek şirketleri gerekse özel olarak hazırladıkları projelerle aktif bir şekilde bölgede yer almaktadır. Hazar Havzası'nın bölgesel aktörleri ise ŞİÖ gibi yerli kuruluşlar aracılığıyla bölgenin zenginlikleri üzerinde hâkimiyet kurmak ve bölgede söz sahibi olabilmek için mücadele vermektedirler.

Hazar Havzası'nın asıl petrolünün SSCB dağılmasından sonra taşınması için fikir ayrılığına neden olan üç güzergâh söz konusu idi. Bunlardan Kuzey Yönü; Rusya'nın istediği rotada bulunmaktadır. Bu rotada Bakü petrolleri Rusya'nın Novorossiysk limanına götürülerek oradan da tankerlerle uluslararası pazarlara ulaşacaktı. Bu hat eski bir hat olup SSCB Dönemi'nden beri kullanılmaktaydı. 2001 yılında fikir olarak yeni bir hat daha ortaya konulmuştur. Bu hat Hazar'ın kuzey taraflarını geçerek Tengiz- Kazak petrolünü yine Novorossiysk'e taşıyacaktı. Bu hat Kazak petrollerinin uluslararası pazarlara ileten tek hattır.

Türkiye ve Batı, Kafkasya Yönü; Türkiye ve ABD'nin istediği rotadır. Bu iki devlette hattın yapımı için çaba sarf etmiştir. Bu hat Bakü'den alınacak petrolü, Tiflis'e oradan da Türkiye'nin Akdeniz'deki Ceyhan limanına taşıyacaktı. Bu rotada ortaya konulan ikinci hat da Bakü Supsa hattı olmuştur. Bu hatta da petrol Gürcistan'ın Karadeniz'deki limanına ulaşacaktı.

Güney (İran) Yönü; güney yönünde ise petrol değiş tokuş (swap) yöntemiyle körfeze taşınacak buradan da petrol pazarına ulaşacaktı. Hazar Havzası'yla ilgilenen ülkeler kendi savundukları hatların dışındakileri uygulanamaz olduğunu öne sürerek çeşitli tezler ileri sürmüşlerdir. Bu hususta önemli bir noktada boru hatlarını döşeyecek ve sevk edecek şirketlerdir. Bu şirketler yatırımlarını etkileyecek hiçbir riski göze almamaktadır. Bölgede mevcut olan veyahut da yapılacak boru hatlarının rotaları azami derecede güvenlik riskleri taşımaktadır. Kuzey hattında, Çeçenistan problemi ve petrolün Türk boğazları yoluyla tankerlerle taşınmasının yaratacağı kaza riskleri mevcutken Supsa'ya giden hat yönünde Gürcü-Abhaz gerginliği mevcuttur. Güney hattında ise ABD-İran Azerbaycan-İran arasında yaşanan sorunlar vardır.²¹⁴

4.1.1. Bakü- Novorossiysk: Kuzey Petrol Boru Hattı

Bakü-Novorossiysk petrol boru hattı 1330 km uzunluğundadır. Günde 100 bin varil petrol taşıma kapasitesi vardır. 1999 yılından beri kullanılmaktadır. Bakü petrolünü Rusya'nın Novorossiysk Limanı'na ulaştırmaktadır. Azerbaycan'daki bölümünü Azerbaycan devletine ait petrol ve gaz şirketi (SOCAR), Rusya bölümünü ise TRANSNEFT şirketi çalıştırmaktadır.²¹⁵

Bakü-Novorossiysk petrol boru hattı Azeri-Çırac-Güneşli alanlarında çıkarılan "Erken Petrol" petrolü de Novorossiysk Limanı'na taşımaktadır. Diğer adı Bakü-Grozni-Novorossiysk'dir. Azerbaycan Uluslararası İşletme Şirketi içerisinde yer

²¹⁴ Alter Kahraman, "Hazar Ekseninde Boru hatları Diplomasisi, **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Sayı 12, 2008, (Erişim) <http://www.stratejikongoru.org>, 27 Temmuz 2017, s. 133-134-135.

²¹⁵ Ülke Profili: Azerbaycan, (12 Aralık 2013), **Aljazeera Turk**, (Erişim) <http://www.aljazeera.com.tr>.

alan batılı şirketlerin öncelikli tercih ettiği hat olmuştur. Hattın kapasitesi yılda 5 milyon tondur. Yapılacak ek yatırımla 17 milyon tona yükselebilir.²¹⁶

1970-1980 yılları Azeri erken petrolünün Çırac, Kepez, Güneşli isimleri ile tanınan petrol sahaları bulunmuştur. Azeri, Çırac ve Güneşli (AÇG) havzalarındaki enerji potansiyelinin işletilmesi için 20 Eylül 1994'te "Asrın Anlaşması" imzalanmıştır. Asrın Anlaşması'na uluslararası 8 ülkeden 11 şirket katılmıştır. Bu anlaşma Azerbaycan'ın enerji kaynaklarının uluslararası sahalara taşınmasına olanak sağlamıştır. Ortaklığın içerisinde yer alan ülkelerden biri de Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın (TPAO) katılımı ile Türkiye olmuştur. Türkiye-Azerbaycan ekonomik ortaklığının başlangıcını bu anlaşma oluşturmuştur.

Azeri Çırac Güneşli alanlarından çıkarılan "Erken Petrolün" bir kısmı ağırlıklı olarak Gürcistan üzerinden aktarılırken bir kısmı da kuzey hattı Bakü-Novorossyysk boru hattı ile uluslararası petrol pazarlarına aktarılmıştır. Ancak hem Bakü-Novorossyysk boru hattının AÇG alanında çıkarılacak petrolün artmasıyla kapasitesinin yetersiz kalması hem de Rusya'nın kontrolündeki Kuzey hattının transit ücretinin yüksek tutulması ve bu hatla gidecek olan yüksek kaliteli Azerbaycan petrolünün (Azeri Light) daha düşük kaliteli Ural petrolü ile karışmasından dolayı Azerbaycan petrolünün piyasa değerini düşürmesi yeni bir hattın yapımını gündeme taşımıştır. Bu petrol boru hattının yapımını zorunlu kılan bir diğer neden de önceki projelerde Çanakkale ve İstanbul boğazlarının aşırı yüklenmesinden ortaya çıkabilecek tehlikelerin ortadan kaldırılması zorunluluğudur. Bütün bu problem ve sebepler Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) ham petrol boru hattının yapılmasını gerekli kılmıştır. 2007 senesinde BTC boru hattından Azeri Çırac Güneşli alanlarında üretilen toplam 35 milyon ton ham petrol uluslararası pazarlara akıtılmıştır.²¹⁷

Azeri petrollerinin dünya üzerine Bakü-Novorossyysk hattıyla ulaştırılması Rusya'nın en büyük emelidir. Rusya, Türkistan devletleri üzerinde tekel konumunu muhafaza ederek Orta Asya ve Hazar petrollerini Rusya üzerinden dünyaya ihraç

²¹⁶ Pamir, "Orta Asya ve Kafkasya'da Güvenlik Arayışları.....", s. 113.

²¹⁷ Meliha Ener- Orhan Ahmedov, "Türkiye Azerbaycan Petrol- Doğal Gaz Boru Hattı Projelerinin Ülke Ekonomileri ve Avrupa Birliği Açısından Önemi", **II. Ulusal İktisat Kongresi**, 20-22 Şubat, 2008, (Erişim) <http://www.docplayer.biz.tr/4557926-Meliha-ener-orhan-ahmedov.html>, 19 Ağustos 2016, s. 3-4.

etmek istemektedir. Bu amacının temel nedeni petrol ihraç miktarının kontrolünü elinde bulundurabilmektir. Orta Asya petrollerinin enerji pazarına (Avrupa'ya) yüklü miktar girmesi, dünya petrol fiyatlarını düşürerek Rus Şirketlerini (Gazprom* vs) olumsuz etkileyecektir. Petrolün Novorossyysk'ten yüklenmesi hâlinde ise “petrolün borsası ilk yüklendiği yerdir” ilkesinden hareketle petrol fiyatını Rusya belirleyecektir. Ayrıca Rusya dünya petrol arzını etkilemekle kalmayıp petrol boru hatlarını kontrol etmesi ile de Türk Cumhuriyetleri üzerinde tekel konumunu muhafaza ederek bölge devletlerini siyasi ve ekonomik açıdan kontrol etmeye devam edecektir. Şöyle ki; fiyatları ve ihraç miktarını belirleyen Rusya, Bağımsız Cumhuriyetlerin en önemli kalkınma araçlarının denetimini de elinde bulundurmuş olacaktır.

Yine Rusya açısından başka bir konu ise Bakü-Novorossyysk petrol boru hattının Çeçenistan'ın başkenti Grozni'den geçmesidir. Bu mesele Rusya ve Çeçenistan arasında çatışmaya neden olmaktadır. Rusya bölgenin enerji alt yapısı üzerindeki kontrolünü yeniden sağlamak amacıyla Çeçenistan'ın bağımsızlık mücadelesini yok etmek istemektedir. XIX. yüzyılda Almanya, Çarlık Rusyası ve

* Fırat Gazel makalesinde bu şirket hakkında çok önemli tespitlerde bulunmuştur. Buna göre; Rusya'nın en büyük şirketi olan Gazprom “Rusça Gazovaya Promyshlennost'un ‘www.sozcu.com. tr 26 Temmuz 2017’, Gaz Sanayisinin kısaltmasıdır” Özellikle dünya çapında doğal gaz ve petrol boru hatlarında büyük bir tekele sahiptir. Günümüz Rusya'sının büyük bir çoğunluğunu oluşturan oligarkların hâkimiyetinde olduğunu ve bu yapının Rusya'nın batı ile olan etkileşimi sağladığını söylemektedir. Oligarkların çoğunluğunu Yahudiler oluşturmaktadır. Gazprom'un Rusya'nın oligarşik yapısıyla iç içe olduğuna vurgu yapmıştır. Nasıl ki bugün Amerika Birleşik Devletleri'ni bir Yahudi lobisi yönetmekteyse Rusya'daki bu oligarşik yapının da aynı olduğunu vurgulamaktadır. Yazara göre; Gazprom'u anlayabilmekte anlatabilmekte kolay değildir. Çünkü Gazprom çok karmaşık bir mevzudur. Bu uluslararası şirket için farklı Batılı yayın organlarında ‘Rusya'nın Enron'u’ denilmektedir (Amerika'nın en büyük şirketi olan Enron'a benzetilmektedir). Bu şirket ülke yönetiminde de son derece etkilidir. Gazprom'u yöneten Rusya'yı yönetebilecek güce sahip demektir. Yazara göre Gazprom gerçek bir buz dağıdır. Denizin altında kalan bölümünün devasallığını ilk anda anlamak mümkün değildir. Yazar şöyle bir örnek de vermiştir: Rusya'da bir domuz çiftliği sahibini ele alalım. Bu çiftliğin sahibi bütün işlerini doğal gaz kullanarak yapar iken bir gün gaz borcunu ödeyemediğinde artık bu domuz çiftliği Gazprom şirketine ait olur. Bu şirketin sahip olduğu zenginliklere, bankalarına, otellerine, gazetelerine, bir de domuz çiftliği katmasında hiçbir sorun yoktur. Bu şirketin Rusya'da 20 çiftliği, 21 mandırası, 67 et kombinası, 150 bin kilometrelik boru hattı ve 300 binin üzerinde çalışan elemanı vardır. Bunların dışında gazete, televizyon kanalı, başkentin en iyi işleyen yerinde oteli, sanatoryumu ve bankaları vardır. Bu şirkette yok yoktur. Gazprom sırlarla doludur. Birçok olayın perde arkasında Gazprom'un parmağı vardır. Birçok problemin çözümünde Gazprom aracıdır. Bu şirket Rusya'nın gaz üretiminin %94'ünü, dünya gaz üretiminin %23'ünü gerçekleştirmektedir. Hisselerinin %38.4'ü Rus devletinin elindedir. Devlet en büyük hissedardır. Rusya'daki doğal gaz rezervinin %95'i Gazprom'un elindedir. Uluslararası alanda en büyük şirketlerdendir. Bu şirket için Ruslar şu ifadeyi kullanmaktadır: ‘Devlet içinde Devlet’. Ülkenin dış ve iç politikası üzerinde son derece etkilidir.” Fırat Gazel, “Mavi Akım: Genetik Şifresi Çözüldü”, **Avrasya Dosyası Enerji Özel**, Bahar, 2003, (Erişim) <http://www.21yyte.org>, 19 Ağustos 2016, s. 71-74.

Britanya üzerinde oynanan oyun bugün başka bir kalıba sokularak oyuncuları değiştirilerek devam etmektedir. Bu oyunun temel amacı Orta Asya, Hazar, Kafkasya gibi petrol ve doğal gaz zenginlikleri ile ekonomisi güçlenen bölgelerin gelişimlerini engellemektir. Jeopolitik konum ve petrolün ön planda bulunduğu bu oyundaki amaç bölgeleri saf dışı bırakmaktır. Bölgenin zenginliklerine ekonomik bakımdan bağımlı olan Rusya oyunda etkin bir rol üstlenirken “Çeçenistan Krizi” ile Çeçenistan’ı da bu oyunun bir parçası hâline getirmiştir.²¹⁹

Kafkasya Bölgesi çatışmaların en çok yaşandığı coğrafyadır. Bölgede yer alan ülkelerin karmaşık etnik yapıya sahip olmalarında Sovyetler Dönemi’nde Rusya’nın uyguladığı politikalar etkili olmuştur. Günümüzde Rusya Federasyonu da etnik problemlerle uğraşan devletler arasındadır. Ülkenin güney taraflarında bulunan Kafkasya’daki Özerk Cumhuriyetler Moskova’nın bölgedeki otoritesi için önemli bir tehdit oluşturmaktadır. Örneğin Rusya Federasyonu’na bağlı olan Çeçenistan’da yıllardır istikrarsızlık ve çatışmalar sürmektedir.

Hazar Bölgesi’ndeki hidrokarbon kaynaklarının uluslararası piyasaya aktarıldığı boru hatları güzergâhının üzerinde Çeçenistan yer almaktadır. Bu nedenle bölge Rusya tarafından sürekli karıştırılmaktadır. Çeçenistan’daki bağımsızlık mücadelesinin başarıya ulaşması Rusya’nın bölgedeki doğal kaynaklardan faydalanamaması ve Kafkasya’nın kontrolünü kaybetmesi anlamına gelmektedir. Bir de Çeçenistan’da başlayacak bir bağımsızlık hareketinin Kafkasya ve hatta Sibirya’daki diğer Özerk Cumhuriyetleri etkilemesi olasılığı da Rusya için önemli bir güvenlik problemidir. Kafkaslardaki çatışmaların bölgede aktif olan diğer güçler tarafından desteklenmesi Rusya’nın bölgede istikrarı sağlamasına engel teşkil edecektir.²²⁰

4.1.2. Bakü Mahaçkale- Novorossyysk Petrol Boru Hattı

Azerbaycan’ın Bakü şehrinden başlayan bu hat Dağıstan üzerinden (Mahaçkale) Rusya’nın Novorossiysk Limanına ulaşmaktadır. Tahmini maliyeti 140

²¹⁹ Budak, age, s. 290-291.

²²⁰ Gökçe, age, s. 102-103.

milyon dolardır. Hattın uzunluğu 325 km'dir. 2001 yılında yapımı bitmiştir. Bakü Grozni-Novorossyysk petrol boru hattına alternatif olarak yapılmıştır. İlk yıllarda kapasitesi 6 milyon ton iken demiryolu katkısı ile 8 milyon tona yükselmiştir. İlerleyen yıllarda kapasitesini 18 milyon tona çıkarmayı hedeflemektedir.²²¹

4.1.3. Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu (CPC)

Kazakistan'ın Tengiz sahasından çıkarılan petrolü Rusya'nın Karadeniz'deki Novorossisk'e Limanına taşıyan Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu'nun maliyeti ortalama 2,5 milyar dolardır. İlk aşamada hat yıllık 30 milyon ton petrol alabilecekken ilerleyen yıllarda ek yatırımlar ile kapasitesi 75 milyon tona yükselecektir. 1992 yılında Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu (CPC) ile ilgili Kazakistan ve Umman arasında başlayan görüşmeler 1993'te Kazakistan'ın Tengiz sahasının geliştirilmesi hakkını elde eden Tengiz-Chevroil'in şirketinin ve Rusya Federasyonu'nun katılımıyla daha da büyümüştür.

1400 kilometre olan CPC hattının yapımına 1998 yılında başlanmıştır. 2001 yılında hattın yapım aşaması tamamlanmıştır. Başlangıç aşamasında ortalama 30 milyon ton petrol taşımayı amaçlamaktadır. Hat aşağı yukarı 2012-2014 senelerinde 70-75 milyon tonluk tam kapasiteye ulaşacaktır.

Hazar Boru Hattı Konsorsiyumunun Türkiye bakımından olumsuz tarafı boğazlar konusunda çevresel tehditlerin bu hat içinde geçerli olmasıdır. Boğazlardan yılda 35-40 milyon ton dolayında petrol ve benzeri kargo taşınmaktadır. 2001 yılından sonra Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu'nun ilk aşamada 30 milyon tonluk ve daha sonraki süreçte 70-75 milyon tonluk bir petrolün boğazlardan geçişine izin verilmesi bu çevresel risklerin daha da artması anlamına gelecektir. Bütün ikazlara rağmen başını Chevron şirketinin çektiği uluslararası petrol şirketleri, varil başına 5-

²²¹ Kartoğlu, C. (2010). *Hazar Denizi Bölgesi Petrol- Doğal Gaz İhraç Boru Hatlarının Hazar Denizi Kıyısı Ülkeleri ve Türkiye Açısından Önemi*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi/ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, s. 35.

10 sent daha fazla gelir elde etme düşüncesiyle Karadeniz’de tankerlere yükleyecekleri Kazak petrolünü boğazlardan geçirmeye çabalamaktadır.²²²

4.1.4. Atrau Samara Petrol Boru Hattı

SSCB dönemindeki en önemli boru hatlarından biridir. Atrau-Samara petrol ihracat boru hattı 10 milyon kapasitelidir.²²³ Kazakistan’ın Atriau kentinden Rusya’nın Samara kentine uzanan bir hattır. Toplam uzunluğu 1232 km’dir. Günlük kapasitesi 300.000 varildir. Rusya bu kapasiteyi 500.000 varile yükseltmeyi hedeflemektedir.²²⁴

Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu yapılmadan önce tüm petrol satışı Atrau-Samara hattından gerçekleşmekteydi. Kazakistan ile Rusya arasında 2002 yılında 15 senelik petrol taşımacılık anlaşması yapılmıştır. Anlaşmaya göre Kazakistan, Rusya Federasyonu’na günde en az 350 bin varil petrol satacaktı. Fakat Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu projesinin hayata geçirilmesi üzerine Atrau-Samara petrol boru hattı değerini kaybetmiştir. 2001 yılına kadar Kazak petrolünün büyük bir oranı bu hat ile taşınırken 2003 yılında yarıya inmiştir.²²⁵

4.1.5. Bakü Supsa Petrol Boru Hattı

Bakü’den çıkarılacak erken petrol için oluşturulan alternatif bir hattır. İlk aşamada 5 milyon ton/yıl kapasitesi olan hattın ilerleyen yıllarda kapasitesi 6 milyon tona yükseltilmiştir. Ek yatırımlar ile 11 milyon ton petrol taşıyabilecek kapasiteye ulaşabilir. Bakü’den Gürcistan’ın Supsa Limanı’na varmaktadır. Petrol buradan tankerlerle Karadeniz’in batısına oradan da Bulgaristan ve Romanya üzerinden

²²² Baycaunova, “agm”, s. 261- 264.

²²³ A. Necdet Pamir, “Avrasya Boru Hatları, Enerji Güvenliği ve Türkiye”, *Jeopolitik Üç Aylık Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, Cilt 2, Sayı 5, Kış 2003, s. 108.

²²⁴ Sina Kısacık, (2013, 06 Kasım). Kazakistan’ın Enerji Politikasında Rusya’nın Vazgeçilmez Konumu. <http://politikaakademisi.org>, s. 13.

²²⁵ Müslüme Narin, “Avrasya Bölgesindeki Türk Cumhuriyetlerinin Enerji Kaynakları Ve İletim Hatlarının Türkiye’ye Katkıları”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt VI. Sayı 1, İzmir, 2006, (Erişim) http://www.turkoloji.cu.edu.tr/.../muslume_narin_turk-cumhuriyetleri_enerji_kaynaklari_turkiye..., 8 Nisan 2017, s. 160.

Avrupa’da bulunan hatlara iletilmiştir. Avrupa Birliği ülkeleri daha çok Bakü-Supsa boru hattı projesiyle ilgilenmiştir. Bu hattının ekonomik bakımdan maliyetinin az olması hattı daha cazip hale getirmiştir. Ancak Rusya için geçerli olan boğazların aşırı kapasite problemi Supsa hattı için de söz konusudur. Hat aşağı yukarı 1,5 milyar dolara mal olacaktır. Bu hattın gerçekleşmesi için Gürcistan’ın ABD ve Avrupa nezdinde güçlü siyasi ve ekonomik girişimlerde bulunduğu söylenemez. Gürcistan için tek umut, Avrupa’nın Türkiye’nin güçlenmesini önlemek için Supsa hattını desteklemesi ve Aliyev-Şevardnadze dostluğudur. Hat ilk aşamada 5,5 milyon ton, ilerleyen yıllarda 10 milyon ton kapasiteye ulaşacaktır. 920 kilometre uzunluğunda olan bu hat, 600 milyon dolara mal olmuştur. 1999 senesinde yapımı tamamlanmıştır. İlk petrol 10 Aralık 1998’de Gürcistan’ın Supsa Limanı’ndan 1999 yılının nisan ayında tankerlerle yüklenmek üzere taşınmaya başlanmıştır. 17 Kasım 1999’da tamamen kullanılmaya başlanmıştır.

Bakü-Supsa hattı erken petrolün taşınması için geçici bir çözümden başka bir şey değildir. Her ne kadar hat geliştirip kapasitesi yükseltirse de bölgenin bütün petrollünü taşıyacak kapasiteye ulaşması mümkün değildir. Zira petrol Türk boğazlarından taşınacağı için boğaz engeline takılacaktır. Bakü-Supsa hattının hizmete açılmasının en önemli tarafı, bağımsızlığını yeni kazanan devletlerin, Moskova’nın birer uydusu olmaktan kurtulmaları için önemli bir adım teşkil etmesidir. Bu zamana kadarki tüm petrol ihraç güzergâhları Rusya’nın kontrolündeydi. Söz konusu bu durumda Rusya’nın bölgedeki ekonomik yapıyı kontrol etmesini sağlamaktaydı. Bakü-Supsa hattının açılmasıyla bölge üzerindeki Rusya tekeli kırılmış oluyordu. Bu konuya ilişkin olarak Haydar Aliyev’in dış politika danışmanı Vefa Gülizade’nin “Bu boru hattı, ekonomik olarak çok önemlidir ama siyasi açıdan daha önemlidir. Biz ilk defa Batı’ya direkt çıkma fırsatına sahip olduk” demesi de bunun açık göstergesidir.²²⁶

1999-2006 senelerinde 60 milyon ton petrol transfer eden petrol boru hattında 2006 yıllarının sonlarına doğru taşıma faaliyetine ara verilmiştir. 2008’de yeniden faaliyete geçirilen hat üzerinden 100 bin ton petrol transfer edilmiştir. Senelik 7,5 milyon ton petrol taşıma kapasitesi vardır. Gürcistan’daki çatışmalardan dolayı sık

²²⁶ Yüce, age, s. 168-169. 329-332

sık taşıma faaliyetleri kesintiye uğramaktadır.²²⁷ Bakü Supsa hattı Azerbaycan ile Gürcistan arasında ilk başarılı projedir. Bakü-Supsa Petrol Boru Hattı'nın devreye alınması hem Azerbaycan'ın hem de Gürcistan'ın ekonomilerinin gelişmesine katkı sağlamıştır.

Ömer Budak, eserinde Hattın iktisadi açıdan ekonomik olacağı yönündeki görüşlere katılmadığını belirtmiş ve petrolün bu hat ile Karadeniz'e çıkışının meseleyi bitirmediğini, Novorossiysk için oluşan Boğazlar probleminin Bakü Supsa'dan taşınacak petrol için de geçerli olduğunu belirtmiştir. Yazar ayrıca bu hattın ancak geçici bir çözüm olacağını, hattın kapasitesi artırılrsa da bir Karadeniz limanı olmasından dolayı diğer hatlar gibi Türk boğazları barikatına çarpacağını, yine hattın Gürcistan'ın Çavahetiye eyaletinde toplu hâlde yaşayan yaklaşık 500.000 Ermeni'nin ortaya çıkarılabileceği tahribat tehlikesi ile karşı karşıya olduğunu da unutmamak gerektiğini ifade etmiştir.²²⁸

4.1.6. Bakü Tiflis Ceyhan Petrol Boru Hattı

Bakü yakınlarındaki Sangaçal Terminali'nden başlayıp Ceyhan'da sona eren hattın maliyeti 3 milyar 600 milyon doları bulmuştur. Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının temeli 2000 yılında atılmıştır. Hattın inşaatı üç ülkenin (Azerbaycan Gürcistan ve Türkiye) topraklarında dört ayrı iklim kuşağında 22 bin kişinin çalışmasıyla üç yılı aşan bir sürede tamamlanmıştır.²²⁹

Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı, doğu-batı enerji köprüsünün en önemli ayağıdır. Azeri-Çirak-Güneşli (AÇG) alanlarından başlayan bu hat Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden çevresel açıdan hassas Karadeniz ve Türk boğazlarını by-pass ederek Türkiye'nin Akdeniz kıyısındaki Ceyhan terminalinde son bulmaktadır. Günlük 1 milyon varil (aşağı yukarı dünya petrol arzının %1,5'i)

²²⁷ Azerbaycan: "Bakü- Supsa Petrol Boru Hattı İle Sevkiyat Yeniden Başlayacak", (20 Eylül 2008) <https://www.haberler.com>.

²²⁸ Budak, age, s. 293.

²²⁹ Şen, age, s. 231-232.

petrol ihraç kapasitesi vardır. Toplam uzunluğu 1760 km’dir. Dünyadaki en uzun ikinci boru hattıdır.²³⁰

İlk Azerbaycan petrolü Ceyhan’daki Haydar Aliyev terminaline 28 Mayıs 2006 tarihinde ulaşmıştır. Hatta Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, Kazak petrolünü vereceğini bir kez daha ilan etmiş ve bu konuda Kazakistan’la Azerbaycan 16 Haziran 2006’da anlaşma imzalamıştır.

“Gerçekleşmesi zor bir hayal” olarak görülen Bakü-Tiflis-Ceyhan Hattı’nın 13 Temmuz 2006 yılında Ceyhan’da resmî açılış töreni yapılmıştır. Boru hattı tam kapasiteye ulaştığında yılda 50 milyon ham petrol Ceyhan’daki terminalden tankerlerle dünya pazarlarına taşınmıştır. Boru hattının çalışma ömrü 40 yıl olarak hesaplanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nden 10 hükûmet gören, Azerbaycan ve Gürcistan’da siyasi istikrarı etkileyen darbelere, darbe girişimlerine, çatışmalara neden olan proje için dokuzuncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel “Çağlar arası, devletler arası ve ideolojiler arası bir projeydi.” ifadesini kullanmıştır.²³¹

Hattın gelişim aşamaları aşağıdaki tablodaki gibidir:

Tablo 3. Hattın Gelişim Aşamaları

Muhtelif Görüşmeler 1992-1997
İstanbul Mutabakat Zaptı Mayıs 1998
Azerbaycan Gürcistan ve Türkiye
Ankara Deklarasyonu Ekim 1998
Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye, Kazakistan, Özbekistan Devlet Başkanları, ABD Enerji Bakanı şahit.
İstanbul Protokolü Nisan 1999
Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye (ABD yetkilisi şahit)
BTC Hükûmet Garantisi’nin İmzalanması Ekim 2000
BTC Temel Mühendislik 15 Kasım 2000. 15 Mayıs 2001
BTC Detay Mühendislik 19 Haziran 2001

Kaynak: Pala, “Kafkasya ve Orta Asya Petrol ve Doğal gazının Bugünü.....”, s. 243.

²³⁰ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2009). **Türkiye’nin Enerji Stratejisi**. Ankara, 2009, Erişim) <http://www.mfa.gov.tr>, 10 Ağustos 2017, s. 2.

²³¹ Şen, age, s. 232.

Tablo 4. BTC Proje'nin Teknik Özellikleri

Maksimum Kapasite	50 milyon ton/yıl (1 Milyon varil/gün)
Toplam Uzunluk	1.730 km
Türkiye Kesimi	1,070 km
Çıkış Noktası	Sangachal (Bakü-Azerbaycan)
Variş Noktası	Ceyhan Terminali, Türkiye
Boru Çapı	42" ve 34"
Dizayn Basıncı	100 Bar (Basınç Birimi)
Pompa İstasyonu	10-12
Türkiye	4
Petrol Gravitesi	330 API
Sistem'deki Petrol Miktarı	2 milyon metre küp
Boru Hattında	1 milyon metre küp
Ceyhan Terminali'nde	1 milyon metre küp

Kaynak: Pala, "Kafkasya ve Orta Asya Petrol ve Doğal gazının Bugünü.....", s. 248.

Bakü-Ceyhan hattının diğer adı Hazar-Akdeniz Ham Petrol Boru Hattı'dır. Bu hat özellikle Azerbaycan ve Kazak petrolünün, Türkiye üzerinden Ceyhan Terminali'nde uluslararası pazara ulaştırmayı amaçlayan bir projedir. Proje yılda 25 milyon ton Azeri, 20 milyon ton Kazak petrolünün önemli kısmını satın almayı da gündeme getirmiştir.

Bu proje 1990'lı yıllarda Türkiye'nin gündemini çok etkilemiştir. Özellikle siyasi mekanizma içerisinde yer alanlar bu projeyi siyasi emellerine ulaşmada bir araç olarak kullanmışlardır.²³² XXI. yüzyılın önemli politik değişkeni enerji arz güvenliğidir. Enerji arz güvenliği denildiğinde akla ilk gelen proje Bakü Tiflis Ceyhan'dır. Bu proje özellikle Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye'ye siyasi ve sosyo-ekonomik yarar sağlamıştır. Bu üç ülkeyi birbirine bağlayan proje sadece güvenilir bir taşıma sistemi oluşturmamış Orta Asya ve Kafkasya coğrafyasında barış, huzur ve istikrarın simgesi olmuştur. Bu projeden sonra Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye'nin yeni hedefi Azerbaycan gazını Türkiye ve Avrupa coğrafyasına taşımak

²³² Pamir, "Bakü- Ceyhan Boru Hattı...", s. 11-19.

olmuştur. Bu amaçla 2007 yılında Şah Deniz Doğal Gaz Boru Hattı Projesi geliştirilerek doğu batı enerji köprüsü oluşturulmaya çalışılmıştır. Gürcistan ve Azerbaycan'ın siyasi istikrarına katkı sağlayan proje Türkiye'nin jeopolitik önemini de artırmıştır. Proje ile Gürcistan kritik ve önemli bir geçiş ülkesi haline gelirken Azerbaycan da dünya genelinde sayılı üreticiler arasına girmiştir. Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı batı ile doğu arasında enerji köprüsü oluşturmuştur. Orta Asya Bölgesi'nden uluslararası pazarlara petrol ve doğal gaz taşıyacak diğer projelere örnek olmuştur. Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı 30 yıl boyunca dünya petrol ve doğal gaz sektöründe ortaya çıkabilecek ek talep artışlarının ciddi boyutta ve güvenli bir şekilde karşılandığı bir koridor sağlayacaktır.

Projeden üç ülkede farklı kazançlar elde edilmiştir. Buna göre; yüksek petrol fiyatlarıyla Azerbaycan ekonomisinin geliri büyük ölçüde artmıştır. Uzmanlar petrol ve doğal gaz gelirlerinin 2006 ve 2010 yıllarını takip eden süreçte Azerbaycan ekonomisine katkısının ortalama senelik beş milyar dolar ve 2010'lu yıllarda ise ortalama senelik on milyar dolar olacağını belirtmiştir. Gürcistan ise ekonomik olarak hattın hem petrol almış hem de taşıma geliri elde etmiştir. Bu proje Gürcistan açısından sadece transit geçiş ücreti aldığı bir proje olarak algılansa da Bakü Tiflis Ceyhan'ın Gürcistan ekonomisine katkısı büyüktür. Hat Gürcistan'ı Rusya'ya olan bağımlılıktan kurtarmak için atılacak önemli adımlardan biridir. Türkiye ise Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi (BOTAŞ) aracılığıyla taşıma geliri sağlarken ACG'de %6.75 paya sahip TPAO vasıtasıyla kar elde etmiştir. BTC hattından alınacak petrol ve gaz ile Türkiye'nin petrol ithalatına bağımlılığı azalacaktır. Bu yönüyle proje Türkiye'nin enerji arz güvenliğine katkı sağlamaktadır. BTC hattı ve Ceyhan Terminali'ndeki ham petrol olası bir kriz durumunda arz esnekliği sağlayarak Türkiye'nin stratejik stok kapasitesini de artırmaktadır.²³³

Türk Cumhuriyetlerine yönelik politikanın belirlenmesinde çok etkili isimlerden biri olan eski Devlet Bakanı Ahat Andican, Bakü Tiflis Ceyhan Hattı'nın jeopolitik önemini şu sözlerle vurgulamıştır: Bir yılda Orta Asya ve Hazar'dan elde edilecek petrol 50-60 milyon tona ulaşacaktır. Bakü-Novorossiysk ve Bakü-Supsa

²³³ Cenk Pala, "BTC ve Enerji Arz Güvenliği" **Emo Enerji**, Sayı 2, Haziran, 2007, (Erişim) <http://www.emo.org.tr>, 26. 07. 2017. s. 28- 31.

hatlarının bir yıldaki toplam üretimi ise 16 milyon ton oranındadır. Dolayısıyla en güvenli, gerçekçi ve hatta kaçınılmaz alternatif Bakü Ceyhan hattıdır.²³⁴

XXI. yüzyılda küresel petrol tüketiminin yaklaşık %3,7'si Türk boğazları aracılığıyla taşınmaktadır. Bu da Türk boğazlarını enerji güvenliği bakımından önemli hâle getirmektedir. 1996 senesinde İstanbul Boğazı'ndan geçen petrol ve petrol üretiminin miktarı 60 milyon ton iken bu rakam 2006 senesinde 143,4 milyon tona yükselmiştir. Hazar'dan Karadeniz'e aktarılabilecek Rus petrolünün ise 2009'da 190-200 milyon ton dolaylarında olacağı beklenilmektedir. Türk boğazlarının coğrafi özellikleri ve yoğun tanker trafiği göz önünde bulundurulduğunda deniz kazalarının meydana gelme ihtimali de söz konusu olacaktır. Bu kazalar maddi ve manevi kayıplara sebep olmanın yanında petrol akışında da sekteler yaratacaktır. Bu problem için boğazları by-pass edecek alternatif petrol ihraç seçeneklerinin düşünülmesi gerekmektedir. Durumdaki ciddiyetin farkında olan enerji kuruluşları Türk boğazlarından geçebilecek petrolün bir sınırı olması gerektiğini düşünmektedir. 2000 yılının aralık ayında İngiltere ve ABD hükûmetleri ile Texaco, Chevron, ABD şirketi Conoco, BP, Shell gibi petrol şirketleri ve birçok sivil toplum kuruluşu arasında by-pass boru hatlarına ilişkin olarak bir dizi "Gönüllü İlkeler" maddesi kabul edilmiştir.²³⁵

Günümüzde boğazlardan yük gemilerinin geçişinde hâlâ 1936 yılında imzalanan, taşıdıkları yüke bakılmaksızın boğazların tüm ulusların ticari gemilerine açık tutulmasını ön gören Montrö Boğazlar Sözleşmesi geçerlidir. Türk hükûmeti, yük gemilerinin boğazlardan daha güvenli geçiş yapmasını sağlamak amacıyla yeni düzenlemeler yapmak istemekte ancak bu anlaşma yeni düzenlemelere olanak sağlamamaktadır. Ankara Hükûmeti, 1 Temmuz 1994'te daha güvenli bir trafik için boğaz suyunun bölünerek düzenlenmesi gibi birtakım yeni uygulamalar getirmiştir. Rusya "Montrö Boğazlar Sözleşmesiyle" sağlanan geçiş hürriyetinin kontrolsüz geçiş anlamına gelmediği" gerçeğini anlamıştır. Bu uygulamadan hoşnut kalmayan

²³⁴ Bülent Aras, "Türkiye ve Hazar Denizi Zenginlikleri", *Jeo Ekonomi Üç Aylık Uluslararası Ekonomi Finans ve Ekonomi Politik Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, Yaz 1999, s. 43.

²³⁵ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2009). **Türkiye'nin Enerji Stratejisi**. Ankara, 2009, Erişim) <http://www.mfa.gov.tr>, 10 Ağustos 2017, s. 3.

Rusya, Türkiye'nin boğaz geçişine tek taraflı müdahalesini hukuk dışı bir tutum olarak değerlendirmiştir.²³⁶

Son yıllarda özellikle ekolojik yapının korunması çevreciler ve doğaseverler tarafından önemle vurgulanmaktadır. Özellikle bu çevreler ekopolitik* kavramına dikkat çekmektedirler. Karadeniz ve boğazlar ekopolitik olarak kilit bir noktadadır. Jeopolitik çıkarlar için bazı ülkeler Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin yenilenmesi ve bazı maddelerinin kendi çıkarları doğrultusunda değiştirilmesini istemektedirler. Söz konusu çıkarlar günümüz Kafkasya ve Orta Asya jeopolitiğinin tartışılan önemli sorunlarından. Çünkü Türkiye'nin sahip olduğu jeopolitik konum özellikle de boğazlar, uluslararası alanda Türkiye'nin stratejik değerini artırarak söz sahibi ülke konumuna getirmektedir. Boğazlar üzerinde geçmiş asırlardan beri birçok ülkenin stratejik çıkarları vardır. Özellikle de Ruslar sıcak denizlere inmek gibi ebedî arzusundan hiçbir zaman vazgeçmemiştir. Stalin döneminde bu emel sürekli vurgulanarak Montreux Anlaşması'nın yenilenmesi bu ülke tarafından sürekli gündeme getirilmiştir.²³⁷

Türk boğazlarının önemi bir başka makalede şu şekilde ifade edilmektedir: Rusya Türk boğazlarını petrol boru hatlarına alternatif bir güzergâh olarak görmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile Türk boğazları Hazar-Karadeniz ve Akdeniz'i kapsayan enerji üçgeninin kilit noktası olmuştur. Bu artan deniz trafiği de Türk boğazlarını, deniz kazaları ile karşı karşıya bırakmıştır.²³⁸

²³⁶ B. Aras, "Türkiye ve Hazar Deniz...", s. 41-42.

* Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Derneği çatısı altında faaliyet gösteren bir araştırma merkezidir. (Erişim) <http://www.hakikatadaletahafiza.org>.

²³⁷ Ömer Erden, "II. Dünya Savaşı Sonrası Sovyet Rusya'nın Boğazlarla İlgili Talepleri", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 7, Sayı 34, (Erişim) <http://www.sosyalarastirmalar.com>. s. 256- 268.

²³⁸ Zengin-Esedov, "agm", s. 104.

4.1.7. Bakü- Basra Petrol Boru Hattı

Bu hat ile Azerbaycan petrolü İran üzerinden Basra Körfezi'ne ve oradan da tankerle bütün dünyaya ihraç edilecektir. Bu hattın gerçekleşmesi için İran büyük çabalar sarf etmektedir.²³⁹

İran'ın Bakü-Basra hattı konusunda ortaya koyduğu stratejileri Mesut H. Caşın, makalesinde şu şekilde ele almıştır: İran'ın boru hatları hususunda Rusya ile ortak hareket ederek ABD ve Avrupa sermayesinin Bağımsız Türk Cumhuriyetlerine akmasını, enerji kaynaklarının alternatif boru hatları vasıtasıyla Batı'ya açılmasına engel olmayı planlamıştır. Böylelikle Kazakistan ve Türkmenistan'ın, Rusya ve İran'ın kontrolünde kalması hedeflenmiştir. Bu beraberlik Azerbaycan'ın, Ermenistan ile Karabağ sorunu çerçevesinde, Gürcistan ve Rusya'ya bağlı kalarak Türkiye'nin önerdiği Bakü-Ceyhan Hattı'nın tek başına "ekonomik" olarak tercih edilmemesi denkleminde dayandırılmıştır. Böylece 30 milyar varillik Kazak petrolü, boğazlar ve eski Rus hatlarıyla taşınırken Hazar'daki zengin Tengiz rezervlerinin ABD Chevron ve Mobil firmaları ile artacak üretimin ve zengin Türkmen gazının Hazar Denizi üzerinden, Bakü-Ceyhan'a çıkışını önleyerek ABD'nin devre dışı bırakılması planlanmıştır. İran, bu plan içerisinde bazı petrol şirketleriyle Basra Hattı'nın "en ucuz" yol olduğu tezinin üzerinde ittifak etmek suretiyle yeni bir "Rus-İran" ittifakının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Ayrıca Azerbaycan'a karşı da Ermenistan'a, İran'ın petrol gaz satışı ile Türkiye de saf dışı bırakılmak istenmiştir. Yine Azerbaycan'ın tek başına kalması yönünde bir politika takip edilmektedir.²⁴⁰

4.1.8. Karachaganak-Atyrau Petrol Boru Hattı

Karachaganak bölgesinde üretilen petrolün Karachaganak-Atyrau petrol boru hattı ile Atyrau-Samara ve Tengiz-Novorossisk petrol boru hatlarına ulaştırılması amaçlanmıştır. İlk bölümden oluşan hattın biri 181 km uzunluğundadır ve Karachaganak alanı ile Bolshoi Chagan'da yer alan pompalama istasyonunu birbirine bağlamaktadır. Bu hat daha sonra da Atyrau-Samara petrol boru hattıyla

²³⁹ Budak, age, s. 298.

²⁴⁰ Caşın, "İran'ın İki Deniz Jeopolitiğine...", s. 304-305.

birleşmektedir. 454 km uzunluğundaki ikinci bölüm ise Bolshoi Chagan'dan Atyrau'ya uzanmaktadır ve buradan Tengiz-Novorossisk petrol boru hattıyla birleşmektedir. 2003'te açılan ve günlük ulaştırma kapasitesi 240.905 varil olan bu hattın toplam uzunluğu ise 635 km'dir.²⁴¹

4.2. GÜNDEMDE OLAN DİĞER HATLAR

4.2.1. Kazakistan Çin Petrol Boru Hattı

Kazakistan'da Atyrau'dan başlayıp Çin'in Şıncan Uygur Özerk Bölgesi'nde yer alan Alashankou'ya kadar uzanan Kazakistan-Çin petrol boru hattı, 2.880 km uzunluğundadır. CNPC (China National Petroleum Corporation, Çin Ulusal Petrol Anonim Şirketi) ve KazMunaigas tarafından işletilen bu hat üç bölümden meydana gelmektedir. İlk bölüm olan ve inşası 2003'te tamamlanan Kenkiyak-Atyrau hattı, Kazakistan'ın Aktöbe bölgesinden çıkarılan petrolü Kenkiyak üzerinden Atyrau'ya ulaştırmaktadır. Bugün günlük taşıma kapasitesi 120.000 varil olan ancak gelecekte günlük kapasitesinin 180.000 varile çıkarılması öngörülen bu bölümün uzunluğu 449 km'dir. Aktöbe alanından elde edilen petrolün ihraç edilmesi Tengiz-Novorossisk ve Atyrau-Samara petrol boru hatları ile sağlanmaktadır. Kazakistan'daki Atasu'dan başlayıp Çin'in Alashankou bölgesinde son bulan ikinci bölüm ise Kumkol alanında üretilen petrolü, daha önceden var olan Kumkol-Atasu boru hattı ile önce Atasu'ya, sonra da Atasu-Alashankou hattı ile Çin'e ulaştırmaktadır. Uzunluğu 987 km olan Atasu-Alashankou petrol boru hattının bugünkü kapasitesi 200.000 varildir.²⁴²

“Atasu-Alashankou Petrol Boru Hattı”nın inşasına ise 2004 yılının ekim ayında başlanmış, 2005 yılının aralık ayında da inşaatı bitirilmiştir. Bu hat üzerinden ilk petrol ulaşımı 2006 yılının temmuz ayında Çin'e yapılmıştır. Kenkiyak-Kumkol Boru Hattı da Kazakistan ve Çin petrol boru hattının üçüncü bölümünü oluşturmaktadır. 794 km uzunluğundaki bu hattın yapımına da 2009 yılının ekim ayında başlanmıştır. Aktobe ve Kazakistan'ın batısındaki petrol, Kenkiyak-Kumkol Boru Hattı ile Çin'e ulaştırılmak istenmektedir. KMG/KazTransOil (%50) ve CNPC

²⁴¹ Kartoğlu, age, s. 51.

²⁴² Kartoğlu, age, s. 52.

(%50), bu hattın işletilmesinden sorumlu olan şirketlerdir. Yapıldığı ilk zamanlarda 7 milyon ton taşıma kapasitesine sahip olan boru hattının kapasitesi, 2008’de 10 milyon, 2011’de 12 milyon tona yükselirken bu miktar 2014 yılıyla birlikte 20 milyon tona yükselmiştir.²⁴³

4.2.2. Kazakistan İran Basra Körfezi Hattı: (Kazakistan-İran Takas (SWAP) Yöntemiyle Petrol Transferi)

İran’ın ortaya atmış olduğu bu proje, petrolünü dış pazara bir tek Rusya üzerinden ulaştırabilen Kazakistan için oldukça önemli bir seçenektir. ABD’nin de onayıyla 1996’da Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev ile İran Cumhurbaşkanı Rafsancani tarafından “Takas Anlaşması” kabul edilmiş ve iki ülke arasında 1997’den itibaren petrol takası yapılmaya başlanmıştır. Yılda 2-6 milyon ton Kazak petrolünü Hazar’dan İran’ın kuzeyine aktaracak, yine aynı miktardaki İran petrolünü de güneyden dünya petrol pazarına ulaştıracak olan bu anlaşma; Kazak petrolünde kükürt oranının fazla olması gerekçesiyle İran tarafından 26 Mart 1997’de askıya alınmıştır. İran hükûmeti, son yıllarda yeni cazip tekliflerle takas uygulamasında farklı ihraç yolları açmaya çalışmaktadır. İran Petrol Bakanı Bijan Zanganeh’in “1 Ocak 2000’de geçerli olmak üzere, %30’luk bir indirim” sözünü vermesi bu projelerin bir örneğidir.

İran üzerinden Basra Körfezi’ne uzanması planlanan petrol boru hattının maliyeti, petrol şirketlerinin belirttiğine göre 1 milyar USD’yi aşmayacaktır. Kazakistan için en ucuz ihraç yöntemi olan bu petrol boru hattı, siyasi baskılar nedeniyle faaliyete geçirilememiştir. Bu konuda Washington yönetimi ise boru hatlarını Rusya veya İran üzerinden geçirme niyetinde olan Kazakistan ve Türkmenistan’ı bu düşüncelerinden vazgeçirmeye gayret etmektedir. Ancak Kazakistan ABD’nin bu baskılarına rağmen güzergâhını değiştirmek istememektedir. Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev’in dış politikalarında İran’ın her zaman için

²⁴³ Elnur İsmayılov, Tükan Budak, “Bağımsızlık Sonrası Kazakistan’ın Enerji Politikası” **BİLGESAM-Analiz-Enerji**, No: 1189, 13 Şubat 2015, (Erişim) http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-411-20150216401189_2.Pdf. s. 6.

birçok nedenle stratejik ortakları olduğunu açıklaması bu isteklerini destekler niteliktedir. Nazarbayev'e göre Hazar Denizi çevresindeki devletlerin, denizin ve deniz altındaki kaynakların kullanımı noktasında İran'ın görüşü olmaksızın karar vermeleri imkânsızdır. Yine Nazarbayev; bulunduğu bölgede, İslam dünyasında ve dünya politikasında önemli siyasi ve ekonomik güce sahip olan İran'ı Kazak ürünlerinin dünya pazarına sunulmasında bir pencere olarak görmektedir.

ABD'nin İran'a karşı uyguladığı politika ise bu konudaki en büyük engeldir. ABD, petrol boru hatlarının İran'ın toprakları üzerinden geçmesi ile İran'ın stratejik önem kazanmasını istememektedir. Ancak Batılı şirketler, ABD'nin aksine İran'a oldukça farklı bir tavır sergilemektedir. Avrupalı şirketlerin İran'a karşı olan bu tavırlarında ticari çıkar kaygıları ön plana çıkmaktadır. İngiltere ve Hollanda'nın ortak şirketi olan Shell'in ABD'nin ambargo tehdidine rağmen İran petrol sektörüne 800 milyon dolarlık yatırım anlaşması yapmış olması bu tavrın önemli örneklerinden biridir.

Duruma İran'ın penceresinden baktığımızda ise İran, Hazar petrolünün kendi toprakları üzerinden taşınması için çalışmalarına devam etmektedir. İran Dışişleri Bakan Yardımcısı Muhammed Hüseyin Adeli, 28 Nisan 2000 tarihinde açıklama yaparak planladıkları 90 milyon tonluk ve 1500 km uzunluğundaki boru hattının, bölgedeki en ucuz, en kısa ve çevre açısından da en uygun yol olduğunu ifade etmiştir. Yine hattın toplam maliyetinin 1.2 milyar doları geçmeyeceğini ve projenin ilk aşaması olarak İran'ın Hazar kıyısındaki limanlarından olan Neka ve Tahran'a 390 kilometre uzunluğunda, 40 milyon tonluk bir hattın inşasına başladığını da belirtmiştir. Kazakistan'dan başlayıp Türkmenistan üzerinden İran'a ulaşacak olan 500 kilometre uzunluğundaki 50 milyon tonluk ikinci bir hattın inşası planlanan projeler arasındadır.²⁴⁴

İran'ın Hazar petrol stratejisini büyük oranda İran-ABD ilişkileri etkilemektedir. İran ve ABD'nin ilişkilerinin düzelmesi durumunda İran'ın bu stratejisi değişecektir. ABD-İran ilişkilerinin yakın zamanda düzelmesi ihtimali düşük olmasına rağmen bazı uzmanlar bu konuda farklı bir bakış açısı sunmaktadır.

²⁴⁴ Baycaunova, "agm", s. 264-267.

Bu uzmanlara göre ABD-İran ilişkilerinin iyileşmesi durumunda ABD İran'a uygulanan yaptırımları kaldıracaktır. Bu durumda da iktisadi çıkarlarına önem veren uluslararası petrol şirketleri baskılarını arttırarak yapılacak hatların İran'dan geçmesini Neka-Tahrân ya da başka bir hat ile İran Körfezi'ne indirilmesi için çaba sarf edeceklerdir.²⁴⁵

4.2.3. Kazakistan-Türkmenistan-İran Petrol Boru Hattı

Bu hat ile Hazar petrolünün Rusya, Türkmenistan, İran ve Kazakistan üzerinden Fars Körfezi'ne indirilmesi planlanmaktadır. İran, Hazar petrol ve doğal gazını Batı pazarlarına ulaştıracak en uygun yolun kendi toprakları olduğu düşüncesindedir.²⁴⁶

Kazakistan'dan başlayarak Türkmenistan üzerinden İran'a ulaşacak toplam 500 kilometre uzunluğundaki 50 milyon tonluk ikinci bir hattın yapılması söz konusudur.²⁴⁷

4.2.4. İran-Azerbaycan Petrol Boru Hattı

2004 yılında İran tarafından ortaya konulan projedir. İran; Azerbaycan, İran ve Rusya hattı oluşturulması önerisini sunmuştur. Hattın Bakü-Tiflis-Ceyhan yerine kullanılabilecek alternatif olduğunu savunmuştur. ABD'nin engellemesi sonucunda bu hattın şansı olmamıştır.²⁴⁸

²⁴⁵ Nasib Nasibli, "İran'ın Azerbaycan Petrolü Politikası", *Jeo Ekonomi Üç Aylık Uluslararası Ekonomi Finans ve Ekonomi Politik Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, Yaz/Sonbahar 1999, s. 57.

²⁴⁶ Sinan Oğan, "Hazar'da Tehlikeli Oyunlar: Statü Sorunu, Paylaşılmalı Kaynaklar ve Silahlanma Yarışı", *Avrasya Dosyası Türkmenistan Özel*, Yaz, 2001, (Erişim) <http://www.21yyte.org/tr/asam-arsivi>, 19 Ağustos 2016, s. 179.

²⁴⁷ Baycaunova, "agm", s. 267.

²⁴⁸ Laçiner, "agm", s. 68.

4.2.5. Aktau-Bakü Petrol Boru Hattı

Aktau-Bakü Petrol Boru Hattı, Kazakistan'ın Aktau kentinden Azerbaycan'ın Bakü kentine uzanan 700 km uzunluğundaki petrol boru hattıdır. Kazakistan'ın Kaşagan alanında üretilen petrol, BTC petrol boru hattı ile birleşerek bu hat sayesinde Rusya'yı baypas ederek dünya pazarlarına ulaşacaktır.²⁴⁹

Kazakistan ile Azerbaycan arasında 2005 yılının nisan ayında Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in Azerbaycan ziyareti sırasında yapılan anlaşmayla Kazakistan'ın Kaşagan bölgesinden senede aşağı yukarı 7,5 milyon ton olarak çıkarılan petrolün Hazar Denizi altından Aktau-Bakü arasına yapılacak yeni bir boru hattı ile Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı'na aktarılması kararlaştırılmıştır.²⁵⁰

4.2.6. Bakü Pakistan Petrol Boru Hattı

Bu hattın Afganistan'dan geçecek olan kısmının güvenlik sorunlarının olması nedeniyle gerçekleşme şansı oldukça düşüktür.²⁵¹

4.3. HAZAR BÖLGESİ DOĞAL GAZ BORU HATLARI

4.3.1. Orta Asya Merkez Boru Hattı

Günümüzde Türkmenistan ile Rusya arasındaki en büyük problem Türkmen doğal gazının Rusya üzerinden uluslararası pazarlara iletilmesi meselesidir. Türkmenistan gazının SSCB döneminde dünya pazarlarına ulaşmasını sağlayan tek boru hattı Orta Asya Merkez boru hattıydı. Türkmenistan bu hat ile Rusya üzerinden doğal gaz satışı yapabilmekteydi. Ancak Rusya Türkmenistan'ın satacağı gaz miktarına kota koyarak Türkmenistan'ı doğal gaz satışlarında ve bütçesinde büyük

²⁴⁹ Kartoğlu, age, s. 54.

²⁵⁰ Kara-Yeşilot, "agm" s. 154-152.

²⁵¹ Cengiz Ersun- Tezer Palacıoğlu, "Azerbaycan Ülke Profili Mevzuat ve Türk Girişimcileri" **İstanbul Ticaret Odası**, Haziran 1997, (Erişim) <http://www.ito.org.tr/itoyayin/0013095.pdf>, 28 Temmuz 2017, s. 42.

kayıplara uğratmıştır. 1989 senesinde 85 milyar m³ üretim yapan Türkmenistan'ın 1993 senesinde üretimi ise 64,7 milyara kadar düşmüştür. Rakamlardaki bu düşüşte Rusya'nın uyguladığı politikanın başarısı gözükmemektedir. Rusya, Türk Cumhuriyetlerinin ekonomik gelişimlerini baltalamak adına her türlü yolu denemektedir. Bu da Türk Cumhuriyetlerini farklı arayışlara zorlamaktadır.²⁵²

Orta Asya-Merkez Doğal Gaz Boru Hattı'nın yapımına 1967 senesinde başlanmıştır. 1985 senesine kadar bu hattın geliştirme faaliyetleri sürmüştür. Yıllık 10,5 milyar m³ kapasiteye sahip bulunmaktadır. İlerleyen zamanda kapasitesi 90 milyar m³'e yükseltilmiştir. Hattın ilk bölümü 3.000 km uzunluğa sahiptir. Hattın ilk bölümü tamamlandığında uluslararası alanda en uzun boru hattı olacaktır. Hattın yapımında yaklaşık 300 kadar doğal ve yapay engelle uğraşmıştır. Ural, Amu-Derya, Oka ve Volga nehirleri gibi. Orta Asya-Merkez Doğal Gaz Boru Hattı birden fazla ince hatları içerisinde barındıran ana gaz boru hattı sistemiyle oluşturulmuştur. Bugün de ekonomik ve jeopolitik önemini korumaktadır. Orta Asya-Merkez Doğal Gaz Boru Hattı üzerinden Orta Asya gazı Moskova ve Kiev'e iletilmektedir. 10 Nisan 2003'te Rusya ile Türkmenistan arasında gaz sektöründe iş birliği konusunda 25 senelik bir anlaşma yapılmıştır. Anlaşmanın içeriğinde Rusya'nın Türkmen gazını ithal edeceği ve Türkmenistan'a transit garantisi vereceği gibi konular yer almaktadır. İlerleyen aşamada Türkmenistan ve Rusya fiyat ve miktar konusunda değişiklik yapabilecektir. Yine iki ülke arasında 2028 senesine kadar senelik 30 milyar m³ gaz alım-satımı yapılabilecektir.²⁵³

4.3.2. Trans Afgan Doğal Gaz Boru Hattı Projesi: TAPİ (Türkmenistan, Afganistan, Pakistan, Hindistan)

Bu projenin en önemli tarafı Afganistan'ı bir transit ülke ve ticaret merkezi yapmasından kaynaklanmaktadır. Türkmen doğal gazının Hint Okyanusu'na iletmeyi amaçlayan Trans Afgan Boru Hattı Projesi: TAPİ'dir (Türkmenistan, Afganistan, Hindistan ve Pakistan). TAPİ projesi ilk bakışta Hazar Havzası enerji kaynaklarının

²⁵² Elnur Soltan, "Türkmenistan ve Rusya: "Gaz" üzerinde kurulan ilişkiler?" **Avrasya Dosyası Türkmenistan Özel**, Yaz, 2001, (Erişim) <http://www.21yyte.org/assets/>, 19 Ağustos 2016, s. 190.

²⁵³ Kısacık, "agm" s. 11.

dünya piyasalarına ulaştırılmasına ilişkin projelerden biri olarak görülebilir. Projenin gerçekleşmesiyle Pakistan ile Hindistan arasında dostça münasebetler gelişecek ve Afganistan'daki huzur ve istikrara da katkı sağlanacaktır. Yine Orta Asya ile Güney Asya'nın birbirine bağlanması gibi çok önemli sonuçlar doğuracaktır. Bundan dolayı proje "Modern İpek Yolu Projesi" olarak adlandırılmaktadır.

Proje ilk olarak 1991 yılında gündeme gelmiştir. Türkmenistan, Taliban rejimi ile yakın ilişkiler kurmuştur. Bu dönemde proje faaliyete geçirilmemiştir. ABD'nin müdahalesi sonucunda Taliban rejimi iktidardan düşürülmüştür. Afganistan, Pakistan ve Türkmenistan arasında 2002 senesinde TAPİ projesiyle ilgili yeni bir anlaşma yapılmıştır. 2003 senesinde projeyi daha kazançlı bir hale getirebilmek için Hindistan'ı da dâhil etmişlerdir.

Toplam uzunluğu yaklaşık 2000 kilometredir. Boru hattının, 735 kilometresi Afganistan'dan, 800 kilometresi Pakistan'dan geçmektedir. Hattın maliyeti 7,6 milyar dolardır. Trans Afgan Boru Hattı'ndan senelik 33 milyar m³ doğal gaz taşınmasını hedeflenmiştir. Türkmenistan, hâlihazırda yılda 70 milyar m³ doğal gaz çıkarmakta ve bunun 10 milyar m³'ünü Rusya'ya, 12 milyar m³'ünü ise Çin Halk Cumhuriyeti ve İran'a satmaktadır. İran, Türkmenistan'dan doğal gaz ithal eden ülkeler sıralamasında Rusya'dan sonra ikinci sırada gelmektedir. Doğal gaz rezervleri açısından dünyada dördüncü sırada bulunan Türkmenistan, doğal gaz üretimini 2020 yılına kadar 230 milyar m³'e çıkarmayı hedeflemektedir. Bu durumda TAPİ projesi ile Güney Asya pazarı ve Hint Okyanusu üzerinden Avrupa pazarı, Türkmenistan için önem kazanmaktadır. Projenin 2018'in sonuna kadar tamamlanması hedeflenmektedir. Trans Afgan Boru Hattı faaliyete geçirilirse, hem Türkmenistan doğal gazını pazarlamada Rusya'ya olan bağımlılığından kurtulacak hem Afganistan'ın projeden alacağı transit geçiş ücreti ülke ekonomisine katkı sağlayacak hem de bu projenin Hindistan ve Pakistan arasındaki gerginliğin azalmasına yardımcı olarak bütün bölgenin istikrar ve huzuruna katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Aynı zamanda bu proje ile Batı, Pakistan üzerinden Orta Asya ile bağ kuracaktır. Böylece Pakistan ve Afganistan, ABD için Orta Asya'ya açılan kapı

olacaktır. Anlaşmanın imza töreninde Hindistan Başbakanı Manmohan Singh projeyi “Barış Hattı” olarak adlandırmıştır.²⁵⁴

Türkmenistan Devlet Başkanı Gurbanguli Berdi Muhamedov göre TAPİ boru hattı asrın Mega Projesidir. Bu projeyi çok önemsediklerini söyleyen Berdi Muhamedov, projenin bölge devletlerine ekonomik açıdan da büyük katkı sağlayacağını dile getirmiştir. Türkmenistan devlet başkanına göre huzur ve istikrara katkı sağlayacak projenin diğer bir faydası da bölgede yeni iş alanlarının açılmasını sağlayacak olmasıdır. Doğal kaynaklar açısından zengin olan Türkmenistan bu projeyi faaliyete geçirerek Türkmen gazının yeni alıcılara iletilmesine de fırsat bulacaktır. Berdi Muhamedov’a göre 2019’un aralık ayında projede yer alan ülkelere doğal gaz sevkiyatına başlanılacaktır. Hat 1814 kilometre uzunluğundadır.

Pakistan Başbakanı Nazaf Şerif’e göre TAPİ projesi Orta Asya ile Güney Asya ülkeleri arasındaki ekonomik bütünleşmeye önemli katkıda bulunacaktır. Şerif, projeyi ülkeler arası bir köprü, istikrar ve barışı sağlayacak bir platform olarak değerlendirmiştir. Trans Afgan Boru Hattı ile her yıl 33 milyar m³ doğal gazın taşınması hedeflenmektedir. Doğal gazın bir kısmı Afganistan’a, önemli kısmı ise Hindistan ve Pakistan’a verilecektir.²⁵⁵

Türkmenistan doğal gazını Afganistan üzerinden Pakistan ve Hindistan’a taşıyacak TAPİ Doğal Gaz Boru Hattı Projesiyle ilgili en son gelişme Afganistan ayağının inşaatına başlanması olmuştur. Hattan elde edilecek yıllık 400 milyon dolarlık transit gelir doğrudan Afganistan devlet hazinesine aktarılacaktır. Bu proje ile Afganistan 30 yıl boyunca Türkmenistan’dan gaz alabilecektir.²⁵⁶

²⁵⁴ Fırat Purtaş, “Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlıklarının 20. Yılında: Orta Asya ile Güney Asya Arasında Modern İpek Yolu Projesi Afganistan, Pakistan ve Hindistan’ın Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile İlişkileri, **Ahmet Yesevi Üniversitesi Rapor**, Ankara, 2011, (Erişim) http://www.ayu.edu.tr/static/kitaplar/hindistan_rapor.pdf, 18 Ağustos 2017, s. 27-28.

²⁵⁵ Türkmenistan, Afganistan, Pakistan ve Hindistan’ı Bağlayan Hattın Temeli Atıldı. (2015 13 Aralık). Haberler, (Erişim) <http://www.haberler.com/turkmenistan-afganistan-pakistan-ve-hindistan-i-7964915-h...>, 18 Ağustos 2017.

²⁵⁶ TAPİ Projesinin Afganistan Ayağı Başlıyor, 21 Nisan 2018, AA, <http://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/tapi-projesinin-afganistan-ayağı.../1069415>.

4.3.3 Hazar Kıyısı (Prikaspiskiy) Boru Hattı Projesi

Kazakistan Rusya ve Türkmenistan liderleri tarafından 20 Aralık 2007 tarihinde Hazar Kıyısı Boru Hattı Projesi için bir anlaşma yapılmıştır. Bu hat ile Türkmenistan ve Kazakistan'dan üretilen gazın Rusya'ya iletilmesi planlanmaktadır. Hattın uzunluğu 1700 kilometredir. Hattın 1200 km'lik kısmı Kazakistan, 500 km'lik kısmı ise Türkmenistan topraklarından geçmesi planlanmaktadır. Hazar Kıyısı Boru Hattı ile Rusya'ya Türkmenistan'dan senelik 30 milyar m³, Kazakistan'dan ise 10 milyar m³ doğal gaz transfer edilecektir. 2011'den bu tarafa proje gerçekleşmesi amacıyla yapılan müzakereler devam etmektedir.²⁵⁷

4.3.4. Trans Hazar

Hazar enerji kaynaklarının Türkiye üzerinden uluslararası piyasalara aktarılması için geliştirilen bir diğer proje Trans Hazar Boru Hattı projesidir. Bu hat ile Türkmen doğal gazı Hazar Deniz'i altına dönecek bir hatla Azerbaycan'a, buradan da Türkiye ve Avrupa'ya ulaşacaktır. 1998 ve 1999 senelerinde yapılan anlaşmalara rağmen projede bir ilerleme kaydedilmemiştir. Projenin bir türlü ilerleyememesinde Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün belirlenememesi, Azerbaycan ve Türkmenistan'ın ekonomik olarak çıkarlarının çatışması gibi nedenler etkili olmuştur. Hazar'ın statü sorununun ortadan kaldırılması bölgede geliştirilen projelerin geleceği açısından önem taşımaktadır.²⁵⁸

2000 kilometreyi bulan boru hattının 2-2,3 milyar dolara mal olacağı tahmin edilmektedir. Türkmenistan'dan 715 kilometre, Hazar'dan 300 kilometre, Azerbaycan'dan 408 kilometre ve Gürcistan'dan 256 kilometre yol kat edilerek Türkiye sınırına getirilmesi planlanmaktaydı. Türkiye içinde de 320 kilometre ilerleyerek Erzurum'a ulaşacaktı. Projenin iki yılda bitirilebileceği belirtilmişti. Enerji Bakanı Ziya Aktaş'ın 21 Mayıs 1992'de anlaşmadan sonra dile getirdiği şu ifadeler, Trans-Hazar'ın amacının Türkiye için neden önemli olduğunu ortaya

²⁵⁷ Kısacık, "agm", s.12.

²⁵⁸ Gökhan Özkan, "Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'daki Bölgesel Politikasında Enerji Güvenliği", **Gazi Akademik Bakış**, Kış, 2010, (Erişim) <http://www.dergipark.ulakbim.gov.tr>, 20 Ağustos 2016, s. 26.

koyması açısından dikkat çekicidir: Bu boru hattı doğu ve batı arasındaki enerji akışını sağlayan tarihî İpek Yolu'nun yeni bir boyutunun temelini oluşturmaktadır. Bu güzergâh bir yandan doğal gaz, diğer yandan da ham petrol boru hattını kapsayacaktır. Bu yolun ortasına konulacak fiber optik, Hazar Bölgesi'nde yaşamakta olan insanların Anadolu ve tüm dünya ile iletişimini sağlayacaktır. Bu hayalin gerçek olmasından bir tek Türkiye değil bütün ülkeler çıkar sağlayacaktır.

Türkmen gazının uluslararası alanda arzı siyasi ve ekonomik engellere uğramıştır. Hazar'ın hukuki statüsünün bir türlü belirlenememesi, Azerbaycan ile Türkmenistan arasındaki ihtilaflar, Türkiye'nin Mavi Akım projesine önem vermesinin Türkmenistan'da yarattığı hayal kırıklığı projenin maliyeti ve verimliliği hususundaki anlaşmazlıklar bu alternatif hattın gündemden düşmesine neden olmuştur.²⁵⁹

Nisan 2001 tarihinde yapılan Türk Dili Konuşan Ülkeler Zirvesi'nin arkasından yapılan basın toplantısında soruları cevaplandıran Türkmenistan Devlet Başkanı Türkmenbaşı, Mavi Akım'ın Türkmen gazının önünü tıkadığını dile getirerek eleştirilerine devam etmiştir. Türkmenbaşı'na göre “Mavi Akım ekonomik olmadığına göre, siyasi bir karardır.” diyerek “Bizi değil, Rusya'yı tercih ettiniz.” diyerek Türkiye'ye sitem etmiştir. Türkmenbaşı artık Trans-Hazar'ın kendileri açısından ekonomik olmaktan çıktığı ve bu projeden vazgeçtiklerinin ilk işaretlerini, Rus lider Putin'in Aşkabat'ı ziyaretinden sonra vermiştir. Türkmenbaşı'na göre Trans Hazar ekonomik bir proje değildir. Türkmenistan için çekiciliğini kaybetmiştir. Bundan sonraki süreçte de İran güzergâhı gibi yeni seçenekleri değerlendireceklerini ifade etmiştir.²⁶⁰

4.3.5. Diğer Seçenekler

Türkmenistan doğal gazının Avrupa piyasalarına iletilmesini sağlayacak yukarıda bahsedilen projelerin haricinde başka seçenekler de bulunmaktadır. Pakistan, İran ve Çin bu seçenekler arasında yer almaktadır.

²⁵⁹ Dikbaş, “agm”, s. 91, Soltan, “agm”, s. 196.

²⁶⁰ Dikbaş, “agm”, s. 90- 94.

4.3.5.1. Türkmenistan İran Doğal Gaz Boru Hattı (Körpece Kurtköy Boru Hattı)

Türkmenistan'dan İran'a ulaşan ilk hattır. Hattın inşaatı 190 milyon dolara mal olmuştur. Başlangıçta kapasitesi 4 milyar m³ olan 200 kilometrelik bu hattın kapasitesinin kademeli olarak 8 milyar m³'e çıkarılma çalışmaları sürmektedir. 2001 yılında İran'a 4.5 milyar m³ civarında ihracat gerçekleştirilmiştir. İki ülke arasında 25 yıl süreli anlaşmaya göre Türkmenistan'ın İran'a yılda 5-6 milyar metreküp gaz vermesi öngörülmektedir. Anlaşmaya göre %35'i Körpece-Kurtköy hattının inşaa bedeli için ödemesiz olarak verilecektir. 2001 Aralık ayında Ermenistan ve Türkmenistan devlet başkanları arasında imzalan bir anlaşma sonucunda Türkmenistan, Körpece-Kurtköy hattıyla İran üzerinden Ermenistan'a yılda 2 milyar metreküp gaz satacaktır. Ancak hattın İran Ermenistan bağlantısının yapımı uzun süredir bekletilmektedir.²⁶¹

Körpece-Kurtköy Doğal Gaz Boru Hattı İran ve Türkmenistan arasında 1996 senesinde gerçekleştirilen demiryolu bağlantısından sonra en önemli ikinci faaliyettir. Körpece-Kurtköy Doğal Gaz Boru Hattı ve demiryolu bağlantısı Türkmenistan ve İran münasebetlerinde yeni bir sürecin başlayacağını da sinyallerini vermiştir. 2000-2010 kalkınma planıyla Türkmenistan, İran üzerinden uluslararası pazarlara doğal gaz satmayı amaçlamaktadır. Bu hedef doğrultusunda hattan transfer edilecek doğal gaz miktarı 13 milyar metreküpe yükseltilecektir.²⁶²

4.3.5.2. Türkmenistan Pakistan Doğal Gaz Hattı

Türkmenistan ve Pakistan arasında yer alan hattın uzunluğu 1464 kilometredir. 1993 yılı Türkmenistan ve Pakistan arasında imzalanan anlaşma ile somut adımlar atılmıştır. Hattan başlangıçta 20 milyar m³, ilerleyen yıllarda ise 40 milyar m³ gaz sevkiyatı yapılacaktır. Hattın 2001 yılında faaliyete geçirilmesi planlanmıştır. Ancak hem Afganistan'da yaşanan terör olaylarından hem de Taliban yönetiminin Amerika'ya yapılan bombalı saldırılardan sorumlu tutulması projeye

²⁶¹ Pamir, "Orta Asya ve Kafkasya'da Güvenlik Arayışları.....", s.106.

²⁶² Dikbaş, "agm", s. 95-96.

ABD'nin verdiği desteği olumsuz etkilemiştir. Proje 2000 yılında yeniden gündeme getirilmişse de somut bir ilerleme olmamıştır.

4.3.5.3. Türkmenistan-Çin Doğal Gaz Boru Hattı Projesi

Türkmenistan-Çin Doğal Gaz Boru Hattı'nın temelleri 1994 senesinde Çin ile Türkmenistan arasında yapılan anlaşmaya dayanmaktadır. Türkmenistan-Çin Doğal Gaz Boru Hattı projesiyle Türkmen gazı önce Orta Asya Bölgesi'nden Kazakistan ve Özbekistan'a oradan da Çin'in doğu sahillerini izleyerek Japonya'ya kadar uzanacaktır. Bu projenin yapımına Çin millî petrol şirketi (CNPC) ile Japon Mitsubishi ve bazı yabancı şirketler yakından ilgi göstermiştir.

Boru hattının uzunluğu tahminen 6700 kilometreye ulaşacaktır. Projenin yapım maliyeti ise 12 milyar civarında olacaktır. Türkmenistan-Çin Doğal Gaz Boru Hattı'nın 4-6 yıl arasında bitirileceği ön görülmekteydi. Bu hat şimdilik faaliyete geçirilmemiştir. Faaliyete geçirilmesi için projenin içerisinde yer alan Kazakistan ve Özbekistan'ın ikna edilmesi gereklidir. Projenin maliyetinin çok yüksek olması da projenin yapımını olumsuz etkileyen bir diğer faktördür. Türkmenistan-Çin Doğal Gaz Boru Hattı'nın nasıl ve ne zaman yapılacağı hakkındaki belirsizlik sürmektedir.²⁶³

4.3.5.4. Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Hattı

Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz hattı, Türkiye'nin jeopolitik önemini artıran bir diğer projedir. Boru hattının diğer adı da Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı'dır. Bakü doğal gazını ilk basamakta Erzurum'a, ilerleyen aşamalarda ise Türkiye'nin batısına ve Güney Avrupa ülkelerine taşımayı hedeflemektedir. İlerleyen yıllarda hatta Kazakistan ve Türkmenistan doğal gazının da projeye dâhil edilmesi planlanmaktadır.²⁶⁴

²⁶³ Dikbaş, "agm", s.94-95-96.

²⁶⁴ Özkan, "agm", s. 26.

Bu boru hattının başlıca amacı Şahdeniz sahasında üretilen doğal gazın Türkiye üzerinde dünya piyasalarına ulaştırılmasıdır. Hattın toplam uzunluğu 970 kilometredir. Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Hattı, BTC hattına paralel olarak yapılmıştır. Senelik kapasitesi 30 milyar m³'tür. Hattın yapımına 2004 yılında başlanmıştır. 2006 yılının sonunda yapımı tamamlanan hattın ilk aşamada 13 Mart 2007 tarihinde Şahdeniz gazı ulaştırılmıştır. İlerleyen aşamada Kazakistan ve Türkmenistan'ın da Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) projesine katılması amaçlanmaktadır. Bu sayede Orta Asya devletleri de doğal gazlarını bu hat aracılığıyla Avrupa pazarlarına taşıyabilecektir. 2007 Aralık ayı itibariyle Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Hattı ile Türkiye, Azerbaycan'dan 1,279 milyar m³ doğal gaz almıştır. Şahdeniz sahasından 2020'li yıllarda 20-22 milyar m³ doğal gaz üretimi yapılacağı tahmin edilmektedir.²⁶⁵

Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Hattı ilerleyen aşamada Kazakistan'dan ve Türkmenistan'dan doğal gaz akışını olanak sağlayacak Hazar geçişli doğal gaz boru hattı projesinin de ilk adımı olacaktır.²⁶⁶

4.3.5.5. Şahdeniz Doğal Gaz Boru Hattı

Şahdeniz Doğal Gaz Boru Hattı projesi Azeri gazının Gürcistan vasıtasıyla Türkiye'ye ulaşmasını sağlayacak bir projedir. Şahdeniz Doğal Gaz Boru Hattı projesi ile alınan doğal gazın Gürcistan-Türkiye hududundan Doğu Anadolu iletim hattına 225 km'lik bir hat yapılarak bağlantı noktası olan Horasan'a kadar ulaştırılması hedeflemektedir.²⁶⁷

Şahdeniz Doğal Gaz Boru Hattı'nın diğer adı da Güney Kafkasya Boru Hattıdır (SCP). Hattı yapacak şirketlerin hisseleri şu şekilde verilmiştir: Norveç Şirketi Statoil %25.5, İngiltere BP %25.5, İtalya ortak şirketi (LukAgip) %10,

²⁶⁵ Ener- Ahmedov, "agm", s. 9.

²⁶⁶ Turhan, "agm", s. 63.

²⁶⁷ Necip Fazıl Yılmaz, "Petrol ve Doğal Gaz Boru Hatları Üzerine Genel Bir Değerlendirme", **Tesisat Mühendisliği Dergisi**, Haziran, 2005, (Erişim) <http://www.arsiv.mmo.org.tr/pdf/12015.pdf>, 19 Ağustos 2016, s. 12.

Azerbaycan'ın SOCAR %10, Rusya ve İran'ın Nico %10, Fransa Merkezli Çok Uluslu Şirketi (TOTAL) %10 ve Türkiye'nin TPAO şirketi ise %9'dur.

12 Mart 2001 tarihine Azerbaycan ve Türkiye arasında doğal gaz alım satım anlaşması yapılmıştır. Bu anlaşmanın süresi 15 yıldır. Başlangıç aşamasında 2 milyar m³ gaz alınırken ilerleyen zamanlarda bu oranın 6.6 milyar varil metre küpe ulaşması beklenmektedir. Güney Kafkasya Boru Hattı'nın Türkiye'ye ait bölümünün yapılmasından BOTAŞ sorumludur.

Şahdeniz Doğal Gaz Boru Hattının gerçekleşmesi Türkiye açısından birçok stratejik sonuç doğuracaktır. Her şeyden önce Türkiye'nin doğal gaz kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve Rusya'ya olan bağımlılığından kurtulması için büyük bir fırsat sağlayacaktır. Bu bakımdan son derecede önemlidir. Yine bu hattan alınacak gazın farklı ülkelere de pazarlanabilecek olmasıyla proje Türkiye'yi ilerleyen yıllarda gaz satabilen bir ülke konumuna getirebilecektir. Hat Gürcistan için jeopolitik bir değer taşımaktadır. Yüksek rakamlar ile Rusya'dan aldığı doğal gaz miktarını azaltmayı amaçlayan Gürcistan'a 11 Ocak 2007 yılından itibaren de Azerbaycan kara yolu aracılığıyla doğal gaz ihraç edecektir.²⁶⁸

Bu hattın hayata geçirilmesiyle Avrupa piyasasına yeni gaz akışı sağlanarak Avrupa'daki gaz ticaretinde rekabet düzeyi artırılacaktır. Söz konusu durumda Avrupa gaz ticaretini elinde bulunduran ve fiyatları istediği gibi belirleyen Rusya'nın en büyük şirketi olan Gazprom'u daha fazla baskı altında bırakacaktır.²⁶⁹

4.3.5.6. Nabocco Doğal Gaz Boru Hattı

Avrupa Birliği ülkeleri enerji kaynaklarını çeşitlendirerek Rusya'ya olan enerji bağımlılıklarını azaltmak istemektedir. Bu amaçla çeşitli projeler geliştirmektedir. Nabucco Türkiye-Avusturya Doğal Gaz Boru Hattı Projesi de, bu

²⁶⁸ Selim Gökçegöz, "Orta Asya ile Hazar Bölgesinde Mevcut ve Planlanan Yeni Boru Hatlarının Türkiye'nin Enerji Koridoru Olmasına Etkileri", (Erişim) <http://www.harpak.dergipark.gov.tr/download/article-file/84563>, 19 Ağustos 2016, s. 181. 346.

²⁶⁹ John Robert, "Güney Gaz Koridoru Enerjide Yeni Çözüm", **HASEN Hazar Raporu**, Bahar, 2013, (Erişim) http://www.academia.edu/4767561/Hazar_Raporu, 19 Ağustos 2016, s. 24-25.

projelerden biridir. Bu proje Orta Asya ve Hazar'daki doğal gazın Türkiye üzerinden Avrupa'ya aktarılmasını sağlayacaktır. 2.300 kilometre uzunluğunda olacak hat tam kapasiteye ulaştığında yılda 31 milyar metreküp gaz taşıyacaktır. Projenin Türkiye'den sonra Bulgaristan, Romanya ve Macaristan'ı geçip Avusturya'ya uzanması planlanmaktadır.²⁷⁰

Nabucco Projesi ile ilgili bir başka kaynakta ek olarak farklı bilgiler, rakamlar verilmektedir. Adını Verdi'nin Babil Kralı II. Nebukadnezar için yazdığı operadan alan Nabucco Doğal Gaz Boru Hattı Projesi, Irak ve Hazar Bölgesi doğal gazını Türkiye aracılığıyla Avrupa'ya ulaştırmayı amaçlamaktadır. Yaklaşık 3.300 kilometre uzunluğunda ve toplam kapasitesi 31 milyar metreküp olacak boru hattı, Türkiye'nin Doğu veya Güneydoğusunda belirlenmiş 3 noktadan birinden ya da her birinden başlayıp Bulgaristan, Romanya ve Macaristan'dan geçerek Avusturya'da Baumgraten doğal gaz dağıtım merkezine ulaşacaktır. Hâlihazırdaki güzergâha göre boru hattının 2.000 kilometresi Türkiye'den geçecekti.²⁷¹

Nabucco Projesi'nin en öncelikli amacı Rus doğal gazına olan bağımlılığı azaltmaktır. Projenin en uzun geçiş hattı Türkiye üzerinden yapılacağı için Türkiye'nin enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara taşınmasındaki jeopolitik önemini daha da artıracaktır.²⁷²

Nabucco'nun geleceği, Rusya'nın engellemeleri ve hattın nasıl doldurulacağına bağlıdır. Yine Avrupa Birliği ile Türkiye arasındaki anlaşmazlıklar da projeyi etkilemektedir. Türkiye, Nabucco'yla Avrupa'ya nakledilecek gazı üretici ülkelerden kendi sınırında satın alıp Bulgaristan sınırında satmak istemektedir.

Çeşitli uluslararası kuruluşların yaptığı araştırmalara göre, Nabucco Projesiyle Türkiye aracılığıyla Avrupa'ya ilerleyen yıllarda 110 milyar m³ gaz pompalanacağı tahmin edilmektedir.²⁷³ Nabucco Proje'sinin Türkiye ve Avrupa açısından stratejik önemi vardır. Nabucco doğal gaz boru hattı enerji arz güvenliğinin

²⁷⁰ Şen, age, s. 235.

²⁷¹ Ela Uluatam , “Nabucco Doğal gaz Boru Hattı Projesi Sürecinin Neresindeyiz?”, **Enerji Ekonomik Forum**, Temmuz, 2010, (Erişim) http://www.tobb.org.tr/Avrupa_BirliğiDairesi/Dokumanlar/.../NabucconunNeresindeyiz.pdf, 19 Ağustos 2016, s. 59. 67.

²⁷² Turhan, “agm”, s.63.

²⁷³ Gökçegöz, “agm”, s.182-183-184.

sağlanması için çoklu boru hatları projeleri geliştirerek tek bir Avrasya enerji pazarı oluşturmayı hedefleyen Avrupa için bu yönde atılan önemli bir adımdır. Nabucco, Türkiye'nin enerji alanında kilit rol konumunu muhafaza ederek bölgesel bir güce dönüşmesini hızlandıracak bir projedir. Nabucco Türkiye'nin enerji koridoru olma yönünde atılmış ikinci büyük adımdır.²⁷⁴

4.3.5.7. Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP)

TANAP (Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı) Azerbaycan'ın Şahdeniz 2 alanlarından çıkarılan doğal gazın Gürcistan ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırılmasını hedefleyen bir projedir. Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı'nın Ardahan'dan başlayarak Edirne'de (Yunanistan sınırında) son bulması planlanmıştır. 1850 km toplam uzunluğa sahiptir. Şahdeniz alanlarında yapılacak doğal gaz üretimini Şahdeniz konsorsiyumu gerçekleştirecektir. Konsorsiyumda yer alan şirketlerin hisseleri BP %28,8, SOCAR %17,7, Statoil %15,5, Lukoil, %10 ve Total, %10 şeklindedir.

Türkiye'ye ait şirketlerin projedeki payları ise BOTAŞ'ın %5 ile 20, TPAO'nun ise %0 ile 20 oranında olacağı düşünülmektedir. Türkiye bu şirketler vasıtasıyla 6 milyar metreküp gazın ulaştırılmasını üstlenecektir. Hattın 2018 yılında açılması hedeflenmektedir. Bu boru hattı ile ilk zamanlarda senelik 16 milyar metreküp gaz transfer etmek amaçlanmıştır. 2020 senesinde ise bu miktarın 16 milyar metreküp, 2023 senesinde 23 milyar metreküp, 2026 senesinde ise 31 milyar metreküp doğal gaza ulaştırılması hedeflenmektedir.²⁷⁵

Bir başka kaynakta TANAP boru hattı yapımı ve taşıyacağı gaz miktarı hakkında verilen bilgilere göre; inşaatına 2018 yılının sonuna kadar başlanması planlanmaktadır. Hattın ilk aşamada 16 milyar m³ gaz taşıyacağı belirtilmiştir. Kapasitesinin ise ilerleyen yıllarda 31 milyar m³'e kadar çıkarılması hedeflenmiştir.²⁷⁶

²⁷⁴ Uluatam, "agm", s. 69.

²⁷⁵ Sak-Zengin, "agm", s. 6.

²⁷⁶ Mehmet Yılmaz, Çağdaş Türk Dünyası Tarihi, Palet Yayınları, Konya, 2013, s. 101-102.

26 Haziran 2012 tarihinde Hazar Bölgesi'nden çıkarılacak doğal gazın Türkiye'ye ve Türkiye üstünden uluslararası piyasalara ulaştırılması amacıyla Türkiye ile Azerbaycan devleti arasında Trans-Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) Anlaşması imzalanmıştır. Son dönemlerde bu projeyle ilgili tarafların önemli girişimleri söz konusudur. Boru hattının geçeceği devletler arasında 17 Mart 2015 tarihinde temel atma töreni yapılmıştır.²⁷⁷

TANAP projesi içerisinde yer alan ülkeler için jeopolitik sonuçlar doğurmuştur. TANAP'ın Azerbaycan ve Türkiye arasında imzalanması, İran ve Rusya'nın çıkarlarına aykırı bir durumdur. TANAP imzalandıktan sonra İran Türkiye'ye uluslararası doğal gaz piyasasında 1000 m³'ü 400 dolar olan doğal gazı bu anlaşmadan sonra 585 dolara satmaya başlamıştır. Bu da göstermektedir ki; Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile ekonomik ilişkiler kurması İran'ı oldukça rahatsız etmektedir. Türkiye TANAP projesiyle yıllık ekstra 6 milyar m³ gaz alımıyla birlikte ilerleyen yıllarda İran ve Rusya doğal gazına olan bağımlılığını da azaltmayı hedeflemiştir. İran uluslararası alanda kendi gazının akışını sağlamak istemektedir.²⁷⁸

4.3.5.8. Mavi Akım

Mavi Akım Projesi Türkiye ve Rusya arasında hiçbir transit ülke olmadan yapılacak gaz alımını kapsamaktadır. Mavi Akım boru hattı anlaşması Türkiye ile Rusya arasında 15 Aralık 1997 yılında imzalanmıştır. Mavi Akım projesi Rusya'nın İzobilnoye-Drujba şehirleri arasında 307 kilometre ve 65 kilometre uzunluğundaki boru hattı sistemi, Karadeniz geçişi olarak Drujba-Samsun arasında yaklaşık 392 km uzunluğunda paralel iki ayrı hatla Türkiye topraklarında ise Samsun-Ankara arasında 501 kilometre uzunluğundaki boru hattı sistemi olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır. İzobilyone'den başlayıp Samsun'a kadar uzanacak kara ve deniz bölümlerinin yapımı Rusya Federasyonu'na Samsun-Ankara bölümünün yapımı ise Türkiye'ye aittir. Anlaşmanın süresi 25 yıl olup aşamalı olarak senelik 16 milyar m³'e yükselecek biçimde gaz satışı öngörülmektedir.

²⁷⁷ Türkiye Petrolleri (2015). **Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu** (15 Ocak 2015). Ankara, 2015, s. 54-55.

²⁷⁸ Rzayeva, "agm", s. 14.

Rusya ile imzalanan anlaşma Türkiye’de proje konusunda birçok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Bu tartışmaların ilki Türkiye’nin doğal gaz alımında tamamen Rusya’ya bağımlı olduğu hususudur. Bir diğer tartışma ise boru hattının Türkiye’deki Samsun-Ankara bölümünün ihale yapılmadan Türk ve Rus şirketlerinden oluşan OHS* konsorsiyumuna bırakılmasıdır. Bu konu ilerleyen yıllarda birçok probleme neden olmuştur.

Gazel makalesinde Mavi Akım Projesi’nin aslında İsrail’e ait bir proje olduğunu söylemektedir. Projenin Rusya tarafından nasıl Mavi Akım’a dönüştürdüğünü şu şekilde aktarmıştır: İsrail projeye Lasserre adını vermiştir. Bu projeye İsrail bir Kafkas koridoru oluşturmak istemiştir. Projenin asıl amacı Türkiye, Azerbaycan ve Türkmenistan gibi ülkelerle ortak alan oluşturarak bu ülkeler aracılığıyla İran’ı kuşatmaktadır. Lasserre Projesiyle Türkiye İsrail’in enerji kaynağı ve köprüsü haline gelecekti. İsrail projeye hem Türkiye’nin hem de kendisinin doğal gaz ihtiyacını temin edecektir. İsrail, Rusya dışında bölgede yer alan ülkeleri projeye dâhil ederek Avrasya’da etkin olacaktır. İsrail projeyi uygulamaya koyacakken 1995 yılından itibaren devreye Rusya girmiştir. Bu dönemde İsrail’e Rusya’dan yoğun şekilde Yahudi göçü olmuştur. Bu göçün sebebi de 1991’de Sovyetlerin Madrid Barış Konferansıyla göç kanallarını açmasıdır. Rusya’nın projeye dâhil edilmesindeki en

* Mavi Akım Anlaşmasında meclisin izni alınmadan, Türkiye’nin gelecek seneleri ipotek altına alınmıştır. Bu anlaşmayla Türkiye kullanmadığı gaza para ödemeyi kabul etmiştir. Anlaşmaya Mesut Yılmaz imza atmıştır. Aynı zamanda bu projeye ilgili işler ihale bile yapılmadan ANAP’a yakınlığı bilinen bir şirkete bırakılmıştır. O dönemde Beyaz Enerji Operasyonu Jandarma tarafından başlatılmıştır. Ekonomik krizle uğraşan Türkiye’de TSK (Türk Silahlı Kuvvetleri) Türkiye’de yaşanan yolsuzlukları da bu operasyona dâhil etmiştir. O dönem ANAP’ın (Anavatan Partisi) Genel Başkan’ı Mesut Yılmaz’ın adı yolsuzlukla anılır olmuştur. Özellikle Mavi Akım Anlaşması uluslararası anlaşma olduğu için birçok noktası açığa kavuşturulamamıştır. Ancak bilinen bazı gerçekler vardır. Bu anlaşmaya göre boru hattını inşa edecek firmayı Gazprom şirketi belirleyecektir. Bu şirket OHS (Öztaş-Hazinedaroğlu Stroytransgaz adı verilen bu konsorsiyum Mavi Akım’ı taşıyacak hattı inşaatını yapacaktır. OHS konsorsiyumu içerisindeki bu şirketler Öztaş ve Hazinedaroğlu şirketlerinin ANAP ve Mesut Yılmaz ile yakın ilişkileri söz konusudur. Öztaş AŞ’nin ANAP’lı eski bir ilçe başkanı, Tunca Hazinedaroğlu ise Berna Yılmaz’ın akrabası hem de Turgut Yılmaz’ın iş ortağıdır. Bu dönemde Hazinedaroğlu ve Öztaş’ın içinde yer aldığı konsorsiyuma 340 milyon doların 52 milyon doları peşinat ödenmiştir. Mavi Akım dosyasında Meclis görüşmeleri gizli oturumlarla yürütülen Mavi akım dosyasında dikkat çeken bir nokta da; Eylül 1999’da Mesut Yılmaz, kardeşi Turgut Yılmaz ve Cumhurbaşkanı Ertan Çiller ile birlikte Moskova’ya gidip Gazprom yetkilileriyle yaptıkları görüşmelerdir. Mesut Yılmaz Mavi Akım soruşturması kapsamında bu görüşme nedeniyle mercek altına alındı ve şüpheli görülmüştür. Rusya bu dönemde Türkmenistan’dan 20 milyar m³ doğal gaz alarak bu gazın 1000 m³’üne 36 dolar satmıştır. Öyle ki Türkmenistan bu dönemde aynı gazı Türkiye’ye 1000 m³’ü 70 dolardan verecektir. Ayrıntılı bilgi için bkz: İhanet Gibi Proje: Mavi Akım. (1.12.2002). (Erişim) <http://www.habervitrini.com.tr>.

önemli etken göç akışının kesilmesini engellemektir. Bu dönemde yapılan Yahudi göçü İsrail'in gelişimini büyük ölçüde hızlandırmıştır.

Proje'nin Mavi Akım'a dönüşmesinde iki etken söz konusudur. Bunlardan ilki Türkiye'de Refahyol Hükümeti'nin kurulması ve İran ile doğal gaz anlaşması imzalamasıdır. Bir diğeri de Rusya'nın Lasserre Projesi'nden kendi çıkarları doğrultusunda vazgeçmesidir. Rusya, Karadeniz üzerinden hiçbir transit ülke arada olmadan Türkiye'ye gaz ithal edecek Mavi Akım projesini gündemine almıştır. Rusya'nın bu düşüncesinde transit ülkelerin problemleriyle uğraşmama isteği etkili olmuştur. Lasserre projesinin Mavi Akım'a dönüştürülmesi son derece ilginç bir durumdur. Mavi Akım'ın anlaşılmasında en temel nokta Lasserre Projesi'nin anlaşılmasıdır. Yine Projeye Japon, İtalyan ve gizli Alman yatırımları dikkat çekicidir. Japonya projenin deniz geçişinde 600 milyon dolar kredi sağlamış, İtalyan şirketi ENI ise Mavi Akım'ın en büyük ortağıdır.

Türk kamuoyu, Mavi Akım'ı Türkiye piyasasının Rusya tarafından ele geçirilmesi olarak değerlendirmektedir. Oysaki olay Türkiye piyasası değil, dev Avrupa pazarıydı. Avrupa'nın en büyük gaz tedarikçisi Rusya Federasyonu'dur. Avrupa Birliği ise Rusya'ya olan bağılıktan kurtulmaya çalışmaktadır. Bu bağımlılığın azaltılması için üç önemli proje ortaya konulmuştur. İlk proje ile Kuzey Afrika gazının Avrupa'ya, ikinci proje ile Orta Doğu gazının Avrupa'ya, üçüncü ve en önemli proje ile ise Orta Asya ve Kafkasya gazının Avrupa'ya taşınması planlanmıştır. Bütün tartışmalarda bu üçüncü seçenek üzerine dönmektedir.

Avrupa Birliği'ne üye ülkeler dünya gaz rezervlerinin %2'sine sahiptir. Bu rezervlerin AB'nin 20 yıllık gaz ihtiyacını karşılayacağı düşünülmektedir. Avrupa'daki gaz rezervlerinin %24'ü İngiltere'ye, %56'sı ise Hollanda'ya aittir. Avrupa Birliği üyeleri tükettiği doğal gazın 40'ını ithalatla karşılamaktadır. Tahminen ilerleyen yıllarda bu oran yüzde 70'lere kadar çıkacaktır. Bu ihtiyacın karşılanmasında temel seçenekler Norveç, Rusya, Kuzey Afrika (özellikle Libya ve Cezayir) ve Kuzey Sibirya'da yeni gaz sahalarının keşfedilmesiyle, Rusya en çok tercih edilen ülke olacaktır.

Tahminlere göre 2020-2030 yıllarında dünya elektrik üretiminin %40-45'i doğal gazla dayalı gerçekleşecektir. Avrupa Birliği pazarını Rusya'nın açısından değerlendirecek olursak, Rusya'nın en büyük enerji şirketi Gazprom'un da Avrupa ülkelerine büyük oranda ihracat bağımlılığı söz konusudur. Bu şirket toplam gaz satışlarının ortalama 1/3'ünü Avrupa ülkelerine yapmaktadır. Ancak Rusya gelirlerinin %73'ünü bu ülkelere karşılamaktadır. Bu da karşılıklı bağımlılıklara yol açmaktadır. Rusya Federasyonu'nun Avrupa pazarını ele geçirmesinin temel yolu öncelikle Türkiye pazarını tam olarak doyurmaktan geçmektedir.²⁷⁹

2025 yılından sonra Rusya Federasyonu, Avrupa Birliği'nin enerji ihtiyacının üçte birini karşılayabilecek duruma gelecektir. Bu da şunu göstermektedir ki Rusya Avrupa Birliği'nin enerji politikalarında uzun bir süre daha stratejik önemini muhafaza edecektir. Rusya'nın Kafkasya ve Orta Asya'ya olan ilgisini sadece enerji unsuruna bağlamak bir yanılgı olacaktır. Avrupa Birliği için Orta Asya sadece enerji arzı güvenliğini sağladığı bir bölge olmaktan ziyade ticaret, güvenlik ve iktisadi münasebetler bakımından da son derece önemli bir coğrafyadır. Avrupa Birliği, (AB) ülkeleri, Kafkasya ve Orta Asya ülkeleriyle siyasi ekonomik ve askeri ilişkiler geliştirmektedir. Kafkasya ve Orta Asya ile ilgili ABD'nin izlediği politikalara paralel kararlar almaktadır. Bu ülkeleri ekonomik, askeri ve siyasi açıdan batıya yakınlaştırmak, bu şekilde Rusya'nın bölgedeki nüfuzunu kırmak istemektedir.²⁸⁰

4.3.5.9. Güney Akım ve Kuzey Akım

Rusya Federasyonu uluslararası enerji alanında elde ettiği mevcut statüsünü güçlendirmek amacıyla Güney Akım ve Kuzey Akım projelerini geliştirmiştir. Güney Akım projesi Rusya'dan başlayarak Karadeniz'in altından geçecektir. Transit ülkeler olarak Bulgaristan ve Yunanistan'ı içine alan proje de Güney ve Orta Avrupa ülkelerine doğal gaz akışı amaçlamaktadır. Rusya'nın faaliyetleri neticesinde Bulgaristan ve Yunanistan'la anlaşmaya gidilmiştir.²⁸¹

²⁷⁹ Gazel, "agm", s. 53-93.

²⁸⁰ Özkan, "agm", s. 33.

²⁸¹ Ener-Ahmedov, "agm", s. 12.

Rusya doğal gaz ve petrolün uluslararası pazarlarda egemenliğini devam ettirmek için Kuzey Akım ve Güney Akım projelerini devreye sokmuştur. Rusya bu plan doğrultusunda Hazar Bölgesi petrol ve doğal gazının Ukrayna ve Türkiye'yi bypass ederek Avrupa'ya taşınmasını sağlamıştır. Türkiye bir enerji terminali olma yolunda sadece doğu-batı enerji köprüsü fikriyle ilgilenmekte, bundan dolayı da Rusya ile iş birliğini geliştirmeyi amaçlamaktadır.²⁸²

Kafkasya Bölgesi, Sovyetler Birliği parçalandıktan sonra dünyanın gündeminde önemli bir yer edinmiştir. Ermenistan ve Azerbaycan arasında bir mücadeleye neden olan bu coğrafyanın kuzeyinde Rus-Çeçen, Dağıstan, Oset-İnguş, Adıgey, Karaçay-Çerkez Cumhuriyeti arasında etnik çatışmalar söz konusudur. Özellikle Rus-Çeçen mücadelesi bölgede bulunan enerji nakil hatlarını olumsuz etkilemektedir. Bölgedeki Çeçen direnişçiler zaman zaman boru hatlarına sabotajlar düzenleyerek boru hatlarını tahrip etmektedir. Bundan dolayı Rusya Federasyonu “Mavi Akım” ve “Güney Akım” gibi projeleri bu saldırılardan uzak tutmak amacıyla bölgenin daha da kuzeyinde inşa etmiştir.²⁸³

4.4.5.10. Taşkent-Bişkek Alma Ata Boru Hattı

Özbekistan'a ana ihraç olanağı sağlayan bu hat, kuzey Kırgızistan'dan geçerek Kazakistan'a ulaşmaktadır. Bu hattın taşınan gazın zaman zaman kesintiye uğramasında Kırgızistan ve Kazakistan'ın ödemelerinde düzensizlikler ve hat boyunca görülen yasa dışı gaz çekilmesi olayları etkili olmaktadır. Kırgızistan'ın aldığı gaza karşılık Özbekistan'ın ekim mevsiminde su teminine dayanan takas anlaşması da bugüne kadar bu gerginliklerin daha da artmasına neden olmuştur. Mart 2002'de Kırgızistan'ın Özbekistan'a gaz borcunun 1.6 milyar dolara yükseldiği belirtilmiştir. Kazakistan'a ulaştırılmak amacıyla taşınan gazın bir bölümünün Kırgız şirketlerince yasa dışı yollardan çekilmesi de bir diğer sorundur. Kırgızistan, Rusya ve Kazakistan'dan gaz alarak Özbekistan'ın ödeme için sürdürdüğü baskıya tepki göstermektedir.²⁸⁴

²⁸² Özkan, “agm”, s. 36-37.

²⁸³ Avcı, “agm”, s. 22.

²⁸⁴ Pamir, “Orta Asya ve Kafkasya'da Güvenlik Arayışları.....”, s. 106-107.

BEŞİNCİ BÖLÜM

KÜRESEL GÜÇLERİN HAZAR BÖLGESİ'NE OLAN İLGİLERİ VE HAZAR BÖLGESİ'NE YÖNELİK POLİTİKALARI

5.1. ABD'NİN ORTA ASYA VE HAZAR BÖLGESİ'NE YÖNELİK POLİTİKALARI

Geçmiş asırlarda jeopolitik teorilerin büyük ölçüde dışında tutulan Amerika Birleşik Devletleri (ABD) bugün en ağırlıklı jeopolitik değerdir.²⁸⁵ Öyle ki ABD'nin içinde yer almadığı jeopolitik bir çark olamayacağı gibi günümüzün süper gücü olarak bütün jeopolitik söylemlerin de temelini oluşturmaktadır. Okuduğumuz kaynaklarda ABD'nin izlemiş olduğu stratejiler iki temele oturtulmuştur. Bunlardan ilki ABD'nin genel siyaseti olan hegemon gücünü korumak ve bu uğurda temel stratejiler geliştirmek, diğeri ise özel olarak bölgesel veya devletlere karşı uyguladığı politikalar. ABD'nin genel siyaseti çoğunlukla “Yeni Dünya Düzeni” olarak adlandırılmıştır. Uygulanan bu politikayı şu şekilde açıklamışlardır:

ABD'nin stratejisi tek süper güç olarak ayakta kalmaktır. Bu nedenle de konumunu tehdit edebilecek tüm gelişmelere engel olmaya çalışmaktadır. Dengeyi herhangi bir ülke bozmaya kalkarsa süper güç ABD, güçlü ülkeleri yanına çekerek diğer ülkelere karşı kullanmaktadır. Herhangi bir güç sivrilerek ABD'nin süper güçlüğüne mani olmaya kalkarsa ABD, yanına aldığı müttefikleriyle amaç birliği ederek diplomatik yoldan bu ülkeyi cezalandırmaktadır. Buna İran ve Çin'e uygulanan siyasi veya ekonomik ambargolar, 2017 yılında nükleer tehdit oluşturan Kuzey Kore'ye “Eğer nükleer silah üretmeye devam ederseniz sizi vururuz” diye açıkça gözdağı verilmesi örnek gösterilebilir. ABD'nin dünyada etkili bir isim olmasını sağlayan bu çoklu denge gücünden bazı büyük ülkeler oldukça tedirgindir. Rusya Federasyonu, iki kutuplu dünyanın ikinci süper gücü olarak eski sistemin getirdiği bazı alışkanlıklarla ara sıra ABD'ye karşı kendini bir güç merkezi olarak görüp bu doğrultuda çeşitli teşebbüslerde bulunmaktadır. Rusya, aslında eski zamanlardaki gücünde olmadığını farkındadır ve bu yüzden Asya'da çeşitli ittifaklar

²⁸⁵ İlhan, Jeopolitik Duyarlı...” s. 85.

kurarak ABD'ye karşı durmaktadır. Rusya yine bu amaçla Batı bloğuna karşı çeşitli dayanışma anlaşmaları imzalamakta, ABD'nin çoklu denge düzenini ciddi boyutlarda zorlamaktadır.²⁸⁶

Amerika Birleşik Devletleri'nin Stratfor isimli yarı resmî istihbarat kuruluşunun başkanı olan George Friedman'ın açıklamalarına göre ABD, dünyanın her yerinde kendi güç dengesini oluşturarak dünya ülkelerinin sahip olduğu enerji kaynaklarını tüketmek istemektedir. ABD bu amacına ulaşmak için sömürü altına aldığı ülkelere yeri geldiğinde askeri ve ekonomik destek sağlamakta, yeri geldiğinde de çeşitli bahaneler altında zoraki güç kullanmaktadır. Yine George Friedman'ın açıklamalarına göre ABD, gelecek dönemlerde yeni ittifaklar kurarak dünyanın herhangi bir yerinde kurulma ihtimali olan Birleşik Devletlere karşı durabilecek bir gücün ortaya çıkmasına engel olmaya çalışmaktadır.²⁸⁷

Avar eserinde “Amerika ve Batı'yı ‘Küresel Soyguncular’ olarak nitelendirerek Batı'nın uygulamakta olduğu diğer iki yolu darbeler ve çatışmalar olarak vurgulamıştır. IMF (Dünya Para Fonu), önce kendine bir hedef ülke seçmektedir. Daha sonra bu hedef ülkelerde ABD'nin eliyle önce işsizlik problemi, buna bağlı olarak da yabancı istihbarat ajanları tarafından yapılan bölücülük faaliyetleriyle ülkeler kaosa sürüklenmektedir. Son aşamada ise iç savaşın çıktığı bu ülkelere NATO ve Birleşmiş Milletler “barış” adına müdahalede bulunurlar. Bu sömürünün emperyalist sistemdeki karşılığı da “İnsani Müdahale”dir. Her biri adım adım planlanan bu müdahalelerin ardından yabancı güçler, zengin kaynaklara sahip topraklara bir daha gitmemek üzere yerleşirler. Bu amaçla başvurulacak diğer bir yol ise Mısır ve Tunus'ta uygulanan “Demokrasi Darbeleri”dir. Bu ülkelerdeki sivil toplum ağlarına, yıllarca içeriden fon sağlanır. Bu sivil toplum kuruluşları, üniversiteler ve medya bir ağa alınır. En ufak bir kıvılcımla da işsizlik çeken yoksul halk, ayaklanma başlatır ve liderler birer birer koltuklarından indirilir. Bu sayede söz konusu ülkeler “demokrasi”ye kavuşur (!) Artık bu ülkeler diktatörler tarafından değil de küresel bankerler tarafından sömürülecek hâle gelmiştir.²⁸⁸

²⁸⁶ Anıl Çeçen, “A.B.D. Süper Güç Olarak Kalabilir mi?”, *Avrasya Dosyası ABD Özel Dosyası*, 2000, (Erişim) <http://www.21yyte.org/tr/asam-arsivi>, 19 Ağustos 2016, s. 236-237.

²⁸⁷ Erzurumlu, age, s. 339.

²⁸⁸ Banu Avar, Kaçın! ‘Demokrasi’ Geliyor!, 15. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 20.

Dugin ise Amerikan jeopolitiğinin başlıca amacını jeopolitik bakımdan güçlü bloğu yıkmak ve oluşumuna engeller çıkarmak şeklinde belirlemiştir. Tarihte şu politikanın bir emsalini daima kıta içinde “tampon kordonu” ve kordonları örgütlemek olarak göstermektedir. Günümüzde ABD, jeopolitik ihtiyacın zorunluluğu altında “tampon kordonu”nu dış politikasının başat aracı yapmaya mecburdur.²⁸⁹

Suat İlhan, Orta Asya, Kafkasya ve özelde Hazar Havzası’nın ABD için attığı önemi kitabında şu şekilde ele almıştır: Türk Dünyası’nın önemli bir bölümü küresel güçler (Amerika, AB, Rusya Federasyonu ve Çin) tarafından çevrelenmiştir. Bu küresel güçlerin dördü de çekirdekli, kimyasal, biyolojik silahlara sahiptir. ABD tek süper güç olarak kalabilmeyi diğer güçlerin kontrol edilmesinde görmektedir. ABD, Batı’nın kuşatma stratejisine uygun olarak Çin gücünü doğudan Japonya, Güney Kore, Tayvan, batıdan Orta Asya üzerinden çevirmeye ve kontrol altına almaya çalışmaktadır. Rusya Federasyonu’nu ise doğudan Orta Asya, batıdan AB ile çevirip kontrol etmek istemektedir. Orta Asya ve Orta Doğu coğrafyasının kontrolü ABD için çok önemlidir. Türk dünyası, bütün evrensel güçlerin her birisi için öncelikli jeopolitik bölge ve aynı zamanda jeopolitik hedeftir.²⁹⁰ ABD’nin Orta Asya’ya ilgisi 90’lı yıllara kadar uzanmaktadır. Rusya’nın bölgede etkinliğini kaybetmesiyle oluşan boşluklar ABD, Türkiye ve İran tarafından doldurulmaya çalışılmıştır.²⁹¹

ABD, 1990 yıllarda olduğu gibi artık tek dünya gücü değildir. Fakat günümüzün en büyük gücüdür. ABD’nin bölgede yerleşme ve etkinlik arayışının sebeplerini şu başlıklar altında toplamak mümkündür: Rusya Federasyonu, Çin, Hindistan ve Orta Asya Cumhuriyetleri ortaklık kurmak suretiyle Doğu Avrasya’da gerçekleştirecekleri güç odağının oluşumunu önlemek, zayıflatmak ve karşı önlem almaktır. Böylece bütün Batı dünyasının yararına çalışan ABD’nin mevcut düzeni koruması ve gelişmelerin ortamını hazırlaması sağlanmış olmaktadır. Bölgede bulunan kitle imha silahlarının yanlış ellere geçmesini önlemek, enerji kaynakları

²⁸⁹ Dugin, age, s.253-256.

²⁹⁰ İlhan, Türklerin Jeopolitiği....., s. 20.

²⁹¹ Dosım Satpayev, “Kazakistan-Türkiye İlişkilerinin Dinamizmi: On Yıllık Deneyim”, **Avrasya Dosyası Kazakistan-Kırgızistan Özel**, Kış 2001-2002, (Erişim) www.21yyte.org/tr/asam-arsivi/705-avrasya-dosyasi-arsivi.html, 19 Ağustos 2016, s. 116.

üzerinde söz sahibi olmak, kökten dinci akımları ve terörü önlemek, ABD etkinliğini artırmak ve devamını sağlamak için yönetimleri kendi çıkarlarına göre yönlendirip şekillendirerek bölge ülkeleri üzerinde şu sonuçlara ulaşmaya çalışmaktadır: Demokratikleştirmek, piyasa ekonomisinin canlandırılması, küreselleşmeyi yerleştirmek, yaygınlaştırmak, insan hakları göstergesi ile azınlık hakları yaratacak ulus devletleri bölücülük tehdidi altında tutmak, bu bölgede yarı bağımsız devletler oluşturmaktır.

Avrasya politikasının temel unsurlarından birisi olan Orta Doğu ve Orta Asya bölümünü, Büyük Orta Doğu Projesi (BOP) oluşturmaktadır. Ana amaç, ABD'nin Avrasya politikasını desteklemektir. ABD, bu amaca ulaşmak için Rusya Federasyonu'nun ve Çin'in bu bölgelerdeki girişimlerini kontrol altına almaya; Orta Asya ve Orta Doğu petrol ve doğal gaz kaynakları üzerinde söz sahibi olmaya, bölgedeki terörü önlemeye çalışmaktadır. Batı bugün bütün dünyada geçerli olabilecek tek bir ideoloji oluşturmaya çalışmaktadır. Bu ideoloji, kendi sistemlerinde benimsedikleri liberal ve demokratik açılımları kapsamaktadır. Küreselleşmeyi hedef hâline getiren bu ülkeler, insan haklarını bahane ederek zayıf ülkeleri çeşitli yollarla kendi ideolojilerini benimsetmeye çalışmaktadır. Suat İlhan'a göre uygarlık savaşı yani Batı-Müslüman çatışması küresel sitemin bir mecburiyeti olarak ortaya çıkmıştır. ABD ile müttefik olmaktan başka çaresi olmayan, giderek ekonomik ve siyasi olarak güçsüzleşen AB ise ABD'yi Orta Doğu projesinde desteklemekten başka bir yol bulamamaktadır. Bu uygulamalara şu gelişmeler örnek verilebilir:

İsrail'e tam destek verilmesi, IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü, hatta BM (Birleşmiş Milletler), NATO gibi kuruluşların ekonomik, sosyal, politik ve askeri güçlerini kullanarak bölge ülkelerin kendi amacına göre yönlendirilmesidir. Her tür gücün caydırıcı etkisinden yararlanmak, bölgede askeri üsler edinerek, ülkelerle ikili ve çok taraflı anlaşmaların yapılması, gerektiğinde Afganistan'da ve Irak'ta olduğu gibi askerî harekât ile etkisini ve egemenliğini kesinleştirmektedir. Suriye'nin ABD, İngiltere ve Fransa tarafından bazı bölgelerinin vurulması örnek verilebilir.²⁹² Bulgaristan'ın da 2007 başında AB'ye üyesi olması ve ABD ile 26

²⁹² İlhan, Türklerin Jeopolitiği.....,s. 132-138.

Nisan 2006’da dışişleri bakanları tarafından imzalanan bir anlaşma ile “Bezmer ve Grafignatiev” hava alanları ile “Navo Selo” askeri tesislerinin ABD silahlı kuvvetleri için kiralanması da bu kapsamda değerlendirilebilir. Böylelikle ABD, Almanya’daki askeri üslerindeki bazı birimleri Bulgaristan’a ve Romanya’ya kaydırma kararı almıştır. ABD, Romanya ile de yapmış olduğu benzer anlaşma ile Karadeniz’e ve Hazar Havzası’na yapılabilecek muhtemel bir askeri harekât için ileri üsler temin etmiştir. Böylece Hazar Havzası ile Karadeniz’de ABD çıkarları aleyhine bir hareketi caydırabilecek yeni imkânlarla sahip olan ABD’nin Karadeniz’de yerleşmiş istikrarı bozma ve silahlanmayı tetikleme ihtimalini de artırmıştır.²⁹³

Amerika Birleşik Devletleri, Kafkasya ve Orta Asya’da bir taraftan bölgesel ekonomik örgütlere dâhil olmaya çalışmakta bir taraftan da bölgede askeri iş birliğini güçlendirmeyi hedeflemektedir. ABD, 1997’de Bill Clinton’un ikinci başkanlığı döneminde, Orta Asya politikasında köklü değişiklikler yapmıştır. Yapılan bu radikal değişikliklerle Kafkaslar ve Orta Asya’ya yönelik olan ABD’nin dış politikasında dört temel ilke göze çarpmaktadır:

Bu amaç doğrultusunda bölgedeki devletlerin demokratikleşme ve pazar ekonomisine geçme süreçleri hızlandırılacak, Hazar enerji kaynaklarının güvenliği temin edilerek enerji kaynaklarının dünya piyasasına ulaşmasında Rusya’nın kontrolü ortadan kaldırılacaktır. Bölge devletlerinin öncelikle iç refahı sağlanacak sonrasında da dış güçlerle olan entegrasyonları temin edilecek, ABD ve diğer ülke şirketlerinin bölgedeki ticari faaliyetleri de artırılabilecektir.²⁹⁴

ABD’nin bölgeyle ilgili esas düşüncesi Rusya’yı kontrol edebilmektir. Moskova hükûmetinin söz konusu coğrafyada tekrar güç elde ederek otorite oluşturmaya, Rusya’nın bu topraklara iyice yerleşmesine ve ABD’nin uluslararası alanda güç elde etmesinin zorlaşmasına sebep olacaktır. ABD Kafkasya’da gerçekleşen mücadelede Türkiye Cumhuriyeti’ni kendine çekmeyi sağlamıştır. Ancak Türkiye, Kafkasya’da uzun dönem etkili olmuş bir ülke olarak Rusya’nın bu

²⁹³ Yavuz, age, s. 429.

²⁹⁴ Aktürk, “agm”, s. 29.

bölgeyle ilgili çıkarlarından kolay kolay vazgeçmeyeceğini anlamıştır. Bu nedenle de Moskova ile ilişkilerin gerginleşmesini istememektedir.²⁹⁵

Soğuk Savaş yıllarına kadar Orta Asya coğrafyası Amerikan dış politikasında çok fazla önem arz etmemiştir. Amerika'nın bu bölgeye olan ilgisi 1990'lı yılların ortalarında özellikle havzadaki yeni petrol ve doğal gaz rezervlerinin ortaya çıkışıyla oldukça artmıştır. Havza'da yer alan zengin doğal kaynaklar Amerika şirketlerinin bölgeye daha hızlı yerleşmesini sağlamıştır. 2000'li yıllara kadar Amerika'nın Orta Asya politikasını jeopolitik ve jeostratejik faktörlerden çok ekopolitik faktörler belirlemiştir. ABD'nin 11 Eylül öncesinde Orta Asya politikasının şekillenmesinde bölgeye yatırım yapan Amerika şirketlerinin ticari çıkarlarının korunması etkili olmuştur.²⁹⁶ 11 Eylül 2001 terör olaylarından sonra ABD'nin bölgeye yönelik politikası değişikliğe uğramıştır. ABD bu olaydan sonra ülkesinde gerçekleştirilen terör faaliyetlerinin kaynağını Orta Asya olarak görmüştür.²⁹⁷

Amerika Birleşik Devletleri 11 Eylül öncesine kadar bölgeyle ilgili politikalarını diplomatik ve ticari ilişkiler aracılığıyla sağlarken bu tarihten sonra politikalarında köklü değişiklikler yapmıştır. ABD, Afganistan'a müdahale ederek Çin'i batıdan çevreleyip, Çin'in Hint Okyanusu aracılığıyla bölgenin enerji kaynaklarına ulaşmasını engellemeye çalışmaktadır. Orta Asya bu açıdan, ABD için sadece yatırım olanakları, petrol ve doğal gaz satışı açısından değil ABD'nin doğal gaz ve petrol yönünden rakiplerine sağlayacağı üstünlük bakımından da stratejik bir önem arz etmektedir.²⁹⁸

ABD, Orta Asya'ya yerleşebilmek için Afganistan harekâtından büyük ölçüde yararlanmıştır. Irak'ın işgaliyle Irak'a yerleşerek İran ile İsrail arasında kalan Suriye'yi, Irak ve Afganistan harekâtı ile Orta Asya arasında kalan İran'ı kuşatmaktadır. Yine Orta Asya'ya yerleşerek Asya ve Avrupa arasında kalan Rusya'yı, Orta Asya ile Pasifik arasında kalan (Japonya, Güney Kore, Tayland ve diğer Pasifik güçleriyle) Çin'i kuşatmış olacaktır.

²⁹⁵ Gürses, "agm" s. 252.

²⁹⁶ Ferhat Pirinççi, "Soğuk Savaş Sonrasında ABD'nin Orta Asya Politikası: Beklentiler ve Gerçeklikler, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Ocak- Mart, 2008, (Erişim) <http://www.dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/933/11637.pdf>, 19 Ağustos 2016, s. 209- 212-213.

²⁹⁷ İlhan, *Türklerin Jeopolitiği*....., s. 127-140.

²⁹⁸ Avcı, "agm", s. 3-4.

Eslen, makalesinde ABD'nin Avrasya ve Orta Doğu'da izlediği politikasında çok gerçekçi tespitlerde bulunmuştur. Eski Merkezi İstihbarat Teşkilatı (CIA) Direktörü James Woosley'e göre IV. Dünya Savaşı 11 Eylül de başlamıştır ve bu savaş 30-40 yıl sürecektir. ABD Irak harekâtıyla Irak'ın enerji kaynaklarını kontrolüne almış Orta Doğu'nun yeniden şekillendirilmesi için avantaj sağlamış ve İran'ın batısına da yerleşmiştir. Bu durumda ABD'nin Orta Doğu ve Orta Asya hamlelerinin aynı ekseninde birleşmesini önleyen bir tek İran coğrafyası kalmıştır. O halde sıra İran'dadır. Küresel egemenlik için ABD'nin Avrasya'ya egemen olması gerekmektedir. Avrasya'da Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı koyacak iki potansiyel güç vardır. Bunlardan birinci güç ABD yetkililerinin "ihtiyar Avrupa" olarak tanımladığı Almanya-Fransa ittifakıdır. Ancak Almanya ve Fransa'nın politik teknolojik ve askeri gücü Avrasya'da jeopolitik oyuncu olmak için yeterli değildir. Almanya-Fransa ittifakının Rusya ile aynı coğrafi ekseninde birleşerek, Kazakistan enerji kaynaklarına uzanması gerekmektedir. Almanya-Fransa ittifakının jeopolitik oyuncu olmasını sağlayabilecek ikinci güç ise Türkiye'dir. Avrasya coğrafyasında ABD'ye rakip olabilecek ikinci potansiyel güç ise Çin'dir. Çin'in Hindistan ve Rusya ile işbirliği yapması ise ABD'nin Avrasya egemenliğini zora sokabilecektir. ABD için en zorlu senaryo ise Fransa, Almanya ve Rusya mihverinin gerçekleşmesidir. Eski Merkezi İstihbarat Teşkilatı (CIA) Direktörü Şahinler'den James Woosley, ABD'nin mücadelesini IV. Dünya Savaşı olarak nitelendiriyor (Bu durumda Soğuk Savaş III. Dünya Savaşı olmaktadır). İran, Suriye, Suudi Arabistan ve hatta Mısır, Orta Doğu'daki hedefler arasında yer almaktadır. Süveyş Kanalı'nın kontrolü yeniden kurulacaktır. ABD, Irak Savaşı'ndan sonra askeri gücünü Avrasya coğrafyasında yeniden konuşlandırarak jeopolitiğin gerektirdiği hamlelerine devam etmeye hazırlanmaktadır. Saddam'ın bulunamayan kitle imha silahlarını aramak için 125.000 kişilik bir kuvvet oluşturulmuştur. Bu askeri güç gerektiğinde takviye edilerek Orta Doğu'yu şekillenecektir. ABD, Almanya'dan çekeceği kuvvetlerini ise Polonya, Macaristan, Romanya ve Bulgaristan da konuşlandırılacaktır. ABD yetkilileri bu ülkelerin ABD'ye üst sağlamak için gönüllü olduklarını ve Türkiye gibi rüşvet istemediklerini ifade etmiştir. Bu üslerin yerleri bile seçilmiş durumdadır. Bulgaristan'da Burgaz Limanı ve bu Limana yakın Sarafovo Havaalanı, Romanya'da ise Mihail Kogalniceanu Hava üssü ve Köstence Limanı seçilen tesisler arasında yer almaktadır. ABD bu ülkelerde kuracağı tesislerden Kafkaslara, Orta Doğu'ya

gerekirse Balkanlar'a ve hatta Orta Asya'ya daha kolay hareket icra etme imkânına sahip olacaktır. En önemlisi de ihtiyar Avrupa olarak tanımladığı Fransa ve Almanya'nın doğu istikametinde açılımlarını önleyecek, bu ülkelerin Rusya ile aynı coğrafi mihverde birleşerek Avrasya jeopolitiğinde ABD'ye rakip bir güç olarak ortaya çıkmasına mani olacaktır. Bir başka ifade ile Avrasya coğrafyasında gerekli hamleleri bugüne kadar yapamamış, vizyonsuz İhtiyar Avrupa'yı yeni bir çevreleme stratejisi ile Avrupa'da kilitleyerek enerji kaynakları istikametindeki muhtemel hamlelerini önleyecektir. ABD'nin Avrasya coğrafyasındaki hamleleri sadece Avrupa ile sınırlı değildir. ABD Uzakdoğu, Güney Kore ve Japonya'daki askeri varlığına ilave olarak Vietnam'da ve Filipinlerde (Güneydoğu Asya) de askeri üsler kurmaya hazırlanmıştır. Bu hazırlıklar tamamlandığında ABD'nin Avrasya coğrafyasında ikinci potansiyel rakibi olan Çin ise güneyden kuşatılmış olacaktır. ABD'nin XXI. Yüzyıl Projesi'nin kültürel altyapısını ise sipariş üzerine yazdığı “Medeniyetler Çatışması” makalesi ile ünlü S. Huntington yapmıştır. Huntington'un amacı hem çöken komünizm ideolojisi yerine yeni bir ideolojik düşman yaratmak hem de Avrasya enerji kaynaklarına sahip olan İslam ülkelerini düşmanlaştırarak bir taşla iki kuş vurmaktır. Bunun için düşmanlaştırılan İslam ülkelerinin terör yayması ve terör yayan İslam ülkelerininse askeri güç kullanılarak kontrol altına alınması gerekmektedir. ABD'nin 21. Yüzyıl Projesinin ideolojik boyutuna baktığımızda çok ilginç bir tablo ile karşılaşılacaktır. Hem S. Huntington'un hem de Z. Brzezinski'nin aynı etnik gruptan ve Musevi olduklarını söylemeye gerek bulunmamaktadır.²⁹⁹

Avrasya, soğuk savaştan sonraki dönemde Amerika için bir ödüldür. ABD bu ödüle sahip olmak, bu ödül üzerindeki kontrolü sağlamak ve sonra da güçlendirmek için her türlü tedbiri almaktadır. Afganistan harekâtı ve bu hareket nedeniyle Orta Asya Cumhuriyetlerinde askeri üslerin tesisi bu tedbirlerden askeri mahiyette olanlarından bazılarıdır. Avrasya'nın ödül olmasının sebebi ise Brezzinsk'ye göre bu coğrafyanın dünya nüfusunun % 75'ine Dünya Gayri Safi Milli Hâsılasının % 60'ına ve bilinen enerji kaynaklarının dörtte üçüne sahip olmasıdır. ABD için Avrasya, özellikle dar anlamıyla Avrasya (kalpgah) yeraltı zenginliklerinin ve enerji kaynaklarının kontrolü için önemlidir. Petrolün ve petrolü dış pazarlara ulaştıracak

²⁹⁹ Nejat Eslen, “Avrasya Coğrafyasında Yeni Hamleler”, *Jeopolitik*, Cilt 2, Sayı 7, s. 29- 30.

ulaşım hatlarının kontrolü, kendisine dünya hâkimiyeti mücadelesinde rakip olan Çin ve Rusya karşısında bir durum üstünlüğü sağlayacaktır.³⁰⁰

5.1.1. ABD'nin Hazar ve Enerji Politikaları

Enerji mücadelesinin en önemli güçlerinden biri de dünyanın en büyük ekonomisine ve sanayisine sahip olan ABD'dir. ABD'de her yıl ciddi oranda artan bir enerji tüketimi vardır. Bu da enerji açısından ülkenin geleceğini tehdit eden bir durumdur. ABD, dünyada tüketilen enerjinin ¼'ünü tek başına tüketmektedir. ABD'nin bu bağımlı tüketiminin 2025 yılında %38'e çıkacağı öngörülmektedir. Tükettiğı bu miktarın sadece 1/3'ünü üretebilen ABD'nin rezervleri, bu üretim hızı ile ancak 10-11 yıl daha yetecek seviyededir. ABD, bu üretimin bitmesi hâlinde, tamamen dışa bağımlı bir ülke konumuna gelecektir. Petrol fiyatlarındaki yükselmeden ABD 4 milyar dolar kaybederken Suudi Arabistan ise 3, Rusya 2, İran 1 milyar dolar kazanmaktadır. Fiyatları yaklaşık 120-140 dolar olan petrol fiyatındaki herhangi bir artış, harcadığı petrol miktarının önemli bir kısmını ithalatla karşılayan ABD'nin ekonomisine olumsuz yönde yansımaktadır. ABD enerji güvenliğini sağlayabilmek adına stratejiler ortaya koymaktadır. Amerika için Orta Doğu petrolü çok önemlidir. Orta Doğu, Amerika'nın coğrafi olarak sınırlarından uzak bir bölgededir. Ancak Amerika bu coğrafyadaki petrolü yıllardan beri ülkesine akıtmaktadır. ABD yönetiminin "Yeni Dünya Petrol Düzeni" olarak adlandırdıkları bu jeostratejide ülkesini güçlü tutmak adına "her yol mubah" anlayışı hâkimdir. Bu strateji içinde petrol bulunan bölgeleri işgal etme, bu ülkelere demokrasi ve özgürlük vaatleriyle kendi sömürgesi hâline getirme gibi uygulamalar söz konusudur. Yine Orta Doğu kaynaklarının dünya piyasalarına arzında da önemli bir çıkış noktası olan Basra Körfezi'nin kontrolü için I. Körfez Savaşı'nı, Afganistan ve Irak'ın işgalini gerçekleştirmiştir. ABD'nin Basra Körfezi'nde uygulamaya koyduğu bu yerleşme stratejisinin aynısını petrol ve doğal gaz ticaret yollarında da uygulamak istemektedir. Bunu gerçekleştirmek amacıyla Orta Doğu, Orta Asya ve Hazar Bölgeleri'nde askeri üstler oluşturmıştır. ABD bu politikayı sürdürerek AB, Çin,

³⁰⁰ Tezkan, age, s. 142.

Hindistan gibi geleceğin yükselen güçlerinin bölge kaynaklarına erişimini de kendi kontrolü altına alabilmektedir.³⁰¹

Yine Amerika Birleşik Devletleri, Basra Körfezi'ne olan bağımlılıktan kurtulmaya çalışmaktadır. Verilen istatistiklere göre ABD, Basra'dan ithalat yapmak ve bu ithalatın güvenliğini sağlamak için askeri harcama yapmaktadır. Basra'dan bir varil petrol ithal etmenin maliyeti ABD için 75 dolara denk gelmektedir.³⁰²

Yeni dönem Amerika siyasi başkanı Donald Trump, ABD'nin enerji politikası hakkında kaya petrol üretiminin ABD'nin kendi ihtiyacını karşılayacağını düşünmekte ve yedi yıl içinde 2 milyon kişiye iş olanağı yaratacağına inanmaktadır. 2014 yılında ABD'nin petrol ihtiyacının %21'i gaz ihtiyacının ise %14'ü kendi kaynaklarından karşılanmıştır. ABD petrol üretimi, önümüzdeki birkaç yılda petrol fiyatları 60 doları geçtiği takdirde günde 8.77 milyon varillik güncel seviyesinden 300 bin ile 900 bin varil daha artabilir. Ancak yine de kendine yeter bir ülke olamayacak ve yakın gelecekte de başlıca petrol ithal eden bir ülke olarak kalacaktır.³⁰³

ABD'nin emperyal gücü, tek küresel askeri güç olmasına ve güçlü ekonomisine bağlıdır. Dünyadaki tüm ülkelerin Gayri Safi Yurtiçi Hâsılasının (GSYH) %5-10'u ABD'ye bağlıdır. Ekonomik güçte ABD ile yarışacak potansiyel bir güç yakın bir dönem için söz konusu olamaz. ABD ekonomisi, Çin'in 3.3 katıdır. Çin'in gelişme oranı ABD'den yüksek olmasına rağmen, toplam ekonomik güçte, Çin'in ABD'yi geçmesi, en azından yakın zamanda mümkün görünmemektedir. Tüm uluslararası yatırımların %22.5'i ABD, %4.4'ü Çin kaynaklıdır.³⁰⁴

³⁰¹ Bayraç, "agm", s. 121-123.

³⁰² Pala, "Kafkasya ve Orta Asya Petrol ve Doğal gazının Bugünü.....", s. 238.

³⁰³ Mamdouh G. Salameh, "Donald Trump'ın Petrol, İran, Rusya ve Dolar Vaatleri Gerçekleştirilebilir Mi?" *Derin Ekonomi*, Sayı 21, Şubat 2017 s.73.

³⁰⁴ Erzurumlu, age, s. 325.

5.1.2. ABD'nin Hazar Bölgesi ve Orta Asya ile İlişkileri

Soğuk savaş döneminde Amerikan dış politikası yönünden Orta Doğu gibi stratejik öneme sahip bir bölge olmayan Orta Asya, SSCB'nin dağılmasının ardından Amerikan politikalarının vazgeçilmez unsuru hâline gelmiştir. Bölge, 1990'lı yılların ilk başlarında SSCB'den arta kalan nükleer kapasiteler nedeniyle, 1990'ların ortalarında da özellikle Hazar Havzası'ndaki petrol ve doğal gaz rezervlerinin yeniden keşfedilmesiyle dikkat çekerken 1990'ların sonunda demokrasi ve insan hakları ihlalleri gibi konularla dikkat çekmiştir. ABD'nin güvenlik ve özellikle de ekonomik boyuttaki Orta Asya bağlantısı 11 Eylül saldırılarına kadarki süreçte sınırlı bir düzeyde idi. Orta Asya'da bağımsızlıklarını yeni kazanmış devletlerin alt yapısının güçlendirilmesi, demokratik kurumların oluşturulması da ilk dönemde ABD'nin öncelikleri arasındaydı. George Herbert Bush döneminde kongre tarafından 1992 yılının ekim ayında çıkarılan özgürlüğü destekleme yasası ile bağımsızlığını kazanan eski Sovyet Cumhuriyetleri'ne yardım yapmanın önünü açan kararların kabulü bunun bir örneğidir. Bölgede SSCB'den kalan nükleer silahların ve diğer kitle imha silahlarının geleceğini temin etmek Washington'un Orta Asya'nın güvenliğine yönelik olarak yaptığı ilk icraattır. Kazakistan yönetimi ile Washington arasında 1993 yılının aralık ayında karşılıklı olarak tehdit azaltmak amacıyla imzalanan Şemsiye Anlaşması'yla özellikle Kazakistan'da bulunan nükleer füzeler, savaş başlıkları ve silolar ortadan kaldırılmıştır. Özbekistan ve Kazakistan'da bulunan nükleer tesisler, kimyasal-biyolojik silahlar ve bunların alt yapıları da yine söz konusu anlaşma kapsamında imha edilmiştir. Hazar Havzası'ndaki petrol ve doğal gaz kaynaklarının 1990'lı yılların ilk yarısında uluslararası pazarlara açılmasıyla Amerikan şirketleri de bölgeye yerleşmiştir.

Washington, Basra Körfezi'ne olan bağımlılığını azaltmak amacıyla 1990'lı yıllarda Hazar'daki enerji kaynakları üzerine yoğunlaşarak enerji kaynaklarının Rusya'nın etkisi olmadan güvenli bir şekilde uluslararası pazarlara ulaştırmak için bazı teşebbüsler gerçekleştirmiştir. Olası ve kanıtlanmış toplam 200 milyar varilden fazla petrol ve 293 tfc doğal gaz rezervine sahip olan Hazar Havza'sının bu rezervlerinin uluslararası pazarlara ulaştırılması noktasında çeşitli problemler ortaya çıkmaktadır. Hazar'ın Baltık Denizi'ne, Rusya'daki Volga Nehri bağlantısı dışında başka açık deniz bağlantısının olmaması, Rusya'nın Hazar petrol ve doğal gazının

pazarlara ulaştırılmasında kullanılan boru hatları üzerinde tekel konumunda olması, Amerika'nın ticari ve stratejik çıkarlarına uymamaktadır. ABD, kendi çıkarlarına ters düştüğü için alternatif boru hatlarını desteklemektedir. Bu sayede ABD, hem Rus etkisini kısıtlamakta hem de petrol ve doğal gaz güzergâhlarını artırmaktadır. Washington, bu bağlamda 1999 Kasım ayında imzalanan Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesi'ni daha maliyetli olmasına rağmen desteklemektedir. Söz konusu enerjinin ulaştırılmasında alternatif hatlar oluşturması açısından Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesi'nin ve Kazak petrollerinin bu hattın aktarılması, 2001'de Clinton'dan başkanlığı devralan George Bush'un ABD Ulusal Enerji Politikası Geliştirme Grubu tarafından hazırladığı raporunda da yinelenmektedir.

Kısaca ABD'nin 2001'e kadarki Orta Asya politikasında jeopolitik ve jeostratejik etkilerden ziyade ekonomik ve politik faktörler etkili olmuştur. Washington'un dolayısıyla 11 Eylül öncesindeki Orta Asya politikasının temel belirleyicisinin "bölgeye yatırım yapan Amerikan şirketleri ve bunların ticari çıkarlarının korunması" olduğunu söylemek yanlış olmaz.³⁰⁵

Orta Asya'daki istikrarı ve demokratikleştirmeyi arttırmak, serbest pazar ekonomisini yerleştirmek ve bu serbest ekonominin işlemlerini sağlamak, ticareti artırmak, nükleer silahları kontrol altına almak, insan hakları standartlarını yerleştirmek ABD'nin Orta Asya'daki öncelikli siyasi hedefleridir. ABD'nin bu hedeflerinin tamamı bölgede radikal rejimlerin ve bu rejimlerin olası faaliyetlerinin önlenmesi içindir. Daha genel ifadeyle ABD'nin amacını Orta Asya Cumhuriyetleri'nin dünya devletleri ile entegrasyonunu sağlamak, dolayısıyla da bu devletlerin uluslararası hak ve yükümlülüklerinin farkına varmalarına yardımcı olmak şeklinde genelleyebiliriz. Söz konusu Cumhuriyetlere bu şekilde güvenlik ve benzeri politikalarda sorumluluklar yüklenmiş olacaktır. Orta Asya Cumhuriyetleri hem bölgesel hem de uluslararası barış ve istikrar açısından tehlike doğurabilecek Batı karşıtı radikal rejimlerin yükselişine engel olacaktır. Orta Asya'ya yönelik olan Amerikan müdahalesinin boyutları hakkında fikir ayrılığına varan çeşitli görüşler vardır. Orta Asya'ya yönelik aktif politika uygulanması taraftarları bölgedeki muhtemel bir istikrarsızlığın içinde Türkiye gibi ABD ile dost olan ülkelerin de

³⁰⁵ Pirinççi, "agm", s. 209-212-213.

bulunduğu komşu ve yakın devletlerde olumsuz etkilere sebep olabileceğini düşünmektedir. Bölgedeki nükleer silah imalatına uygun teçhizat ve kaynakların bulunmasına, dolayısıyla da olası bir silahlanmaya ve bu silahların radikal üçüncü dünya ülkelerine ya da terörist örgütlere yayılması tehlikesine bu düşünce ile vurgu yapılmaktadır. Eğer olaya bu açıdan bakılırsa ABD'nin bölgeye yönelik desteği artmalı, bunun için ikili ilişkileri geliştirilmelidir. Doğrudan ABD müdahalesini savunanlar ise ABD'nin yardım ve yatırımlarının bölgenin Washington'a olan bağımlılığını artıracığına ve ABD'nin Rusya'yı dengeleyebilecek bir unsur olacağına dikkat çekmektedir. Bir başka iddiaya göre de Orta Asya pazarına nüfus eden Çin'in, Güney Kore ve bazı Avrupa ülkelerine karşı rekabet etmekten geri kalmasının ABD'nin Orta Asya'ya yönelik politikalarını etkileyecektir. Orta Asya'ya yönelik olarak ABD'nin politikasını eleştiren ve ABD'nin bölgeye daha az müdahale edilmesi gerektiğini savunanlar, bu bölgenin Amerikan çıkarları açısından çok şey ifade etmediğini dile getirmektedirler.

Amerikan yönetimi Kazakistan'ın bağımsızlığını 25 Aralık 1991 tarihinde kabul etmiştir. ABD tarafından tanınan ilk Orta Asya devleti, Kazakistan'dır. Amerikan yönetimi Türkmenistan ile 1992 Mart ayının ortasında diplomatik ilişki kurmuş ve Aşkabat'ta bir büyük elçilik açmıştır. Washington'un Türkmenistan ile ilişkileri Kazakistan ve Kırgızistan'a kıyasla çok gelişmemiştir. Bunun asıl nedeni Türkmenistan'ın demokrasiye ve serbest piyasa ekonomisine geçişte çok fazla yol alamamasıdır. Washington hükûmeti özel sektör kuruluşlarını desteklemek için Kazakistan ve Kırgızistan'a 23 milyon dolar, ekonomik olarak yeniden yapılanma amacıyla da Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'a 10.5 milyon dolar ödenek ayırmıştır. İhtiyaç duyulan gıda ve sağlık malzemelerinin alınması için Eximbank, Türkmenistan ve Özbekistan'a kısa vadeli ödenekler sunmaktadır. Şubat 1993'te Amerikan yönetimi ve Kazakistan arasında karşılıklı olarak bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre her iki ülkede karşılıklı olarak ticari elçilikler açılarak ekonomik ilişkilerin ikili şekilde geliştirilmesi için çalışmalara başlanmıştır. 1993 yılının Ekim ayında imzalanan çifte vergilendirmeyi kaldıran protokol ile 1992 yılının Mayıs ayında imzalanan ve Amerikalı müteşebbislere özel haklar sağlayan anlaşmanın etkisi güçlendirilmiştir. Kazakistan'da petrol ve keşif araştırmaları yapan iki şirkete, imzalanan anlaşma çerçevesinde, Deniz Aşırı Yatırım Kuruluşu (OPIC) tarafından 80 milyon dolar destek verilmiştir. Söz konusu bölgeye 3 milyara yakın

yatırım yapan Chevron ve Philip Morris gibi büyük şirketlerin bölgedeki yatırımlarının önümüzdeki yıllarda artması beklenmektedir. Amerikan petrol şirketi Chevron ile Kazakistan arasında, Kazakistan'ın Tengiz ve Korolev bölgelerindeki rezervleri çıkarmak maksadıyla dünyanın en büyük petrol anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmayla 40 yıllık bir dönemi kapsayan 20 milyar dolarlık bir yatırım yapılmıştır.³⁰⁶

Küresel ölçekte tüm petrol bölgelerini askerî kuvvetleriyle kontrol eden Amerika Birleşik Devletleri, Hazar çevresinde yer alan ülkelerin genelinde askeri üstler edinmiştir. Amerika Birleşik Devletleri II. Dünya Savaşı'ndan sonra "enerji sahalarının güvenliğini askerî varlıkla garanti altına alma stratejisi"ni resmî politika olarak belirlemiştir. Şimdilerde ise Kazakistan, Azerbaycan ve Gürcistan ile askerî iş birliğine girişilmesi, Irak ve Afganistan'daki işgalleri, Özbekistan ve Kırgızistan'da askerî üstler edinilmesi, bu politikaya bağlı olarak gelişen olaylardır. ABD için diğer önemli bir gelişme de enerji kaynaklarının güvence altına alınması ve ABD'nin askerî varlığını Hazar'a yerleştirmesidir. ABD'nin Hazar'a yönelik askerî yatırımlarını Hazar Muhafız Birliği tarafından kontrol edilmektedir. Azerbaycan'ın güvenlik kuvvetleri ile iş birliği içinde çalışan bu birlik, Hazar Bölgesi'nde ve Azerbaycan arazisine yerleştirilen radar sistemlerini kontrol etmektedir. Bir de bölgedeki petrol trafiğinin gözetlenmesinden bu birlik sorumludur. Birlik aynı zamanda askeri eğitim, stratejik destek ve istihbarat konularında eşgüdüm ve destek sağlamaktadır. ABD, kurduğu Hazar Muhafız Birliği ile bölgedeki varlığını resmî hâle getirmiştir. ABD birlik sayesinde Hazar'da var olan petrol yatakları ve boru hatları üzerinde güçlü bir kontrole sahip olmuştur. Rusların bölgedeki ABD varlığından rahatsızlık duyacağını bilen ABD, hiç hissettirmeden askerî güçlerini Hazar Denizi'ne kadar yerleştirmiştir. Afganistan Savaşı sırasında Özbekistan ve Kırgızistan'a da yerleşmeyi başaran ABD, devrim sonrası Gürcistan'a askerî birliklerini gönderme, Ukrayna'da NATO aracılığı ile etkin olmaya çalışma ve Bulgaristan'da açılan ABD üssü ile Rusya'yı tam anlamıyla kuşatmıştır. Amerika bölgede izlediği bu stratejiyle etkin olmaya çalışmaktadır.³⁰⁷ Afganistan Orta Asya

³⁰⁶ Bülent Aras, "Amerika-Orta Asya İlişkileri ve İran'ın Konumu", *Avrasya Dosyası, İran Özel, Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Sonbahar 1999, Cilt 5, Sayı 3, s. 225-234-237-249.

³⁰⁷ Güler, age, s. 236-237-238.

Türk devletlerinin Hint Denizi'ne açılan kapısıdır. Keza, Hindistan'ın zenginliklerine ulaşım yoludur.³⁰⁸

Amerika Birleşik Devletleri, SSCB'den ayrılan ülkelerin yeniden Rusya'nın kontrolüne girmelerini istemeyerek bağımsızlıklarının güçlendirilmesini desteklemektedir. ABD'de Güney ve Orta Asya İşleri Bürosundan sorumlu Dışişleri Bakan Yardımcısı Robert O. Bloke, 2011'de yaptığı bir konuşmada Afganistan, Çin, Rusya ve İran'la sınır komşusu olan Orta Asya'nın hayati derecede önemli bir stratejik kavşakta uzanmakta olduğunu belirtmiştir. Robert O. Bloke, bu nedenle ABD'nin bu hayati bölgedeki taahhütlerini ve iş birliğini geliştirmeyi istediğini vurgulamıştır. ABD'nin Hazar konusundaki tavrı muhtelif siyasi jeopolitik sebeplere dayanmaktadır. Hazar petrolünün iç üretimden daha ucuza gelmesinin yanında, taşımacılıkta yeni hatların gündeme gelmesi bölgedeki müttefiklerin (Türkiye dâhil) desteklenmesini sağlayacaktır. Bu amaçlarla Kafkasya, Anadolu ve hatta İran üzerinden geçen boru hatları teşvik edilmiştir. ABD doğal gaz konusunda Rusya ile ilişkileri daha sıhhatli tutmaya çalışırken, İran gazı için Türkiye'yi transit geçiş güzergâhı olarak görmektedir. Çin'in Orta Asya'daki ve Pasifik'teki varlığı ve geleceği, ABD için risk taşımaktadır. Rusya'ya uygulanan kuşatma stratejisinin bir benzerini Çin'e uygulamaktadır. Pasifik ve Çin Denizi'nden başlayan bir kuşağın, Orta Doğu'ya kadar uzanması kaçınılmazdır. Ancak Çin, ABD ile doğrudan çatışmaktan kaçınmaktadır. Buna karşılık Çin'in hamlesi, "Beraber Kalkınma" stratejisine uygun olarak Avrasya, Afrika ve Güney Amerika'ya açılmak olmuştur. Zira Çin, stratejik olarak dünya liderliğini hedeflemekte olup XXI. yüzyılın Çin asrı olması için hazırlanmaktadır. Nitekim Çin Bilimler Akademisi, 2013 başında yaptığı açıklamada "Çin rüyasının 2049 yılında hayata geçeceğini ve Çin'in ABD'nin yaptığı gibi dünyanın polisliğine soyunmayacağını" "Dünyanın doktoru rolünü oynayacağını" ileri sürmüştür.³⁰⁹

İran, ABD'ye göre bölgesel çıkarları için en büyük tehdittir. Terörizmi destekleyen İran, hem İsrail'i tehdit etmekte hem de dünya enerji güvenliğini tehlikeye sokmaktadır. Ayrıca İran, baskıcı rejimini kalıcı hâle getirmek için kitle

³⁰⁸ Erzurumlu, age, s. 313.

³⁰⁹ Erzurumlu, age, s. 66. 370. 381.

imha silahlarını da elde etmeye çalışmaktadır. İran'ı durdurmak isteyen ABD, çözümü İran'ın rejiminin değiştirilmesinde görmektedir. ABD'ye göre İran, küresel sistemle uyumlu hâle getirilerek göreceli demokrasiye kavuşmalı, liberal ekonomik düzene geçmelidir. ABD, bunları düşünüp planlarken İran, rejimini sürdürmek, bölgesel güç olarak kalmak ve ABD'yi bu düşüncesinden vazgeçirmek istemektedir. İran, bu amaca ulaşmanın yolunu nükleer silahlara sahip olmakta görmektedir. Buradan da anlaşılacağı gibi nükleer silah edinme ve ülkelerin nükleer silahlanmasına karşı çıkmanın temelinde yatan husus politik hedeflerin gerçekleştirilmesidir. İran'ı uluslararası alanda yalnızlaştırmayı amaçlayan ABD, uluslararası hukukta meşru olan diplomatik araçları kullanmaktadır. ABD'nin İran rejimini zorlamasının bir diğer yolu da ekonomik finansal baskı araçlarını kullanmasıdır. ABD, halkın memnuniyetsizliklerini tahrik edecek İran'ın siyasal rejimin meşrutiyetini tartışmalı hale getirmek istemektedir. Amerika Birleşik Devletleri, İran'a karşı askeri gücünü kullanarak İran'ın nükleer tesislerini yok edip rejimin en önemli denetim aracı olan askeri gücü zayıflatabilecek ve İran'ı ekonomik olarak olumsuz yönde etkileyebilecek güce sahiptir. Kitle imha silahlarının yayılmasının önlenmesi, ABD'nin Orta Doğu'ya yönelik ilgisinin bir diğer nedenidir. Çünkü kitle imha silahları (KİS) “düşman” eline geçtiğinde ölümcül bir tehlike arz etmektedir. Bu düşman devletlerin kendisi olabileceği gibi çeşitli terör örgütleri de olabilir. Böylesi bir durumun yaşanması ABD'nin çıkarlarını zedeleyebileceği gibi İsrail'in varlığını da tehlikeye atmaktadır. Soğuk savaş sonrasında KİS'lerin, diktatör rejimlerin ve terör örgütlerinin eline geçmesi, bunların da ABD'nin kendisine karşı kullanılabilmesi ABD için bir güvenlik tehdididir. Güvenlik sorununu ortaya çıkaran en önemli gelişme 11 Eylül terör saldırılarıdır. İran İslam Cumhuriyeti, bu açıdan bakıldığında ABD'nin bölgesel çıkarlarını tehlikeye sokan en önemli “otoriter rejim” durumundadır. İran, ABD'nin uzun vadedeki hedef listesinin ilk sırasında yer almaktadır. İlk hedef olan İran'daki rejimi değiştirmenin yolu öncelikle İran'ın nükleer kapasitesinin önüne geçmektir. İran İslam Cumhuriyeti'ni bölgesel çıkarları bakımından en büyük tehdit olarak gören ABD, bunu açıkça dile getirmiştir. İran'ın öncelikle dinî rejimi değiştirilecek daha sonra İran, liberal ekonomik düzene geçerek küresel ekonomi ile bütünleşecektir. Ancak o zaman İran, uluslararası sistem için bir tehlike olmaktan çıkacaktır. İran'ın ABD karşısında güçlü olmasının yolu ise nükleer silahlara sahip olabilmesidir. Bu açıdan düşünüldüğünde İran'ın rejimini yaşatması bir anlamda nükleer silahlanmasına bağlıdır. Nükleer silah

mesalesi ABD için İran'a müdahale etmenin bir bahanesi, İran için de rejimini ayakta tutmanın en önemli aracıdır.³¹⁰

Yirmi birinci yüzyılın çok kutuplu dünyasında ABD'nin en güçlü rakibi Çin olacaktır. Bu rekabette Çin'in kontrol altına alınması, enerji kaynaklarını ve ulaşım hatlarına olan hâkimiyetle mümkündür. Avrasya coğrafyası, ABD'nin tek güç olarak egemen olamayacağı kadar büyük bir coğrafyadır. Avrasya'da jeopolitik çoğulculuk ABD ile Çin arasındaki bir stratejik diyaloga çekilebilir. Kendini Çin'in rakibi ve potansiyel bir küresel güç olarak gören Hindistan, kendisini Avrasya sahnesinde bölgesel bir oyuncu olarak kabul ettirmeye çalışmaktadır. Rusya ve Çin kadar olmasa bile ABD için jeopolitik bir endişe kaynağı da Hindistan'dır. Hindistan, uluslararası ortamın değişen şartları göz önünde bulundurularak değerlendirildiğinde jeopolitik açıdan ne ihmal edilecek ne de önemi abartılacak bir konumdadır. Bu hassas konumu Hindistan'ı Asya'nın jeostratejik dengelerinde ortaklığı aranan bir ülke hâline dönüştürmektedir. Hindistan ise bu özelliğinin farkındadır ve ülke çıkarlarını korumak, her geçen gün artan ekonomik kapasitesini devam ettirebilmek için Avrasya satranç tahtasının iki büyük oyuncusu olan ABD ve Rusya Federasyonu ile çeşitli ilişkiler kurmaktadır.³¹¹

5.2. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN HAZAR ve ORTA ASYA ENERJİ POLİTİKALARI

Samvel P. Hugtington, Batı zihniyetini "Medeniyetler Çatışması" fikriyle ortaya koymuştur. Avrupa Birliği ve Batı'nın genel siyasetini şu şekilde değerlendirmiştir: Avrupa Birliği yani Batı, üstünlüğünü korumak için kendi medeniyeti içindeki Avrupa ve Kuzey Amerikan unsurların arasında daha büyük bir birlik ve dayanışma geliştirmelidir. Kültürel yakınlığa sahip olduğu Latin Amerika ve Doğu Avrupa milletlerinin Batı'ya katılmasını sağlayarak, Rusya ve Japonya ile iyi ilişkiler geliştirmeli, Konfüçyen ve İslami devletlerin askeri güçlerini genişletmesini sınırlandırmalıdır. Doğu ve Güneybatı Asya'daki üstünlüğünü devam ettirmeli, diğer medeniyetler bünyesindeki Batılı değer ve menfaatlere yakınlık duyan grupları

³¹⁰ Özcan, "agm", s. 3. 17. 24. 25.

³¹¹ Tezkan, age, s. 209-210.

desteklenmeli, Konfüçyen ve İslam devletleri arasındaki farklılık ve ihtilafları kullanmalıdır. Daha uzun vadede başka tedbirlere müracaat edilmesi de gereklidir. Batılılar kapitalist emperyalizm aşamasında sanayi inkılâbının ürünleri ve üstün ateşli silahlarla bütün dünyayı denetimlerine aldıkları safhada fiili üstünlüklerini ırklar ayırımına ve üstün ırk iddiasına dayandırmaya yönelmişlerdir.³¹²

Batı, bazen kendi mezheplerinden birisi olan Katolikler için Ortodoksları veya Protestanları, bazen Musevileri bazen de Müslümanları; ulus olarak da Yahudiler, Ruslar, Araplar gibi daima bir “öteki (hasım)” olarak seçmiştir. Bu düşmanların en uzun süre ve en kuvvetli “öteki (hasım)” olanı tarih boyunca “Türkler”dir.³¹³

Günümüzde, Avrupa Birliği’ni güç olarak dört gruba ayırmak mümkündür. Merkezi Avrupa grubu; Almanya, Fransa, Hollanda, İtalya ve Belçika’dan oluşmaktadır. Bu grubun içerisinde Almanya başı çekerken Fransa, Avrupa Birliği içindeki çalışmalara katılmaktadır. Ayrıca Akdeniz Bölgesi’nde yeni güç dengesi oluşturma gayreti içerisinde. Friedman, Almanya’nın Avrupa Birliği dış stratejileri konusundaki düşüncesini; “Bir zamanlar Amerika’nın emrinde bir süper ulus olarak kabul edilen Avrupa Birliği, 2008 mali krizinde elindeki yapısal zayıflığı göstermeye başlamıştır. Avrupa Birliği’nin eskiden en büyük makinesi olan Almanya, Avrupa Birliği ortaklarının hatalarını ve fazla harcamalarını üstlenmek zorunda kalınca önceliklerini tekrar gözden geçirmeye başladı. Ortaya çıkan sonuca göre Almanya, Avrupalı komşularından çok, Rusya’yla daha büyük çıkarlar birliğini paylaşmaktadır. Fransa gelecek için Akdeniz ülkeleri birliğini ve onun liderliğini hedeflemektedir. Ancak Akdeniz ülkelerinin farklı etnik, dinî ve sosyal devletlerden oluşması bu birliğin kurulmasının önündeki en büyük engeldir. Fransa, Almanya’nın Avrupa Birliği liderliğine soyunmasını istememektedir. İngilizler, ABD’nin sadık müttefikidir” şeklinde ifade etmektedir.

Güney Avrupa ülkeleri; İspanya, Portekiz, İtalya ve Yunanistan’dan oluşmaktadır. Ekonomileri dış desteğe muhtaçtır. Yaşanan ekonomik krizden sonra

³¹² M. Özdağ, Türkiye ve Türk Dünyası Üz..., s. 43.

³¹³ İlhan, Türklerin Jeopolitiği....., s. 141.

iflas noktasına gelmişlerdir. Avrupa Birliği (ve dolayısıyla Almanya) için yük konumundadır.

Avrupa Birliği'nin yeni yükleri; Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan ve ABD'nin ekonomik yasasından faydalanmak isteyen devletlerdir. Almanya Avrupa'nın en büyük, dünyanın dördüncü büyük ekonomisidir. Günümüz Almanya'sı Avrupa'da nüfus ve ekonomi olarak en güçlü devlettir. Ancak mevcut coğrafi konumu, bu gücün devamı açısından risk oluşturmaktadır. Avrupa Birliği Almanya'yı, kontrol eden bir güç değildir. Almanya'nın kontrol ettiği bir birlik hâline gelmiştir. Almanya, diğer ülkelerin yüklerini taşımak istemezken Avrupa Birliği'nin de sözcüsü ve yetkilisi (ağabeyi) konumunu devam ettirmektedir. Sovyetler Birliğinin yıkılmasından sonra Almanya'ya yönelik tehdit ortadan kalkmış olmasına rağmen Alman silah sanayi ve genel bütçeden savunmaya ayrılan pay %10 olarak devam etmektedir. Nitekim Almanya 2,5 milyar dolarlık silah satışı ile dünyada ikinci sıradadır. Alman ordusunun, Almanya'ya yıllık maliyeti 25 milyar dolardır.

Alman stratejistlerin hedefi; “XXI. yüzyılın Alman çağı olmasıdır.” Bu emperyalist stratejiler, temel olarak dört ana başlık altında toplanmaktadır: Alman emperyalist stratejisinin savunucularından Karl Haushof (1889-1946) tarafından kullanılan “Lebensraum” kelimesi tüm Germenlerin Alman bayrağı altında birleşmesini ve bu devleti yaşatmak için bir hayat sahası bulması anlamını içermektedir; “Drang Nach Osten”, Orta Doğu ve Osmanlı topraklarındaki Alman hedeflerini içermektedir. İlk defa 1969'da Willy Brandt'ın kullandığı “Ostpolitik” ise Almanya'nın Avrupa ülkelerine yönelik ilişkiler kurma ve geliştirmeyi amaçlayan stratejisidir. Bu politika ile Almanya'nın sıcak denizlere ve uluslararası enerji kaynaklarına ulaşabilmesi amaçlanmıştır. Terim olarak ilk kez, 1969'da kullanılmış olmasına karşılık, Alman dış politikasındaki yeri çok daha eskidir. 1900'lü yılların başından beri Alman dış politikasının, Orta Doğu, Kafkasya, Polonya, Finlandiya ve Rusya'yı hedef alan çalışmaları bu düşüncenin bir sonucudur.

Önümüzdeki dönem (50 yıl ?) Almanya, Avrupa'nın geleceğinde söz sahibi olacaktır. Bu noktada, Avrupa'nın liderliğinin yanında I. ve II. Dünya savaşlarından sonra, ABD karşısında önemi azalan, pasifleşen Avrupa'nın yeniden önem kazanması

arzusu da etken olacaktır. Hedef Atlantik ağırlıklı (ABD-Çin) ekonomik ve siyasi güç merkezlerinin, yeniden Avrupa'ya çekilmesidir. Almanya'nın gelişme istikameti Kuzey Asya ve Orta Doğu olmaya devam edecektir. Almanya ile Rusya arasında oluşturulan enerji sanayisi sonucunda Almanya'nın Rusya'da fabrikalar yapması, Almanya'ya iş gücü göçünü de engellemiş, karşılığında enerji sağlamıştır.

Türkiye-Almanya ilişkilerinde son gelişme, Almanya Rusya Federasyonu ilişkilerindeki yoğunlaşmaya bağlıdır. Alman sermayesi, Rusya enerji kaynakları ve ucuz iş gücü esasına dayanan bu ilişki, Avrupa'nın enerji ihtiyacının Rusya'dan gelen enerji hatlarıyla sağlanması esasına dayanmaktadır. Alternatif olarak gündeme gelen Hazar, Körfez ve Orta Doğu havzalarının boru hatlarıyla Türkiye üzerinden Avrupa'ya ve Hint Okyanusu'na nakledilme projeleri, çok ciddi yeni çekişmelerin sebebidir.

Fransa, Avrupa Birliği'nin ikinci sınıf ülkelerinden biridir. 1999 sonrasında tüm bölgesel etkinliğini kaybetmiştir. Artık soğuk savaşın sona ermesi ile birlikte, siyasi birlikteliğinin önemini kaybeden Avrupa Birliği'nin batıda kalan üyeleri birbirleriyle yarışır, mücadele eder duruma gelmiştir. Bundan sonraki süreçte, Fransa, "Akdeniz Birliği" stratejisini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Hedefi Akdeniz ülkelerini kendi liderliğinde bir araya getirmektir. Ancak bölgenin taşıdığı büyük stratejik önem karşısında hafif kalması sebebiyle bu mümkün görünmemektedir.³¹⁴

İngiltere, jeopolitik açıdan en az Avrupalı devlet sayılır. Bununla beraber, ABD'nin rolünün artması ve İngiliz kolonileri üzerinden tam kontrolü ele geçirmesi ile paralel olarak, İngiltere'nin stratejik ağırlığı önemli ölçüde azalmıştır. Bugün Avrupa'da bu ülke bağımsız bir güç olmaktan ziyade ABD'nin ülke sınırları dışındaki yüzen üssü rolünü oynamaktadır. Ne olursa olsun, Avrupa hudutları içinde İngiltere, kıtasal çıkarlara en fazla düşman ülkedir ve Orta Avrupa'nın zıt kutbudur. Yeni Avrasya İmparatorluğu'nun siyasi, ideolojik ve ekonomik hasmıdır.³¹⁵ Şimdiler de ise İngiltere Avrupa Birliği'nden ayrılma sürecini resmen başlatmıştır.

³¹⁴ Erzurumlu, age, s. 177-178-179-416-417-418-421-423.

³¹⁵ Dugin, age, s. 57.

Dünya enerji ithalatında ilk sırada dünyanın ikinci en büyük enerji tüketicisi konumunda AB (Avrupa Birliği) bulunmaktadır. AB üyesi olamaya aday ülkelerin de dâhil edilmesiyle günümüzdeki toplam enerji tüketiminin %70 oranında ithalata bağımlı hâle geleceği tahmin edilmektedir. Bu olasılık göz önüne alındığında enerji tüketiminde dışa bağımlılık oranı petrolde %90'a, doğal gazda %70'e ve kömürde %100'e yükselecektir. Enerji alışverişindeki dışa bağımlılık oranı bugün AB'nin toplam ithalatının %6'sına, toplam GSYİH'inin de %1,2'sine tekabül etmektedir. AB, yapmış olduğu petrol ithalatının %45'lik kısmını Orta Doğu'dan, doğal gaz ithalatının ise %42'sini sadece Rusya'dan yapmaktadır.

Tablo 5. AB Enerji Bilançosunda Yakıt Payları

2000-2030 (%)	2000	2030
Petrol	41	38
Doğal gaz	22	29
Kömür	16	19
Fosil Yakıtlar	79	86
Nükleer	15	6
Hidrolik+Diğer Yenilenebilirler	6	8

Kaynak: Cenk Pala, “21. Yüzyıl Dünya Enerji Dengesinde Petrol ve Doğal Gazın Yeri ve Önemi: Hazar Boru Hatlarının Kesişme Noktasında Türkiye, **Avrasya Dosyası Enerji Özel Sayısı**, (Erişim) <http://www.21yyte.Org/tr/asam-arsivi/705-Avrasya-dosyası-arsivi.htm>, 19.08.2016, s. 7.

Tüketiminin %76'sını ithalatla karşılanan petrol, kuşkusuz AB'nin en fazla dışa bağımlı olduğu kaynaktır. İlerleyen süreçte Kuzey Denizi'ndeki rezervlerin kısa bir zaman içinde tükenecek olması ve buna alternatif rezervlerin henüz tespit edilememiş olması bu oranı daha da artıracaktır. Doğal gaz tüketiminde ithalata bağımlılık oranı ise %40 düzeyinde olan AB'nin bu oranı 20-30 yıl içinde yaklaşık %70'lere ulaşacağı ön görülmektedir. 25 yıl içinde tükenmesi beklenen Kuzey Denizi rezervleri (özellikle Hollanda ve Norveç) bu olasılığı güçlendirmektedir. Yaşanan bu gelişmeler de Türkiye'nin geliştirdiği petrol ve doğal gaz boru hattı projelerini hem Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri hem de AB açısından oldukça önemli kılmaktadır. İran dâhil Hazar Bölgesi ve Nijerya rezervleri de özellikle doğal gaz konusunda Rusya Federasyonu, Norveç, Cezayir, Libya gibi bilinen rezervlere alternatif olabilecek kaynak alanlardır.³¹⁶ İstatistiklere göre 2025 yılı itibariyle AB'nin enerji

³¹⁶ Pala, “21. Yüzyıl Dünya Enerji Dengesinde...”, s. 18-22.

talebinin üçte birini karşılayacak ülke Rusya'dır. Bu da Rusya'yı AB'nin enerji politikasında vazgeçilmez bir unsur hâline getirmektedir.³¹⁷

Avrupa Birliği'nin Orta Asya ülkeleri ile olan ilişkisi siyasi bütünlük veya entegrasyon şeklinde değil, ekonomik işbirliğine yönelik çalışmalardır. Orta Doğu'da sıkışan Avrupa'nın lokomotif ülkeleri enerji gereksinimleri için Hazar Bölgesi'ne yönelmiştir.³¹⁸

Avrupa Birliği'nin Orta Asya politikasının temel belirleyicisi bu Cumhuriyetleri dünya ekonomisine eklemleyebilmektir. Amaç hem alternatif boru hatları projelerinin hayata geçirilmesini hem de alternatif ulaşım yollarının geliştirilmesini sağlamaktır. Ancak söz konusu hedefe yönelik bugüne kadar tutarlı politikalar hayata geçirilememiştir. Batı, bugün Orta Asya ile ilgili olarak ne alternatif boru hatları döşeyebilmiş ne de Orta Asya'yı ulaştırma açısından dünyaya bağlayabilmiştir. Batı şirketlerinin Orta Asya Cumhuriyetleri'ndeki faaliyetleri, Orta Asya ekonomisinin dünya ekonomisine dâhil edilmesinde bugüne kadar başarıyla yürütebilen tek politikadır.³¹⁹

AB, yeni kurulan Türk Cumhuriyetleri'nde nüfuz sağlamayı düşünerek bu ülkelere yardım elini uzatmıştır. Özellikle Kazakistan'ın sahip olduğu doğal kaynaklar, özellikle Kazakistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra dünya devletlerinin dikkatini çekmeye başlamıştır. Batı Kazakistan'da petrol aranması ve geliştirilmesi ile ilgili olarak Fransız ELF-Aquitaine şirketi ile 1992 yılının Şubat ayında imzalanan anlaşma, bu anlamda atılan ilk adımdır. British Petrol ve İtalyan AGİP firmasıyla imzalanan anlaşmalar, Dev Tengiz petrol sahasının geliştirilmesi ile ilgili Chevron Anlaşması'nı izleyen diğer anlaşmalardır. ABD, Avrupa'dan her zaman bir adım önde olma özelliğine sahip bir ülke olarak 1993'te Kazakistan'la "Kazakistan'a en fazla gözetilen ülke statüsünü kazandıran" bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmayı Kırgızistan ve Özbekistan ile yapılan anlaşmalar izlemiştir.³²⁰

³¹⁷ Özkan, "agm", s. 33.

³¹⁸ Güler, age, s. 70.

³¹⁹ Somuncuoğlu, "agm", s. 82.

³²⁰ Yavuz, age, s. 508.

Avrupa Birliği'nin enerji politikalarının rekabet gücü, enerji arz güvenliği ve çevrenin korunması olmak üzere üç temel belirleyicisi vardır. Enerji tüketiminde kömürün payını koruyarak doğal gazın payını artırmak, nükleer enerji santrallerinin güvenliğini azami ölçüde sağlamak ve yenilenebilir enerji kaynaklarının payını artırmak bu amaç için hedeflenen uygulamalardır. AB'nin dış enerji kaynaklarına olan bağımlılığın artması AB'yi Orta Doğu, Hazar Bölgesi ülkeleri ve Rusya ile yakın ilişkiler kurmaya mecbur bırakmıştır. AB, enerji güvenliğini sağlamak ve sürdürülebilir kalkınmayı devam ettirmek amacıyla tek bir Avrasya enerji pazarı oluşturmayı hedeflemektedir. AB, bu amacına ulaşmak için enerji ithalatında kaynak çeşitliliğine giderek çoklu boru hatları politikası gütmektedir. AB, Hazar Bölgesi'nde istikrarın ve güvenliğin sağlanması için ekonomik temelli olan yardım programları geliştirmektedir. TACIS (BDT ülkelerine yönelik teknik yardım programı), TRACECA (Avrupa-Kafkasya Orta Asya Ulaştırma Koridoru) ve INOGATE (Avrupa'ya Ülkeler Arası Gaz ve Petrol Taşınması Programı) bunlara birer örnektir. 2005 yılında da Rusya ile Avrupa Birliği enerji diyalogunu kurmuştur. Buna karşılık Rusya da Avrupa Birliği üyeleri ile ikili anlaşmalar imzalayarak Avrupa'daki etkinliğini artırmaya çalışmıştır. Ön görülen bir başka proje de Rus doğal gazının Baltık Denizi Boru Hattı (Kuzey Akım) ile Avrupa'ya doğrudan taşınmasıdır. Gürcistan ve İran çıkışlı Hazar doğal gazının, Türkiye ve Bulgaristan üzerinden Avusturya'ya taşınması 13 Temmuz 2009'da imzalanan Nabucco Projesi ile gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Avrupa'nın çoklu boru hatları aracılığıyla enerji arz güvenliğinin sağlanmasının ve tek bir Avrasya enerji pazarı oluşturma stratejisinin geliştirilmesinin önemli bir ayağını da bu anlaşma oluşturmaktadır.³²¹

AB'nin belirli bir enerji arz güvenliğinin olmaması, dünya ekonomisinde yaşanan 1973-1974 ve 1979 petrol krizleri, petrol fiyatlardaki istikrarsızlık vb. durumlar; AB için çeşitli sıkıntılar yaratmıştır. Yaşanılan tüm bu sıkıntılar üye ülkeleri ve millî hükûmetleri; enerji politikası noktasında yeni stratejiler geliştirerek daha kararlı ve mücadeleci olmaya mecbur bırakmıştır. Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan "Enerji temini güvenliğine dair Yeşil Kitap" AB'nin uzun vadeli stratejisini ortaya koymaktadır. AB üyesi olan 15 ülkenin 2000 yılı ithalat bağımlılığının kendi enerji tüketimlerinin %50'si kadar olduğu bu kitap ile

³²¹ Turhan, "agm", s. 58-59.

belgelenmiştir. Eğer bu konuyla ilgili önlem alınmazsa 2030'a gelindiğinde bu değerin %70'e çıkacağı tahmin edilmektedir. Söz konusu olan Yeşil Kitap, böyle bir artışı engellemek amacıyla bir takım öneriler içermektedir. Kullanılan enerji türlerinin ve enerjinin geldiği ülkelerin çeşitlendirilmesi bu önerilerin başında gelmektedir. AB çapında enerji tüketimindeki payları 2000 yılında %6 olan ve 2010 yılına kadar %12'ye çıkması beklenen yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesinin teşvik edilmesi de yine Yeşil Kitap'ta önerilen unsurlar arasında yer almaktadır. AB, gerek petrol gerek doğal gaz açısından büyük oranlarda dışa bağımlıdır. Yerli kaynakları oldukça sınırlı olan AB, bu enerji ihtiyacının yarısını ithalat yoluyla temin etmektedir.

AB'nin Hazar Havzası'ndaki etkinliği ABD kadar olmamakla birlikte, genellikle ABD'yi destekleyen pozisyonundadır.³²² Avrupa Birliği'nin Orta Asya ülkeleri ile olan ilişkisi siyasi bütünlük veya bütünlüşme şeklinde değil, ekonomik işbirliğine yönelik çalışmalardır. Orta Doğu dışında bir çıkar yolu olmayan Avrupa'nın lokomotif ülkelerinin ilgileri, var olan bu enerji ihtiyaçlarını gidermek için Hazar Bölgesi'ne kaymıştır. Özellikle Kazakistan petrolü ve Türkmen doğal gazının Avrupa'ya akmasını sağlamaya çalışmaktadırlar. Almanya Dışişleri Bakanı Frank Walter Steinmeier, Orta Asya ziyaretinde Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Kırgızistan'ı ziyaret etmeyi planlamıştır. Steinmeier'in beş Orta Asya ülkesini kapsayan gezisi AB açısından bir ilktir. Zira şimdiye kadar hiçbir Avrupa Dışişleri Bakanı bu beş ülkeyi birden ziyaret etmemiştir. Orta Asya ülkeleri, AB açısından stratejik öneme sahip olarak değerlendirilmektedir. En azından Avrupalıların dâhil olduğu Afganistan ve İran ile olan anlaşmazlıklarda bu iki ülkenin komşuları olmaları açısından da önemlidirler. Enerji kaynakları nedeniyle başta ABD ve Rusya olmak üzere birçok ülkenin odağı olan coğrafyaya Avrupa Birliği de kayıtsız kalmamaktadır. Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Gernot Erler'de, Almanya Dışişleri Bakanı Frank Walter Steinmeier'in ziyaretinin tüm taraflar açısından önemli olduğu görüşündedir. Erler, Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerinin önemini şöyle anlatmıştır: "Bu bölge ile genişletilmiş komşuluk düzeyinde, yeni bir güvenlik ortamı yaratabileceğimiz ve yoğun ilişkiler kurabileceğimize inanıyorum. Çünkü sadece bölge ülkeleri ile iyi ilişkilerimiz yok. Aynı zamanda bölgedeki diğer

³²² Yavuz, age, s. 509.

büyük güçler, örneğin Rusya, Çin ve ABD ile de iyi ilişkilerimiz vardır. Bu yüzden de bölge ile ilgileneceğimizi söylediğimizde Avrupa Birliği üyesi diğer ülkeler de memnun oldular.” Bu örneklerden de anlaşılmaktadır ki; bu coğrafya, doğal zenginlikleri ve henüz oturmamış sayılan sosyal ve ekonomik yapısıyla dünyanın başını döndüren bir coğrafya olmaya devam etmektedir.³²³

Avrupa Birliği yıllardır Gazprom’un en büyük doğal gaz ihracat pazarı olmuştur. Ancak Rus enerjisi ve Moskova’nın Avrupa Birliği’ni mağdur etmesi, sonuçta bağımlılığı giderek artan Avrupa’nın politika yapıcılarının enerji çeşitlendirilmesini sürdürmedeki kararlılığını pekiştirmiştir. Avrupa Komisyonu Başkan Yardımcısı Maros Sefcovic bir röportajında, Avrupa Birliği’nin Rusya’ya olan enerji kaynakları bağımlılığını azaltmak için istekli olduğunu ve 2019 yılına kadar Türkmenistan’dan doğal gaz almaya başlayacaklarını söylemiştir. Rusya, şu anda Avrupa’nın gaz ihtiyacı arzının yaklaşık üçte birini karşılarken, Moskova’nın Kırım’ı ilhakı ve doğu Ukrayna’daki askeri çatışmaya katılımı, AB’nin alternatif kaynaklardan gaz arama aciliyetine neden olmuştur. Sefcovic, Türkmen başkenti Aşkabat’ta Türkmenistan ile karşılıklı anlayış bulunduğunu, Türkmenistan’ın, AB’nin ithalatını çeşitlendirmesi için çok önemli olmakla birlikte, ihracat seçeneklerini çeşitlendirmenin çok önemli olduğunu ve Rusça konuşarak “Avrupa Türkmen gazının temininin 2019 yılına kadar başlamasını bekliyor” demiştir. Dünyanın en büyük dördüncü doğal gaz rezervlerine sahip Orta Asya devleti Türkmenistan, Rusya’dan 2014 yılındaki 11 milyar metreküplük ithalatını bu yıl 4 milyar metreküpe düşürmüştür. Sefcovic Aşkabat’ı ziyaretinde, Türk Enerji Bakanı Taner Yıldız, Azerbaycan Enerji Bakanı Natık Aliyev, Türkmen Başbakan Yardımcısı Baymurad Hojamukhamedov ve Türkmenistan’ın hidrokarbon kaynakları ajansı başkanı Yagshygeldy Kakayev ile bir araya gelmiştir. Sefcovic, Trans-Hazar boru hattını tüm yönleriyle ele alarak stratejik yönde büyük bir adım attıklarını söylemiştir. Azerbaycan ve Türkiye’yi içeren ve Hazar Denizi üzerinden Avrupa’ya Türkmen gazını getirmek için tasarlanmış “Güney Gaz Koridoru” olarak adlandırılan proje, siyasi, ekolojik ve mali belirsizlikler nedeniyle yıllardır tıkanmış durumdadır.³²⁴

³²³ Güler, age, s. s70-71.

³²⁴ Feyyaz Şimşek, “Dünya Enerji Görümü, Rusya ve Hazar Bölgesi Enerji Görünümü”, **T. C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, (04- 11 Mayıs 2015)**. Ankara, 2016, s. 3.

AB'nin tek bir Avrasya enerji pazarı oluşturmak istemesinin nedeni var olan enerji güvenliğini güçlendirmek, kendi rekabet gücünü arttırmak ve sürdürülebilir kalkınmasını sağlamaktır. Bu amaca ulaşmak için de “Çoklu Boru Hatları” yolunu izlemektedir. Enerji ihtiyacının büyük ölçüde Rusya ve Kuzey Afrika'dan karşılandığı günümüz enerji siyasetinde Orta Asya ve Hazar kaynaklarına ulaşmak AB'nin en büyük amaçlarından biridir. Bu bölgeler ilerleyen dönemlerde de enerjiye bu kadar bağımlı olan AB için önemini korumaya devam edecektir.³²⁵

5.3. RUSYA FEDERASYONU'NUN ORTA ASYA VE HAZAR BÖLGESİ'NE YÖNELİK POLİTİKALARI

5.3.1. Sovyetler Birliği Dağıldıktan Sonra Rusya'nın Durumu

Rusya Federasyonu başlangıçtan itibaren çok kutuplu bir dünya düzeninin savunuculuğunu yapmıştır. Bugün de oluşturduğu çeşitli uluslararası kuruluşlar aracılığı ile (BDT, ŞİÖ gibi) çok kutuplu bir dünya tezini birçok kez dile getirmektedir. Rusya'nın bu siyaseti, iki kutuplu dünya düzeninden eski gösterişli günlerine duyduğu özlemin bir ifadesi olarak değerlendirilmektedir. Aslında Rusya, çok kutuplu bir dünya düzeninin kendi Millî Güvenlik Planı ile dış politika stratejisini politik bir hedef olarak ortaya koymaktadır. Her ne kadar Harford J. Mackinder'in ünlü dünya hâkimiyeti çevresindeki, Avrupa'ya hâkim olma şansını kaybettiye de Rusya bugün kalpgâhın büyük bir kısmına sahip bulunmakta ve kalanını da BDT ve ŞİÖ gibi düzenlemelerle kontrol edebilmektedir. Rusya Federasyonu bir yandan jeopolitik çoğulculuğu dış siyasetinin hedefleri arasına koyarken diğer yanda da ABD'nin gücünü dengeleyecek şekilde Asya'nın iki büyük ülkesi Çin ve Hindistan'la stratejik ortaklık bağları kurmaya çalışmaktadır. Rusya Federasyonu'nun “Dış Politika Konsepti” isimli resmi belgede Çin ve Hindistan'da olan ilişkileri ele alınmıştır. Rusya ve Çin Halk Cumhuriyeti dünya siyasetinin temel konularında aynı istikamette hareket etmeleri, bölgesel ve küresel istikrarı sağlamaya çalışmaktadır. Rusya, Hindistan'la uluslararası meseleler dâhil geleneksel ortaklığını

³²⁵ Bayraç, “agm”, s. 124-125-126.

güçlendirmek ve bölgedeki istikrarı kuvvetlendirmek istemektedir. Çin, Rusya, Tacikistan, Kazakistan ve Kırgızistan arasında imzalanan anlaşmayla “Şanghay Beşlisi” adıyla yola çıkmış Haziran 2001’de Özbekistan’ın oluşuma katılımıyla da jeopolitik çoğulculuğu sağlama yönünde önemli adımlar atmıştır.³²⁶

1991 tarihinde SSCB’nin dağılmasıyla birçok devletin bağımsızlığına kavuşması ABD ve Çin gibi büyük devletleri Kafkaslara ve Orta Asya’ya yöneltmiştir. Bu yönelişte bölgeye hâkim olmaya çalışan Rusya’nın işini daha güçleştirmiştir. Rusya için ne Kafkas’lardaki küçük devletler ne de Orta Asya Cumhuriyetleri tek başlarına bir askeri tehdit oluşturma gücüne sahiptirler. Asıl tehlike bu ülkelerin güçlü olmaları değil, zayıf ve her türlü dış etkiye açık olmalarıdır. Rusya’nın tehdit algılamalarının içinde bu ülkedeki siyasal İslam, terörizm, uyuşturucu kaçaklığı ve bölgesel çatışmalar yer almaktadır. Rusya Federasyonu’nu asıl endişelendiren mesele ise zayıf ülkelerin ABD ve Çin’in tesirinde kalmalarıdır. soğuk savaş döneminde Orta Doğu ve Doğu Avrupa’daki etkinlik alanını kaybeden Rusya, eski SSCB Cumhuriyetleri’ndeki nüfuz alanını da yitirmiştir. Moskova hükûmeti, Baltık Denizi’ndeki kontrolünü Baltık ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmalarıyla elden çıkarmıştır. Karadeniz’deki etkinliğini ise Ukrayna’nın egemenliğini kazanmasıyla kaybetmiştir. Yine Trans-Kafkasya’nın ve Orta Asya’daki ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmaları ve bu ülkelerin bazı batılı kurum ve ülkelerle ilişkilerini geliştirmeleri Moskova hükûmetinin Hazar Havzası’nda sahip olduğu etkinlik alanını ortadan kaldırmıştır.³²⁷

1993 yılında Rusya Federasyonu’nun kabul ettiği “yakın çevre doktrini”ni ABD’nin de kabul etmesi Kafkasya’ya yönelik politikaların her iki devlet için de aynı olduğunu ortaya koymuştur. 1995 yılından günümüze kadar değişim gösteren jeopolitik durum, ABD’nin de dış politikasının değişmesini sağlamıştır. ABD’nin Kafkasya ve Orta Asya’nın ABD tarafından “Stratejik Hayati Bölge” olarak ifade edilmesi Rusya’nın duruma tepki göstermesine sebep olmuştur. Küresel politikasında Amerika karşıtı bir strateji geliştirmeye başlayan Rusya, Avrasya-ABD karşıtı bir koalisyondan oluşan ittifaklarda yer almaya başlamıştır.³²⁸

³²⁶ Tezkan, age, s. 53-101.

³²⁷ Aktürk, “agm”, s. 147.

³²⁸ Caşın, “agm”, s. 55.

Rusya Hazar'a sınırı olan ülkelere karşı koyarak Hazar'ın statüsü konusunda gerek enerjilerin üretimi ve kullanımı gerek petrol ve doğal gaz dağıtımı için düzenlenecek boru hattı projeleri hususunda çoklu bir denge izlenmeye çalışmaktadır. Diğer yandan ABD'nin Hazar Bölgesi'ni ve bölge ülkelerini kontrol etme amacına yönelik stratejik hamlelerine de aynı hamlelere mukabele etmeye çalışmaktadır.³²⁹ Rusya, küresel enerji piyasasının en önemli ülkelerinden biri olarak petrol ve özellikle doğal gazdaki kozlarını hem ekonomik hem de siyasi bir silah olarak görmektedir. Rusya; Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan gibi kendisine alternatif olabilecek ülkelerle ikili anlaşmalar yaparak bu ülkeleri kendisine bağlayarak bu ülkelerdeki etkinlik alanını güçlendirmektedir.³³⁰

2000 yılının Ocak ve Nisan aylarında dış politikada aktif bir seyir izlemek istediğini ilan eden Rusya, bu isteğini yeni Rus Güvenlik ve Askeri doktrinleri ile açıklamıştır. Rusya'nın yeni Devlet Başkanı Vladimir Putin, ülkesinin 2000 yılında Rusya'nın Hazar'da aktifleşeceğini, Hazar petrol şirketleri ile ortaklıklar yaptıklarını ifade etmiştir. Gazprom, Lukoil ve İtera söz konusu şirketlerdendir.³³¹

Muzaffer Özdağ, kitabında yukarıdaki değerlendirmeden farklı olarak şu yorumu yapmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmış olması, birlik içerisinde yer alan milletlerin bağımsızlığını tanımış olması, BDT adıyla teşkil edilen yeni birlik yürümese bile Rusya Federasyonu'nu, Rusya'yı büyük devlet olmaktan çıkarmayacaktır. Rusya Federasyonu yeni bir çözüme yaşasa bile Rus milletinin Avrupa'nın üç büyük devletinin nüfuslarının toplamına yakın nüfusuna sahip olduğu ve kıtasal genişlikte bir alana tasarruf ettiği ortak millî kültüre, yüksek eğitime, ortak tarih şuuruna ve emel birliğine erişmiş bulunduğu unutulmamalıdır.³³²

Başka bir makalede ise Rusya'nın bugünkü durumu Avrupa ile kıyas edilerek Rusya'nın geleceği hakkında kötümser bir senaryo çizilmiştir. Rusya'nın artık bir imparator olmaktan vazgeçtiğini ancak eski gücünü muhafaza ettiği belirtilmekte ve Rus Başkanı Vladimir Putin'in Rus siyaseti ve geleceği hakkındaki öngörüsünü

³²⁹ Güler, age, s. 238.

³³⁰ Bayraç, "agm", s. 137.

³³¹ Nazım, "agm", s. 307.

³³² Özdağ, Türkiye ve Türk Dünyası Üz..., s. 18.

aktarmaktadır. Bu görüşler şu şekilde ifade edilmiştir: “Rusya’nın günümüzdeki tercihleri farklıdır. Aslında Rusya bugün, Avrupa Birliği’nin ekonomik açıdan en kötü durumda olan üyelerine erişecek durumda bile değildir. Bırakın Amerika’yla yarışmayı, Amerika’yı yakalama ve geçme sloganı bile tarihte kalmıştır. Rusya hükûmeti için olumsuz olan bir başka gerçek ise Rusya’nın her geçen gün merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinden geri kalmasıdır. Rusya’nın öncelikli hedefinin süper güç olmaktan ziyade iç kalkınmasının sağlanması olmalıdır.”³³³

Rusya Federasyonu’nda ise Vladimir Putin yukarıdaki, görüşün tam aksini savunmuştur. Rusya Federasyonu’nun geleceğine ilişkin şu sözleri sarf etmiştir: “Evet, Rusya bir imparatorluk olmaktan vazgeçti ama büyük bir güç olmak potansiyelini kaybetmemiştir. Artık hiçbir kimseye herhangi bir şeyi dikte edemeyeceğiz veya hiçbir kimseyi kendi yörüngemiz de tutamayacağız. Ancak enerjimizi kendimiz için kullanabileceğiz. Yeni nesillerin önünde büyük bir tarihî değişim duruyor. Çocuklarına devrederken utanmayacakları bir Rusya inşa etmek!..”³³⁴

Rusya’nın dış siyaseti Putin ile yeni bir boyut kazanmıştır. Putin’in 10 Ocak 2000’de imzaladığı “Ulusal Güvenlik Doktrini” ile yeni politikalar ortaya koyan Rusya, ekonomik çıkarlarını ön plana çıkarmıştır. Bununla birlikte 1999’dan beri Rus dış politikasında etkili olan askeri çevrelerin gücü giderek azalmıştır. Rus Enerji sektörü yine bu yeni doktrinlerle önemli bir üstünlük elde etmiştir. Rusya, dünyanın en önemli enerji rezervlerine sahip olmanın verdiği avantajı bu yüzyılda dış siyasetinde stratejik bir araç olarak kullanmaya başlamıştır. Rusya, 1991’e kadar bölgenin (Orta Asya’nın) hâkimiydi. Bölgeyi kendi toprağı, kendi arka bahçesi olarak görmekteydi. Ukrayna’daki olaylar Moskova’nın SSCB’yi yeniden canlandırma konusundaki ümitlerine en son darbeyi vurmuştur. Rusya söz konusu devletleri elinden kaybettikten sonra Putin’in akılcı siyaseti sayesinde Rusya’nın iç işlerine ağırlık vermiştir. Rusya’nın hem Avrupa’da hem de Asya’da cereyan eden bütün gelişmelerle ilgili olması Rusya’nın Avrupa ve Asya’nın bölünmez bir bütünü olduğunun göstergesidir. Rusya’nın gerek ekonomik gerekse güvenlikle ilgili hayati çıkarları ister istemez bu bölgelerle ilgilidir. Dolayısıyla Rusya, tıpkı Orta Asya

³³³ Trenin, “agm”, s. 289-290.

³³⁴ Tezkan, age, s. 61.

Cumhuriyetleri gibi, AGİT ve Avrupa Konseyi üyeliğinden dolayı Avrupa'nın da ayrılmaz bir parçasıdır. Bölge ülkelerinin istikrarsızlık, terör, uyuşturucu trafiği ve kontrolsüz güçten kaynaklanan yeni tehlikelerle karşı karşıya olması, Rusya'yı tetikte bekletmektedir. Rusya, bundan dolayı güvenlik alanında daima çok yönlü bir iş birliğinin gelişmesinden taraf olmuştur. Rusya'nın önceliği ekonomiden güvenliğe kadar her konuda, bölgedeki bütün komşularıyla iş birliği içinde olmaktır.

Şanghay İşbirliği Örgütü, Rusya'nın bölgede hâkimiyet kurabileceği en önemli argümandır. Avrupa'da Avrupa Birliği'nin ifade ettiği anlamı Asya Pasifik Bölgesi'nde de ŞİÖ karşılamaktadır. Şanghay İşbirliği Örgütü; hem güvenlik, savunma ve asayiş hem dış ilişkiler, ekonomi ve su kaynaklarının kullanım meseleleri gibi çevre sorunları hem de kültür olmak üzere pek çok alanda çok yönlü bir iş birliği yapmayı amaçlayan uluslararası bir kuruluş olarak gelişme göstermektedir. Dış politikasında bağımsız devletler ve komşuları ile bölgesel iş birliğini ön planda tutan Rusya, ikili ve daha çok taraflı gelişmiş ilişkilerden şirketler ve işletmeler arasındaki mevcut bağlara kadar her seviyede ilişkileri geliştirilmeye çalışmaktadır. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, 2003 yılının Nisan ayında Türkmenistan Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazi ve Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev ile detaylı bir görüşme yapmıştır. 15 Nisan 2003'te Omks şehrinde Rusya Devlet Başkanı ile Kazakistan Cumhurbaşkanı arasında yapılan görüşmelerde Rusya Federasyonu'na bağlı 89 bölgeden 72'sinin günümüzde de Kazakistan ile ilişki içinde olduğu yinelenmiştir. Rusya diğer taraftan Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya ve Tacikistan'ın oluşturduğu Avrasya Ekonomik Topluluğu ile Ortak Güvenlik Anlaşması başta olmak üzere BDT'nin dahilinde ortaya çıkan daha gelişmiş “entegrasyon çekirdekleri”, basit medeni boşanma mekanizmaları” olmaktan çıkıp çok taraflı işbirliğinin genişletilmesinde canlı olan devletlerden oluşan eşit topluluklar haline gelmesini sağlamıştır. Söz konusu iş birliği, sadece geçmişteki yakınlığa değil, aynı zamanda bu ülkelerin hem bugünkü hem de geleceğe yönelik gerçekçi sosyoekonomik, askeri ve siyasi çıkarları üzerine temellendirilmiştir. Rusya Putin'in akılcı politikaları sayesinde Avrasyacılar kulvarında olmakla birlikte Batı ile ticari ve ekonomik ilişkilere asla ara vermemiştir. Siyasi diyalogun konularının artması da bir gelişmedir. Elinden çıkarmak zorunda kaldığı Kafkasları ve Orta Asya'yı hayati bir unsur olarak gören Rusya Federasyonu,

bu topraklara geri dönmek için çaba sarf etmektedir. Burada ön plana çıkan en önemli şey ise jeopolitik korkular değil Hazar'ın zengin enerji kaynaklarıdır.³³⁵

SSCB'nin dağılmasından bu yana neredeyse otuz yıl geçmiş olduğu hâlde bu bölgelerin millî ve ekonomik varlığı için hâlâ bir tehdit olan devlet Rusya'dır. Bu nedenle söz konusu bölgeler hangi konudan ele alınırsa alınsın Rusya göz ardı edilmemeli ve Rusya'nın attığı her adım stratejik olarak ele alınmalıdır. Bölgenin yakın çağ tarihinin değerlendirilmesi Rusya olmadan düşünülemez ve buna bağlı olarak da Rusya'nın bölgede yeniden söz sahibi olma ve bölgeyi denetim altına alma arzuları nedeniyle Rusya'nın her türlü politik ve stratejik hareketleri takip edilmelidir.³³⁶

Orta Asya ve Hazar Bölgesi'nin Rusya için olan stratejik önemi, bir evin arka bahçesine benzetilerek açıklanabilir. Rusya, Orta Asya'daki ülkelere müdahale edebilmek için 1990'lar süresince "Rusya sınırları dışındaki 25 milyon etnik Rus'un hakkını koruma" bahanesiyle "Yakın Çevre" politikasını uygulamıştır.³³⁷ Moskova "Yakın Çevre Stratejisi" ile bölgede bulunan devletlerle siyasi, askeri ve ekonomik alanlarda mümkün olduğunca üst düzeyde bütünleşme sağlayarak Eski Sovyetler coğrafyasında güvenlik ve istikrar sağlamaya çalışmaktadır. Moskova hükûmeti tıpkı kendisine yakın bulunan devletlerle yaptığı gibi Beyaz Rusya'yla da yakın ilişki kurmaya gayret etmektedir. Rusya "Kafkasya'da ben de varım!" diyebilmek için bölge ülkelerinin iç huzurunu bozmak dâhil pek çok yola başvurmaktadır. Moskova BDT'yi bir arada tutmak, uluslararası sistemde Sovyetler Birliği Dönemi'ndeki konumunu sürdürmek çabasını devam ettirmektedir. Bu durumların tamamı göz önüne alınınca Rusya'nın yakın çevresinin kontrolünü sağlamasındaki ve dış politikasını gerçekleştirmesindeki tek engel ABD başta olmak üzere Batılı, gelişmiş ülkelerdir.³³⁸ Hedef yüzyıllardır aynıydı! Rusya'nın güney sınırları, enerji yolları ele geçirilmeliydi. En etkili yol, bu topraklarda yaşayanları birbirine düşürmekti.³³⁹

³³⁵ Güler, age, s. 63-67. 221.

³³⁶ Kamil Agaçan, "Kaderdaş Devletler: Azerbaycan-Gürcistan İlişkileri", *Avrasya Dosyası Üç Aylık Uluslar arası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, İlkbahar 2002. s. 320.

³³⁷ Karasar, "agm", s. 230.

³³⁸ Gürses, "agm", s. 259-260.

³³⁹ Banu Avar, *Avrasyalı Olmak*, 2. Baskı, Truva yayınları, İstanbul, 2007, s. 26.

Konu Rusya Federasyonu'nun dış politikası olunca Rus jeopolitiğinin en önemli ismi olan Aleksandr Dugin'in Rus jeopolitiği hakkındaki görüşlerine yer vermemek imkânsızdır. Dugin, Rusya Federasyonu, dünya siyasi konjonktürü ve dengesi hakkında önemli tespitleri bulunmaktadır. İzlenen bu dengeyi daha önceki bölümlerde soğuk savaş sonrası oluşturulan güç odakları kısmında yazarın tarihî bir benzetmeyle kara kutbunu yani SSCB'yi Roma'ya; deniz gücünü Kartaca'ya bugünkü Atlantikçiler bloğu olan-ABD ve AB'ye benzettiğini açıklayıcı bir dipnot ile ifade etmeye çalışmıştık. Yazarın kitabında Rusların zihni yapısı ve misyonu çok iyi aktarılmıştır. Şöyle ki; Rusya'nın gerçekten kendisini Bizans'ın yani Eski Roma'nın varisi olarak gördüğü, dünyayı yönetecek tek ırkın Ruslar olduğu ve ileride hangi devletlerin birbirlerine karşı bir güç odağı oluşturacağı gibi fikirler ifade edilmiştir. Dugin'in düşüncesine göre Doğu Bloğu'nu oluşturan güçler Ruslar'ın liderliğinde bir Avrasya İmparatorluğu egemenliği altında birleştirilmelidir. Yeni imparatorluk üç eksen doğrultusunda oluşacaktır. Birincisi; Moskova-Berlin eksen, ikincisi; Moskova-Tokyo eksen, üçüncü ise Moskova-Tahran eksenidir. Yazarın bu Moskova-Tahran eksen tahmininin yaşanan Rusya ve İran yaklaşmasını doğrular niteliktedir. İran'ın Rusya'ya Suriye'deki askerî operasyonları için Hamedan Askerî Üssü'nü ve hava sahasını açması bu iki ülke açısından da tarihî bir adımdır. Türkiye'nin Suriye'de yeni bir plan çerçevesinde hareket edeceğini açıklaması da Tahran-Moskova yaklaşmasını güçlendirmektedir.³⁴⁰

Dugin, kitabında Rusya jeopolitiği, Orta Asya ve Hazar Bölgesi hakkında şu bilgileri aktarmaktadır: Konstantinopol'ün düşüşünden sonra Bizans'ın doğrudan ve dinî, siyasi, jeopolitik varisi Rusya'dır. O ancak ve ancak bu nedenle "kutsal" olarak adlandırılmaktaydı. Onu ilahi ve kutsal yapan, Bizans'ın bıraktığı miras ve Ortodoks geleneğine mutlak bağlılığıdır. Ancak Avrasya'nın kuzeyinde yeni bir güneş, son Roma Moskova doğar. Rusya (Rus), hem yeryüzünde menfur şehri silen hem de topraklarını gerçek Hristiyan inancıyla ışıklandıran Roma'nın misyonunu üstlenir. İşte Rusya; tarihin eksen, kara güçlerinin kalesi, son çağın yeni Roma'sıdır.

Birincisi, Rus halkı (=Rusya) şüphesiz ki Avrasya'nın kuzeydoğu bölgelerinin kontrolünden sorumludur. Mackinder'in Rusya'yı "tarihin coğrafi eksen" olarak

³⁴⁰ Arif Keskin, "İran ile Rusya Dost Olursa", **AL JAZEERA TURK**, Ağustos 22, 2016, (Erişim) <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/iran-ile-rusya-dost-olursa>, 21 Eylül 2017.

isimlendirmiştir ki bu tamamen doğrudur. Çünkü gerçekten Rus halkı, kara kütlesinin tam ortasında bulunan tüm kıta içi Avrasya mekânlarının medeniyet bağlamında özümsemişi eğilimini geleneksel olarak taşımıştır. Buradan Rusya'nın stratejik menfaatlerinin kuzeydoğu Avrasya egemenliklerinden ayrılmaz olduğunu çıkarmak mümkündür. İşte, Rusya'nın (=Rus halkının) gerçek jeopolitik perspektifinin belirlenmesindeki temel prensip bundan ibarettir. Kaybedilen “yakın çevre”nin tekrar elde edilmesi, Doğu Avrupa ülkeleriyle tekrar müttefik olunması Rusya'nın jeopolitik ve stratejik egemenliği için yeterli değildir. Aynı zamanda Kıtasal Batı Amerika güdümlü NATO'nun Atlantikçi himayeciliğinden kurtulmaya meyleden (Fransız-Alman Bloğu) ve Kıtasal Doğu (İran, Hindistan ve Japonya) devletlerinin stratejik bloğa dâhil edilmesidir.

Günümüzde Batı tarafından Rusya'ya teklif (empoze) edilen “bölgesel devlet”^{*} statüsü, Rus milletinin intiharına eş değerdir. Rusya'nın millî tarihindeki avantajları suni ve güçlü bir dış etki ile ortadan kaldırmak ve Rusların bir imparatorluk hâline gelerek oluşturacağı jeopolitik gücü kökünden yok etmek amaçlanmaktadır. Bölgesel devlet olarak Rusya, milletin derin ve yüksek kimliğinde yatan köklü dürtüyü reddedecektir. İmparatorluk ölçeğinin kaybedilmesi, Ruslar için medeniyete katılma da bir bozgun, manevi ve kültürel değerler sisteminin hezimetine uğraması evrensel ve mesihanik/kurtarıcı arzularının sönmesi ve Rus halkının çoğu nesillerini canlandıran kahramanlıklar, atılımlar, mücadeleler ve meşakkatleri yenmede güç ve enerji sağlayan tüm millî ideolojinin değer ve itibarının yitirilmesi anlamına gelmektedir.

Rusya'nın jeopolitik ve tarihî kapasitesi o kadar büyüktür ki; ekonomik gelişmesine teknolojik hamlesi ileride onu yeniden ABD'nin güçlü “potansiyel düşmanı” yapabilir. Rusların ileri teknolojiye erişmesinin, tam teslimiyet ve askerî sanayinin stratejik kısımlarının toptan dönüştürülmesi Rusya'yı daha güçlü kılabilir.

^{*} ABD'nin Rus stratejisi, Rusya'ya atfedilen rol bölgesel devlet.

1992 yılında Paul Wolfowitz'in Amerikan Kongresi'ne sunduğu raporda, “ABD'nin en önemli stratejik probleminin, eski Sovyetler Birliği topraklarında ABD'den bağımsız bir siyaset yürütme kabiliyetine sahip büyük ve bağımsız bir stratejik oluşuma izin verilmemesi” olduğu kaydedilmiştir. İşte Batı'nın bu hayati ihtiyacı yüzünden, Rusya'ya “Bölgesel Devlet” rolü teklif edilmiştir. Dugin, age, s. 36.

Askerî mesele, jeopolitik tercihe doğrudan bağlıdır. Rusya kendi geleceğini bir imparatorluk, yeni kıtasal bloğun entegre edicisi ve kutbu olarak düşünüyorsa kendi silahlı kuvvetlerinden daha ziyade yerel olan silahlanmanın aleyhine nükleer ve stratejik silahlanmaya zaruri ve öncelikli şekilde meyletmelidir.

Rusya'nın ve Batı Avrupalı devletlerin jeopolitik çıkarları, Kafkasya'da çatışmaktadır. Atlantik (Batı Avrupa, bilhassa İngiltere) ve Avrasya (Moskova) arasında son 300 yılda Kafkasya ve Güney Kafkasya üzerinde denetim kurmak için hep savaşılmıştır. Jeopolitik çıkarlar için yapılan bu savaşlarda Rusya güneye, sıcak denizlere, Hindistan'a ve Hint Okyanusu'na ulaşmayı hedeflerken İngiltere de hep buna engel olmaya çalışmıştır. Bütün Türk ve Rus-İran mücadelesinin, Kafkas Savaşları'nın, Kırım Harbi'nin temelinde bu jeopolitik mücadele yatmaktadır. İngiltere bu anlamda hep Rusya'nın karşısında durmuştur. Bu durum aynı zamanda XX. yüzyılın başlarında ve devrimden sonraki yıllarda Kafkasya'da yaşanan Rus-İngiliz menfaat çatışmalarının da asıl sebebidir. Avrasya coğrafi ve stratejik birlik, bir alın yazısıdır. Böyle bir birliğin merkezinde muhakkak Rusya bulunmalıdır. Birliğin hareket gücü, kaçınılmaz surette Rus halkı olmalıdır. Avrasya'nın jeopolitik açıdan ne kadar önemli olduğunu idrak eden Çarlık Rusya ve Sovyet Rusya, bu toprakların sahip olduğu coğrafi önemi kendi çıkarlarına yarayacak şekilde kullanabilmiştir. Doğu Karadeniz'de ve Hazar Denizi'ndeki kontrolünü güçlendirmiştir. Stratejik anlamdaki son hamlesi olan Afganistan müdahalesi de olumsuz sonuçlanınca büyük hedefine ulaşamamıştır. XX. yüzyılda endüstri medeniyetinin itici gücü niteliğindeki petrol faktörü özel bir önem kazanmıştır. Bu perspektife, Kafkasya bölgesinin geleneksel ehemmiyeti Hazar sayesinde daha da merkezi bir hâl almıştır. Kaynakları itibariyle Hazar Havzası, Suudi Arabistan'dan hemen sonra gelmektedir.³⁴¹

Rusya, Orta Asya ve Hazar'da tekrar söz sahibi olabilmek için enerji kaynaklarını bir politika aracı olarak kullanmaktadır. Rusya'nın Hazar Bölgesi'ni kapsayan siyasi amaçları; ülkesinin güvenliğini ve jeopolitik çıkarlarını garanti altına alacak sorunsuz bir tampon bölge oluşturmak, Rusya'nın içlerine yayılabilecek veya sınır uyuşmazlıklarına yol açabilecek etnik gerginlikleri yok etmek için bölgede istikrarı sağlamak, Kazakistan ile Türkmenistan'ın petrol ve doğal gaz

³⁴¹ Dugin, age, s. 312-28-37-108-98-365.

kaynaklarından azami ölçüde yarar sağlamak, yabancı güçlerin bölgeye girişine engel olmak ve söz konusu bölgelerdeki Amerikan nüfuzunu azaltmak şeklinde sıralanabilir. Rusya, ABD'nin bölgedeki varlığını güçlendirmesinden kaygı duymakta, bunun için de var olan gücünü sürdürmek adına eski Sovyet Cumhuriyetleri ile iş birliğine giderek ilişkilerini güçlendirmeye çalışmaktadır. Hazar Havzası, doğal gaz ve petrol rezervleri açısından oldukça zengin bir coğrafyadır. Rusya'nın en büyük amacı, bu kaynakların uluslararası pazarlara ulaştırılmasında ve ihracında kontrolün kendinde olmasını sağlamaktır. Bu politikasına destek veren devletlerin Rusya'dan daha ucuza petrol ve doğal gaz alması Rus dış siyasetindeki hedefleri çok net bir şekilde ortaya koymaktadır. Genel olarak Rusya'nın dış politikasını incelediğimizde, Rusya yanlısı politika yürüten devletlerin fiyat indirimi ile ödüllendirildiği gözlenmiştir. Fiyatlar üzerindeki siyasetin etkisi göz önüne alındığında Rusya'ya ne kadar güvenilebileceği sorusu akıllardaki yerini korumaktadır.³⁴²

SSCB dağılmış olmasına rağmen Rusya, Orta Asya'yı hâlâ kendi arka bahçesi olarak kabul etmektedir. Rusya, ABD başta olmak üzere Orta Asya ve Kafkaslarda söz sahibi olmaya çalışan diğer devletleri çeşitli diplomatik eylemlerle engellemeye gayret etmektedir. Özellikle 11 Eylül 2001 tarihinden itibaren artan petrol ve doğal gaz fiyatları sebebi ile bütçesi açık vermeye başlayan Rusya, ABD ile dış politikası ve ekonomik politikası açısından çeşitli girişimlerde bulunmuştur. 7 Mayıs 2003 tarihinde Ukrayna, Kazakistan ve Belarus (Beyaz Rusya) hükûmetleri aralarında Rusya'nın inisiyatifleri sonucunda serbest ekonomik bölgenin kurulması için karar verilmiştir. 21 Temmuz 2003'te Rus Gazprom şirketi, hem bu anlaşma hem de önceki bağlantılar neticesinde Kazakistan'ın petrol ve doğal gaz şirketleri ile anlaşmıştır. Bu anlaşma ile Orta Asya doğal gazının Avrupa pazarlarına ulaştırılması için iş birliği kararı alınmıştır.³⁴³

Rusya, hem zengin doğal gaz ve petrol rezervlerine sahip olduğu hem de bu rezervlerin tüketicilere ulaştırılmasında stratejik bir konuma sahip olduğu için önem arz etmektedir. Hem doğu ve batı pazarlarına petrol ve doğal gaz satmak isteyen hem de bunların taşınacağı güzergâhı kontrol etmek isteyen Rusya, söz konusu bu

³⁴² Turhan, "agm", s. 53-54-55.

³⁴³ Yavuz, age, s. 512.

bölgelerdeki nüfuzunu artırarak süper güç olmak için çalışmalar yürütmektedir. Bununla beraber Rusya'nın, yakın çevre politikası çerçevesinde üretim boyutunda olmasa bile dağıtım boyutunda kontrolü elinde tutmayı, bu şekilde bu ülkeler üzerinde siyasi nüfuz elde etmeyi ve bu ülkelerin Avrupa ve ABD ile işbirliği içine girerek kendi kontrolünden çıkmasını engellemeyi amaçlamaktadır. Bu düşüncesi Ağustos 2008'de Gürcistan'da yaptığı operasyonla daha net bir şekilde görülmüştür. Bu harekâtın sadece askeri bir harekât olmaktan öte uzun vadede bölgedeki petrol ve doğal gaz kaynaklarının Rusya dışındaki bir güzergâhtan batıdaki pazarlara ulaştırılmasını engellemeyi amaçlayan stratejik bir hamle olabileceği değerlendirilmektedir. Rusya bölgedeki petrol ve doğal gaz rezervlerinin Avrupa pazarına ulaştırılmasında kontrolü elinde tutmak için Nabucco projesine alternatif Güney Akım projesini geliştirmiştir. Bu proje, bölge petrol ve doğal gazının Karadeniz altından Balkanlar'a oradan da Avrupa'ya taşımayı hedeflemektedir.³⁴⁴

Avrupa, petrol ve doğal gaz güzergâhlarını elinde tutan Rusya için en önemli pazardır. Bu nedenle Rusya kendinden başka bir ülkenin Avrupa'ya gaz satmasını istememektedir. Rusya bu amacına ulaşmak için AB'nin artan enerji ihtiyacını karşılamak üzere Baltık ve Güney Akım projelerini geliştirmiştir. Moskova, Hazar Denizi'nin hukuki statüsü konusunda da İran ile ortak hareket etmektedir. Rusya bu tavrıyla Kazakistan ve Türkmenistan'dan AB pazarına ulaşacak olan rezervlerin sadece kendi boru hatlarıyla olabileceğini göstermektedir. Rusya, söz konusu boru hatlarına alternatif olan Basra Körfezi ve Hint Okyanusu güzergâhlarını da yakından izlemektedir. Çin, Rusya'nın bu yakın takibine rağmen Kazakistan'ın ve Türkmenistan'ın yeni boru hatları projelerini desteklemektedir. 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik krizden olumsuz etkilenen Rusya, millî ekonomik gelirinin %63'ünü kapsayan enerji pazarındaki tek söz sahibi ülke olma özelliğini korumaya çalışmaktadır.³⁴⁵ Ancak 2006'da aktifleşen Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattıyla Hazar enerji rezervlerinin tekel taşıyıcısı olan Rusya, güç kaybına uğramıştır. 2012 yılının Haziran ayında Azerbaycan ile Türkiye'nin imzaladığı TANAP projesi de bu açıdan önemlidir.³⁴⁶

³⁴⁴ Özkan, "agm", s.30-31.

³⁴⁵ Mesut Hakkı Caşın, "Türk Dış politikası Açısından Kafkasya ve Orta Asya", **HASEN Hazar Raporu**, 13 Aralık, 2013, (Erişim) <http://www.academia.edu>, 20 Ağustos 2016, s. 58.

³⁴⁶ Özbay, "agm", s. 13.

Japonya'nın ülkesi için gerekli olan enerji akışındaki güvenliği sağlama çabasında iki ülkeyi doğrudan birbirine bağlayacak bir doğal gaz boru hattının inşa edilmesinde önemli ölçüde söz sahibi olacak ülke Rusya'dır. Son dönemlerde Çin'e doğal gaz satma kararı alan Rusya'nın Japonya'yla da doğal gaz ticareti yapmasında herhangi bir sakınca görünmemektedir. Japonya'ya aktarılması hedeflenen gaz için Rusya ile Çin arasındaki hattın Pasifik kıyılarından aktarılması da bir başka seçenektir. Doğal gaz ihtiyacının tamamını ithalatla karşılayan Japonya, eğer bir doğal gaz hattı ile Rusya'ya bağlanabilirse enerji ithalatı yaptığı ülke sayısını artırmış, böylelikle de enerji güvenliğini garanti altına almış olacaktır.³⁴⁷

Rusya, Hazar'a kıyıdaş ülkelere karşı Hazar'ın statüsü konusunda, gerek enerjilerin üretimi ve paylaşımı konusunda gerekse de petrol ve doğal gaz dağıtımı için düzenlenecek boru hattı projeleri kapsamında çok yönlü bir denge izlemeye çalışmaktadır. ABD'nin Hazar bölgesine ve bölge ülkelerine tesir etme amacına yönelik stratejik hamlelerine de aynı şekilde karşılık vermeye çalışmaktadır. Rusya için birinci öncelik, ABD'nin bölgede demokratikleşme ve terörle mücadele kavramları ile yerleştirdiği askerî gücün bertaraf edilmesidir.³⁴⁸

Rusya, bir yandan Orta Asya devletleriyle ekonomik ilişkiler kurmakta bir yandan da söz konusu devletlerin dış politikalarını yönlendirmeye çalışmaktadır. Orta Asya devletlerinin iktisadi durumlarına bakıldığında Rus şirketlerinin buralarda genellikle ham maddeyle ilgili yatırımda bulunmaları doğaldır. Rusya ve Kazakistan arasındaki enerji iş birliği bu konuda ön plana çıkan gelişmelerdendir. Bu da Rusya'nın bir tek ekonomik çıkar gütmemediğini göstermektedir. Rusya'nın önceliklerinden biri de Orta Asya enerji kaynaklarının dış dünyaya kapalı olmasıdır. Kısacası Rusya'nın amacı, bölge ülkelerinin Rusya'yı devre dışı bırakacak herhangi bir boru hattı içerisinde yer almasını engellemektir.³⁴⁹

Orta Asya'nın "beşlisi" 'Kazakistan-Özbekistan-Türkmenistan-Kırgızistan-Tacikistan' Rusya'nın ihtiyaç duyduğu tarım ve sanayi ürünlerinin üretiminde önemli yere sahiptir. Bu beş ülke, dünyanın en zengin ham madde kaynaklarına ev sahipliği

³⁴⁷ Volkan Yaramış, "Dünya Enerji Görümü, AB Ülkeleri Enerji Görünümü", T.C. **Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, (04- 11 Mayıs 2015)**. Ankara, 2016, s. 3.

³⁴⁸ Güler, age, s. 238-239.

³⁴⁹ Somuncuoğlu, "agm", s. 82.

yapmaktadır. Körfez'den sonra petrol ve doğal gaz yatakları bakımından ikinci sırada gelen bölge ise Hazar'dır. Rusya'nın pamuk, bakır, kurşun çinko, mobilden, volfram ve civa gibi ham maddelerin standart ihracatçısı Orta Asya devletleridir. Rusya'nın bölgeye olan alakasının bir diğer nedeni de burada yaşamakta olan 8 milyon Rus'tur. Rus dış politikasının önemli bir bölümünü de söz konusu halkın hukuki hak ve hürriyetlerini korumak oluşturmaktadır. Bu nedenle Kırgızistan'daki Rus asıllı nüfusun konumu, göçmen akımının azaltılması, Kırgızistan Cumhuriyeti'nde daimi ikametgâhı bulunan Rus vatandaşları ile Rusya'da yaşayan Kırgız vatandaşlarının hukuki statülerini ilgilendiren anlaşmalar sürekli olarak gündemdedir.³⁵⁰

Kafkaslar sadece kritik değer olarak dikkate alınabilecek büyüklükte bir sahaya sahip olmasından dolayı önem arz etmemektedir. Avrupa Rusya'sı ile Orta Doğu arasında Rusya-Akdeniz, Rusya-Afrika, Rusya-Orta Doğu yolları üzerinde tek geçit yeri olması ve kuzey-güney yönünün, boğum noktasında yer alması da bölgenin önemini artırmaktadır. Bu da Kafkaslara jeopolitik bir misyon yüklemektedir.³⁵¹

Rusya, Orta Asya ve Kafkasya üzerindeki hâkim rolünü kaybetmemek, enerji konusunda tekel konumunu muhafaza edebilmek adına çeşitli stratejiler geliştirmeye devam etmektedir. Bu noktada Batı'nın geliştirdiği doğu batı enerji koridoru projeleriyle, enerji kaynakları üzerindeki egemenliğini kaybetme korkusu yaşamaktadır. Bu noktada Hazar Bölgesi ve bölgeden geçen boru hatlarının kontrolü için sürekli yeni projeler üretmeye devam etmektedir/edecektir.³⁵²

5.3.2. Rusya'nın Jeopolitik ve Coğrafi Mecburiyetleri

Rusya Federasyonu'nun Kuzey de Arkhangels Limanı'nın yerleştiği Beyaz Denizi'nden Uzak Doğu da Sahalin Adası güney sahillerine kadar Rus Asyası'nın bütün kuzey ve doğu kıyıları yılın büyük bölümünde buzlarla kaplıdır. Doğu kıyısındaki önemli Viladivestok limanı da okyanusa, Pasifik'e değil, Güney Kore ve Japon Adaları ile kuşatılmış Japon Denizi'ne açılmaktadır. Kuzeybatıda Norveç

³⁵⁰ Georgiy Rudov, "Rusya Kırgızistan: Devletler arası İlişkilerin Dinamiği ve Perspektifleri", *Avrasya Dosyası Kazakistan- Kırgızistan Özel*, Kış, 2001-2002, (Erişim) <http://www.21yyte.org/assets/>, 19 Ağustos 2016, s. 212.

³⁵¹ Yüce, age, s. 42.

³⁵² Özbay, "agm", s. 13.

Denizi'ne açılan Murmanks limanının açık denizine çıkış yönü NATO (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü) ve Amerikan askeri üslerine deniz gücü ile tıkalıdır. Finlandiya aleyhine genişleme, Estonya, Letonya, Litvanya'nın ilhak edilmesi Konisberg'in doğrudan doğruya Rusya Federasyonu'na bağlanması, Polonya'nın batı yönünde kaydırılması ve Doğu Prusya kıyı şeridi ile Doğu Almanya'nın "Alman Demokratik Halk Cumhuriyeti" ile komünist bir ülke olarak teşkilatlandırılıp askeri ittifaka alınması Baltık Deniz'i kıyısında Rus askeri varlığını artırmakla birlikte bu denizi bir Rus iç denizi haline getirmeye yetmediği gibi açık denizlere güvenle ve kolayca çıkabilmeye müsait bir durum ve imkân da yaratmamıştır. Zira bu denizin Kuzey Deniz'i istikametindeki pek dar çıkışları NATO üyesi Norveç, Danimarka ve Batı Almanya devletlerinin kontrolündedir. Daha ilerideki Atlantik çıkışlarını da yine NATO üyesi İngiltere kontrol etmekte ve tıkamaktadır.

Dünya denizlerinin en büyük kara kitlesi içine derinliğine en fazla uzandığı pek önemli bir su yolu olan Güney Rusya'yı, Orta Asya'yı, Tuna Havzası'nı açık denizlerle bağlantılı kılan Karadeniz'in Bulgaristan'dan Gürcistan'a bütün batı kuzey ve doğu kıyıları Rusya Federasyonu'nun denetimindedir. Atlantik çıkışı da NATO gücünün kontrolündedir. Akdeniz'in bütün kuzey şeridi ve adaları hemen hemen bütünüyle NATO'nun elinde, Rusya karşıtı güçlerin kontrolündedir. Rusya Federasyonu'nun güneyde Basra Körfezi'nden Hint Okyanusu'na İran ve Pakistan engelleriyle uzak tutulduğu belirgindir. Böylece Rus siyasi ve askeri denetimindeki büyük kara bloğu dünyasının geri kalan bölümünden tecrit edilmiş ve kuşatılmış durumdadır.³⁵³

Rusya'nın güneyi Kaliningrad'dan Lenaland'a uzanan bütün bir coğrafyayı kapsamaktadır. Dugin bu coğrafyada Balkan yarımadasının kuzeyinin, Sırbistan'dan Bulgaristan'a kadar olan yerlerin, Moldova, Güney ve Doğu Ukrayna'nın, Rostov ve Krosnodor şehrinin, Novorossiysk limanının, Kafkasya, Hazar Denizi'nin doğu ve kuzey sahillerinin, Kazakistan ve Türkmenistan topraklarının, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ı kapsayan Orta Asya'nın ve Moğolistan'ın yer aldığını belirtmiştir. Yazar, Rus stratejik kontrolünün bu alanlarda sağlanması kanaatindedir. Yukarıda sıralanan yerler Rusya'nın kalıcı sınırları değil, güneye

³⁵³ M. Özdağ, Türkiye ve Türk Dünyası Üz..., s. 69.

ilerlemesinde kullanacağı jeopolitik üst olmalıdır. Avrasyacılığın temel politikalarının gerçekleştiği alan, Rusya'nın güneyidir.³⁵⁴

5.3.3. Rusya'ya Çinli Göçü (Çinli Diasporası)

Son dönemlerde Rusya'da Çinli diasporası* oluşturulmaya çalışılmaktadır. Çin halkı kitlesel olarak Çin'den Rusya'ya göç etmektedir. “Sarkaç Göçmenler” adı verilen bu topluluk başlangıçta çeşitli manevralarla sezonluk tarım ve inşaat işçisi, eğitim amaçlı öğrenci akımı vs. nedenlerle Rusya'ya göç etmiştir. Sibirya ve Uzak Doğu'da uzun süreli bir yerleşik toplumun yaratılması için gerekli alt yapıyı bu Sarkaç Göçmenler oluşturmuştur. Bu Çinliler Rusya'da sürekli işler kurarak, eğitim ve evlenme gerekçesiyle de sürekli iskân statüsüne sahip olmuşlardır. Görünürde klasik işçi göçü olarak değerlendirilecek bu göçün arka planında çok farklı plan ve amaçlar yatmaktadır. Göçün altında yatan asıl niyet Çin'in ulaşmak istediği asıl gayedir.

Göçmenlerin artan sayısı ve sosyo-ekonomik olarak bölgeye yerleşmeleri yerli Rus halkını rahatsız etmektedir. Rusya Federasyonu'nda Çinlilere karşı olan antipati de her geçen gün artmakta ve Çinliler “Sarı Tehlike” olarak isimlendirilmektedir. XXI. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Rusya'da on milyonlarca Çinlinin yaşayacağı ve Çinlilerin Rusya topraklarındaki en büyük ulusal azınlık olacağı tahmin edilmektedir. Çinli diasporası Rusya'nın Çin ile XXI. yüzyıldaki stratejik ortaklık politikası çerçevesinde var olmuştur. Çinliler Rusya'ya bir devlet politikası olarak değil Çin emeğine duyulan ihtiyacın artmasından dolayı gitmektedir. Pazar ekonomisinin yavaş yavaş oluşması, Sovyet dağıtım sisteminin tamamen yıkılmasından sonra Rusya'nın eskiden aşılamayan doğu sınırının birden açılmasına sebep olmuştur. Rusya, Çinlilerin ülkeye kitlesel kontrol edilemeyen girişleri için bazı yollar geliştirmiştir. Yapılan bu girişimler 1992-1994 yılları arasında kayda değer bir düşüşe neden olmuştur. Oluşturulan yollar kesin çözüm getirmemiştir.

³⁵⁴ Alaeddin Yalçınkaya, “ Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve Dugin'in Yeni Avrasyacılık Önerileri”, *Orta Asya ve Kafkasya: Rekabetten İşbirliğine*, Derleyen: Tayyar Arı, MKM Yayıncılık, Bursa, 2010, s. 269.

* Anavatanlarını terk edip başka yerde yaşamaya başlamış etnik grupları tanımlamak için kullanılan kelimedir.

Çünkü temel sorunu yasadışı ve transit göçmenler oluşturmaktadır. Transit göçmenlerin büyük kısmı şehirde kaydedilmemekte ve sonuç olarak tespit edilememektedir. Birçok Çinli Irkutsk'a ya süresi dolmuş evraklarla ya da sahte evraklarla giriş yapmakta, yine aynı yoldan da ülkeden ayrılmaktadır. Özellikle Irkutsk bölgesi coğrafi konumun yarattığı avantaj ile Çinlilerin Avrupa Rusyası'na ve dışarıya legal ya da illegal yollardan yaptıkları göç için bir geçiş yeri olmuştur. Yapılan evlilikler, ailelerin tekrar birleştirilmesi, eğitim almak, misafir işçilik, kayıtlı tüccarlık, gayrimenkullerin satılması ya da kiralanması gibi çeşitli taktikler Çinlilerin bölgeye yerleşme yollarından bazılarıdır. Sovremennik Dergisi yazarlarından A. Verezhnikov, XX. yüzyılın başında Rusya'ya gelerek yerleşen Çinli halkla ilgili özetle "Açlığa ve soğuğa aldırış etmeden Rus sınırlarına doğru ilerleyen toplu bir çekirge sürüsü" benzetmesinde bulunmuştur. Çin nüfusunun bu bölgede giderek artması pek çok kesim tarafından Rusya'nın bu toprakları kaybetmesinin ilk aşaması olarak görülmektedir. Ancak bu göç Çin'in penceresinden bakıldığında "barışçıl genişleme" olarak görülmektedir. Yahudi asıllı Rus politikacı V.V. Zhirinovsky, Irkutsk'a yaptığı bir ziyareti sırasında bu durumu "Bir gün sınırı turist, tüccar ve akrabalarını ziyarete gelen öğretmenler olarak açacaklar ve Sibirya ile Uzak Doğu'yu tek bir silah atmadan ele geçirecekler." şeklinde dile getirmiştir.

Bazı analizciler: ÇHC'nin Çin diasporasını komşularını nüfuzu altına almak için bir araç olarak kullandığı geleneksel bir politika olarak görmektedir. Çin hızlı ekonomik büyümesini ve nüfus olarak artmasını önleyemediği bir süreçte, Rusya'nın doğu bölgeleri bu devin ekonomik ve siyasi çekim alanına girecektir. Öyle ki Rusya'da bir "Sarı Tehlike" günden güne ilerlemekte ve Çin diasporasının oluşturulması birileri tarafından görmezden gelinmektedir. Rusya başlangıçta klasik bir işçi göçü olarak değerlendirdiği Çin diasporasına kayıtsız kalarak bu göç ve arkasında yatan niyeti görmezden gelmiştir. Ancak yoğun nüfus artışının belli müddet sonra kendi sınırlarına sığamayacağı taşmalara neden olacağı bilinen bir gerçektir. Bu bağlamda Rusya'nın Doğu Sibiryası Avrasya ve Orta Asya bu "Sarı Tehlike"nin tehdidi altındadır. Çin'i bu nüfus artışı ve büyüme oranı ile ileride hiç kimsenin tutamayacağı da aşikârdır. Artık bütün dünyanın bildiği üzere Çin'in 1 milyar 382 milyon nüfus ile 1978'den bu yana yılda ortalama %10 oranında büyümekte ve Çin bu büyümeyi yukarıdaki makalede belirtildiği üzere kendi emeği ve azmine borçludur. Öyle ki uluslararası alanda Çin üretimi malların yer almadığı

bir pazar yoktur. Üstelik ucuz iş gücü ve üretim maliyeti ile diğer malların yarış edemeyeceği kadar ekonomiktir. Bu da Çin malların cazibesini artırarak haksız rekabet oluşturmaktadır. Dünya kamuoyunun Çin'in XXI. yüzyılın yeni yükselen değeri olarak giderek güçlenmesine ve sınır taşmalarına daha ne kadar duyarsız kalacağı ise bir muammadır.³⁵⁵

Rusya'da resmî yabancı iş gücünün yaklaşık %40'lık bir kısmı Çinlilerden oluşmaktadır. Rusya besin maddeleri, giyim, tüketici elektroniği gibi alanlarda Çin'e bağlı olduğu gibi aynı zamanda legal ve illegal ucuz iş gücü temini konusunda da Çinli göçmen işçilere bağlı haldedir. Özellikle bu oranın yüksek olduğu Güney kesimlerde, Çinli göçmenler Rusya için tehdit algılamasına yol açacak boyutlara ulaşmıştır. Büyük oranda Çinli işçiler, geçici olarak farklı alanlarda, farklı bölgelerde, hatta bütün ekonomik sektörlerde artarak varlığını devam ettirebildiklerinden, bu iş gücüne bağlılık gittikçe artmaktadır. Devasa nüfusa sahip Çin'de işsizlik önemli bir sorundur. Bu sebepten dolayı 40 milyon Çinli dünyanın 168 ülkesine yayılmıştır. Çin'de mevcut 130 milyon civarı insan, işsiz durumdadır. Bu miktarın 8 milyonu ise Rusya ile sınır bölgelerinde yaşamaktadır.

Çin, nüfusundan dolayı dünyada büyük bir güç olma yolunda ilerlemektedir. Çinli mültecilerden dolayı Rusya da kendini tehdit altında görmektedir. Söz konusu göçmenler, kimileri tarafından Çin ve Rusya arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesinde bir araç olarak görülürken kimilerine göre de Çin'in yayılmacı politikası olarak görülmektedir ve bu durum eleştirilere neden olmaktadır. Rusya'da 2001'de açıklanan bir istatistiğe göre, Rusya'daki 1,5 milyon yasadışı göçmenin 2/3'ü Çinlilerden oluşmaktadır. Rusya'nın uzak doğusu oldukça geniş ve zengin yer altı kaynaklarına sahiptir. Bölgenin merkeze uzak olması ve buradaki nüfus yoğunluğunun az olması, sürekli artan nüfusundan dolayı oldukça fazla nüfus yoğunluğuna sahip Çin'in bu bölgeye yayılmacı bir politika izlemesine neden olmaktadır. Ham madde, enerji ve verimli topraklara ihtiyacı olan Çin için bu bölge vazgeçilmez bir fırsattır. Rusya'da yaşayan Çinli sayısı Moskova Devlet Üniversitesi Asya ve Afrika Enstitüsü'nün verilerine göre 200 bin ile 450 bin arasındadır. Aynı

³⁵⁵ Vladimir I. Dyatlov, "Sibirya'ya Çinli Göçü ve Yeni Bir Diaspora Oluşumunun Başlangıcı", **Avrasya Dosyası, Rusya Özel**, Kış, 2001, (Erişim) <http://www.21yyte.org/tr/asam-arsivi>, 19 Ağustos 2016, s. 223-323-327-329-331-347-348.

zamanda her yıl Rusya'nın uzak Doğu sınırlarından 500-550.000 Çinlinin girdiği belirtilmektedir. Fakat bu kişiler arasında öncelikle turizm ve kişisel işleri olanlar ağırlıktadır. Verilen rakamlar farklı olsa da, Uzakdoğu Rusları arasında, Çinlilere karşı çekince, korku ve düşmanlığın gittikçe geliştiği belirtilmektedir.³⁵⁶

³⁵⁶ Halil Akman “Şanghay İşbirliği Örgütü’nün Oluşumunda Rusya-Çin İlişkileri ve İlişkilerin Problemleri”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Nisan, 2015, (Erişim) <http://www.sosyalarastirmalar.com>, 20 Ağustos 2016, s. 319.

ALTINCI BÖLÜM

ÇİN-İRAN ve TÜRKİYE’NİN ORTA ASYA VE HAZAR BÖLGESİ’NE YÖNELİK POLİTİKALARI

6.1. ÇİN HALK CUMHURİYETİ’NİN ORTA ASYA VE HAZAR BÖLGESİ’NE YÖNELİK POLİTİKALARI

Çin, 9.597.000 km²’lik yüzölçümü ile SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) dışında kalan bütün Avrupa ülkeleri toplam yüzölçümünün iki katından daha geniş bir alana sahiptir.³⁵⁷

Köklü bir devlet geleneğine sahip olan Çin bugün bir dünya gücüdür. Üstelik bu gücünü dünyanın 1/5’ini oluşturan homojen nüfusuna borçludur. Çin Halk Cumhuriyeti’nin nüfusu Avrupa kıtası genişliğinde bir ülkeden, Avrupa ve Kuzey Amerika kıtalarının NATO’ya bağlı bulunan ülkelerinden ve eski Varşova Paktı milletlerinin toplam nüfuslarından bile fazladır. 1 milyar 386 milyonu aşmış olan ve 2020 yılı itibarıyla en az 1 milyar 420 milyona ulaşması beklenen nüfusun ortalama artış oranı yıllık %6 civarında olacağı tahmin edilmektedir.³⁵⁸ Bu taşmalar ile Çin sadece Avrasya için değil tüm dünya için önemli bir tehdit oluşturmaktadır.

Çin, kıtasal genişlikteki ülkesinde etkili bir yönetim kurmayı başaran, milyonluk ordularını kendi üretimi olan modern silahlarla donatabilen, nükleer başlıklı kıtalar arası füze üretebilen BM’ye kafa tutabilen bir ülkedir. Yeni Çin artık Rusya Federasyonu için Uzakdoğu’da okyanus ötesinden gelecek tehditlere karşı kolaylıkla yararlanabilecek bir müttefik olmaktan çok Asya’daki üstünlüğüne karşı çıkan, dengelenmesi, durdurulması zor bir güç niteliğine sahiptir.³⁵⁹

Çin de Hazar Bölgesi’ni enerji stratejilerine dâhil etmek ve enerji alım satımından yararlanmak isteyen başka bir devlettir. 1990’lara kadar gelişme gösteren ekonomisi ile kendi yağında kavrulan bir ülke iken günümüzde enerji ithali yapan bir ülke hâline gelmiştir. Var olan enerji ihtiyacı Çin için stratejik bir güvenlik

³⁵⁷ M. Özdağ, Türkiye ve Türk Dünyası Üz..., s. 19-20.

³⁵⁸ Yeni Çıkanlar, Çin Nüfusu 2017, 2017, Mayıs 24, (Erişim) <http://www.yenicikanlar.com.tr/cin-nufusu-2017-2-72517>

³⁵⁹ Özdağ, Türkiye ve Türk Dünyası Üz..., s. 150.

sorunudur. Çin'in bölge hakkındaki düşünce ve istekleri de Rusya ile paralellik göstermektedir. Çin ABD'nin bölgedeki etkisini kırmaya çalışmaktadır. Türkmenistan ve Kazakistan ile enerji kaynaklarının kullanımına yönelik olarak gerçekleştirilmesi hedeflenen projelerde etkin rol oynamaya çalışmaktadır. Kendi enerji ihtiyacı için Orta Asya'daki hidrokarbon kaynaklarına öncelik veren Çin, Rusya'dan da oldukça rahatsız durumdadır. Çin'in kendisinin sahip olmak istediği petrol ve doğal gaz dağıtım yollarının denetiminin Rusya'nın elinde olması, Rusya'nın bu konuyla ilgili olarak bölge ülkelerinde güç teşkil etmesi, Çin'in ekonomik çıkarlarını zedelemektedir. Diğer taraftan Orta Asya ülkeleri ve Rusya, Orta Doğu'daki enerji kaynaklarının üretim ve dağıtımının ABD'nin tekelinde olması nedeniyle yeni projeler geliştirmeyi hedeflemektedir. Günümüzün büyüyen ülkelerinden biri olan Hindistan da Çin gibi gün geçtikçe artan nüfusunun ve ülkenin enerji ihtiyacını karşılamak ve belli bir istikrarı olmayan Basra Körfezi'ne olan bağımlılığını azaltmak için yönünü Hazar Bölgesi'ne çevirmiştir.³⁶⁰

Çin'in Hazar'daki enerji rezervleriyle ilgili olarak uyguladığı stratejilerin en önemlisi Kazakistan ile Çin arasında yapılacak olan petrol boru hattıdır. 1996'dan beri gündemde olan bu hat 3000 km uzunluğundadır. Bir süre ertelenen projenin Çin Devlet Başkanı Hu Jintao'nun 2003 yılının Haziran ayında Kazakistan'a yaptığı ziyaret sırasında hayata geçirilmesine karar verilmiştir. Çin devlet enerji şirketi China National Petroleum Corp (CNPC) ve Kazakistan devlet şirketi KazMunaiGaz arasında imzalanan anlaşmayla yapılan hat 2006 yılının Mayıs ayında aktifleşmiştir. Bu boru hattından yılda 10 milyon, 2010 yılına gelindiğinde ise 20 milyon petrol temin edecek olan Çin'in, Kazakistan'da mevcut petrol yatırımlarını geliştirme hususunda işbirliği arayışlarını da sürdürmektedir. Enerji ithal eden Çin, Hazar Bölgesi devletleriyle gerçekleştireceği iyi ilişkileri bir fırsat olarak görmektedir.³⁶¹

Yapılan anlaşmalardan, geliştirilen stratejilerden hoşnut olmayan sadece Çin değildir. ABD de Çin'in İran ile kurmuş olduğu askeri ve enerji ile ilgili iş birliğinden rahatsız olmaktadır. Petrol ithalatının %12-15'lik oranını İran'dan sağlayan Çin ile İran arasında yapılan çeşitli enerji anlaşmaları vardır. Zavareh ve Kaşhan bölgelerinde arama yapılması amacıyla 2000 yılının Ocak ayında Çin petrol

³⁶⁰ Turhan, "agm", s. 57-58.

³⁶¹ Güler, age, s. 240-241

şirketi SINOPEC ile İran petrol şirketi (NIOC) arasında 13 milyar dolar değerindeki bir anlaşma yapılmıştır. 2004 yılının başında Çin ile İran arasında Çin'in İran'dan 25 yıllığına toplam 20 milyar dolarlık sıvı doğal gaz alım anlaşması yapılmıştır. Yine iki ülke arasında 2004 yılının sonbaharında 70-100 milyar dolarlık bir petrol ve gaz alışverişine karar verilmiştir. İran'ın Yadavaran petrol rezervlerini geliştirmesine yönelik kararlar alınması da iki ülke arasındaki ilişkilerini geliştirmiştir. Yadavaran'ın geliştirilmesinden sonra İran'dan 150.000 varil ham petrol de temin edecek olan Çin'in İran'daki Yadavaran petrol rezervleri için 100 milyarlık bir yatırımı da söz konusudur.³⁶²

Çin, dışarıdan aldığı petrol ve doğal gazın boru hatlarıyla kendi ülkesine ulaştırılabilmesi için boru hatlarının geçeceği söz konusu güzergâhlarda yer alan ülkelerle ikili anlaşmalar imzalayarak bu ülkelere önemli yatırımlarda bulunmaktadır. Bu da Çin'e kaynak çeşitliliği sağlamaktadır. *Çin'in şu an elinde petrol ve doğal gaz gereksinimini boru hatları ile giderecek iki temel projesi vardır. Bunlardan birincisi Çin'in sanayileşmiş güney bölgelerine Doğu Türkistan'dan aktarılacak olan Hazar enerji kaynaklarının transferidir. Türkmenistan, Kazakistan ve İran bu ilk projenin önemli ülkeleridir.*

“Orta Asya Doğal Gaz Boru Hattı” ise 6500 kilometre olarak hesaplanmaktadır ve Orta Asya devletlerini içerisine almaktadır. Bu proje üç hattın ve birden fazla tedarikçiden meydana gelmektedir. 2011’de tamamlanması beklenirken üç senelik kısa bir zamanda inşa edilerek 2009’un sonunda açılan Türkmenistan-Çin doğal gaz boru hattı (Line-A, 1833 km) ise Kazakistan ve Özbekistan’dan geçerek Çin’in Sincan bölgesine bağlanmıştır. İkinci hat, (Line-B, 1475 km) 2011 yılının eylül ayında açılmıştır. Projenin ekonomik boyutu ise CNPC Çin ulusal Petrol Şirketi tarafından karşılanacaktır. 2012’nin sonlarına doğru da söz konusu üçüncü hattın (Line-C, 1840 km) inşasına başlanması planlanmıştır.

Bir diğer proje ise Doğu Sibirya Pasifik Okyanus boru hattıdır. Bu hattın Rusya’nın Skovorodino şehrine kadar olan bölümü, 26 Eylül 2010 tarihinde

³⁶² Hasan Duran, Kadir Kürşat Yılmaz, “Devi Bağlayan Bağlar: Çin’in Orta Asya Enerji Kaynaklarındaki Çıkarı”, **International Conference on Eurasian Economies**, 2001, (Erişim) <http://www.avekon.org/papers/336.pdf>, 20 Ağustos 2016, s. 40.

kullanıma açılmıştır. Hattın Çin'in Daking şehrine uzanan 2400 kilometrelik uzunluğa sahiptir. Hattın toplam maliyetinin 25 milyar dolarlık kısmını Çin desteklerken Rusya söz konusu hatta 20 sene süreyle 15 milyon ton ham petrol sağlama sözü vermiştir. Yine 2010 yılının Haziran ayında Rusya ile Çin hükûmeti arasında Çin'e ulaşacak iki farklı doğal gaz hattının daha yapılması kararına varılmıştır.

Çin, bölgedeki projelerde daha fazla öne çıkmaktadır. Çin'in Orta Doğu'dan aldığı doğal gaz ve petrolün kesilme olasılığı, Çin'in sanayi üretiminin aksaması demektir. Rusya'nın Çin'in hemen yanında olması Rusya'dan alınacak doğal gaz ve petrolün aktarılmasında Malakka Boğazı'na duyulan ihtiyacı ortadan kaldırmaktadır. Üçüncüsü iki ülkenin başlıca aktör oldukları Şanghay İşbirliği Örgütü'nün ekonomik işbirliği açısından hala yeterli düzeye ulaşamamış olmasıdır. Enerji alanında işbirliğinde atılacak adımların olumlu yansıması ekonomik ve ticari alanlarda kendisini gösterebilecektir.

Yukarıda adı geçen bu hatlar dünyanın en önemli 6 petrol geçiş bölgesi içerisinde neredeyse Hürmüz Boğaz'ı kadar önemli olan Malakka Boğazı'nı devre dışı bırakma amaçlıdır. Çin denizyolları vasıtasıyla dışarıdan aldığı petrolün %80'lik kısmını Malakka Boğazı'ndan geçirmek mecburiyetindedir. Boğaz'ın en dar noktası 1.5 mil olduğundan dolayı boğaz hem çarpışmaya hem de terörist saldırılarına ve korsanlığa açık hâldedir. Boğazın söz konusu nedenlerden biriyle ulaşımına kapatılması demek, petrol fiyatlarının tavana çıkması demektir. Çin, Orta Asya kaynaklı enerji iletim hatlarını birbirine bağlayarak stratejik konumunu sağlamlaştırmayı istemektedir. Sonuçta Çin'in jeopolitik konumunun buna imkân sağladığını düşünerek, bu hatlar vasıtasıyla mevcut ve potansiyel kaynaklara sahip üretici ülkelerle Asyalı tüketicileri birbirlerine bağlayacak bir tür "Pan-Asya Küresel Enerji Köprüsü" olmayı amaçladığı görülmektedir.

İnci stratejisi, Çin'in Malakka Boğazı'nı devre dışı ederek küresel enerji köprüsü olabilmek ve ABD'nin deniz gücünü dengeleyebilmek için oluşturduğu ikinci stratejik yaklaşımdır. Bu strateji ile hedeflenen şey Pakistan'da yer alan Gvadar Limanı'ndan Güney Çin Denizi'ne kadarki hatta stratejik limanlar yaparak

ABD'nin enerji koridorundaki nüfuzuna seçenек olabilecek bir rota geliştirmek ve Çin'in enerji sevkiyatını güvence altına almaktır.³⁶³

Çin'in hedefleri Malakka Boğazı üzerinden Hint Okyanusu'na açılma, Uzak Asya'dan serbest ticaret bölgesini şekillendirme, Hindistan'a karşı Pakistan kozunu oynama, Moğolistan ve Orta Asya Türk devletlerini de Şanghay altılısı vasıtasıyla yönlendirme, Tayvan'la birleşme (Tek Devlet-2 sistem söylemleri), Türkiye'yi Kafkasya'da durdurmaktır.³⁶⁴

Çin'in Saddam hükûmeti zamanında Irak ile petrol anlaşmaları yapmış olması ABD'nin Irak konusunda daha hassas olmasına neden olmaktadır. Çin'in ilgisinin Orta Asya ve Hazar Bölgesi'ne kaymasının nedeni ABD'nin müdahalesiyle Irak'ta petrol arama ve çıkartma faaliyetlerine son vermiş olmasıdır. Bu coğrafyalarda özellikle Rusya, Kazakistan ve Türkmenistan'ın enerji kaynaklarına yönelik olarak geliştirilen projeler ABD tarafından dikkatle takip edilmektedir. Çin'in ihtiyaç duyduğu petrol ve doğal gazın ülkeye, deniz yoluyla taşınması sırasında kullanmak zorunda olduğu Hürmüz, Malacca ve Tayvan boğazlarının kritik durumu ile boru hatlarının geçiş bölgelerinin güvensizliği, enerji sağlanmasında önemli tehditleri oluşturmaktadır. Bu deniz yollarının güvenliği halen, büyük oranda ABD donanması tarafından sağlanmakta, bu açıdan da Çin'in ABD'ye olan bağımlılığı artmaktadır.³⁶⁵

Çin'in hâkim olmak istediği tek bölge Orta Asya değildir. Çin, Ermenistan üzerinden Güney Kafkasya'ya girmek ve burada aktif olabilmek için Ermenistan'a yardım etmektedir. Ermenistan, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki coğrafi bir engeldir. Çin Ermenistan'ı Türkiye'nin ve Batılı devletlerin Azerbaycan üzerinden doğuya açılmalarını önlemek amacıyla desteklemektedir.³⁶⁶

İran'la 2004 yılında 25 yıllığına 500 milyar dolarlık gaz ve petrol anlaşması imzalayan Çin, son yıllarda ABD'nin İran'a yüklenmesi nedeniyle enerji ihtiyacı için ilave kaynaklar arayışı içine girmiştir. Bu maksatla Ağustos 2005 içinde, petrol

³⁶³ R. Kutay Karaca, "Çin'in Değişen Enerji Stratejisinin Dış Politikasına Etkileri (1990- 2010) **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Bahar, 2012, (Erişim) <http://www.uidergisi.com.tr/?p=2918>, 20 Ağustos 2016, s. 101-105.

³⁶⁴ Erzurumlu, age, s. 397.

³⁶⁵ Bayraç, "agm", s. 131.

³⁶⁶ Duran-Yılmaz, "agm", s. 37.

ihtiyacının %17'sini karşılayacağı bir anlaşmayı Suudi Arabistan ile imzalanmıştır. Anlaşma petrol ve doğal gaz yanında diğer doğal maddelerin teminini de öngörmektedir. Çin ile Türkmenistan arasında 2006 yılı içinde imzalanan doğal gaz boru hattı anlaşmasına göre, Çin 2009 yılına kadar mali yükünü çekeceği bir boru hattını Türkmenistan ile Çin arasında inşa etmeyi taahhüt etmiştir. Çin'e ucuz doğal gaz satışına neden olan bu gelişme ile Türkmenistan bir bakıma Rusya'ya ucuza sattığı doğal gazın ihracı için ikinci bir seçenek bulmuştur. Çin resmi haber ajansı Xinhua'nın 25.05.2006 tarihli haberine göre, Kazakistan ile Çin, Doğu Türkistan diye de bilinen Uygur Özerk Bölgesi (Xinjiang Sincan) arasındaki 1000 kilometrelik boru hattından ilk ham petrol pompalamıştır. Atasu-Sincan arasındaki 20 milyon kapasiteli bu boru hattı ile Çin'in enerji ihtiyacının çeşitlendirmesi açısından önemli bir gelişmedir. Çin 2006 yılı başlarında Rusya ile ikinci bir doğal gaz hattı projesi inşası konusunda anlaşmaya varmıştır. Bunlardan biri Rusya'nın Altay Bölgesi'nden Çin'in Sincan Bölgesi'ne, diğeri de Japonya'nın kuzeyindeki Schalin Adası'ndan Çin'in kuzeydoğu limanlarına uzatılmasıdır.³⁶⁷

6.1.1. Çin Ekonomisi

Çin son 35 yılda ortalama %10'a yaklaşan yıllık büyümesi ile dünyanın en hızlı gelişen ekonomisidir. Uygulanan politikalar ve ucuz iş gücü sayesinde Çin, hızla ekonomisini büyütürken Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYİH) bazında dünyanın en büyük ikinci ekonomisi olmuştur.³⁶⁸ Büyüyen ekonomi ile birlikte artan satın alma gücünden yola çıkılarak millî hâsılayı ölçecek olursak Çin'in ekonomisi Hindistan, Almanya, Japonya ve Rusya ekonomisinden daha büyüktür. Çin'in ekonomisi yaklaşık olarak ABD ekonomisine denktir. Bu değer eşitliği, ülke içinde kullanılan enerji ihtiyacının sürekli artışını sağlayan temel faktörlerden biridir.³⁶⁹

³⁶⁷ Yavuz, age, s. 518-519.

³⁶⁸ Nurullah Gür, "Çin Ekonomisindeki Son Gelişmeler Ne Anlama Geliyor?", **SETA PERSPEKTİF**, Ağustos, 2015, (Erişim) <http://www.file.setav.org/.../pdf>, 19 Ağustos 2016, s. 1.

³⁶⁹ Karaca, "agm", s. 96.

Çin, BP'nin "Eneenergy Outlook 2030" projeksiyonuna göre 2030 yılında dünyanın en büyük ekonomisi olacaktır. Aynı zamanda da en çok enerji tüketen ülkesi olarak Hindistan'la beraber dünya nüfusunun %35'ini teşkil edeceklerdir.³⁷⁰

Çin'in ekonomisinin büyümesi enerjiye olan talebin de artmasına neden olmaktadır. 2010'da enerji tüketiminde ABD'yi geride bırakan Çin, şimdiki enerji sektörünün baş aktörlerinden biri olmuştur. Çin'in dünya çapındaki enerji tüketim miktarı %20'den fazladır. Çin'in devam eden sanayileşme ve kentleşme oranı bir taraftan enerjiye olan ihtiyacını artırmakta bir taraftan da mevcut ulusal kaynaklarını yetersiz kılmaktadır. Çin gelecekte petrol ve doğal gaz açısından dış kaynaklara daha da bağımlı hâle gelecektir.³⁷¹

Sürekli büyüyen ekonomisi için gerekli olan enerjiyi temin etmek için Orta Doğu ya da Hazar Havzası'na yönelmekten başka çıkar yolu olmayan Çin, enerji kaynakları açısından kömür üzerine yoğunlaşmıştır. Enerjisinin %73'lük kısmını kömürden karşılayan Çin, 2010'da dünya petrol üretiminin %5-7'sini talep edecek duruma gelmiştir. Çin büyüyen ekonomisinin artan enerji ihtiyacını karşılamak için yöneldiği başka bir kaynak da doğal gazdır. 2010'da artan doğal gaz ve petrol talebini karşılamak isteyen Çin, Hazar Havzası'nda yer alan devletlerle bağlantı kurmaya başlamıştır. Çin ile Japonya'ya petrol ve doğal gaz satmak için Kazakistan ve Türkmenistan devlet başkanları anlaşmışlardır.³⁷²

Çin halen, 61 milyar ton (dünya kömür rezervinin yaklaşık %13'ü) dolayında dünyanın en zengin kömür yataklarına sahip olması nedeniyle, çok sınırlı miktarda doğal gaz ve nüfusuna oranla az miktarda petrol tüketmektedir. Çin'in giderek artan enerji tüketimi ile önümüzdeki yıllarda ABD'yi geride bırakarak dünyanın en çok doğal gaz ve petrol tüketen ülkesi konumuna geleceği tahmin edilmektedir. Ülke geneline bakıldığında var olan enerji kaynakları da dengeli bir dağılım göstermemekte, enerji tüketiminin daha fazla olduğu doğu bölgelerinde kısıtlı miktarda enerji rezervi bulunmaktadır. Batı ve kuzey taraflarında enerji kaynakları

³⁷⁰ Özlem Arzu Azer, "Çin'in Enerji Güvenliği Bağlamında Kafkasya ve Orta Asya Politikası", **International Conference on Eurasian Economies**, 2012, (Erişim) <http://www.avekon.org/papers>, 19 Ağustos 2016, s. 235.

³⁷¹ Duran-Yılmaz, "agm", s. 36.

³⁷² Gürses, "agm", s. 264-265.

fazla, tüketim daha az olduğu için söz konusu rezervlerin batıdan doğuya aktarılmasına yönelik yeni alt yapı çalışmaları tasarlanmaktadır. Uygur Otonom Bölgesi'nden doğu eyaletlerine boru hattı ile doğal gaz getirilmesi, bu tasarlanan projelere örnektir. Kalkınmış ülkelerle mukayese edildiğinde Çin'in birim başına harcadığı ortalama enerji miktarı %20 daha çoktur. Çin'in istediği anda ihtiyaç duyduğu enerjiye kolaylıkla ulaşamaması ve ihtiyaç duyduğu enerjiyi dış alımla karşılaması Çin'i krizlere ve dış etkilere açık konuma getirmektedir. Çin, Orta Asya hidrokarbon rezervlerini uzun dönemli enerji yatırımları açısından öncelikli kaynaklar olarak değerlendirmektedir. Pekin, Tarım Havzası ile Sincan bölgesinin topraklarını aşabilecek petrol-doğal gaz boru hatlarının Orta Asya enerji havzasına bağlanması ile ekonomik kalkınmasındaki hızını artırmayı planlamaktadır. Bununla birlikte Rusya Federasyonunun petrol-doğal gaz dağıtım şebekesinin merkezi yapısının "Yakın Çevre Komşuları Doktrini" gereği, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri üzerindeki tekelleri ekonomik baskısı, Çin ekonomik çıkarları için en ciddi potansiyel tehdit olarak görülmektedir. Çin petrol ve doğal gaz ithalindeki riskleri dağıtmak ve tedarik güvenliğini sağlamak için, dünyanın her yerinde çeşitli stratejik girişimlerde bulunmaktadır. Bu amaçla Mısır, Nijerya, Sudan, Angola gibi Afrika ülkelerinde, petrol ve doğal gaz arama ve rafinaj konularında çeşitli anlaşmalar yapmıştır.³⁷³

Joseph Nye ise "Amerikan yüzyılının sonu mu? (Is the American Century Over?)" adlı son kitabında, Çin ekonomik büyüklük açısından gelişmiş de teknolojik gelişmişlik olarak ABD'nin çok gerisindedir. Bundan ötürü ekonomik olarak egemen güç bayrağını ABD'den almasının henüz mümkün olmadığına altını çizmiştir.³⁷⁴ Bununla birlikte, ucuz iş gücü pazarının cazibesiyle yabancı yatırımı çekerek üretimini artıran Çin'in önünde bazı yaptırımlar uygulanarak, tekstil ve giyim sektöründe kotolar konularak ticaretine kısıtlamalar getirilmesine rağmen büyümesini sürdürmüştür.³⁷⁵

Birçok uluslararası şirket üretim faaliyetlerinin önemli bir kısmını Çin'e kaydırmakta veya Çin'den önemli miktarda parçalar ithal etmektedir. Çin, üretim

³⁷³ Bayraç, "agm", s. 129-130.

³⁷⁴ Gür, "agm", s. 2.

³⁷⁵ Azer, "agm", s. 233-240.

kapasitesi ve ucuz iş gücü nedeniyle dünya ekonomisi için önemli bir imalat merkezidir. 2010 yılında dünya tekstil ve giyim ihracatında ilk sırada yer almıştır.³⁷⁶

Dünya Ticaret Örgütü'nün 2011 yılı verilerine göre dünya mal ihracatında %10.4'lük payla ve 1.899 milyar USD ile ilk sırada yer alan Çin, dünya mal ithalatında da 1.743 milyar USD ile ve %9.5'lik payıyla ABD'yi takiben ikinci sırada yer almaktadır.

Çin, elinde yüksek miktardaki Amerikan devlet tahvilleri (seri hâlde çıkartılan çoğunlukla faizli borç senedi) bulunmaktadır. Bu borç senetleri ABD için büyük bir ekonomik tehdittir. Çin'in 1.17 trilyon dolar tutarındaki Amerikan devlet tahvillerini satmaya karar vermesi durumunda piyasaların birbirine girerek doların değerinin dibe vurması, faizlerin yükselmesi ve ABD'de enflasyonun tırmanması gerçekleşecektir. ABD ekonomisinin kaderi bir anlamda Çin'in elinde olup ABD'de bunu çok iyi bilmektedir.³⁷⁷

Donald Trump'ın seçilmesinin ardından dolar, Çin yuanı ve önde gelen 10 ülkenin para biriminden oluşan bir sepet karşılığında değer kazanmıştır. Seçim kampanyası boyunca Çin gibi ülkelerin gümrüklerini yükseltmekle tehdit eden Trump, bu ülkelerin para birimlerini bilerek düşük tutarak ve düşük fiyat politikası uygulayarak haksız kazanç elde ettiklerini iddia etmiştir. Bunun karşında Çin ise ABD faizlerini yükseltip iki ülkeyi birden durgunluğa sürükleyerek bir ticari savaşa yol açacak yaklaşık 1,2 trilyon dolarlık ABD tahvillerini satmakla tehdit etmektedir.³⁷⁸

Dünyanın en yüksek para rezervine sahip olan Çin bu tutara yüksek ihracat performansı sayesinde ulaşmıştır. Tamamen ihracata dayalı bir ekonomi modeli uygulayan Çin, aylık 100 milyar dolara yakın bir ihracat gerçekleştirmektedir.

³⁷⁶ K. Ali Akkemik, "Çin'de Hızlı Büyüme ve Balon Ekonomisi", **HASEN Hazar Raporu**, (Erişim) http://www.academia.edu/4871852/Çinde_Hızlı_Büyüme_ve_Balon_Ekonomisi, 19 Ağustos 2016, s. 70.

³⁷⁷ Çin'in Döviz Rezervi İki Ucu Keskin Bıçak, (03 11 2006) (Erişim) <http://www.bigpara.hurriyet.com.tr>, 26 Eylül 2017.

³⁷⁸ Mamdouh G. Salameh, "Donald Trump'ın Petrol, İran, Rusya ve Dolar Vaatleri Gerçekleştirilebilir Mi?" **Derin Ekonomi**, Sayı 21, Şubat 2017 s. 73.

Çin, Avrasya ülkelerini dolardan ve ABD hazinesi yatırımlarının oluşturduğu finansal savaşa karşı savunmasızlıktan kurtaracak bir strateji geliştirmiştir. Çin altına çevrilebilir Çin yuanı cinsinden ham petrol vadeli işlem sözleşmesi başlatmak üzeredir. Çin dünyanın en büyük petrol ithalatçısı olması nedeniyle, yuan cinsinden yeni petrol vadeli işlem sözleşmesi, Avrasya merkezli kilit bir ham petrol ölçütü oluşturmaya çalışmaktadır. Yakın zamanda Uluslararası Para Fonu'nun Özel Çekme Hakları sepetine giren yuan, Şanghay'da işlem gören petrol vadeli işlem sözleşmesi olarak altına çevrilebildiğinde jeopolitik güç dengesini değiştirebilir. Şu anda Çin'de yuan cinsinden işlem gören altına dayalı yeni petrol vadeli işlem sözleşmesi uygulaması, Orta Doğu'daki belli başlı OPEC üyelerini, aşırı yükseltilmiş ABD doları ile sattıkları petrollerinde, altına dayalı yuanı tercih etmeye itebilir.³⁷⁹ Çin sürekli büyüyen bir ekonomiye sahiptir. Bu büyümenin sürekliliği rejimin devamı olarak görülmektedir. Ekonomik büyümenin devamlılığını sağlamak enerjiye bağlıdır. Çin'in enerjiye olan ihtiyacı her geçen gün artmaktadır. Enerjiyi sorunsuz ve kesintisiz elde etme temel dış politika amacıdır. Çin enerji güvenliğiyle iktisadi ve ulusal güvenliği birbirine bağlıdır. Bu açıdan bakıldığında enerji ve güvenliğinin Çin için giderek dış siyaset belirleyicilerinin başında geldiği görülmektedir.³⁸⁰

6.1.2. Çin'in Asya'daki Hedefi

Gelişen sanayisi ve ekonomisiyle Çin'in ihtiyaç duyduğu yeraltı ve yerüstü zenginliklerine karşı ilgisiz kalması imkânsızdır. Kendinde olmayan bu zenginlikler hemen yanı başında bulunan Türkistan ve Orta Asya Bölgesinde vardır. Bu nedenle Çin dış politikasını ağırlıklı olarak enerji ve enerji güvenliği oluşturmaktadır. Ancak Çin için stratejik bir alan olan Orta Asya, ABD'nin ilgi alanına girmektedir. ABD, Orta Asya'da küresel bir güç hâline gelmiştir. ABD'nin bölgede gerçekleştirdiği faaliyetlerle beraber Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile kurmuş olduğu askerî, ticari ve siyasi ilişkiler sonucu Çin'in komşusu durumuna gelerek Çin'i batıdan Orta Asya ile kuşatmıştır. ABD'nin bu çevreleme stratejisinden tedirginlik duyan Çin, 15 Haziran 2001 tarihinde siyasal literatüre Shangay Beşlisi olarak geçen bölgesel bir

³⁷⁹ F. William Engdahi, "Dolar, Altın, Petrol, Çin ve Rusya", *Derin Ekonomi*, Sayı 29, Ekim 2017 s. 54.

³⁸⁰ Karaca, "agm", s. 94.

oluşumu gerçekleştirmiştir. Sonraki tarihlerde yeni üyelerle Shangay İşbirliği Örgütü'ne dönüşen oluşumun faal üyesi olarak bölgedeki mücadelede etkin rol almıştır.³⁸¹

Büyük bir jeopolitik öneme sahip Orta Asya, Çin için Batı'dan gelebilecek tehditlere karşı tampon görevi görürken Rusya ve Batı Avrupa açısından Çin tehdidine karşı bir tampon bölgedir. ABD, Rusya ve Çin'in ilişkilerine bakıldığında, son yıllardaki mücadele enerji temeline kaymıştır. ABD'nin Hazar Havza'sına bakışında enerji kaynaklarının özel bir önemi vardır. Daha önce çıkar sahası olarak tanımladığı Hazar bölgesini ise 1997'den itibaren "sorumluluk sahası" olarak ilan etmiştir. ABD, Afganistan müdahalesi ile Çin'i batıdan çevreleyip, Çin'in Hint Okyanusu aracılığıyla bölge enerji kaynaklarına ulaşımını engellemeyi hedeflemiştir. Bu yüzden Orta Asya, ABD için sadece yatırım olanakları ve ABD'ye petrol ve doğal gaz satışı sağlayan bir bölge değil, ABD'nin rakiplerine doğal gaz ve petrol açısından sağlayacağı üstünlük bakımından stratejik bir önem taşımıştır. Türk Cumhuriyetleri ve İran'ın Rusya ve Çin ile yakınlaşması, Rusya'nın Avrupa'da aşırı güçlenmesi, İran'ın bölgesel varlığını pekiştirmesi ve Çin'in enerji ihtiyacını Rusya, Orta Asya ve İran'dan gidermesi ABD çıkarları için tehlikelidir.

ABD, İran Körfezi'nden Çin Denizi'ne uzanan bölgedeki stratejik enerji geçiş boğazlarının denetimini elinde tutarak Çin'i enerji bakımından kendine bağımlı kılmayı ve enerji denetimini elinde tutmayı amaçlamaktadır. ABD ile Çin arasında denize ve enerjiye bağlı anlaşmazlıklar Hürmüz, Babülmendep ve Malacca Boğazı'nda düğümlenmektedir. Çin'in ihtiyaç duyduğu petrol ve doğal gazın ülkeye, deniz yoluyla taşınması sırasında kullanmak zorunda olduğu boğazların kritik durumu ile boru hatlarının geçiş bölgelerinin güvensizliği enerji sağlanmasında önemli tehditler oluşturmaktadır. Bu deniz yollarının güvenliği halen, büyük oranda ABD donanması tarafından sağlanmakta bu açıdan da Çin'in ABD'ye olan bağımlılığı artmaktadır.³⁸²

Halen İç Asya'da Çin'in batıya ve kuzeye doğru yayılmasına mani bir set bulunmamaktadır. Sovyet Rus gücünün çöküşünün yarattığı boşluk hiçbir bölgede

³⁸¹ Budak, age, s. 442-443-444.

³⁸² Duran, "agm", s. 39-40.

Uzakdoğu'da ve özellikle İç Asya'dan doğan boşluk ölçüsünde siyasi anafor yaratma ve dünya düzenini derinden etkileme istidadında değildir. Çin'in Asya'daki en büyük rakibi Japonya'dır. Eski Çin'i yenemeyen Japonya'nın halen kendisinden on kat daha fazla nüfusa, kıtalararası menzilde füzelere, nükleer güce, kendine yeterli sanayiye sahip ve yaklaşık Japonya'dan yirmi yedi kat geniş Çin Halk Cumhuriyeti'ne karşı ister klasik silahlarla ister nükleer silahlarla üstünlük kurması düşünülemez. Aksine davranış Japonya için intihar olacaktır. Yeni Türk Cumhuriyetleri'nin ortaya çıkışı önümüzde aşılması gereken çetin engelleri ortaya çıkarmıştır. Kıbrıs'ta Yunan saldırganlığını, Bulgaristan'ın azınlık hukukunu dahi tanımayı reddederek işkenceye, cebri asimilasyona tabi tuttuğunu, göçe zorladığı, kültürel varlık ve kimliğini imhayı hedef aldığı mülksüzleştirdiği, soyduğu Türk cemaatlerini göçmen olarak kabulden başka çare bulamayan Kuzey Irak'ta Türkmenleri tüketmeyi, yok etmeyi, Türk bütünlüğünü yıkmayı hedefleyen siyasi komplolar, Azerbaycan'ı bölmeyi Asya Türklüğü ile Türkiye arasında bir duvar oluşturmayı, genişlemeyi hedefleyen Ermeni saldırganlığına karşı hedefsiz, tutarsız, kararsız bir tutuma giren veya avutucu jestlerle yetinen günün politik kadroları, daha birçok örnek verebileceğimiz engelle mücadele etmektedir.³⁸³

Çin, Orta Asya'nın zenginliklerine her daim ilgi duymuştur. Bölgeden Sovyetlerin çekilmesiyle bu ilgi daha da büyümüştür. Çünkü Orta Asya petrol ve doğal gaz zengini bir bölgedir. Bu bölgede bulunan devletler ise ekonomik ve teknolojik olarak güçsüzdür. Çin ise bu ülkelerin sınırları içerisinde bulunan söz konusu zengin enerji kaynaklarına bir şekilde sahip olmak istemektedir. Bu nedenle bölgede oluşan örgütler içerisinde yer alarak Orta Asya'nın zenginliklerinden yararlanmak istemektedir.³⁸⁴ Çin, hızla büyüyen enerji açığını kapatmada, Orta Doğu kaynaklarının yanı sıra Orta Asya ve Kafkasya kaynaklarına da ihtiyaç duymaktadır. Çin bölgenin kaynaklarından yararlanabilmek ve bu zenginlikleri kendi ülkesine akıtabilmek için şirketleri aracılığıyla milyar dolarlık anlaşmalar imzalamaktadır.

1950'li yıllarda Çin'in belirgin bir Orta Asya politikası olmamıştır. Bu dönemde sadece sınır güvenliğini sağlama amaçlı politikalar izlemiştir. Ancak 1980'lerin başında Çin-Sovyet ilişkilerinin gelişmesiyle Orta Asya ile Çin arasında

³⁸³ M. Özdağ, Türkiye ve Türk Dünyası Üz..., s. 191-194.

³⁸⁴ Budak, age, s. 442-443-444.

özellikle ekonomik ilişkiler hızla gelişmeye başlamıştır.³⁸⁵ 1997 yılında Kazakistan ile Çin arasında 9.5 milyar dolar değerinde, petrol kaynaklarının tetkiki-tespiti ve petrol boru hatlarının yapılması konusunda anlaşma imzalanmıştır. Bu durum Orta Asya’da faaliyet gösteren başta ABD ve Avrupa Birliği’nin gelişmiş ülkelerinden Almanya, İngiltere, Fransa, İtalya ile Japonya, Rusya, İran, Mısır ve Türkiye’nin de kısmen içerisinde bulunduğu diğer ülkeler “Jeopolitik Oyuna” duyarsız kalmayacaklarını göstermektedirler.³⁸⁶

Çin, 1996 tarihinde Kırgızistan, Tacikistan ve Kazakistan ile ekonomi ve güvenlik anlaşmaları imzalayarak bölgedeki yatırımlarına hız vermiştir. 2005-2010 yılları arasında Özbekistan’da 2 milyar USD’yi aşkın yatırım yapmıştır. Çin, yapmakta olduğu yatırımlar ve imzaladığı anlaşmalar dışında, bölge ülkelerine finansmanda sağlamakta, uygun faizle kredi vererek yumuşak güç* politikasını başarıyla uygulanmaktadır. Çin’in yapmış ve yapmakta olduğu yatırımlar, hem potansiyel enerji ihtiyacını karşılamak, hem de bölgede küresel bir güç olarak varlık göstererek hâkimiyet sağlamak amacını taşımaktadır. Bunun ötesinde Çin, Doğu Türkistan’daki etnik çatışmaların ve uygulamakta olduğu politikanın, Kazakistan ve Kırgızistan’daki Uygur diasporasından Uygur Türklerine lojistik destek sağlamanın önünü kesmek için söz konusu ülkelere “yumuşak güç” politikalarını uygulayarak kendi tarafına çekmeye çalışmaktadır. Yapmakta olduğu yatırımlar, sağladığı krediler böylece Çin’i ‘bölge ülkelerinin hamisi’ konumuna getirerek cephesinin genişlemesini sağlamaktadır. Dünyanın sayılı nükleer güçlerinden biri olan Çin, uranyum üretim, keşif ve geliştirme alanlarında Kazakistan ve Özbekistan’da yatırım yapmıştır.³⁸⁷

Hazar ve Orta Asya petrol ve doğal gazı, Çin’in petrol stratejileri açısından önemli bir yer tutmaktadır. Çin ve Kazakistan arasında varılan anlaşma ile 3000 kilometre uzunluğundaki petrol boru hattı inşa edilmiştir. Bu hattan Japonya ve

³⁸⁵ Duran- Yılmaz, “agm”, s. 36-37

³⁸⁶ Budak, age, s. 444.

* “Yumuşak Güç” kavramı politik olarak “büyük güç” olma potansiyelinin dinamiği olan “nüfuz edebilme” ve dışsal faktörleri “yönetme” ve “etkileme” yetisinin “sert güç” kapsayan militarist politikalardan ziyade diplomatik ve dostane yaklaşımlarla sağlanabilmesidir. Azer, “agm”, s. 237.

³⁸⁷ Azer, “agm”, s. 237-238.

Kore’de faydalanacaktır. Bu sebeple bu hat Orta Asya enerji havzasının Pasifik Havzası’na açılmasını sağlayacaktır.³⁸⁸

Yine 6 Temmuz 2001 tarihinde Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin Türkmenistan ziyaretinde, indirimli kredi ve petrol, doğal gaz alanlarında iş birliği anlaşması imzalanmıştır. Çin bu anlaşmalarla bölgede ekonomik olarak da büyük bir güce kavuşmak istemektedir.³⁸⁹ Orta Asya’da Çin ve İran politik çıkarları çerçevesinde ortak hareket etmeye başlamışlardır. Bu ortaklık özellikle enerji alanındadır. Ancak bu birliktelik Amerika Birleşik Devletleri’ni tedirgin etmektedir. Çin bu hususta ABD’nin Basra Körfezi’ndeki engellemelerini de hesaba katarak İran’la ikili anlaşmalar imzalamıştır. Bu anlaşmalar ile İran ile olan politik ortaklıklarını sürdürmektedir. Çin, İran’ın Hazar Bölgesi’nden çıkaracağı petrol ve doğal gazı, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan veya Kazakistan üzerinden ülkesine götürmek için boru hatları inşasına başlamıştır. Görüldüğü gibi Çin önce Şanghay İşbirliği Örgütü ile Rusya ve Orta Asya’yı kontrol altına alırken söz konusu bölge ülkeleri ve İran’la da ayrı ayrı anlaşmalar imzalayarak bölgede aktif şekilde yer almaktadır.³⁹⁰ Çin geleneksel ortağı Pakistan’dan uzaklaşarak İran ile yakınlaşmaktadır. İran Cumhurbaşkanı Hatemi’nin resmi gezisi sırasında Doğu Türkistan’a bir ziyaret yapmasına izin vermesinin altında yatan sebep de budur. Çin, Namangami örneğinde olduğu gibi, kendi etki sahası olan Doğu Türkistan’da kontrolü kaybetmekten çekinmektedir. Ayrıca Hindistan’ın Soğuk Savaş sonrası değişen savunma öncelikleri onu Moskova ile yakınlaştırmaktadır. Özellikle Orta Asya’daki laik yönetimlerin desteklenmesi ve Çin ile olan sorunların orta vadede aşılmasını amaçlayan Hindistan böylece Pakistan’ı bölgede yalnız bırakarak marjinalleştirme gayretindedir.³⁹¹

Hindistan, soğuk savaş sonrası dönemde şartları uygun şekillerde kullanmış, Rusya ve ABD ile işbirliği yolunu seçmiştir. Ancak Orta Asya jeopolitiğindeki gelişmeler, giderek ABD müttefiki haline gelmesine yol açmıştır. Afganistan, Pakistan ve Bangladeş’in arasında Hindistan, ABD’nin en sadık müttefiki konumundadır. Hindistan, Afganistan’a destek vermekte, buna mukabil Çin ve

³⁸⁸ Erzurumlu, age, s. 60.

³⁸⁹ Duran-Yılmaz, “agm”, s. 36-37.

³⁹⁰ Budak, age, s. 444-447.

³⁹¹ Karasar, “agm”, s. 259.

Pakistan'la gerginliği devam etmektedir. ABD ile ilişkileri Orta Asya'daki enerji ve yeraltı kaynaklarından faydalanmasını sağlamıştır. Nüfus potansiyeli, yeraltı-yerüstü kaynakları, kıta ve deniz bölgelerindeki stratejik konumu, nükleer güce sahip olması sebebiyle Hindistan, küresel güç olmaya adaydır. Bununla beraber milli kimliğinin tam oluşmaması, homojen olmayan sosyal yapısı ve sosyal adalet sistemindeki dengesizlikleri dezavantajlarıdır. Hindistan ekonomisi, dünyada dördüncü sıradadır. Gayri Safı Yurtiçi Hâsılası 3 trilyon dolardır. Hindistan için, ülke içinde olumsuzluklar bulunmaktadır. Homojen olmayan yapısı, çevre devletler sebebiyle yoğun askeri güç bulundurma zorunluluğu, devlet geleneğinin olmaması bunların başında gelmektedir. Bu ülkenin avantajları ise deniz ulaşımına açık olması, yeraltı kaynaklarının zenginliği, nükleer silah ve uzay teknolojisine yakınlığıdır. Hindistan gerek doğal kaynakları, gerekse deniz yollarına ulaşım kolaylığı sebebiyle gelecekte güç odağı olabilir. Bölgede dengeyi sağlamak için güçlü bir Pakistan'a ihtiyaç duyulmaktadır.³⁹²

Hindistan dünyanın en fazla petrol tüketen 10 ülkesinden biridir. Petrol ve doğal gaz Hindistan'daki toplam enerji tüketiminin %40'ından daha fazlasını oluşturmaktadır. Hindistan'da Çin gibi, sürekli çoğalan nüfusu ve üretim kapasitesi ile artan enerji ihtiyacını karşılamak için giderek istikrarsızlaşan Basra Körfezi'ne olan bağımlılığı da azaltmak amacıyla Hazar Bölgesi'ne yatırım yaparak enerji güvenliğini sağlamaya çalışmaktadır. Buna yönelik olarak ABD'nin bütün muhalefetine rağmen, 2007 yılından itibaren İran, Pakistan, Hindistan arasında inşa edilecek olan ve 4.6 milyar dolara mal olacağı hesaplanan 2670 kilometrelik doğal gaz boru hattı projesi gündeme getirilmiştir. Hazar Bölgesi'nden çıkarılan petrol ve doğal gazın ABD'nin kontrol ve denetiminde olmadan Kazakistan üzerinden Çin'e, Türkmənistan ve Pakistan üzerinden Hindistan'a ulaştırılması bu ülkeler için büyük önem arz etmektedir. ABD, Çin ve Hindistan'ın özellikle Hazar kaynaklarına serbestçe ulaşımını önlenmek istemektedir. Bununla birlikte, Orta Asya devletleri ile sınır komşusu olan Çin, Hindistan ve Pakistan arasında enerji ve güvenlik politikaları gün geçtikçe güçlenmektedir.³⁹³

³⁹² Erzurumlu, age, s. 411-412.

³⁹³ Bayraç, "agm", s. 132.

2000’li yıllarda Orta Asya’nın dünyayla yaptığı ticarete Rusya’nın payı % 26,7 iken, Çin’in payı %3,9’du. Bu tarihten itibaren artmaya başlayan Çin’in bölge ticaretindeki hissesi, 2008’e gelindiğinde %15,8’e yükselmiş, Rusya’nın payı ise %20,4’e inmiştir. 8 yılda yaklaşık 30 milyar dolarlık artışa sahne olan ticari ilişkilere, güçlenen finansal bağlar eşlik etmektedir. Çin, Kazakistan’a 10 milyar dolar, Türkmenistan’a 4 milyar dolar, Tacikistan’a yaklaşık 600 milyon dolar civarında borç vermiştir.³⁹⁴

Bölgede Rus etkisini dengelemek isteyen Orta Asya devletleriyse; Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan, Çin’i ekonomik ve siyasi boyutta Rusya’yı dengeleyecek en önemli aktör olarak da görmektedirler.³⁹⁵

6.2. ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ’NÜN KURULUŞ AMACI

Küresel sistemin içinde bölgesel ve küresel yeni oluşumlar söz konusudur. Hiç kuşkusuz ki bu yeni oluşumlardan en önemlilerinden biri de Rusya ve Çin öncülüğünde oluşturulan Şanghay İşbirliği Örgütü’dür. Orta Asya denildiğinde bölge ile ilgili iki ülke akla gelmektedir. Bunlar Çin ve Rusya’dır. Bu iki ülke hem dünya politikasında ABD’yi dengelemeyi hem de merkezi Asya’daki mücadeleye ve gelişmelere başka dünya güçlerinin müdahalesini engellemeyi amaçlamaktadır.³⁹⁶

Bağımsız Devletler Topluluğu’nun zamanla Orta Asya’daki güvenlik boşluğunu doldurmada yetersiz kalması ile birlikte, daha güçlü ve bölgedeki istikrarı korumada daha iddialı bir oluşum ihtiyacı hissedilmiştir. Şanghay İşbirliği Örgütü Orta Asya’daki güvenlik ilişkilerinin düzenlenmesi gereği ve zaruretinin doğal bir sonucu olarak meydana gelmiştir. Orta Asya güç dengelerinin oturtulmamasının ana sebeplerinden biri de, ŞİÖ’nün iki merkezi aktörü olan Rusya ve Çin’in, diğerinin daha üstün bir konuma gelmesini engelleme dürtüsünden kaynaklanan ve açıkça telaffuz edilmeyen karşılıklı güvensizlik duygusudur. Rusya ve Çin’i doğal bir

³⁹⁴ Erzurumlu, age, s. 385.

³⁹⁵ Duran, “agm”, s. 38.

³⁹⁶ Selçuk Çolakoğlu, “Şanghay İşbirliği Örgütü’nün Geleceği ve Çin”, Adnan Menderes, **Uluslararası İlişkiler**, (Erişim) <http://www.uidergisi.com.tr>, Cilt 1, Sayı 1, (Bahar 2004), 9 Ağustos, 2017 s. 173-197.

müttefik kılan ise tek süper güç konumunda olan Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Asya Bölgesi'ndeki etkinliğini, ABD hegemonyasını, bölgeye dönük kendi ortak menfaatleri açısından ciddi bir tehdit unsuru olarak algılamaları ve buna müştereken tepki göstermeleridir. Sonuç olarak Rusya ve Çin Şanghay İşbirliği Örgütü içinde Amerika Birleşik Devleti'ne karşı Orta Asya'daki bölgesel bütünleşme çabalarından da faydalanarak kendi konumlarını güçlendirme çabası içerisindedirler.³⁹⁷

Sovyetler Birliğinin yıkılması ile ABD bölgesel güç dengesini ve NATO'yu doğuya doğru kaydırırken, Sovyetler ve Çin 1996'da Şanghay'da oluşturdukları Şanghay İşbirliği Örgütü'nü Varşova Paketi'nin yerine ikame etmek istemişlerdir. Rusya, Orta Asya'da oluşabilecek ABD hegemonyasına karşı Çin'le işbirliği yapmaktadır. Öte yandan Avrasya'nın liderliği için Çin'le çekişme içerisindedir. Başlangıçta Rusya-Çin arasındaki sınır sorunlarının halli ve ekonomik işbirliği amaçlıyor görünse de, zaman içerisinde üyeleri arasında siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel bağların oluşmasıyla ABD ve Batı bloğunun karşısındaki ikinci blok olarak yorumlanmaya başlanılmıştır. Birçok stratejiste göre örgütün kurulmasında, Çin'in hedefleri ve ekonomik dış pazarların temini, artan enerji ihtiyacının karşılanması etkili olmuştur. Bu örgüt ile Çin ve Rusya, hem Orta Asya'nın doğal kaynaklarını kontrol etmeyi, hem de Türkiye'nin etki sahası olan kardeş Türk devlet ve topluluklarını yanlarına çekmeyi amaçlamışlardır. Rusya ve Çin bu amaçta ABD'nin Afganistan Harekâtına kadar başarılı da olmuştur. Bizim coğrafyamız, kardeş ülkelerimiz ve etki sahamız olarak adlandırdığımız bu bölgedeki varlığımız ve geleceğimiz, TSK'nın yaptığı milli askeri çalışmaların yanında, dış kaynaklarca desteklenen sivil toplum örgütlerinin çalışmalarına terk edilmiştir. Son 10 yılda ise, ABD tarafından bölgede oluşturulan güç dengesi senaryosuna uygun olarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin, Türk dünyası ile ilişkisi kopartılmıştır.³⁹⁸

“ABD'nin Afganistan harekâtı ve bölgeye asker konuşlandırılması Avrasya açısından pek çok sonuçlar meydana getirmiştir: Bu sonuçların en önemlisi 11 Eylül saldırılarından sonra hızla yeniden şekillenen dünyada bu değişimden en çok

³⁹⁷ Can Zeyrek, “Orta Asya'da Etkin Bölgesel Bütünleşme Çabaları: Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ)”, **Ege Akademik Bakış**, 3 Temmuz, 2010, (Erişim) <http://www.onlinedergi.com/cab/arsiv>, 20 Ağustos 2016, s. 881-882.

³⁹⁸ Erzurumlu, age, s. 369. 397-399.

etkilenen Orta Asya coğrafyasındaki güç mücadelesinin bir tarafta Rusya ve Çin diğer tarafta ABD'nin yer aldığı iki kutup ekseninde olmuştur.³⁹⁹

ABD'nin Afganistan harekâtı sonrasında Orta Asya'ya yerleşmesiyle bölgedeki dengelerin değişeceğini anlayan Rusya ve Çin, Avrasya'da yeni bir blok oluşturarak ABD'yi dengelemek istemişlerdir. Rusya “Yakın Çevre” stratejisi ile bölgeyi kontrolü altına alıp bölgenin doğal kaynaklarını sömürme yarışında Çin ile rekabet etmektedir. Şanghay İşbirliği Örgütü'nün diğer üyeleri Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ise bu oluşumu Çin ile diyalog sağlayabilecekleri bir alan olarak görmüşlerdir. İki nükleer gücün arasında kalan Orta Asya devletlerinin Şanghay'a bakışı büyük ölçüde ABD'nin bölgeye yönelik politikalarına göre değişmektedir. Şanghay Beşlisi, Çin ve Eski Sovyet Cumhuriyetleri arasındaki sınır sorunlarının çözülmesi için 1980'lerden itibaren devam eden görüşmelerin bir sonucu niteliğindedir.⁴⁰⁰

Şanghay İşbirliği Örgütü şartında örgütün temel amaçları şu şekilde belirlenmiştir: Üye devletler arasında karşılıklı güven ve iyi komşuluk ilişkilerini geliştirmek, siyaset, ticaret, ekonomi, bilim, teknoloji, kültür, eğitim, enerji, ulaştırma, turizm ve çevrenin korunması gibi benzer alanlarda etkili bir işbirliğini teşvik etmek, bölgede barış, güvenlik ve istikrarı sağlamak, yeni demokratik, adil, akılcı bir siyasi, ekonomik uluslararası düzenin kurulması için çaba göstermek olarak belirtilmiştir. Örgüt, Avrasya yüzölçümünün 3/5'ine denk gelen yaklaşık 30.186.000 km²'lik bir alanı kapsamaktadır ve örgüte üye ülkelerin toplam nüfusu 1 buçuk milyara-toplam dünya nüfusunun ¼'üne ulaşmaktadır. Örgüt gerçekten de bütün dünyayı etkileyecek kararlar alabilecek kapasitededir. Bu kararların en önemlisi de örgütün sahip olduğu petrol ve doğal gaz rezervleri düşünüldüğünde, enerji alanında olacaktır. 2006'da Şanghay'da gerçekleştirilen ŞİÖ zirvesinde Rusya Devlet Başkanı Viladimir Putin'in ŞİÖ yapısı içinde enerji politikalarını koordine edecek ve bölgedeki işbirliğini güçlendirecek bir “Enerji Kulübü” oluşturulması teklifi özellikle ABD'de büyük yankı uyandırmıştır. Orta Asya'daki stratejik enerji çıkarları, petrol

³⁹⁹ Budak, age, s. 451.

⁴⁰⁰ Esma Özdaşlı, Çin ve Rusya Federasyonu'nun Perspektifinden Şanghay İşbirliği Örgütü, **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Bahar, 2012, (Erişim) <http://www.dergipark.ulakbim.gov.tr>, 20 Ağustos 2016, s. 109-111.

ve gazın kesintisiz ve uygun fiyatta akışı, boru hattı güvenliği, farklı tedarikçiler ve farklı ithal yollarıyla ABD ve enerji güvenliğinin sağlanması, ABD'nin en önemli hedeflerindendir. ABD'de bu öneriyi OPEC benzeri bir gaz oluşumu başladığının sinyalleri olarak algılamıştır. Aslında Batı ve ABD'li yorumcuların “bombalara sahip OPEC” olarak nitelendirdiği ve küresel doğal gaz üretimini ve akışını kontrol edecek bir doğal gaz OPEC'i kurma fikri 2006'daki devlet başkanları zirvesinde zirvede gözlemci olarak İran'ı temsil eden Mahmut Ahmedinecad tarafından dile getirilmiş, Rusya Devlet Başkanı Putin ise bu fikre sıcak baktığını 2007 yılının şubat ayında belirtmiştir. ABD'nin İran ile ŞİÖ yakınlaşmasına tepkisi ise gecikmemiştir. Donald Rumsfeld, teröre karşı olduğunu söyleyen bir örgütün dünyadaki önde gelen terörist devletlerden birini bünyesine katmak istemesini tuhaf olduğunu söylemiştir. Gerçekte Çin ve Rusya her ne kadar Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde İran'a yaptırım ve askeri üs kullanımı yönünde bir karar çıkmasını engelleyerek uluslararası toplumda İran'ın yanında görünüyorsa da ŞİÖ'nün İran'ı tam üye olarak ne kadar kabul etmek istediği de yoruma açıktır. Bir kere unutulmaması gereken husus, İran'ın devamlı başvurularına rağmen örgütün henüz İran'a üyelik vermeyi kabul etmemiş olmasıdır. İran'ın ŞİÖ'ne üye olması ise ŞİÖ'nün terörü desteklediği, hatta ABD karşıtı olduğu anlamına gelmez. Çünkü İran Dünya Ticaret Örgütü başta olmak üzere birçok uluslararası örgüte üyedir. Ayrıca İran'ın dâhil edileceği muhtemel bir genişleme zannedildiği kadar tehlikeli olmayabilir. Zira ŞİÖ'nün 13 maddesinin şartını ihlal eden veya sistematik olarak gereklerini yerine getirmeyen üye ülkelerin kurucu üyeler tarafından örgütten çıkarılabileceğini veya üyeliğinin askıya alınabileceğini belirtmektedir. Çin, ABD ile ilişkilerini bu noktada bozmak istemezken özellikle Tacikistan ve Kazakistan da bu genişlemeye karşı çıkmaktadırlar. Kazakistan, bölgede ABD ile en yakın ilişkilere sahip ülkedir. ABD petrol yönünden zengin olan Kazakistan'ı bölgedeki en istikrarlı ülke olmasından dolayı bu ülkeye yatırım yapmaktadır. ABD'nin bölgedeki enerji güvenliği için önem atfettiği Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı, Kazak petrolü taşıyacak şekilde genişletilmiştir. Kazakistan ise hem Çin ve Rusya ile hem de ABD ile olan ilişkilerini dengeleyerek ilerlemek istemektedir.⁴⁰¹

⁴⁰¹ Hasret Çomak-Ayşegül Gökalp, “2010’lu Yıllarda Şanghay İşbirliği Örgütü’nün Geleceği ve Türkiye”, **II. Uluslararası Sosyal Bilgiler Kongresi**, 22- 24 Ekim, 2008, (Erişim) <http://www.bilgesam.Org/Images/Dokumanlar>, 20 Ağustos 2016, s. 337-338.

2006 yılında gündeme getirilen ŞİÖ Enerji Kulübü teklifi 2013'te hayata geçirilmiştir. ŞİÖ Enerji Kulübü; Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC), Kazakistan, Kırgızistan, Rusya Federasyonu, Tacikistan, Afganistan, Hindistan, İran, Moğolistan, Pakistan, Belarus, Türkiye ve Sri Lanka'nın katılımı ile 2013 yılında kurulmuştur. Enerji Kulübü'ne üye ülkeler arasında enerji stratejilerinin koordinasyonu, üye ülkelerin, gözlemci ülkelerin ve diyalog ülkelerinin uzun dönemli büyüme politikalarının desteklenmesi, enerji güvenliği konusunda ortak önlemlerin alınması, enerji ile ilgili konularda bilgi ağının kurulması, üye ülkelerin enerji politikalarının uygulamasından ortak bir finansal mekanizmanın hayata geçirilmesi, üye ülkelerin yatırım planlarının koordinasyonunun sağlanması, küresel enerji pazarındaki faaliyetler ve gelişmeler hakkında karşılıklı bilgilendirmenin yapılması için gerekli alt yapının kurulması çalışmalarını sürdürülmektedir.⁴⁰²

Orta Asya her iki devletin de hayati çıkarları olan bir bölgedir. Bu nedenle de Rusya ve Çin tarafından uzun zamandır kısıpaca alınmıştır. Bölgede suni problemler yaratılarak Orta Asya ülkelerinin ekonomik ve sosyal gelişimlerine engel olunmaktadır. Dağlık Karabağ⁴⁰³, Doğu Türkistan, Çeçenistan problemi, BDT ve Rusya'nın yüzyıllardır sürdürdüğü böl, parçala, yut politikası ile yapay sınırlar; etnik ve dini asimilasyonlar, dil asimilasyonları meselesi... Ömer Budak, kitabında Şanghay İşbirliği Örgütü için şunları ifade etmiştir: “Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ); Orta Asya'daki zengin enerji kaynaklarını, yer üstü ve yer altı zenginliklerini başta ABD olmak üzere diğer gelişmiş ülkelere kaptırmama mücadelesi ve sözde bir Avrasya ittifakı vücuda getirmeye çalışarak “barış içinde sömürme” planlarının dışa vurmuş şeklidir. Orta Asya devletlerinden Kırgızistan, Kazakistan ve Tacikistan, Çin ve Rusya'nın yer aldığı Şanghay Beşlisi, 26 Nisan 1996'da Çin'in Şanghay şehrinde “*Şanghay Beşlisi Görüşmeleri*” ile başlamış, daha sonra 15 Haziran 2001'de gruba Özbekistan'ın dâhil olması ile Şanghay İş Birliği Örgütü'ne dönüşmüştür. Bu katılımın ardından örgütün söylemleri ve adımları daha da büyükleşmiştir. ABD'nin tek kutuplu dünya düzenine karşı olduklarını her fırsatta dile getirmişlerdir. Birçok

⁴⁰² Şangay Beşlisi Nedir? (21 Kasım 2016). Haber Türk, (Erişim) <http://www.haberturk.com/gundem/haber/1326726-sangay-5lisi-nedir>, 8 Ekim 2017.

⁴⁰³ Ermenilerin amacı Karadeniz, Hazar ve Akdeniz doğrultusunda Türk yurtları üzerinde yayılıp genişlemek, yayılma alanındaki Türk nüfusu ve kültür varlığını imha etmektedir. Ermenistan'ı Azerbaycan'a ve Türkiye'ye karşı arkalayan güçlerin, emeli ise Türkiye'nin Azerbaycan ile Türk dünyası ilişkisini engellemek, koparmak için Türklüğe düşman bir uydu devlet, Türklük camiası ortasında bir Ermeni seddi meydana getirmektedir. Özdağ, *Age*, Türkiye ve Türk Dünyası Üz...s. 363.

ülkeyi rahatsız eden bu kuruluş en çok da Amerika Birleşik Devletleri'ni rahatsız etmiştir. Çünkü ABD'nin Avrasya'da ortaklıklarından rahatsız olduğu altı ülke söz konusudur. Bunlardan Japonya, Avrupa ülkelerinden Almanya, Fransa ile Çin, Rusya ve Hindistan'dır. ABD'nin önderliğinde tek kutuplu bir dünya oluştururken bu gelişmeden rahatsızlık duyan Rusya-Çin, Rusya-İran, Rusya-Türkiye, Türk Cumhuriyetlerinin oluşturdukları stratejik ortaklıklar ABD'yi rahatsız etmiştir.⁴⁰⁴

Şanghay İşbirliği Örgütü'nün toplantılarında, NATO'nun Doğu'ya açılmasından dolayı rahatsızlık, çok kutupluluk vurgusu, ABD'nin Füze Kalkınma Sistemi kurma girişimlerinden duyulan rahatsızlıktan beliren söylemler, örgütün NATO'ya alternatif bir pozisyonda olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda birçok uzman, ŞİÖ'nün zamanla anti-NATO müttefikliği şekline dönüştüğünü tartışmaya başlamıştır. Dünya'nın stratejik nükleer silaha sahip ülkelerinin yarısı, ŞİÖ'ne üye olduğu ve dünyanın en büyük ordusuna sahip oluşu örgütün askeri yönden ne derece kıymetli olduğunun bir göstergesidir.⁴⁰⁵

7 Haziran 2002 tarihinde açıklanan hedeflerinden en belirgin olanları; “çok kutupluluk ve uluslararası ilişkilerin demokratikleşmesi” ve dış politika konularında, karşılıklı çıkarlar doğrultusunda Birleşmiş Milletler dâhil, tüm uluslararası örgütlerde ortak tutum sergilenmesi için çalışılması” idi. Bu hareketle Rusya ile Çin, ABD'nin tek kutupluluğun zararlı etkilerine karşı ortak cephe açmaya başladılar. ŞİÖ, aynı zamanda ABD'nin Orta Asya'daki askeri varlığına duyulan tepkinin de bir neticesidir. ABD'nin Kırgızistan ve Özbekistan'dan askerlerinin çekilmesinin istenmesi de bunu açıkça belli etmiştir. ŞİÖ Saint Petersburg'taki 7 Haziran 2002 tarihli toplantısının ardından yayınlanan bildirisinde öne çıkan hedeflerden en belirgin olanlardan ilk ikisi, “çok kutupluluk ve uluslararası ilişkilerin demokratikleşmesi” ve “dış politika konularında karşılıklı çıkar doğrultusunda Birleşmiş Milletlere dâhil tüm uluslararası örgütlerde ortak tutum sergilenmesi için çalışılması” idi. Bu ifadelere göre, Rusya ile Çin'in ABD'nin tek kutupluluğuna karşı bir tavır içerisinde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.⁴⁰⁶ İşbirliği Örgütü'nün önemli bir dünya gücü olması büyük ölçüde elindeki enerji potansiyelini

⁴⁰⁴ Budak, age, s. 453.

⁴⁰⁵ Akman, “agm”, s. 318.

⁴⁰⁶ Yavuz, age, s. 518. 377.

kullanmasına bağlıdır. Dünyanın en büyük ikinci ve üçüncü askerî harcamasına sahip ülkelerin Şanghay İşbirliği Örgütü üyesi olduğu düşünülürse örgütün askerî bir güç bloğu oluşturması olasılığını da göz ardı etmemek gerekir.⁴⁰⁷

Gözlemci ve diyalog ülkeler sayısını artırarak daha büyük bir küresel oluşum hedefleyen ŞİÖ'ü 2004 yılı Taşkent Zirvesi'nde Moğolistan'ın, 2005 Astana Zirvesi'nde İran, Pakistan ve Hindistan gözlemci ülke olarak dâhil edilmiştir. Bu katılımlar ile Rus-Çin işbirliği imajını ortadan kaldırmak istemişlerdir. Bu oluşumu bölgesellikten kurtarıp kıtasal bir yapıya dönüştürmek amaçlanmıştır. 2005'te Şanghay İşbirliği Örgütü-Afganistan temas grubu oluşturulmuştur. Geline süreçte 2012'de Afganistan'ın üye olması ile üye sayısı 7'ye çıkan Şanghay İşbirliği Örgütü'nün 4 gözlemci üyesi (Moğolistan, Pakistan, Hindistan ve İran), 3 diyalog Ortağı (Türkiye, Sri Lanka, ve Belarusya) ve çeşitli zirve misafirleri (BDT, Kolektif Güvenlik Örgütü, Türkmenistan, Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN), BM gibi) bulunmaktadır. Örgütün sekreteryası Pekin'de, terörle mücadele merkezi ise Taşkent'te bulunurken resmî dilleri Rusça ve Çince'dir. 2017 yılında 17. Liderler Konseyi Toplantısında Hindistan ve Pakistan'ın üyelikleri onaylanmıştır.⁴⁰⁸

ŞİÖ çerçevesinde Çin ve Rusya arasında yaşanan en önemli sorunlardan birisi, örgütün genişlemesi ile ilgilidir. Çin özellikle bölgedeki ekonomik üstünlüğünü muhafaza edebilmek ve bu maksatla da kendine yeni pazarlar sağlayabilmek, bölgesel ticaret ve yatırım olanaklarını kolaylaştırmak için örgütün genişlemesinden yana bir siyaset izlemektedir. Moskova ise muhtemel bir genişlemenin, bölgedeki Rus güç ve etkisini sınırlandıracağı ve yeni düşmanlıklar yaratabileceği düşüncesiyle, örgütün yeni üye alımına sıcak bakmamaktadır. Ayrıca Rusya, doğal gaz ve petrol geçişleri konusunda elinde bulundurduğu tekeli, ŞİÖ vasıtasıyla daha da güçlendirmeyi amaçlamaktadır.⁴⁰⁹

Atilla İlhan, NTV'de Yasemin Arpa ile “Bir Millet Uyanıyor” adlı eseri üzerine yaptığı bir söyleşide gelişmeleri şöyle yorumlamıştır: “Avrasya dediğimiz oyun değil. Başlangıçta Şanghay Beşli'si küçük mahalli bir şeymiş gibi kuruldu. O

⁴⁰⁷ Çomak-Gökalp, “agm”, s. 336.

⁴⁰⁸ Özdaşlı, “agm”, s. 116.

⁴⁰⁹ Zeyrek, “agm”, s. 879-880.

da bizi ilgilendiriyor. Şanghay Beşlisi'nin içinde bizim Orta Asya Türk Cumhuriyetleri vardı. Biz onları çoktan üvey evlat sayıyorduk. Onlar girdiler, hemen Rusya ve Çin ile anlaştılar. Arkasından büyümeye başladılar. Şimdi 20-22 devlet var o işin içinde. Daha acayibini söyleyeyim. Ben okuduğum zaman çok şaşırdım. Fransız televizyonunda dinledim. Doğru olduğunu teyit ettim. Moskova'daki son Avrasya toplantısına hem Fransa hem İngiltere adam gönderdi. Onlar da katıldı.⁴¹⁰

6.2.1. Rusya Federasyonu'nun Şanghay İşbirliği Örgütü İçerisindeki Yeri

Orta Asya Bölgesi Rusya için jeopolitik bir değer taşıyan bir coğrafyadır. Bu bölgede başka bir gücün etkin olmasını istememektedir. Rusya, ŞİÖ'yü bölgede hem Çin ile diyalog kuracak bir ortam hem de kendi arka bahçesi olarak gördüğü Orta Asya Cumhuriyetleri'nin Çin ile ilişkilerini kendi kontrolünde gerçekleşmesini sağlayacak bir mekanizma olarak değerlendirmektedir. Bu bakımdan Rusya'nın Şanghay İşbirliği Örgütü'ne yaklaşımında temelde Orta Asya coğrafyasındaki etkinlik mücadelesi, bölge devletleri ile askerî ve siyasi ilişkileri yatmaktadır.⁴¹¹ Rusya, ŞİÖ ile bölgenin zengin enerji kaynaklarını da bu ülkelerle gerçekleştirdiği siyasi ilişkilerin doğurduğu ekonomik anlaşmalarla kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmektedir.

Sovyetler Birliği'nin yıkılması ile ABD bölgesel güç dengesini ve NATO'yu doğuya doğru kaydırırken, buna karşılık olarak Rusya ve Çin, Şanghay İşbirliği Örgütü'nü, Varşova Paktı'nın yerine inşa etmiştir. 100 yıldan fazla zamandır endüstriyel güç olmaya çalışan Rusya, bunda başarısız olunca, halk kaynaklarını ihraç ederek ticaret yapan bir kimlik kazanmıştır. Bu bir Putin stratejisidir. Gazprom'u tekel yaparak doğal gaz üzerinde mutlak hâkimiyet kurmaya çalışmıştır. Bunda da başarılı olmuştur. Türkmenistan doğal gazının, Türkiye'ye, yüksek fiyatla satılması buna örnektir. Bu amaçla bölgenin enerji yataklarını etki altına almak ve taşınacak petrol ve doğal gazın kendi toprakları üzerinden geçmesini hedeflemiştir. Ayrıca bölgede Çin devlet enerji şirketlerinin girişimlerini de engelleyeceğini bildirmiştir. Bu ülkelerdeki Rus halklarının korunmasında kendisine bir hak

⁴¹⁰ Güler, age, s. 328.

⁴¹¹ Budak, age, s. 448-449.

görmüştür. Orta Asya’da oluşabilecek ABD hegemonyasına karşı Çin’le işbirliği yapmıştır. Öte yandan Avrasya’nın liderliği için Çin’le çekişme içerisinde. ⁴¹²

Şanghay İşbirliği Örgütü’ne Orta Asya devletlerini getiren gücün Rusya olduğu unutulmamalıdır. Rusya’nın Batı’daki yalnızlığını Çin ile yakınlaşarak aşmaya çalışmaktadır. Rusya, İran ve Hindistan’ı Şanghay’a çekerek hem Çin’i dengeleme hem de ABD’ye karşı bir denge oluşturmayı istemektedir. Ancak, ABD de Şanghay’ın genişlemesi ihtimaline karşı Orta Asya yönetimlerine yakın ve orta vadede güvenceler vermiş ve hatta Özbekistan’ın bölgesel liderlik çabalarını desteklemektedir. Özbekistan, Orta Asya’nın kilit ülkesidir. Rusya’nın bölgedeki yayılma siyasetine karşı direnen ve direnme potansiyeline sahip olan tek ülkedir. Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ile yakın ilişkiler içindeki Rusya için Türkistan’da düşmemiş tek kale Özbekistan’dır. Özbekistan, Rusya’ya karşı son 10 yıldır sürdürdüğü direnme sürecinde zaman zaman Çin, İran, Hindistan gibi ülkelerle karşı karşıya kalmıştır. Özbekistan İslami Hareketi (ÖİH) son 2 yıl içinde vadiye yaptığı iki büyük saldırıda, vadinin en azından bir kısmına hâkim olmaya çok yaklaşmıştır. Bunun gerçekleşmiş olması halinde, aynı Tacik iç savaşı neticesinde olduğu gibi bölge yeniden Rus askeri varlığı ile karşı karşıya kalacaktır. Rusya’nın son dönem Türkistan siyaseti, şu anda Özbekistan üzerine yoğunlaşmıştır. ⁴¹³ Şanghay İşbirliği Örgütü içerisinde Özbekistan’ın yeri farklıdır, Özbekistan bölgesel bütünleşme konusuna ilgi göstermemektedir. Rejimin devamını otoriter politikalarla sürdürmeyi ve her türlü muhalefeti sınırlandırmayı amaçlamıştır. 2005 yılındaki Andican (Ekremiler) olaylarından sonra Özbekistan, ABD ile ilişkilerinin seyrini değiştirmiştir. ABD’ye tahsis edilen Hanabad üssünün de boşaltılmasını istemiştir. Bu tarihten sonra, Rusya ve Çin ile yakınlaşmış ve ŞİÖ, Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü ve Avrasya Ekonomik Topluluğu’nda daha aktif olarak yer almaya başlamıştır. Ancak işbirliğinde saf değiştirmiş olsa da Özbekistan, işbirliğinin rejimine zarar verebileceğini göz önünde bulundurmakta ve bu konuda temkinli davranmaktadır. Nitekim Özbekistan yabancı askeri üst kurulmasına izin vermeyeceğini duyurmuştur. Şanghay İşbirliği Örgütü üyesi olan Özbekistan örneğini göz önünde bulundurarak, askeri işbirliği konusunda, karşılıklı güvenin tam

⁴¹² Erzurumlu, age, s. 369.

⁴¹³ Karasar, “agm”, s. 257. 266. 271.

olarak tesis edilemediğini belirtebiliriz.⁴¹⁴ Orta Asya devletlerinden Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'da yer alan Rus askeri rezerv bölgeleri, Kazakistan'da hala kendi kontrolünde olan Baykonur uzay üssü ve bölge ülkelerindeki ekonomik çıkarları Orta Asya'yı Rusya açısından vazgeçilmez kılmaktadır.⁴¹⁵

Rusya, ŞİÖ'yü Çin'i dengeleyebileceği ve bölge ülkelerinin Çin ile olan ilişkilerini denetleyebileceği bir mekanizma olarak algılamaktadır. Rusya Orta Asya'nın sahip olduğu doğal kaynakların dış piyasalara pazarlanmasında söz sahibi olarak bu ülkelerin Moskova'ya olan bağımlılıklarının tamamen yok olmasını engellemeye çalışmaktadır. Gerçekten Moskova Şanghay İşbirliği Örgütü'nden önce BDT, daha sonra Kollektif Güvenlik Örgütü ve Avrasya Ekonomik Topluluğu gibi örgütlenmelerle de bölgedeki nüfuzunu korumaya çalışmıştır. Önemli bir petrol üreticisi olan Rusya'nın Orta Asya enerji kaynaklarını ihtiyacı yoktur. Rusya'nın buradaki amacı tamamen stratejik olup, mevcut boru hatları üzerindeki hâkimiyetini devam ettirerek, Kazakistan petrolü ve Türkmenistan doğal gazının uluslararası piyasalara taşınmasında tek söz sahibi olarak Orta Asya üzerindeki denetimini devam ettirmek istemektedir. Bununla birlikte Rusya, Çin'in bölgedeki enerji kaynaklarına olan ilgisinden rahatsızlık duymaktadır. Nitekim Rusya Devlet Başkanı Putin, Çin'in büyük önem verdiği ve Rus petrolünün Angarsk'tan Çin'in Daqing Bölgesi'ne ulaşmasını amaçlayan Yukos Projesini iptal etmiş, mali açıdan daha masraflı olmasına rağmen petrolü, Japon ve Kore pazarlarına iletecek olan Angarsk-Nachodka Projesi'ni onaylamak suretiyle Çin'in devre dışı kalmasını sağlamıştır.⁴¹⁶

6.2.2. Çin Halk Cumhuriyeti'nin Şanghay İşbirliği Örgütü İçerisindeki Yeri

Çin ekonomisi için Orta Asya bölgesi, sahip olduğu enerji kaynakları ve Çin'e yakınlığı bakımından büyük öneme sahiptir. Büyük miktarda enerjiye ihtiyaç duyan Çin, ŞİÖ yoluyla bölge ülkeleriyle iş birliği geliştirmektedir. Aynı zamanda hem enerji bölgelerine yatırım yaparak ihtiyaçlarını karşılamakta hem de varlığını

⁴¹⁴ Çağla Gül Yesevi, "Avrasya'da Güvenliğin İnşası: Şanghay İşbirliği Örgütü", **Global Political Trends Center Policy Update**, Nisan, 2013, (Erişim) <http://www.gpotcenter.org/dosyalar/PU52013,Yesevi.pdf>, 20 Ağustos 2016, s. 3.

⁴¹⁵ Pirinççi, "agm", s. 228.

⁴¹⁶ Özdaşlı, "agm", s. 119.

pekiştirerek bölgede etkin olmak isteyen diğer güçlerin önünü kesmektedir. Çin'in bölgeyle ilgili diğer hassasiyeti de Doğu Türkistan bölgesindeki ayrılıkçı hareketlerdir. Çin, Doğu Türkistan meselesini bir iç güvenlik sorunu olarak algılamaktadır. Doğu Türkistan'ın hem Orta Asya devletleri olan Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, hem de Rusya, Moğolistan, Afganistan, Hindistan ve Pakistan'la sınırları vardır. Çin, Doğu Türkistan'ı bir sınır bölgesi olmasından dolayı ciddi bir tehdit unsuru olarak algılamaktadır. Üstelik yer altı kaynakları açısından da bölge çok zengindir. Çin'in yer altı zenginliklerinin dörtte üçü Doğu Türkistan'dadır. Sincan'ın kuzey tarafındaki Tarım Basını'nda çok büyük petrol ve gaz kaynakları mevcuttur. Orta Asya devletlerinin ayrılıkçı hareketlere vereceği destekten çekinen Çin yönetimi, bu bölgede oldukça hassas davranmaktadır. Bu yüzden Çin yönetimi, Orta Asya devletleri içerisinde bulunan, Uygurların siyasi hareketlerinin sıkı kontrol altında tutulmasını talep etmektedir. Çin yönetimi, Orta Asya'da meydana gelen herhangi bir dini akımın, Sincan Bölgesi'ndeki ayrılıkçı hareketleri artırmasından endişe duymaktadır. Kazakistan ve Kırgızistan'dan, Uygurlara yapılacak silah yardımının önüne geçmek için ŞİÖ vasıtasıyla bu ülkelerle iş birliğine gidilmesi, Çin'in çıkarları için alınmış bir önlemdir. Doğu Türkistan'daki ayrılıkçı girişimlerin başarıya kavuşması durumunda, İç Moğolistan ve Mançurya'da benzer sorunlar ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla ŞİÖ, bölgedeki statüsünü korumaya çalışmaktadır.

Çin'in bölgesel güvenliğini sağlama çalışmaları, 1991 yılında yeni bağımsızlığa kavuşan bölge ülkelerinin bağımsızlıklarını tanıyarak başlamıştır. Bu devletlerle ve Rusya ile ilişkileri sınır güvenliğini ve bölge güvenliğini sağlamaya yönelik olmuştur. Bu çerçevede de Şanghay Beşlisi'nden Şanghay İşbirliği Örgütü'ne giden bir süreç yaşanmıştır. Çin, kalabalık nüfusu, içindeki etnik sorunları ve istikrarın devamı için bölgenin güvenliği ile yakından ilgilenmektedir. ŞİÖ gibi bir yapının varlığı, Çin'in güvenlik endişelerini gidermek adına önemli bir oluşumdur.⁴¹⁷

Çin, ŞİÖ'nün içinde en fazla hidrokarbon ithal eden ülkedir. Bölgedeki ülkelerle ikili enerji anlaşmaları imzalayarak, bölgeden batıya doğru olan enerji akışını kendi ülkesine doğru çevirmeyi istemekte; bunu yaparken de Rusya ile olası

⁴¹⁷ Akman“agm”, s. 315-316.

bir çatışmayı da önlemeye çalışmaktadır. 2006 yılı içinde Çin, artan enerji ihtiyacı dolayısıyla enerji kaynaklarını farklılaştırmak ve ucuz enerji almak istemektedir. Rusya ise enerji ithal gelirlerini yüksek tutmak istemektedir. Bu hususta her iki ülke de Türkmenistan ile kendi ülkeleri üzerinden geçecek doğal gaz boru hatları inşa etmek istemişlerdir. Bu nedenle de ŞİÖ'nün önde gelen bu iki üyesi arasında bir gerilim yaşanmıştır.⁴¹⁸

Çin, Şanghay'ı yalnızca güven artırıcı önlemlerin alındığı bir alan olarak değil aksine ekonomik ve siyasi olarak daha etkili “Çok Taraflı İşbirliği Örgütü” olarak görmek istediğini her fırsatta dile getirmiştir. Buna ilaveten Çin, bölge ülkeleriyle sınır sorunlarını çözümleyerek yayılmacı bir politika izlemediği imajı vermeye çalışarak, bölge ülkelerinin güvenini de kazanmaya özen göstermiştir. Bu açıdan Pekin, Şanghay'ı bölgedeki nüfuzunu artıracak bir araç olarak düşünmektedir.⁴¹⁹ Ayrıca Çin, Orta Asya devletlerini terörizm ve radikal dini hareketlerde mücadele konusunda desteklemektedir. Böylece bölge ülkeleriyle Doğu Türkistan Bölgesi'ni birbirine bağlayan Kazakistan-Özbekistan-Çin doğal gaz boru hatlarının tamamlanıp işler kılınmasının zeminini oluşturmuştur.⁴²⁰

Çin'in aynı zamanda Özbekistan dışındaki Orta Asya Türk devletlerine doğrudan sınırları bulunan bir konuma sahiptir. ŞİÖ ile birlikte Çin'de, Orta Asya'daki Türk devletleri ile Tacikistan'a hissedilir derecede yerleşmeye başlamıştır. Kazakistan ve Türkmenistan'da gerçekleştirilen enerji hammadde ticaretinin yanı sıra, hemen hemen her Orta Asya ülkesi de Çin üretimi mallarla doludur. Çin ayrıca, bu bölgenin insanlarına Çin'de ucuz eğitim imkânı da sağlamaktadır.⁴²¹

Çin, Şanghay İşbirliği Örgütü ile üyeleri arasında politik, ekonomik, askeri ve enerji alanlarında bir işbirliği zemini oluşturmayı hedeflemektedir. Bu kapsamda, Rusya'nın Tatar bölgelerindeki ve Hazar çevresindeki petrolerin Çin'e taşınması projesi gündeme gelmiştir.⁴²²

⁴¹⁸ Çomak-Gökalp, “agm”, s. 339.

⁴¹⁹ Özdaşlı, “agm”, s. 110.

⁴²⁰ Duran, “agm”, s. 38.

⁴²¹ Yavuz, age, s. 519-520.

⁴²² Bayraç, “agm”, s. 131.

6.2.3. Türkiye ve Şanghay İşbirliği Örgütü Münasebetleri

Türkiye dış politik yönünü ABD güdümünden kurtararak doğuya, Rusya'ya çevirmiştir. Rusya ile olan ortaklığımız her geçen gün daha da artmakta olup Rusya'nın kurucu üyesi olduğu bir örgütün içerisinde yer almakla Türkiye tarafını kesin bir çizgiyle göstermek istemektedir. Türkiye, Şanghay İşbirliği Örgütü'nü AB'nin bir alternatifi olarak görmektedir. Bu birliğe katılmaya istekli olduğunda da her fırsatta dile getirilmektedir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın sözleri 2000'lerin başında Rusya ve Çin'in girişimiyle NATO'ya karşı jeopolitik bir denge oluşturmak amacıyla kurulan Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Türk dış politikası açısından ciddi bir seçenek olabileceğinin resmî düzeyde ilk kez bu kadar açık dile getirilmesi bakımından önemlidir. Bazı yorumcular Erdoğan'ın sözlerini AB sürecini canlandırmak amaçlı bilgiler olarak değerlendirirken bazıları da bunun aslında son dönemde ekonomik ve siyasi olarak öz güveni artan Türkiye'nin bir güç göstergesi sayılması gerektiğini söylemişlerdir. Bir kısmı ise Erdoğan'ın gayet ciddi olduğunu ifade ederek Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkilerini tamamen gözden geçirme olasılığının bulunduğu dikkat çekmiştir. Türkiye'nin Rusya, Çin ve diğer Avrasya ülkeleriyle Batı'ya karşı bir stratejik ittifak içinde yer almasını savunan “Avrasyacılık” düşüncesi bu süreçte yeniden ilgi odağı hâline gelmiştir. Avrasyacılık ABD ve AB'ye karşı Rusya, Çin, İran ve Hindistan gibi Asya/Avrasya ülkeleriyle bir stratejik ortaklığı savunan görüştür.

Şanghay İşbirliği Örgütü Türkiye'de ve Avrasya'da, Avrasyacılık görüşlerine yakınlık duyan kesimlerde büyük ilgi uyandırmıştır. Türkiye'de Avrasyacılık düşüncesiyle ilişkilendirilen aralarında Vatan Partisi'nin üst düzey yöneticileri yer almaktadır. Bu yöneticilerin bazıları Ergenekon Davası kapsamında tutuklanmasının ardından Avrasyacılık düşüncesi gözden düşmüştür. Vatan Partisi'nin temsil ettiği Avrasyacılık yorumunda Rusya ve Çin'le ortaklığı savunulmuştur. Milliyetçi Hareket Partisi'nin Milliyetçi/Türkçü yorumunun esas vurgusunda ise Kafkaslar, Balkanlar ve Orta Asya'daki Türk dilli Müslüman topluluklar ile ortak payda da buluşmak vardır.

Rusya ve Çin ise çoğu zaman stratejik ortaktan ziyade stratejik rakip olarak değerlendirilmektedir.

50 yıldan fazla bir süredir sürüncemede kalan Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinin yarattığı yılgınlık Türkiye'yi Rusya ve Çin gibi ülkelerle siyasi ve ekonomik ilişkilere zorlamıştır. Bu bağlamda Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın AB'ye karşı ŞİÖ'ye üyeliğini gündeme getirmesi tepkisel bir söylemdir.

Erdoğan'ın ŞİÖ ile ilgili temel söylemleri iki farklı etkene bağlanabilir. Bunlardan birincisi dünyanın ekonomik yönünün ABD ve Avrupa'dan Asya'ya kaymaya başlamasıdır. Özellikle Çin ve Hindistan, Avrasya'da ekonomik olarak güçlenmektedir. Bu noktada Türkiye'nin iki ülkeyle ilişkilerini geliştirmesi kaçınılmazdır. Rusya ise özellikle ticaret ve enerji alanında Türkiye'nin ortağıdır.⁴²³

Orta Asya ülkeleri ise ŞİÖ içinde daha çok “yardımcı oyuncu” gibi durmakta ve örgütün ana faaliyetleri hâlen Moskova ve Pekin tarafından güvenlik konuları çerçevesinde şekillendirilmektedir.

Türkiye'nin AB'ye üyeliğiyle ilgili Türk dünyasının bakış açısını yansıtan bir söyleşide, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in Avar'ın Avrasyalı Olmak adlı eserinde şu şekilde verilmiştir: “Türkiye tüm gücünü, dikkatini Avrupa Birliği'ne girmeye vermektedir. Ama bu konuda çok engeller var. Avrupa Birliği'nde yer alan tüm ülkeler Hristiyan ülkelerdir. Eğer Türkiye, Avrupa Birliği'ne girerse orada yer alan ilk Müslüman ülke olacaktır. Bana sorarsanız Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği gelecekte önemli olabilir ama Doğu'yu da ihmal etmemelidir. Akdeniz'den Pasifik'e kadar yayılan Türk devletleri var. 200 milyona yakın soydaşımız var. Türkiye, Orta Asya'yı önemsemelidir. Türk kardeşlerini unutmamalıdır. Her bir Türk devleti kendine özgü siyasetler yürütebilir. Türkmenistan'da Özbekistan'da değişik siyasi uygulamalar vardır. Ama her şeyden önemlisi tüm bu halklar bir soydan gelmektedirler ve kardeşirler. Birbirlerine

⁴²³ Emre Erşen, “Türk Dış Politikasında Avrasya Yönelimi ve Şanghay İşbirliği Örgütü, **Ortadoğu Analiz Dergisi**, 01- Nisan, 2013, (Erişim) <http://www.orsam.org.tr/files/>, 20. Ağustos. 2016, s. 15-16- 21- 22.

muhtaçtırlar. Esas olan halklardır ve halkların yaklaşmasında Türkiye'nin rolü çok büyüktür.”⁴²⁴

25 Ocak 2013'te Kanal 24 kanalında sunulan “Sansürsüz” adlı programa katılan Başbakan Erdoğan, Putin'le konuştuğunu, “Bizi Şanghay Beşlisi'ne alın, biz de AB'ye Allahısmarladık diyelim, ayrılalım oradan. Bu kadar oyalanmanın ne anlamı var?” dediğini, vurgulamıştır. Ayrıca Erdoğan, Şanghay'ı “daha iyi, çok daha güçlü ve ortak değerlerimiz olan bir örgüt” olarak tanımlamıştır. Böylelikle Türkiye'nin AB üyeliği süreci ve bu üyeliğin alternatifi olabilecek Şanghay İşbirliği Örgütü'nün yapısı ve uluslararası sistemdeki rolü tartışılmaya başlanmıştır.⁴²⁵ Türkiye Avrasya yönelimli bir politika gereği ŞİÖ içerisinde yer almak istemektedir. Ancak bölgenin iki güçlü ülkesi Rusya ve Çin'in birliğe tehlike oluşturacak bölgesel güç olan Türkiye'yi kabul etmeyecekleri de ortadadır. Türkiye birliğe Rusya ve Çin'in izin verdiği ölçüde gözlemci üye olarak varlığını devam ettirebilir. Rusya ve Çin, Orta Asya'da çıkarlarını zedeleyecek yeni bir eklentiye birliğe dâhil etmeyecektir.

Türkiye'nin ŞİÖ ülkeleri ile ticaret hacmi 2010'da 49 milyar dolar iken 2012'de bu rakam 63 milyar dolara yaklaşmış, Rusya ve Çin en büyük ikinci ve üçüncü ticaret ortağı haline gelmiştir. Buna karşın son birkaç yıldır ekonomik krizle boğuşan Avrupa Birliği ülkeleri ile ticaret hacminin sürekli daraldığı görülmektedir. Örneğin 2012 yıl sonu verilerine göre Avrupa Birliği'nin Türkiye'nin dış ticaretindeki payı %37'ye gerilerken ŞİÖ üyelerinin payı yüzde 16'ya yükselmiştir.⁴²⁶

6.3. ORTA ASYA VE HAZAR BÖLGESİNDE ÇİN-RUSYA İLİŞKİLERİ

Rusya ve Çin için enerji konusu, dış politika ve stratejik açıdan büyük önem arz etmektedir. Rusya, hâkim olduğu enerji kaynakları ile ekonomisini geliştirirken Çin'de kalkınma sürecinde enerjiye büyük ihtiyaç duymaktadır. 2003 sonrası ABD'den sonra dünyanın ikinci petrol tüketen ülkesi konumuna ulaşmıştır. Aynı

⁴²⁴ Avar, Avrasyalı ol....”, s. 364.

⁴²⁵ Yesevi, “agm”, s. 1- 4- 5- 6.

⁴²⁶ Erşen, “agm”, s. 21.

zamanda gene bu tarih sonrası petrol tüketimindeki dışa bağımlılığı %50'ye çıkmıştır. Enerji alanında iş birliği yapmalarına rağmen yine bu konuda birçok anlaşmazlıkları da söz konusudur. Enerji, Orta Asya bölgesindeki ilişkilerin temel noktasıdır. Bölgenin enerji rezervleri, iki ülkeyi de enerji kaynaklarını elde etme ve bölgede etkili olma konusunda mücadeleye sevk etmektedir. Rusya, Çin'in en büyük enerji tedarikçisidir. Çin'in, Rusya'dan enerji alırken çeşitli talepleri olmuştur. Rusya bu istekleri yerine getirmede ilgisiz davranmaktadır. Rusya, enerji gibi stratejik sektördeki Çin yatırımlarına karşı direnir ve kontrollü davranma anlayışındadır. Bu doğrultuda, Sibiryada petrol ve gazında Çin'in tek müşteri konumunda olmasını engellemek için büyük çabalar harcamaktadır.

Çin ise enerji alanındaki bağımlılığını azaltmak için bir takım stratejiler geliştirmeye çalışmaktadır. 2002 yılında Çin millî petrol şirketlerine yurtdışında faaliyet göstermeleri için teşvikleri artırmıştır. Çin, Rusya'ya enerji alanında bağımlılığını azaltmak için her yola başvurmaktadır. Önemli miktarda petrol ham maddesini ülkesinde bulunduran Kazakistan ile komşu olan Çin, enerji anlaşmaları konusunda da oldukça aktiftir. Rusya için petrol en önemli ekonomik maddedir. Ekonomi, petrol gelirleriyle şekillenir. Petrol gelirindeki herhangi bir dış müdahale, ülke istikrarını tehdit edici niteliktedir. Orta Asya enerji kaynaklarını elinde bulunduran Rusya'nın sahip olduğu avantajın tehdit edilmesine ya da kendisi haricinde petrol boru hatlarının yapılmasına da müsamaha göstermeyeceği aşîkârdır. Çin'in enerji alanındaki girişimlerine karşın Rusya da kendi çıkarlarına yönelik hamleler gerçekleştirmektedir. Pasifik Okyanusu yönünde planlanan boru hattı için Çin'den geçen güzergâhlarda Japon lehine düzenlemeler yaparak Çin'i bypass etmeye çalışmaktadır.

Birbirleri ile stratejik ortaklık geliştiren Rus ve Çin, Orta Asya'da birbirlerinin varlığından ve faaliyetlerinden oldukça rahatsızdır. Bu alanda iki ülkenin devlet kontrolündeki şirketleriyle enerji kaynakları konusundaki mücadelesi göze çarpmaktadır. Çin, Orta Asya'da en büyük ekonomik yatırımı petrol ve doğal gazı yapmaktadır. Mevcut durumda Çin şirketleri, Kazakistan'daki petrol ve gaz sektörünü %40'a kadar kontrol etmektedir. Aynı zamanda son yılların en büyük iki taşıma projesi olan Kazakistan-Çin petrol boru hattı ve Türkmenistan-Çin gaz boru hattı için çok çabalamıştır. Çin, Orta Asya'da, özellikle Türkmenistan ve

Kazakistan'daki Rus enerji şirketleri ile rekabet etmektedir. Enerji ilişkileri çerçevesinde, Rusya Federasyonu Çin'i bir tehlike olarak görmektedir. 2010 Rusya-Çin boru hattı anlaşması, Moskova'nın Çin'le çevrelenmesi olarak görülmüştür.⁴²⁷

Çin, Orta Asya doğal kaynaklarından daha fazla yararlanmak isterken, Rusya bu süreçte önemli bir tedarikçi olduğu kadar aracı görevi de görmektedir. Rusya'nın enerji kaynakları, Çin için artan enerji ihtiyacını karşılamada oldukça önemlidir. 2009 itibarıyla 2750 kilometresi kullanıma sokulan Doğu Sibirya Pasifik Okyanusu petrol boru hattı (ESPO), 2013 yılında tamamlandığında, 4070 kilometre ile dünyanın en uzun petrol boru hattı olacaktır. Rusya'nın petrol yataklarını, Çin'in kuzeydoğusundaki petrol üretim merkezi Daqing'e bağlayacak olan ESPO'nun Çin bölümü enerji alanında iki ülkenin işbirliğini artıracaktır. Rusya 2010'da Çin'den gelecekte yapacağı petrol sevkiyatı için 25 milyar dolarlık kredi almıştır. Bölge enerji kaynaklarının ulaşımını sağlamak hususunda her ne kadar Rusya ile iş birliği yapsa da Çin, Altay DHB Projesi'ni askıya almış, Orta Asya doğal gaz boru hattı projesini geliştirmiştir. Özbekistan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın doğal gaz vereceği hattın kapasitesi 40 milyar metreküpü bulurken, Rusya'nın Rusya-Altay doğal gaz boru hattı projesi askıya alınmıştır. Bu projenin gerçekleşmesinde etkili olan unsur ise Rusya ve Çin'in doğal gaz fiyatında anlaşamaması olurken, Orta Asya doğal gaz boru hattı projesi ile Çin, Orta Asya doğal gazına Rusya'ya ihtiyaç duymadan ulaşabilme şansını yakalamıştır. Medvedev'in 27 Eylül 2010'daki Çin ziyareti, Mayıs 2008'de göreve gelmesinin ardından Çin'e yaptığı ikinci resmi ziyaretidir. Ziyaret esnasında iki ülke petrol, doğal gaz, kömür enerji kaynaklarının etkili kullanımı, yenilenebilir enerji kaynakları, nükleer enerjinin barışçıl amaçla kullanılması ve elektrik şebekesi gibi alanlarda bir dizi işbirliği belgesi imzalanmıştır. Ayrıca terörizm, bölücülük ve köktendincilikle mücadele ile ilgili işbirliği protokolü de imzalanmıştır. Rusya'nın devlet doğal gaz şirketi Gazprom'un anlaşma ile 30 yıl süreyle yılda 30 milyar m³ doğal gaz sağlanmasının hedeflendiğini bildirmiştir. Kazak petrolü ve Türkmen doğal gazı alıcısı olan Çin, uzun zamandır bu ülkelerin doğal kaynaklarının dünyaya pazarlama tekeli elinde bulunduran Rusya'nın stratejik çıkarlarını zayıflatacaktır. Orta Asya enerji kaynakları konusunda Çin'in yaptığı hamleler sonucu ortaya çıkmakta olan rekabet Rusya'yı oldukça tedirgin

⁴²⁷ Akman, "agm", s. 320-321-322.

etmektedir. Çin, Rusya'nın istikrarı ile ilgilenmesine rağmen Rusya'nın bölgede güçlenmesini istememektedir. Bu durum da iki ülkenin gelecekte büyük bir rekabete girmesine yol açacaktır. Rusya ve Çin için Orta Asya'nın önemine değinmek gerekirse; Orta Asya, Rusya için hayati bir bölge olup adeta bir arabanın motoru değerindedir. Çin için ise arka bahçe bir tampon niteliğindedir. Bölgede ekonomik olarak güçlenmekte olan Çin, yakın gelecekte Rusya'nın en etkin siyasi nüfuza sahip olduğu Orta Asya'da, Rusya'nın yerini alabilecek konuma sahiptir.⁴²⁸

Diğer taraftan petrol ve gaz, Çin ve Rusya'yı birbirine yaklaştırmaktadır. Rusya Devlet Başkanı Viladimir Putin, Çin'e doğal gaz arzını sağlayacak ve doğu rotası olarak bilinen Sibirya Boru Hattı Gaz Tedarik Anlaşması'nı onaylamıştır (2014). Bu hamle, Kremlin'in Ukrayna krizine müdahil olması nedeniyle, Avrupa'nın Rusya'ya karşı gösterdiği sektörel yaptırımlarından beri, Gazprom'un Çin'e eksen kaymasının bir parçasıdır. Anlaşma 24 Nisan'da Rus Parlamentosu'nun alt meclisinden geçmiş ve 29 Nisan'da da üst yönetim tarafından onaylanmıştır. Putin ve Çin lideri XI Jinping 30 yıllık gaz tedarik sözleşmesini imzalanmışlardır. Boru hattı, 2018 yılının sonuna kadar Çin'e yılda 38 milyar m³ doğal gaz sağlaması hedeflenmiştir. Gazprom Çin ile söz konusu boru hattına ilişkin olarak 2013 yılından beri görüşmelerde bulunmuştur. Çin Ulusal Petrol Şirketi CNPC, Rusya'nın büyük petrol ve gaz üreticisi Novatek'in önemli Arctic LNG (Sıvılaştırılmış doğal gaz kokusuz, renksiz zehirli olmayan sıvı fazda bir yakıt) Projesi'nin ortağı olarak Fransa'nın Total şirketine katılmıştır. 20 milyar dolarlık Yamal LNG Projesi'ndeki yüzde 20 hissesini satın almıştır. CNPC şimdi 20 milyar dolarlık Yamal LNG Projesi'nin ortağı olarak Fransa'nın Total şirketine katılmıştır. Enerji Rusya'nın ihracatının yaklaşık üçte ikisini oluşturan en büyük ekonomik sektördür.⁴²⁹

Çin bölgesel profili açısından Orta Asya ile ilişkilerinde 1. dereceden önemli ülkenin Rusya olduğu bilinmektedir. Çin ile Rusya arasındaki yakınlaşma Orta Asya ülkeleri için çok şey ifade etmektedir. Görünürde olan, bu iki ülkenin Orta Asya'daki çıkarlarının örtüştüğüdür. Her iki ülkede de enerji kaynakları ticaret yolları, İslami tehlike ve güvenlik problemleri gibi konularının gündemde olması iş birliği için

⁴²⁸ Duran-Yılmaz, "agm", s. 40-41.

⁴²⁹ Feyyaz Şimşek, "Dünya Enerji Görümü, Rusya ve Hazar Bölgesi Enerji Görünümü", **T. C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, (04-11 Mayıs 2015)**. Ankara, 2016, s. 2.

uygun zemini sunmaktadır. Amerika açısından Çin, önümüzdeki yüzyıla bakan potansiyeli ile üzerinde ciddi şekilde düşünülen ülkedir. Rusya-Çin iş birliği girişimleri kuşkusuz söz konusu önemi arttırmaktadır. Doğu Türkistan ve Tibet'teki insan hakları ihlalleri, Amerikan kamuoyunu rahatsız etmekle beraber, Çin, ABD ticari ilişkilerinin her geçen gün hacmini arttırdığı gözlenmektedir. Çin'in denkleme dâhil olması Amerikan yönetimine Rusya'yı kendi tarafına çekme ihtiyacı hissettirmektedir. Bu bağlamda Rusya, Çin, ABD üçgenindeki ilişkilerin önümüzdeki yıllarda nasıl bir hal alacağı bölgeye yönelik stratejileri olan tüm devletlerde merak konusudur.⁴³⁰

Orta Asya, Kafkasya, Orta Doğu ve diğer çevre ülkelerin zenginlikleri yavaş yavaş Rusya'nın tehdidinden çıkarken, ABD için daha kötü bir tehdit oluşturan yaklaşık 1 milyar dört yüz milyon nüfus ile Çin devreye girmektedir. ABD'nin Afganistan işgali, akabinde Irak'ı işgali, İran'ın başına geleceklerinin ise henüz bilinmemesi "İran'ın, Irak ve Afganistan arasında ABD tarafından sıkıştırılması" Çin'in Rusya ile yapmış olduğu ikili anlaşmalar ve Rusya'ya yerleştirilen Çinlilerle (yakın gelecekte sayıları milyonlara ulaşabilecek) başta Kazakistan olmak üzere diğer Türk Cumhuriyetlerini yakın gelecekte Afganistan ve Irak'ın durumuna düşürebilir. Gözden kaçan bir diğer konu ise süper güç durumunu devam ettiren ABD'nin bu durumdan dolayı düşeceği rehavettir. Nüfus itibarıyla Birleşmiş Milletler ile NATO'nun desteğini almadan dünyanın kontrolü biraz daha güçleşmektedir. Bu güçlüklerin farkında olan NATO ülkeleri aynı zamanda Avrupa Birliği'ni oluşturmaktadır. Bunların içerisinde en etkili olan ülkeler ise Almanya ve Fransa'dır. ABD'nin Irak işgalinde bu iki ülke ABD'ye destek vermeyeceklerini ve Irak'la ilgili Birleşmiş Milletler kararının olması gerektiğini (Fransa Cumhurbaşkanı Jack Şirak, Almanya Başbakanı Sroder) açıklamıştır. Bu açıklamanın ABD'yi zor durumda bıraktığı ve siyasi manevralar yapmaya zorladığı bilinmektedir. Her ne kadar sonradan Almanya ve Fransa ABD'nin baskılarına dayanamayarak dönüş yapmış olsalar da, medya aracılığıyla ABD'nin stratejik ve ekonomik kayıtlarıyla asker zayıfatı ABD halkına anında iletilerek George Bush yönetimine içerde sıkıntılı anlar yaşatılmıştır.⁴³¹

⁴³⁰ B. Aras, "Amerika-Orta Asya İlişkileri ve İran'ın.....", s. 231-232.

⁴³¹ Budak, "agm", s. 455-457.

Çin ekonomik olarak Türk Cumhuriyetleri ile işbirliği geliştirmektedir. Rusya'yı ekonomik ve siyasi olarak dengeleyerek, Türk Cumhuriyetleri'nin Rusya'ya alternatif olarak aradığı bir güç olarak ortaya çıkmaktadır. Uygur bölgesinden geçen boru hatları ile Çin, bu bölgeyi yumuşak karnı haline getirerek bölgeyi tamamen içselleştirmiştir. Rusya, ABD, Türkiye ve İran arasında Orta Asya petrol doğal gazı üzerinde yaşanan rekabete Çin'in de yatırımcı ve petrol doğal gaz müşterisi olarak katılması, yeni büyük oyunu alevlendirerek, rekabeti hızlandıracaktır. Türk Cumhuriyetleri'nin petrol ve doğal gazının doğuya yönelişi Türkiye üzerinden geçen hatlara daha az doğal kaynağın akmasına yol açacaktır.⁴³²

6.3.1. Çin-Rusya'nın Siyasi ve Askeri Problemleri

Silah ticareti, iki ülke arasındaki ilişkilerin şekillenmesinde etkilidir. Bu konuda güçlü bir iş birliğinin yanı sıra bazı sorunlar da yaşanmaktadır. 2000 yılından itibaren 27 milyar dolar silah satışı yapmıştır. Rusya açısından bakıldığında, Çin'in son sistem askerî teknolojilere sahip olması, uzun vadede uluslararası silah ticaretinde Rusya'ya rakip olabilmesi açısından risklidir. Bu sebepten dolayı Rusya'nın Çin'e üst teknolojik silahların satışında kısıtlamaları vardır. Diğer taraftan da ilişkilerin bozulmasından korkan Rusya silah satışı konusunda yapılan bütün eleştirilere rağmen bu konuda Putin'in bakış açısı çok önemlidir. Putin sürekli olarak çok kutuplu bir dünya için stratejik ortaklarının askeri savunma kapasitesinin yükseltilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Çin, nükleer gücünü iletecek balistik füze sistemleri konusunda büyük ilerleme kaydetmiştir. Uzak alanına da bu gücünü aktarmıştır. Dünyanın en kalabalık ordusuna sahip Çin, Rusya ve ABD'nin ardından dünyadaki en çok tanka sahip üçüncü, ABD'nin ardından dünyada en fazla uçağa sahip olan ikinci; balistik, roket ve nükleer denizaltı gemilerinin toplam sayısı açısından dünyada birinci ülke durumdadır. Ancak en büyük sorun bu sistemlerin modernize sorunudur. Bu sorunu aşmak amacıyla modernize çabasıdır.⁴³³

⁴³² Duran-Yılmaz, "agm", s. 41.

⁴³³ Akman, "agm", s. 320-321-322.

Rusya'nın ayakta kalan ve uluslararası rekabete dayanabilen tek sektörü silah sanayisidir. Üretimin devam etmesi ve araştırma geliştirmeye bütçe ayrılması için silah satışlarının kesintisiz sürmesi büyük önem arz etmektedir. Rusya'nın Çin'e silah satışı da bu çerçevede değerlendirilmelidir. Çin'in silahlı kuvvetlerinin modernizasyonu için ihtiyaç duyduğu silah alımının hatırı sayılır bir miktarını ihtiva etmektedir. 1997 yılı itibarıyla, dışarıya silah satışları Rusya'nın silah üretimine ayırdığı bütçenin yaklaşık %50'sini karşılamakta ve bu satışların da ağırlığını Çin'e gönderilen silahlar oluşturmaktadır. Madalyona diğer tarafından bakılacak olursa, Çin'in silah alımının %70'i Rusya tarafından karşılanmaktadır. Bu şartlar altında, Rusya'nın silah almak için kapısına dayanan her ülkeye kucak açması şaşırtıcı değildir. Üstelik uluslararası siyasette hızla kan kaybeden Rusya, silah ticaretini, batıya özellikle de ABD'ye karşı "havaç ve sopa" siyaseti olarak kullanmaktadır. Dikkat edilmesi gereken nokta, silah satılan devletlerin İran ve Suriye gibi ABD tarafından tecrit edilen ülkeler olduklarıdır.⁴³⁴

6.3.2. Çin'in Doğu Türkistan da Asimilasyon ve Yok Etme Politikası

Çin, XVIII. yüzyılda Doğu Türkistan'ı talan etmeye başlamıştır. Çinliler 1877'de Kâşgar dâhil bütün Doğu Türkistan'ı ele geçirmiştir.⁴³⁵ Çin devleti, Doğu Türkistan'a önce "Şincang" adını, 1 Ekim 1955'ten beri de "Şincang Uygur Muhtar Bölgesi" adını vermiştir.⁴³⁶ Doğu Türkistan'da yer alan Uygur Türklerinin ana yurtları Çin tarafından işgal edilmiştir. Sovyetlerin dağılmasının ardından yeni Türk Cumhuriyetleri'nin ortaya çıkışı, Çin yönetiminde Doğu Türkistan'daki Uygurlar arasında "ayrılıkçı hareketlere" örnek teşkil edeceği, Doğu Türkistan'ın altıncı Orta Asya Cumhuriyeti olarak ortaya çıkacağı, Tibet ve İç Moğolistan'da da bağımsızlık hareketini tetikleyeceği gibi bir takım endişelere yol açmıştır. Çin'in Orta Asya

⁴³⁴ Cem Oğuz, "Büyük Satranç Tahtası ve Rusya'da Silahlı Kuvvetlerin Modernizasyonu", **Avrasya Dosyası Rusya Özel**, Kış 2001, (Erişim) www.21yyte.org/tr/asam-arsivi/705-avrasya-dosyasi-arsivi.html, 19 Ağustos 2016, s. 115.

⁴³⁵ Ahmet Taşağıl, "Türkistan", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 41. Cilt, İstanbul, 2012, s. 484-557-558-559.

⁴³⁶ Baymirza Hayit, *Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve İslam'ın Bazı Meseleleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1998, s. 61.

lkelerine yönelik politikalarını etkileyen en önemli unsur Doğu Türkistan'daki direniş mücadelesinin bu ülkelerde kamuoyu desteği bulacağı endişesidir.⁴³⁷

Çinlilerin yeni sömürge anlamında Sinkiyang diye adlandırdıkları Doğu Türkistan, Çin Halk Cumhuriyeti'nin yaklaşık %20'sini oluşturacak genişliktedir. Yaklaşık 20 milyon civarındaki Doğu Türkistanlı Türk genel Çin nüfusun yaklaşık %2'sini oluştururlar. Çinliler bölgeyi işgal ettikleri zamanda Uygur Türklerine toplu soykırımlar, sürgünler, kültürel baskılar uygulamışlardır. Ancak bununla da yetinmeyip demir yollarının yapımı, karayolları şebekesinin geliştirilmesi ve motorlu taşıtların çoğalması ile son kırk yılda Çin, Doğu Türkistan'a doğru bir denizin taşması boyutunda Çinli göçmen yerleştirmeye yönelmiş, Türklüğü binlerce yıllık tarihî yurdunda da azınlık durumuna düşürerek zmlemeyi hedef almıştır. Türkler ağır kültürel baskılar altında tutulmakta; verimli toprakları, mal varlıkları ellerinden alınarak Çinli kolonizatrlere verilmektedir. Bugün Doğu Türkistan'daki Çinli kolonizatrlerin nüfusun yaklaşık yarısını geçtiği ileri sürülmektedir. Günümüzde sözde Çin Halk Cumhuriyeti emperyalist sömürü ve askerî işgalle yetinmeyip, Türk kültürünü ve nüfusunu, Doğu Türkistan'da yok etmeye çalışmaktadır.

Çin nüfusunun İç Asya'ya taşmasını önleyecek bir set bulunmamaktadır. Çin'in ekonomik kalkınmasına ve Doğu Türkistan'a köklü şekilde yerleşmesine yardımcı olan Sovyet Rusya yöneticileri kendilerini Asya'dan kovalayıp Urallar'ın batısına atacak gücün farkında bile değildir. Sovyetler Birliği'nin Urallar'ın doğusundaki 17 milyon km² genişliğindeki toprakları Sibirya, Batı Türkistan ve Moğolistan Halk Cumhuriyetlerinin toprakları, Çin yayılması için cazip bir bölgedir. Çin'in Batı'ya, İç Asya'ya, Doğu Türkistan'a, Tibet'e, Moğolistan'a doğru taşmaları Rusya'ya karşı direk bir tehdittir. Çünkü Çin'in yayılması Doğu Türkistan'dan sonra Sibirya'yı ve Batı Türkistan'ı hedef alacaktır. Daha nceki bölümlerde Çin'in Rusya'nın kuzeyinde Sibirya'da bir Çinli Diasporası oluşurmaya çalıştığından bahsedilmiştir. Bu sürecin sonunda Rusya Federasyonu ve Çin, Çin'in Avrasya'daki taşmaları nedeniyle belki de sıcak savaşın eşiğine gelecektir. Rusya için asıl tehdit güneyden değil, doğudan olacaktır.⁴³⁸

⁴³⁷ Amine Tuna, *Doğu Türkistan da Asimilasyon ve Ayrımcılık*, İnsan Yardım Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 106.

⁴³⁸ M. zdağ, *Türkiye ve Türk Dünyası z...*, s. 390-453.

Bir başka mesele de Çin'in bölgede uygulamaya koyduğu stratejilerdir. Öyle ki Çin, Doğu Türkistan kavramını siyasal hayattan silmeyi istemektedir. Doğu Türkistan yerine "Sinkiang" deyimini kullanılmadığı sürece karşılıklı ilişkilere mesafe koymaktadır. "Çin'in Kaliforniyası" olarak görülen Doğu Türkistan, Çin'in toprakları hor kullanılması nedeniyle verimsiz hâle dönüşmektedir. Bu topraklar neredeyse 1 milyon hektarın üzerindedir. Tarım bölgesinde saptanan zengin petrol yatakları Doğu Türkistan açısından önemli bir diğer husustur. Bizzat Çinli uzmanlarca belirtildiğine göre bölgedeki rezervler Çin'deki bütün rezervlerin üçte birini oluşturacak boyuttadır.⁴³⁹

Sinkiyang olarak tanımlanan Doğu Türkistan'da bugün ana vatanlarında yalnızlaştırılan ve Çin'in devasa nüfusu içerisinde "azınlık" hâline getirilen Doğu Türkistan halkları günümüzde dünyada çok az örneği kalmış yarı otoriter rejimlerden birinin sömürge tebaası konumundadır. Komünist Çin yönetimi özellikle Uygurların ana vatanı olan Doğu Türkistan'da sistemli bir asimilasyon ve ayrımcılık politikası uygulamaktadır. İnanç, ibadet, düşünce özgürlüğü gibi en temel haklardan mahrum edilen Uygur Türkleri için günlük yaşamda pek çoğu için sıradan kabul edilen şeyler dahi ciddi bir risk oluşturmaktadır.⁴⁴⁰

6.4. İRAN'IN HAZAR BÖLGESİ VE ORTA ASYA POLİTİKALARI

İran yaklaşık Türkiye'nin iki katı kadar bir toprağa (1.643.000 km²) ve Türkiye'ye yakın bir nüfusa (80.000.000) sahiptir. Zengin petrol ve doğal gaz rezervleri vardır. Yeryüzünün bilinen petrol rezervlerinin %10'u İran'dadır. Ayrıca Basra Körfezi'ndeki uzun kıyılar dolayısıyla Körfez ve Hürmüz Boğazı'ndaki petrol ulaşım üzerinde etkili olabilecek bir mevkidedir.⁴⁴¹ Büyük yüz ölçümü İran'a askeri avantajlar sağlamakta, yabancı askeri güçlerin harekâtını zorlaştırmaktadır. Sonuç olarak İran, jeopolitiği ve coğrafyasıyla etkileyici ve önemli bir konuma sahiptir. İran

⁴³⁹ Ahat Andican, "Türkistan Cumhuriyetleri, Rusya ve Çin Üçgeninde Doğu Türkistan", *Avrasya Dosyası, Üç Aylık Uluslararası İlişkiler Ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Çin Özel, Cilt 2, Sayı 2, Yaz 1995, s. 85.

⁴⁴⁰ Tuna, age, s. 227-265.

⁴⁴¹ Tezkan, age, s. 146.

İslam Cumhuriyeti, sadece Orta Doğu’da değil, Orta Asya ve Kafkasya’da “dini” işlevsel bir ideoloji olarak kullanarak kendisini Orta Doğu Müslümanlığının dini ve bölgesel lideri olarak görmektedir. İran İslam Cumhuriyeti’nin politik hedefinin “İslami Şia” rejimini ve toprak bütünlüğünü koruyarak daha etkin bir bölgesel güç hâline gelmek olduğunu söyleyebiliriz. İran’ın sahip olduğu bu ideoloji dini ve siyasi nüfuzunu ülke sınırlarının ötesine taşıma fırsatı da vermektedir. İran yönetimi, en büyük rakibi olan ABD’ye karşı en büyük koz olarak nükleer silahları kullanmaktadır. Bu silahları rejiminin devamlılığını sağlamak ve bölgesel güç olabilmek için kullanmaktadır. İran rejiminin geleceğini bir anlamda nükleer silahlara sahip olmaya bağlamıştır. Nükleer silah sorunu, ABD bakımından İran’a müdahale için uygun bir gerekçe oluştururken, İran açısından da rejimi ayakta tutmanın en önemli aracı konumundadır.⁴⁴² İran’ın genel siyasetini dini bir araç olarak kullanarak Orta Doğu’da bölgesel liderliğe soyunmak olarak özetleyebiliriz. Orta Doğu da İsrail ve Avrasya’nın bu kesiminde Rusya Federasyonu hariç Türkiye ve İran’dan başka bölgesel güç olma iddiasında bulunacak başka bir ülke yoktur.⁴⁴³

Jeopolitik anlamda İran, büyük Avrasya bloğunun çekirdeği olmak için stratejik, ekonomik ve ideolojik imkânlarla haiz salt kıtasal bir devlettir.⁴⁴⁴ Dünyada nükleer silahlara sahip 5 büyük ülke dışında 33 ülkede ve Türkiye’de füze bulunmaktadır. 33 ülkeden hiçbirisi ABD topraklarını vurabilecek uzun menzilli füzeye sahip değildir. Füzeye sahip ülkelerden Rusya, Amerika, Kuzey Kore, İran, Irak, Fransa, Çin, İngiltere, Pakistan, Hindistan, İsrail en bilinenleridir. Bir tek Çin ve Rusya ABD’yi tehdit edebilecek silahlara sahiptir. Bu iki devlet içinde de ancak Rusya ABD’yi direkt tehdit altına alabilir. Rusya’da ABD’yi vurabilen stratejik füzelerinin sayısı 6000-7000 arasındayken, Çin de ancak 270 civarında nükleer silah bulunmakta olup bunların sadece 25’i Amerika’yı vurabilecek niteliktedir.⁴⁴⁵

⁴⁴² Nihat Ali Özcan, “İran Sorununun Geleceği Senaryolar, Bölgesel Etkiler ve Türkiye’ye Öneriler”, **Tepav Ortadoğu Çalışmaları I**, Haziran, 2006, (Erişim) <http://www.tepav.org.tr>, 20 Ağustos 2016, s. 13-25.

⁴⁴³ Tezkan, age, s. 146.

⁴⁴⁴ Dugin, age, s. 260.

⁴⁴⁵ Erkin Ekrem, “Ulusal Füze Savunma Sistemi (NMD) Çin’i Rusya’ya Yakınlaştırabilir mi?”, **Avrasya Dosyası Rusya Özel**, Kış 2001, (Erişim) www.21yyte.org/tr/asam-arsivi/705-avrasya-dosyasi-arsivi.html, 19 Ağustos 2016, s. 130, Gürhan Kulaklı, Hangi Ülkede Kaç Tane Nükleer Silah Olduğunu Gösteren Tablo, (Erişim) www.webtekno.com.

Jeopolitik konum, İran'a küresel ve bölgesel politikalarda büyük avantajlar sağlamaktadır. Basra Körfezi ve Hazar Havzası bu ülkeye jeopolitik bir değer kazandırmaktadır. İran, Hazar Havza'sının petrol kaynakları ve ticari ürünlerinin dünya pazarlarına taşınmasında geçiş yoludur. Benzer işlevi doğu-batı hattında da sağlayabilir. Bu nedenle İran; Türkiye, Orta Asya ve Avrupa ticareti için önem taşımaktadır. Doğuda ise İran, Pakistan ve Afganistan'la komşudur. Diğer taraftan İran, Hürmüz Boğazı sayesinde Basra Körfezi'ndeki tüm ülkelerini sınırlandırabilmekte, onları iş birliğine zorlayabilmektedir. Aynı zamanda dünya enerji arzını da etkileyebilmektedir. Umman Körfezi'ndeki kıyıları sayesinde dünyanın her tarafı ile doğrudan ilişki kurabilecek konumdadır.⁴⁴⁶ İran, Hazar Bölgesi devletleri için limanı ile cazip bir seçenektir. İran ile Türkmenistan arasında iş birliği ulaşım ve enerji alanlarındadır. Türkmenistan, İran'ın Orta Asya'ya açılması için bir geçiş ülkesiyken, İran'da Basra Körfezi'ne ulaşımında geçiş ülkesidir. 1995 ve 2007 yılında imzalanan anlaşmalarla, İran, Türkmenistan ve Kazakistan arasında demiryolu inşaatları yapılmıştır.⁴⁴⁷

İran'ın Avrasya stratejisinin siyasi mantığındaki asıl çelişki, Batı ve Rusya ile bir yandan ilişkilerini geliştirmeye çalışarak uluslararası platformda düştüğü yalnızlıktan kurtulmaya çalışması, diğer yandan da aynı soy ve dil birliğine sahip Türkiye'nin, Azerbaycan ve diğer Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile kültürel ve ekonomik münasebetlerini güçlendirmesine şiddetle karşı çıkmasıdır. Bir başka ifade ile İran'ın takip etmeye çalıştığı politikalarının temel felsefesi, Türk siyasi tarihi ve ulusal çıkarları açısından hayati öneme sahip olan Kafkasya'daki stratejik iş birliği girişimlerine şiddetle karşı koymaya çalışması diyebiliriz.⁴⁴⁸

Hazar bölgesindeki rezervlerin dünya pazarlarına taşınması tartışmaları başladığından beri petrolü İran üzerinden taşıma fikri gündeme gelmiş ve çeşitli taraflardan destek bulmuştur. Bunun için temel sebepler İran'ın iç boru hatlarının göreceli iyiliği, İran'ın, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'a yakınlığı ve bunlara ilaveten Hazar Denizi'ne olan sınırlarıdır.⁴⁴⁹

⁴⁴⁶ Özcan, "agm", s. 19.

⁴⁴⁷ Turhan, "agm", s. 55.

⁴⁴⁸ Caşın, "İran'ın İki Deniz Jeopolitiğine ...", s. 302-302.

⁴⁴⁹ Aras-Okumuş, "agm", s. 67.

İran'ın bölgenin yeni haritasında önemli bir yere sahip olması, bu konudaki avantajlarını kullanmaktaki heveslerini kamçılayan bir etkidir. İran'ın önde gelen avantajı Orta Asya'ya rahat geçiş imkânına sahip olmasıdır. İran jeopolitik üstünlüğü ile Türk Cumhuriyetlerini kendi topraklarına geçiş ve alt yapı imkânları vaat ettiği kadar bu ülkeler için dış dünyaya yönelik bir köprü olabileceğini de vurgulamaktadır. İran yeni Cumhuriyetler ile olan ilişkilerinde de köklü değişiklikler yapmıştır. Önceleri bir nüfus alanı olarak gördüğü bu Cumhuriyetlere ideolojik model sunma düşüncesinden vazgeçmiş, ekonomik alanda gücünü arttırarak bölgenin önemli bir unsuru olarak dengelerde yerini alma çabalarına girmiştir. Yeni nüfus alanının ortaya çıkışı ile hem yeni devletlerden faydalanma hem de toprak bütünlüğüne sahip çıkabilme açılarından yeni stratejiler üreterek gündeme gelmiştir.

Sovyetlerin dağılması, İran'ın güvenliği üzerinde önemli etkiler yapmış bunun sonucu olarak strateji ve güvenlik dengelerinde de değişiklikler yapma ihtiyacı ile karşı karşıya bırakmıştır. Neticede İran'ın çok boyutlu ve çok yönlü güvenlik politikalarına yönlenmesi kaçınılmaz hale gelmiştir. Irak'ın Kuveyt'i işgali, Körfez Krizi, Varşova Paktı'nın dağılması, Afganistan'da yeni rejime yöneliş, Türkiye'nin Körfez Krizi ve sonrasındaki etkin rolü İran'ı dış politikasında yeni arayışlara zorlamıştır. Aralık 1991'den sonra kuzeyde tek bir devletten kaynaklanan güvenlik tehdidi bir anda üç yeni devletin Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'ın ortaya çıkışı ile dönüşüme uğrayarak yeni bir boyut kazanmıştır. İran bir anda kendini Azerbaycan-Ermenistan çatışmasının ortasında ara bulucu, Tacikistan'ın kültürel akıl hocası, Türkmenistan'ın ekonomik ortağı ve finansörü konumunda bulunmuştur. Öte yandan, Türkiye kaynaklı milliyetçi etkilerle “Büyük Azerbaycan” fikrinin gündeme gelmesi İran için değişik bir tehdidi gündeme getirmiştir. İran'ın kuzeyinde yaşayan 15 milyonluk Azeri kökenli halkın bağımsız Azerbaycan ile yakın kan, dil, din bağları olduğu bilinmekte ve Azerbaycan'daki milliyetçi çıkış İran'ı ürkütmektedir. İran, bu nedenle Azerbaycan-Türkiye yakınlaşmasından tedirginlik duymaktadır. İran'ın bölgeye olan ilgisinin sebeplerinden biri de ABD merkezli yalnızlaştırıcı politikaların etkisinden kurtulmak için Avrupa devletleri ile bağları geliştirmeye çalışmasıdır. Nitekim son yıllarda Avrupa ülkeleri ile yakın ilişkiler kurma çabalarına AB ülkelerinin verdiği olumlu cevap İran'ı sevindirmektedir. İran, özellikle Almanya ile kurulan bağlar ile AB-ABD rekabetinden yararlanma yoluna girmiştir. ABD Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Nicholas Burns 1997 Mayıs ayında

yaptığı bir konuşmada “Biz gerçekçiyiz, Avrupa Birliği’nin İran’a karşı bizim siyasetimizi izlemesini beklemiyorduk” deyince, Avrupa’nın İran’a hala farklı baktığı ilk ağızdan doğrulanmış oldu. Tahran’ın eylemleri, uluslararası ilişkilere rasyonel ve realist bir aktörün yaklaşımını resmetmektedir. Karabağ çatışmasında İran’ın Hristiyan bir Ermenistan’a yardım etmeyi Şii Müslüman bir Azerbaycan’a tercih etmesi bunu göstermektedir. Bunun en önemli sebebi, İran’ın içinde çok büyük bir Azeri azınlığın varlığıdır. Ayrıca Batı ile yakınlaşmasında faydalı gördüğü bu politika aynı zamanda ülkesindeki Azeri azınlıkla ilgili sorunlara karşı gösterdiği hassasiyeti de açıklamaktadır. Azerbaycan İran’ın iktisadi işbirliği içerisinde bulunduğu Türk Cumhuriyetleri arasında en fazla faaliyet gösterdiği ülkedir. İlişkileri çok sıkıntılı olmasına rağmen İran ve Azerbaycan birbirlerinin ana ticari ortakları durumundadır. İran, Azerbaycan’da petrol üretimi geliştirme projeleri içerisinde yer alan Şah Deniz ve Lenkeran-Talış Denizi konsorsiyumlarında da yer alarak petrol üretimi konusundaki uzun yıllar oluşan tecrübelerini değerlendirmeye çalışmaktadır. Bu eksende Şah Deniz ve Lenkeran-Talış Denizi konsorsiyumlarında %10’luk üretim payı elde etmeyi başarmıştır. Tahminen 200 milyon ton petrol içeren ve 4 milyar dolar değerindeki ve tahminen 100 milyon ton sıkışmış 400 milyar m³ doğal gaz içeren Şah Deniz petrol yataklarındaki üretim ile ilgili olarak 7 ülke arasında anlaşma sağlanmıştır. İranlılar AIOC anlaşmasında bulunmazken, Şah Deniz projesinde de ABD’li şirketler bulunmamaktadır. Şah Deniz’den tam ölçekli doğal gaz çıkarılmasına 2004 yılında başlanması planlanmaktadır. Fransız Elf %65, Total %10 ve SOCAR %25 arasında Lenkeran-Talış kıyı ötesi yatakları ile ilgili olarak Ocak 1997’de imzalanmış olan Lenkeran-Talış Denizi konsorsiyumu ise Azerbaycan milli meclisi tarafından Haziran 1997’de imzalanmıştır. Bu şirketler daha sonra kendileriyle iş birliği yapacak şirketler aramışlar ve Alman, İran, Belçikalı petrol şirketleri ile anlaşmışlardır. Bu anlaşmanın içerdiği rezervler ise 50 milyon ton petrol olup yatırım maliyeti 2 milyar dolar olarak belirlenmiştir. Türkmenistan Azerbaycan’dan sonra İran’ın en fazla iktisadi iş birliği içerisinde bulunduğu Türk Cumhuriyeti’dir. Türkmenistan, jeostratejik sebeplerle doğal gazının dış pazarlara ihraç edilmesi için de İran’la işbirliği geliştirmektedir. 1998’in ilk yarısında Türkmenistan, 1 milyar m³ doğal gazı Körpece-Kurt Koy Gaz Hattı ile İran’a ihraç etmiştir. İran, Türkmenistan için iş ortağı, teknik uzman ve dünyaya açılan kapıdır. Türkmenistan bu kapı vasıtasıyla Basra Körfezi’ne, Türkiye’ye ve Akdeniz’e açılmaktadır. Bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren bu iki ülke arasında tarıma dayalı

sanayilerin geliştirilmesi konusunda iş birliği yapılmıştır. Türkmenistan'ın İran ile olan iktisadi ilişkilerini belirleyen etkenler karşılıklı çıkar esasına dayandığı zaman Türkmenistan için zaten söz konusu olmayan rejim ihracı sorunu önemini kaybetmektedir. İran'ın Kazakistan ile ilişkileri 3 merkezi unsur etrafında şekillenmektedir. Ticaret, Hazar Denizi Örgütü ve Kazakistan Nükleer donanımının satışıdır. Kazakistan'ın nükleer silahlara sahip olması bu devleti bölge içinde ön plana çıkarmakta ve güvenlik dengesinin önemli bir elemanı haline getirmektedir. İran firmaları Kazakistan içinde etkin konumdadırlar. İran bugün Kazakistan ile ECO gibi bölge örgütleri ile ortak bir bağlantı kurma amaçlarını dile getirmektedir. Özellikle Türkiye ile yapılacak işbirliğinin Kazakistan ile İran arasındaki bağları geliştireceğine inanmaktadır. Ancak İran'ın Hazar Denizi Örgütü'nü kendi nüfuz alanını genişletmek için kullanıyor gözükmesi diğer devletlerle birlikte Kazakistan'ı da ürkütmektedir.

İran, Bağımsız Orta Asya ve Kafkasya (OAK) Cumhuriyetlerinin ortaya çıkışını uluslararası arenada devam eden yalnızlığından kurtulabilmek için bulunmaz bir fırsat olarak algılamıştır. Uluslararası politikadaki sistem değişikliği ilk planda Amerikan nihai zaferini dolayısıyla ABD ile zıt kutuplardaki ülkeleri zor günlerin beklediğini çağırırsa da İran için durum farklıdır. İran, SSCB'nin dağılmasını takip eden süre içerisinde bölgenin yeni haritasının ortaya çıkardığı imkân ve tehlikeleri göz önüne alarak ciddi atılımlar içerisine girmiştir. İran, diğer Orta Doğu ülkelerine nazaran en önde gelen avantajı OAK bölgesine rahat geçiş imkânına sahip olmasıdır. İran jeopolitik üstünlüğü ile OAK cumhuriyetlerini kendi topraklarına geçiş ve altyapı imkânları vaat ettiği kadar bu ülkeler için dış dünyaya yönelik bir köprü olabileceğini de vurgulamaktadır. Bu gelişmeler Amerika yönetiminin 1990'lı yılların başlarından itibaren İran'ın çevrelenmesi çalışmalarını hızlandırmıştır. Ancak son zamanlarda Washington'da İran ve Rusya'yı birbirine iten marjinalleştiren politikalara karşı bir tepki doğmuştur. İran tek başına Orta Asya'nın ihtiyaç duyduğu finansmana sahip olmadığının ve bu ülkelerin tüm dertlerine deva olmayacağını farkındadır. Bu açıdan bakıldığında İran'ın büyük bir ortağa ihtiyacı vardır. Bölgesel dengeler açısından en uygun devlet Rusya olarak gözükmekle beraber Tahran'dan Hindistan ile ilişkilerini geliştirmeye çalışıldığına dair sinyaller alınmaktadır. Cumhurbaşkanı Hatemi'nin iş başına geçmesi ile beraber ortaya çıkan ümitlere rağmen cari durumda gözlenen şeyin İran'ın Amerika ile barışmasının kısa ve orta

vadede mümkün olmadığı, dolayısıyla da Rusya'yı kendi eksenine çekmek ve Türkiye'yi bölgeye daha fazla yöneltmek zorunda olduğudur.⁴⁵⁰

İran'ın en önemli silah tedarik ülkesi Rusya'dır. Tank, uçak, gemi ve güdümlü mermi silah sistemleri yanında, Şubat 2006 içinde Moskova İran'a TOR-M1 gibi oldukça gelişmiş bir güdümlü mermi silah sistemini tedarik etme sözü vermiştir. İran'a müdahale için hesaplar içinde olan ABD'ye karşı ayrıca İran'ın Rusya'dan S-300 hava savunma füze sistemi aldığı dahi ileri sürülmüştür. TOR-M1'ler aynı zamanda S-300 lançerleri (mızrak) (rambolari) ile de kullanabilmektedirler. Bu duruma da Rusya, sanki muhtemel bir ABD hava taarruzuna karşı İran'ın silah yardımı ile desteklemiş olmaktadır.⁴⁵¹

Yeni Orta Doğu'nun kuzey sınırına yakın ülkelerinden olan İran'ın tüm bölgeyi etkileyen politikaları vardır. Bunlardan ilki İran'a yönelik boykotun bu ülke ile iktisadi ilişkilere girme arzusunu taşıyan diğer ülkelerde tedirginlik uyandırması, uluslararası ekonomik sisteme entegrasyon aşamasında olan yeni ülkelerin tercihlerini ise Amerika lehinde yapmalarındır. Diğer önemli bir nokta ise İran'ın zengin petrol ve gaz potansiyelini aktif olarak kullanamaması ve yabancı yatırımdan mahrum kalması ile kendi ülkesinde ekonomik sorunlarını çözemeyen bir imaj ile yeni Cumhuriyetler nezdinde girişimlerinin sonuç vermemesidir. Siyasal boyutun bir diğer yansıması ise Orta Asya ülkelerinin özellikle enerji ve doğal kaynaklar ile ilgili projelerde Amerikan boykotu sonucunda İran'ı dışlamalarıdır. Türkmen doğal gaz projeleri ve Kazak petrollerinin taşınması projeleri Amerika'nın boykotu ile karşılaşmaktadır. Ancak sınırlı miktardaki Kazak petroleri swap metodu ile İran üzerinden taşınabilmektedir. Orta Asya cephesinden bakıldığında İran faktörü hep canlı tutulmaktadır. Bunun en açık örneği petrol ve gaz boru hat projelerinde resmi anlaşmalar olmamasına rağmen İran'a göz kırılmasıdır. Ancak, İran'a karşı tavır alabildiklerinde Orta Asya ülkeleri liderleri Amerika'dan yakın ilgi görmekte ve yardım alabilmektedirler.⁴⁵²

⁴⁵⁰ Çolak, "agm", s. 212-224-238-240.

⁴⁵¹ Yavuz, age, s. 513.

⁴⁵² Çolak, "agm", s. 209-224-238-240.

Türkmenistan, yaklaşık 20 bin varil/gün (1 milyon ton/yıl) düzeyindeki ham petrol ihracatı için İran ile ‘takas’ (swap) yöntemini kullanmaktadır. Ancak, bu ülkenin 2010 yılında ulaşılması beklenen 5 milyon ton/yıllık ihraç kapasitesi için çok da pratik bir seçenek oluşturmamaktadır. Hazar dörtlüsü içinde özellikle Türkmenistan, piyasalara açılma bakımından en kötü konumda bulunan ülkedir. Boru hattı güzergâhlarının büyük bir kısmının muhtemel rakiplerin topraklarından geçmesi gerekmektedir. İran üzerinden geçecek güzergâhın ise günümüz koşullarında politik olarak savunulması imkânsızdır. Bölgenin ihracat potansiyeline cevap verebilmek için bölgede faaliyette bulunan uluslararası enerji şirketleri ve hükümetler, çeşitli alternatif boru hattı güzergâhları araştırmakta ve önermektedirler. Bazı seçenekler politik açıdan tercih edilmelerine rağmen, ekonomikliği çok tartışmalı olan projelerdir.⁴⁵³

6.5. TÜRKİYE’NİN ORTA ASYA VE HAZAR BÖLGESİ İLE İLİŞKİLERİ

Türkiye, Balkan Yarımadası, Kafkaslar, İran ve Arap Yarımadası ile çevrili bir konuma sahiptir. Türkiye bu konumu ile bu coğrafyanın kalesi, dünya adasının merkezi görünümündedir. Türkiye, ABD, Rusya ve AB gibi güç odaklarının çıkarlarının yol kavşağında ve politikalarının güzergâhı üzerindedir. Orta Doğu, Kafkaslar ve Orta Asya bölgelerinden Batı’ya gelebilecek bir dış tehdide engel olabilecek en uygun coğrafyadır.⁴⁵⁴

Avrasya, tüm stratejik oyunların kızıışma noktası, küresel efendiliklerin savaş alanı, Türkiye’nin doğusu ve bir nevi yangın yeridir. Türkiye bu dertli coğrafyanın tam ortasında bulunmaktadır. Türkiye’nin kuzeyinde bulunan Kafkasya, dünya enerji koridorunun tam ortasındadır. Kafkasya, dünyanın enerji koridoru olup başını terörden alamamaktadır. Ukrayna ve Gürcistan, Rusya’nın dibinde ABD ile müttefik durumdadır. Batı sınırlarında Avrupa Birliği eşliğinde bekleyen Romanya ve Bulgaristan topraklarında Amerikan üsleri konuşlanmış vaziyettedir. Kuzey güney hattında, Kırım’la Kıbrıs arasında, batıdan doğuya Yunanistan’la Ermenistan arasında bulunan Türkiye, Asya’ya geçiş noktasında olup aynı zamanda Azerbaycan’la

⁴⁵³ Pala, “21. Yüzyıl Dünya Enerji Dengesinde.....”, s. 25-26.

⁴⁵⁴ Budak, Türkiye’nin Dünya Ülkeleri Açısından..., s. 366.

başlayan Türk dünyasının Batı kapısı, “Şer eksen”nde ilan edilen İran’ın sınır komşusudur. Akdeniz-Karadeniz-Hazar Havzaları, Kafkaslar ve Orta Asya Avrasya’yı oluşturmaktadır. Asırlardır herkes biliyor ki bu bölgenin hâkimi dünyanın da hâkimidir. Avrasya’da Çin, Hindistan ve İran birbirine yakınlaşarak tehditlere karşı iş birliği geliştirmektedirler. Avrasya haritasında nüfusun çoğunluğunu Türkler oluşturmaktadır. Türkiye bu nedenle dünya güç odakları arasında potansiyeli çok yüksek bir ülke olarak görülmektedir. Ancak Türkiye bunun farkında değil. Küresel güçler bunun çok daha farkındadır.

Avrasya haritasında Türkler ağırlıklı bir yer tutmaktadır. Türkiye bu nedenle dünya güç odakları arasında potansiyeli çok yüksek bir ülke olarak değerlendirilmektedir. Her ne kadar Türkiye bunun farkında değilse de başkaları bu etkili odağın Türklerden çok daha fazla farkındadır. Dünyada 7 devlete (Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Kıbrıs) sahip tek millet Türklerdir.⁴⁵⁵

Türkiye Orta Doğu ile aynı bölgede olduğu için Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının teşkil ettiği “Dünya Adası”nın kilidi, menteşesi durumundadır. Aynı zamanda bu menteşeyi açan ve kapatan bir anahtar değerindedir. Dünya adasının iki iç denizi olan Karadeniz ve Akdeniz’in her ikisinde de kıyıları olan tek ülkedir. Ayrıca bu iki denizi bağlayan boğazlarda Türk egemenlik bölgesindedir. Türkiye; kuzeyi güneye, güneyi kuzeye; doğuyu batıya, batıyı doğuya açar ve kapatır. Türkiye’nin jeopolitik konumu; ABD, BDT, AB ve Orta Doğu’nun sayılan dörtlü güç merkezinin birleşme noktasında, bu merkezlerin çıkarların yol kavşağında bulunuşu; NATO üyesi olarak güney kanat üzerinde oluşu gibi özellikler içerir. Türkiye bütün evrensel güçlerin (günümüzde ABD, AB, RF) politikalarının güzergâhı, yol kavşağı, bazen hedefi bazen de hareket noktası üzerindedir. Türkiye kıtalararası bir yol kavşağıdır. Türk coğrafyası, her dönemde ve her durumda teşekkül edecek evrensel güç odaklarının ilgi alanı olacaktır. Türkiye coğrafyası yeryüzünün savaş çekim merkezleri her zaman ve her alanda duyarlı bölgelerindendir. Kırılmalıklarının ihmale, zafiyete, zayıf yönetimlere tahammülleri yoktur.⁴⁵⁶ Türkiye, Karadeniz ve Akdeniz aracılığıyla Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Doğu’yu birleştirir, aynı zamanda

⁴⁵⁵ Banu Avar, *Avrasyalı Olmak*, 2. Baskı, Truva yayınları, İstanbul, 2007, s. 13- 14.

⁴⁵⁶ İlhan, *Türklerin Jeopolitiği*....., s. 55.

ayırır. Bu coğrafi konum dünyada ve bölgede oluşabilecek her türlü güç yapısına göre büyük bir değer taşır.⁴⁵⁷

Türkiye; Balkanlar, Karadeniz, Kafkaslar, İran diğer Orta Doğu Bölgesi ve Akdeniz ile çevrilidir. Balkanlar üzerinden Avrupa; Karadeniz ve Kafkasya üzerinden Rusya; İran ve Orta Doğu üzerinden Asya ile Hint okyanusu, Akdeniz üzerinden Afrika ile irtibatlıdır. Türkiye coğrafyası bütün bu bölgelerdeki sorunlar için kilit değerdedir. Bu coğrafya, Mackinder'in Kara Hâkimiyet teorisine göre, kalpgâhın bitişiğinde ve ilk kenar ay kuşağın önemli bir noktası üzerinde bulunmaktadır. Batı güç odakları Türkiye coğrafyasında kendi amaçlarına uygun düşmeyen güçlü bir ülke yerine, Anadolu ve boğazlar üzerinde etkisiz küçük devletler oluşmasını yeğleyeceklerdir. Bütün uzun deniz sınırlarına rağmen bugünkü Türkiye coğrafyasının da bir ada ülkesi değerinde, tam bir coğrafi bütünlüğü olduğunu söyleyemeyiz. Ulaştırma ve iletişim tekniklerindeki değişiklikler, coğrafi bütünlük üzerindeki değerleri ve değerlendirmeleri büyük ölçüde değiştirmektedir. Denizler, dağlar vb. bugün de çok önemli, fakat artık eskisi kadar güvenli sınırlar değildir. Uzun ve düz Suriye sınırı, zor ve engebeli Irak ve İran sınırı, dünyanın en büyük güçlerinden Rusya ile olan uzun ve oldukça kolay kara sınırı, engellik gücü gittikçe azalan Karadeniz, düz ve küçük Trakya Ovası, atlama taşı durumundaki adaları ve Ege Denizi bütünlük sağlamaktadır. Fakat yeterli güvenliği sağladıklarını söylemek güçtür. Bu durum başlı başına ve iyi tanınması, tedbir alınması gereken tehdit kaynağıdır. Türkiye, günümüzde dünya güç merkezi olarak değerlendirilebilecek ABD, Rusya, Avrupa ve Orta Doğu güç merkezlerinin birleşme noktası üzerindedir. Bu dört gücü oluşturan merkezin varlıklarını korumaları, güvenliklerini sağlamaları, gelişmeleri, etkinliklerini artırmaları söz konusu olduğunda, bunlarla ilgili her olayda ve her konuda Türkiye'nin tutumu kendilerini ilgilendirir. Bu sebeple, hepsi de her konuda Türkiye'nin tutumunu etkilemeye, kendi taraflarına çekmeye çalışırlar. Bu durum, ülkemiz için çok yönlü ve çok unsurlu bir tehdit oluşturmaktadır.⁴⁵⁸ Türkiye'nin jeopolitiği bir büyük gücün etki alanında kalmaktan çok bağımsız bölgesel bir güç olarak süper güçler arasında bir denge unsuru olacak şekilde bir siyaset takip etmesine imkân vermektedir.⁴⁵⁹

⁴⁵⁷ Budak, Türkiye'nin Dünya Ülkeleri Açısından...", s. 7-29.

⁴⁵⁸ İlhan, Jeopolitik Duyarlılık...", s. 60-64. 87.

⁴⁵⁹ Tezkan, age, s. 66.

Türkiye'nin gelişmesi, kalkınması, bağımsızlığa erişen kardeş Türk devletleriyle kültürel, iktisadi, siyasi iş birliği ve dayanışmaya yönelecek büyük güç olması küçük yakın komşularından çok büyük güçleri rahatsız etmektedir. Hristiyan Gürcistan, Hristiyan Ermenistan Devletleri ile Türkiye Doğu Türklüğü arasında bölücü bir set olmaya yeterli görülmediği için Türkiye'nin güneydoğusunda suni bir milletle suni bir devlet yaratılmaya, bu gerçekleştirilmese de Türkiye bu mesele ile meşgul edilerek kaynakları, enerjisi israf edilmeye çalışılmıştır.⁴⁶⁰

Türkiye dünya petrol rezervleri üzerine verilen mücadelenin içerisinde yer almak mecburiyetindedir. Dünya piyasalarında petrol ve doğal gaz fiyatlarında görülecek bir dolarlık artışın Türkiye'ye yıllık maliyeti 160 milyon dolardır.⁴⁶¹ Türkiye enerji kaynaklarının Akdeniz'e taşınmasında Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı, Mavi Akım....vs. projelerle bir liman ülkesi konumundadır.

Türkiye Hazar Havzası ve Orta Asya petrolünün Batı'ya taşınmasında (Bakü-Tiflis gibi) bir geçiş ülkesi olarak ihraç yolları üzerinde kontrol gücüne sahip olmuştur. Türkiye'nin elde ettiği bu kazancı sadece ekonomik bir getiri olarak değerlendirmek büyük bir yanılgı olacaktır. Bu tür projelerin merkezinde yer almak Türkiye'nin stratejik ve jeopolitik önemini artırarak Türkiye jeopolitiğinin kıtalararası önemini etkilerken diğer Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını desteklemesi açısından çok değerlidir.⁴⁶²

Türkiye coğrafi konumu itibariyle, kendi enerji havzalarından tüketim noktalarına ulaşacak yolların kesim noktasında bulunmaktadır. Bu nedenle Orta Doğu ve Hazar Bölgesi gibi enerji havzalarının Batı'ya açılması anlamında, Türkiye kaçınılmaz bir enerji köprüsü olacaktır. Türkiye, Hazar bölgesini kontrol altında tutmak ve denetlemek isteyen devletler tarafından önemli bulunmakta ve “kilit ülke” olarak algılanmaktadır.

⁴⁶⁰ M. Özdağ, Türkiye ve Türk Dünyası.....”, s. 389.

⁴⁶¹ Özcan, “ağm”, s. 57.

⁴⁶² Budak, Türkiye'nin Dünya Ülkeleri Açısından..., s. 577-650.

XXI. yüzyılı temelden etkileyecek olan Hazar Havzası'ndaki enerji yatakları ile petrol ve doğal gaz boru hatları meselesi, bir anda Türkiye'nin karşısına çıkmıştır. Türk hükümetleri tarafından, bölgeye yönelik, bazen tutarsız politikalar izlenmiş bazen de akıllı politikaların izlendiği zaman zaman görülmüştür. Türkiye'nin Hazar Bölgesi'ne yönelik izlediği politikaların temelinde Rusya'dan tamamen çekilen ve bu yüzden de ABD ile birlikte hareket edelim düşüncesi yatmaktadır. Diğer taraftan Türkiye enerji güvenliğini sağlama hususunda büyük hatalar yapılmış olup doğal gazda Rusya'ya neredeyse bağımlı olmuş, hatta karşılıklı enerji yatırımı hiç yapılmamıştır. Bu durum İran ve Türkmenistan için de benzer şekildedir.⁴⁶³

Azerbaycan ve Türkiye bir yandan coğrafi konumları (Azerbaycan'ın Hazar Denizi'nin batı kıyısında yerleşmesiyle, Türkiye'nin ise 3 yandan denizlerle çevrili olması ve önemli boğaz geçitlerine sahip olması) diğer yandan önemli enerji kaynaklarının yerleştiği bölgede yer almaları ile dünyanın Avrupa enerji politikalarının belirlenmesinde büyük önem taşımaktadır. Ayrıca Azerbaycan'ın büyük petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip olması bu iki ülkenin dünya ve bölgesel enerji stratejisinin oluşmasında önemli rol almasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu yüzyılda teknolojik gelişmelerin bir ürünü olarak, petrol ve doğal gaz taşımacılığının en ekonomik ve yaygın yolu olan petrol ve doğal gaz boru hatlarının deniz dibinden geçirilebilir olması, hidrokarbon kaynaklarıyla zengin olan Avrasya'nın enerji kaynaklarının Azerbaycan ve Türkiye aracılığı ile en kısa ve ekonomik yoldan Avrupa ve dünya pazarlarına çıkarılmasına imkân sağlamaktadır.⁴⁶⁴

1989-1991 Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarına yeni kavuştukları dönemde Türkiye, henüz belirsizliğini koruyan ve nereye gideceği belli olmayan Sovyet Cumhuriyetleri'ndeki milliyetçi hareketlere karşı ilgisiz, Moskova merkezli bir dış politika izlemiştir.

Orta Asya-Kafkasya ülkelerinin birbiri ardına bağımsızlıklarını ilan etmelerini takip eden 1991-1995 döneminde ise Türkiye bu devletleri tanıyan ilk devlet olarak bölgede model ve lider olma çabasına girişmiştir. Rusya Federasyonu'nu göz ardı ederek bölgedeki Rus etkisini kırmaya yönelik aktif bir politika izlemiştir. Aynı

⁴⁶³ Yüce, age, s. 351-352.

⁴⁶⁴ Ener- Ahmedov, "agm", s. 13-14.

dönemde Türkiye, Rusya ve İran ile bir rekabete girmiş, Türkçü-Turancı söylemlerin eşliğinde ve bölgede yaşanan değişimlerin heyecanıyla, plansız programsız bir politika izlemiştir. Bunu takip eden süreçte ise SSCB'nin dağılmasından doğan boşluğu Rusya Federasyonu'nun dolduracağı anlaşılmış, Türkiye kendi yetersizliklerini ve sınırlılıklarının farkına varmıştır. 1995'ten günümüze gelen süreç içinde Türkiye'nin, hem kendi gücünü hem de bölgesel gerçekleri daha iyi tahlil eden, Rusya'yı dışlamayan, daha gerçekçi, dengeli ve karşılıklı iş birliğine dayalı politikalar geliştirme çabası içinde olduğu gözlemlenmektedir. Bu süreç içinde Türkiye'nin bölgedeki dış politikası siyasi nüfuz elde etme arayışından giderek ekonomik iş birliğini geliştirme eksenine kaymış, Türkiye bölgede kendini Rusya'nın yerine geçebilecek “yeni bir büyük ağabey” olamayacağını anlayıp bölge ülkelerinin yeniden yapılanmaları ve kalkınmaları için ekonomik iş birliği alanları yaratarak bir yumuşak güç olarak varlığını sürdürmeye çalışmıştır.⁴⁶⁵

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve SSCB'nin dağılmasından sonra bölgede 5 Türk Cumhuriyetinin bağımsızlığını kazanması Türkiye'de yeni bir heyecan yaratmıştır. Fakat hem ekonomik, teknolojik, siyasi ve askeri bir takım imkânsızlıklar, hem de Türkiye'nin aktif bir politika izleyememesi sebebiyle; ABD, Avrupa Birliği, Rusya ve Çin gibi büyük güçler ve çok uluslu enerji firmaları bölge dinamiklerini daha çok etkiler hale gelmiştir. Bölge ülkeleri de ABD, Rusya ve Çin'e eşit mesafede durmaya çalışmıştır. Petrol ve doğal gaz rezervlerini çıkarmak için yeterli teknik imkânlarla ve finansal güce sahip olmayan Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan çok uluslu enerji şirketleri ile işbirliği arayışı içine girmiştir. Azerbaycan, BP öncülüğündeki konsorsiyumla ABD ile Türkiye'nin siyasi desteğiyle anlaşmalar yapmış, Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı ve Bakü Tiflis Erzurum doğal gaz boru hattı projeleri hayata geçirilmiştir. Nabucco projesiyle ilgili anlaşmanın imzalanması da ABD, AB, Türkiye ve çok uluslu enerji şirketlerinin desteğiyle gerçekleşmiştir.

Türkiye'nin bölgede uyguladığı politikalar gelişmelere paralel olarak zaman içinde değişime uğramıştır. 1990'larda Türkiye, Türkmenistan ve Kazakistan petrol

⁴⁶⁵ Emrah Denizhan, “Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya Politikası ve Tika”, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, (Erişim) <http://www.sobiad.org/ejournals/dergi-SBD/arsivi/>, 20 Ağustos 2016, s. 18.

ve doğal gazını Hazar Denizi'nden geçirerek Azerbaycan'a ulaştıracak Trans Hazar projesini ve bu petrol ve doğal gazı Azerbaycan petrol ve doğal gazı ile birleştirerek Gürcistan üzerinden Türkiye'ye taşıyacak Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Bakü-Tiflis-Erzurum projelerini desteklemiştir. Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Bakü-Tiflis-Erzurum petrol ve doğal gaz boru hattı projeleri ABD'nin de desteğiyle gerçekleşmesine rağmen Trans Hazar projesi; Hazar Denizi'nin statüsünün belirlenememesi, Azerbaycan ve Türkmenistan'ın mali konularda yaşadığı anlaşmazlık, Kazakistan'da yatırım yapmış çok uluslu şirketlerin Kazakistan petrol ve doğal gazının taşınmasında Rusya'dan geçen boru hatlarını tercih etmeleri, Mavi Akım projeleri sebebiyle Türkmenistan'ın Rusya ile yeni anlaşmalar yapması, bölge petrol ve doğal gazının Çin'e taşınmasını sağlayacak boru hatları projelerini hayata geçirilmeye başlanması ve Avrupa pazarına duyulan ihtiyacın azalması gibi sebeplerle hayata geçirilememiştir.⁴⁶⁶

Hazar Havzası, Türkiye-Amerika ilişkileri için bir iş birliği sahası olurken genel niteliği “ekonomik iş birliği ve siyasi rekabet” olan Türkiye-Rusya ilişkileri de özellikle enerji nakil hatları konusunda geliştirilmektedir. Türkiye bölge ülkeleriyle askerî iş birliğini geliştirmeye çalışırken Kafkasya istikrar paktı gibi girişimlere de öncülük etmiştir. Türkiye'nin Hazar Bölgesi ile ilgili geliştirdiği politikaları yürürlüğe sokması ve bölgede etkinliği artırmasının önünde birtakım engeller bulunmaktadır. Engellerden biri Rusya'nın bölge üzerindeki hâkimiyetinin sona ermesine rağmen etkisini sürdürmesini sağlayan elemanlara sahip olmasıdır. Nüfus ve ekonomik açıdan daha gelişmiş olması, bölge devletlerinin yöneticileriyle geçmişe dayanan ilişkiler, doğal gaz ve petrol ulaşım hatlarındaki egemenlik, bölgesel etnik sorunları kontrol etme gücü (Güney Osetya, Dağlık Karabağ, Abhazya), yeni bağımsız devletlerdeki Rus azınlıklar, Rusya'nın Türkiye'ye karşı avantajlı konumunu destekleyen sebeplerdir.

Türkiye ve Rusya arasındaki askerî, siyasi, teknik ve kültürel alanlarda iş birliği sağlanmıştır. Rusya ile Türkiye arasında ekonomik ilişkiler yanında siyasi ilişkiler de gelişmektedir. Bunun sebebi, Rusya'nın “yakın çevre” olarak kabul ettiği bölgenin Türkiye içinde yakın çevre olduğunu reddetmesidir. Bunun yanında

⁴⁶⁶ Özkan, “agm”, s. 35.

Rusya'nın Kürdistan İşçi Partisi'ni (PKK) terör örgütü olarak kabul etmemesi, Rusya açısından ise Türkiye'nin Çeçenlere destek verdiği iddiası iki ülke arasında ilişkileri geliştirmede bir adım olmuştur. Türkiye'nin etkinliğini artırmasının önündeki bir başka engel ise Rusya ve İran ile rekabet etmek zorunda kalmasıdır. Rusya'nın bölgeyi tanıması ve askerî varlığı sayesinde çok daha avantajlı bir konumda olduğu bilinmektedir. Ayrıca Rusya, Türkiye sayesinde bölge devletlerinin Batı ile yakınlaşmasını istememektedir. İran ise Türkiye'nin ABD'nin bölgeye nüfuz etmesi için bir araç olduğunu düşünmektedir. Türkiye, geniş Hazar Havzası hidrokarbon kaynaklarının doğrudan Batı pazarlarına ulaştırılmasını öngören ve XXI. yüzyılın İpek Yolu olarak sunulan doğu-batı enerji koridorunun gerçekleştirilmesine önayak olmuştur. Kafkasya ve Orta Asya'yı Avrupa'ya bağlayan boru hattı projeleri, bölgenin Batı ile bütünleşmesi açısından yararlı olacaktır. Güvenli ve ticari açıdan kârlı boru hatları, bölgeye istikrar ve refahın getirilmesine katkı sağlayacaktır. Yeni enerji ulaşımında ise Türkiye boğazlardan taşımayı sınırlandırmak amacıyla by-pass projeleri geliştirmektedir. Bu amaçla Trans Anadolu Bypass Petrol Boru Hattı için çalışmalar 24 Nisan 2007'de başlatılmıştır.⁴⁶⁷

Türkiye'nin son on yıl içinde çok yönlü dış politikasında Rusya ve Çin ile olan ilişkilerinin giderek güçlendiği gözlemlenmektedir. Özellikle 2000'li yıllarda kurulan siyasal ve ekonomik ilişkiler, artarak devam ettirilmektedir. Enerji tedariki konusunda Türkiye'nin en büyük destekçi hâlen Rusya'dır. 2014 yılında iki ülkenin anlaşmasıyla karşılıklı olarak kaldırılan vizeler, biri Rusya'da biri de Türkiye'de olmak üzere devlet başkanları ve ilgili bakanların katılmasıyla belli aralıklarla gerçekleşen toplantılar ve Türkiye'nin ilk nükleer santrali ihalesinin bir Rus şirketine verilmesi gibi gelişmeler Türkiye ve Rusya ilişkilerinin daha da iyiye gittiğini göstermektedir. Çin ilişkilerinde kaydedilen ilerleme Rusya ile karşılaştırıldığında daha mütevazıdır. Ancak son birkaç yıldaki ekonomik ve askeri iş birlikleri dikkat çeken adımlardır. Örnek verecek olursak Konya'da 2010 yılında iki ülke arasında ortak askeri bir tatbikat tertip edilmiş, Türkiye'nin yüksek çözünürlüklü ilk keşif uydusu da 2012'de Çin'deki bir hava üssünden fırlatılmıştır. İlişkiler sadece askeri ve siyasi alanla sınırlı kalmayıp kültürel ilişkilerde de ilerleme kaydedilmiştir. 2012 yılı Çin kültür yılı olarak Türkiye'de, 2013 yılı da benzer şekilde Türkiye kültür yılı

⁴⁶⁷Turhan, "age", s. 53-61-62-63.

olarak Çin’de kabul edilmiştir.⁴⁶⁸ Gümrük ve Ticaret Bakanlığı tarafından yayımlanan resmî olmayan geçici ticaret istatistiklerine göre Türkiye’nin en çok ithalat yaptığı ülke Çin olurken ikinci ülke de Rusya’dır.⁴⁶⁹

İki ülkenin siyasi liderleri arasında 2000’li yılların ilk aylarında kurulan yakın diyalog devam etmektedir. Ticari ve ekonomik ilişkiler Rusya Federasyonu ile olan ortaklığın etkisini ortaya koymaktadır.⁴⁷⁰

Türkiye dış politika açısından ABD’nin ortağı olsa bile Rusya ile de mesafeli değildir. Son yıllarda Rusya ile olan ticari ve ekonomik ilişkilerde önemli artışlar olmuştur. Samsun-Ceyhan petrol boru hattı ve Akkuyu Nükleer Santral Projeleri ile iki ülke arasındaki vize uygulamasının kaldırılması önemli gelişmelerdir. Türkiye imza attığı anlaşma ile yeni hattın Karadeniz’den geçmesine müsaade etmiştir. Türkiye’nin Rusya’dan aldığı doğal gazda fiyat indirimine gidilmesi Rusya’nın bu izne verdiği karşılıktır. Türkiye’nin batı hattından “al ya da öde” kontratı dâhilinde alınması kararlaştırılan ve kullanılmayan 3 milyar metreküplük doğal gazın kullanımına izin vermiştir. 2012 yılında ise Türkiye-Kazakistan ekonomik ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır. Ekim 2012’de iki ülke arasındaki ticaret hacmini 10 milyar dolara çıkartacak olan yeni sinerji ortak ekonomi programına yönelik 3 yıllık eylem planında anlaşmaya varılmıştır. Bu Türkiye’nin bir Avrasya ülkesi ile stratejik ortaklığını gösteren ilk anlaşmadır. Böylece hem ticaret ve ekonomi hem de kültür ve eğitim gibi alanlarda yapılacak yatırımlara hız verecek yeni projelere imza atılmıştır. İran-Türkmenistan-Kazakistan demiryolu kısa zamanda tamamlanarak enerji kaynaklarının yer aldığı Kazak toprakları direkt Türkiye’ye bağlanacaktır. Türkiye 27 Aralık 2011 tarihinde Azerbaycan üzerinden Avrupa’ya taşınacak olan TANAP-Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı’nın yapılmasına yönelik anlaşmayı imzalayarak bölgesel politikalarındaki siyasal tercihlerinde eksen kaymasına uğramadığını göstermiştir.⁴⁷¹

⁴⁶⁸ Erşen, “age”, s. 19.

⁴⁶⁹ Rusya Türkiye’nin Ocak Ayında En Fazla İthalat yaptığı 2. Ülke Oldu, (2017, 02 Şubat), www.gazetevatan.com.

⁴⁷⁰ Türkiye Cumhuriyeti Dış İlişkiler Bakanlığı, (2017) **Türkiye-Rusya İlişkileri**, 17 Eylül, 2017, www.mfa.gov.tr.

⁴⁷¹ Caşın, “Türk Dış politikası Açısından...”, s. 65.

Ali Faik Demir, makalesinde Türkiye'nin Türk devletleri ile olan ilişkilerini ve uyguladığı dış politikaya daha olumlu bir bakış açısı ile yaklaşp Türkiye'nin izlemesi gereken genel siyaseti şu şekilde değerlendirmiştir: “Orta Asya coğrafyası ve bu alana komşu büyük devletlerin bölgeye yönelik çıkarları, devletlerin politikalarının şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır. Bölge ile yakından ilgilenen birçok uluslararası güç bu ilişkileri etkilemektedir. Bu güçlerin konumları ve etkileri ise zaman içinde değişebilmektedir. Türkiye'nin Orta Asya ile ilgili izlediği politikaların bütününi başarılı ve başarısız gibi kesin yargılarla değerlendirmek çok yerinde bir davranış olmayacaktır. Türkiye sadece Türklük paydasından yola çıkarak politikalar üretirse bölgede başarılı olma şansı yoktur. Türkiye, Orta Asya ile ilişkilerinde öncelikle bölge devletlerinin iç dinamiklerini, dış politikalarını, ekonomilerini ve Türkiye'ye bakış açılarını kapsamlı bir şekilde değerlendirmelidir. Bölgedeki politik değişkenler ittifaklar ve mücadeleler saptanarak dış politikasını da bu doğrultuda şekillendirmelidir. Ayrıca kısa, uzun ve orta vadeli projeler hazırlanarak aşama aşama ilerlenmelidir. Uzun vadeli hedefler belirlemeli ve değişen dengelere göre yeni politikalar geliştirmelidir.”⁴⁷²

Türkiye, Türk Cumhuriyetleri ile geçmişten gelen kültürel ve tarihî bağları olmasına rağmen yeteri kadar bütünleşmeyi sağlamış görünmemektedir. Ekonomi alanında yeni yeni birkaç adım dışında dış politika olarak Türkçülük yerine İslamcı ve ümmetçi bir ideoloji güderek Türk dünyasını yalnızlaştırmaktadır. Oysaki Türk devletlerinin ekonomik kalkınmaları açısından Rusya haricinde bir desteğe ihtiyaçları vardır. Türkiye'de sahip olduğu jeopolitik ve stratejik bütün imkânları ile Türk devletleriyle ekonomik, siyasi, sosyal her alanda bir bütünleşme için daha fazla bir çaba sarf etmeli; Hazar ve Orta Asya bölgesini ilgilendiren bütün projelerin içinde yer almalıdır. Tüm küresel dünyanın en çok korktuğu bölgesel bir güç olan Türkiye'nin “Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresini” gerçekleştirebilecek potansiyele sahip olması ve bu ideolojinin gerçekleşmesi için harekete geçmesidir. Ancak Türkiye'nin son zamanlarda uyguladığı dış politika argümanları ve uygulamaları Turancılık düşüncesinden çok uzak görünmektedir.

⁴⁷² Demir, “age”, s. 177.

SONUÇ

Dünya devletlerinin millî menfaatlerini jeopolitik çıkarları belirlemektedir. Günümüzde jeopolitik çıkralarını var etmek devletlerin birinci politik hedefi olmuştur. Dünya devletleri jeopolitik bir güç odağı olabilmek için mücadele vermektedir. Bu doğrultuda her türlü işgali kendilerinde hak görmekte, dünya düzenine istediği şekli vermeye çalışmakta, çıkarlarını koruyabilmek adına çoklu ittifaklar oluşturmaktadırlar. Özellikle büyük güçler kendilerini üstün jeopolitik bir varlık olarak kabul etmektedirler. Bu jeopolitik çıkarlarının da bir sınırı yoktur. ABD'nin Irak'ı işgali ve bölgenin Amerika Birleşik Devletleri tarafından sömürülmesi, Suriye'nin parçalanma girişimleri ve Esat yönetimin zayıflatılması, ABD'nin Irak ve Libya'da yaptığı iktidar değişiklikleri, İran'a uygulanan siyasi ve ekonomik ambargolar, Filistin-İsrail çatışmaları, Myanmar'da Arakan Müslümanlarına yapılan zulüm, Sincan Bölgesi'ndeki Türklere uygulanan baskı ve zulüm ve daha birçok örnek bu sınırların ne kadar geniş olduğunu göstermektedir. Batılı güçleri jeopolitik sınırlarını ise Amerika Birleşik Devletleri belirlemekte, Batılı güçler Amerika'nın izin verdiği ölçüde jeopolitik çıkar elde edebilmektedirler.

Orta Asya'da Çin ve Rusya tarafından oluşturulan Şanghay İşbirliği Örgütü, ABD'nin sınırsız gücünün Orta Asya'ya uzanmaması için girişilen bir ittifaktır. Rusya ve Çin, Şanghay İşbirliği Örgütü aracılığıyla hem Amerika Birleşik Devletleri'ni dengelemeye hem de bölgenin zenginliklerini barış içinde sömürmeye çalışmaktadır. Dünya hâkimiyeti üzerine kurulan jeopolitik denklemleri anlayabilmek için yaşanan jeopolitik olayları iyi çözümlemek gerekmektedir.

Jeopolitik, ülkelerin elindeki bir güçtür. Ülkelerin elinde var olan jeopolitik konum, nüfus, ekonomik kaynaklar gibi güçler; çevrelerinde yer alan ülkeleri siyasi olarak etkilemektedir. Örneğin Rusya, sahip olduğu doğal gazı siyasi bir koz olarak kullanmakta ve Türk Cumhuriyetlerini, Batı ülkelerini ve Türkiye'yi kışın doğal gazı kesmekle tehdit edebilmektedir. Türkiye'nin Suriye ve Irak ile yıllardır süregelen su problemi bu devlete karşı kullanılabilir bir jeopolitik güçtür. Türkiye'nin kendi ülkesinden doğan su kaynaklarını kesmesi durumunda, (Fırat-Dicle yukarı kıyıdaş) Suriye ve Irak'ta önemli su sorunu yaşanacaktır. Jeopolitikte nüfus gücü, bir avantajdır. Türkiye, Avrupa Birliği ülkelerine karşı Suriyeli mültecileri nüfus

açısından siyasi bir koz olarak kullanabilecektir. Öyle ki Türkiye'nin sınır kapılarını açması bu ülkeler için tehlikeli sonuçlar doğurabilir. Bundan dolayı Avrupalı devletler Türkiye'ye ekonomik yardımda dahi bulunmuşlardır. Orta Asya Devletleri'nin kıta içi devlet olmaları, bu ülkeleri denize çıkış yapabilmeleri için bir başka devlete mecbur kılmaktadır. Bu mecburiyetler noktasında jeopolitik ve sahip olunan coğrafya/saha devletler için çok önemli bir hâle gelmektedir.

Orta Asya'da yaklaşık bir asırdan beri Türk boyları yaşamaktadır. Sovyet hâkimiyetinden önce bölge hanlıklar tarafından idare edilmiştir. Sovyet Rusya, bölgeyi “böl-parçala-yut” politikası ile küçük parçalara ayırarak sınırları birbirlerine karışacak şekilde bölmüştür. Türk Cumhuriyetleri'nin her birinde farklı alfabeler oluşturarak bölge halkının dillerini, dinlerini, örf ve adetlerini, millî kimliklerini yok etmeye çalışmışlardır. Türkistan coğrafyası, Sovyet güçleri tarafından talan edilmeden önce az çok bir bütünlük oluşturmaktaydı. Bölgede bir İslam ve Türk kimliği mevcuttu. Sovyetler bölgeye hâkim olduktan sonra etnik unsurlardan Azeri, Kazak, Özbek, Türkmen alt kimliği oluşturularak bu devletlerin üst kimliği olan “Türk” kimliği asimile edilmiştir. Bugün Türkistan devletlerinden herhangi bir vatandaşa, nerelisiniz diye sorulduğunda “Ben Azeriliyim ya da Özbek'im” demesi bu ayırıştırmanın bir sonucudur. Her ne kadar tarihin çeşitli dönemlerinde Türk boyları farklı güçler tarafından (Rusya-Çin) bölgeden uzaklaştırılmaya çalışılmışsa da bugün bölgede Türk Cumhuriyetleri'nden Kazakistan, Azerbaycan, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Özbekistan mevcudiyetlerini korumaktadır. 1991'de Sovyetlerin dağılmasıyla bağımsızlıklarını kazanmış olmalarına rağmen Rusya'nın bölgedeki tahakkümü hâlâ devam etmektedir. Rusya tarafından eskiden oluşturulmuş merkezi sistemle bu ülkelerin dışarıya açılan tek kapıları olan petrol boru hatları, Rusya'nın kontrolü altındadır. Doğal gaz ve petrolün akışında Rusya'nın hâkimiyet sürmesi, istediği zaman gazı kesmekle tehdit etmesi bu ülkeleri Rusya'ya karşı bağımlı kılmaktadır.

Günümüzün en önemli iki enerji kaynağı doğal gaz ve petroldür. Dünya siyasetini, enerji diplomasisi şekillendirmektedir. Avrasya bölgesi çok eski tarihlerinden itibaren büyük güçlerin enerji kaynakları için mücadele ettiği bir alandır. Hazar Bölgesi ise zengin enerji kaynaklarına sahiptir. Söz konusu bölgede tahmini 200-210 milyar petrol ile 560 trilyon m³ doğal gaz rezervi bulunmaktadır. Bu

sayısal veriler bölgenin jeopolitiğini daha değerli hâle getirerek bölgeyle ilgilenen devletlerin sayısını da artırmaktadır. Coğrafi bölge olarak Hazar Havzası, Orta Doğu ile Orta Asya arasında tampon bölge oluşturmaktadır. Hazar Bölgesi, Orta Asya devletlerinin Karadeniz ve Akdeniz ile Hint Okyanusu'na çıkışlarını sağlamaktadır. Aynı zamanda İran üzerinden Basra Körfezi'ni kontrol eden stratejik bir bölgedir. Bu bölgedeki jeopolitik mücadeleye karşı devletlerin ilgisiz kalamayacağı çok aşikârdır.

Amerika Birleşik Devletleri, Yeni Dünya Düzeni'nin bir parçası olarak gördüğü Avrasya'ya hâkim olabilmek adına Batılı devletlerle ve Orta Asya devletleriyle ikili ilişkiler geliştirerek Orta Asya'da Rusya-Çin ve İran'ı dengelemeye çalışmaktadır. Rusya'nın Orta Asya'da yeniden nüfuz sahibi olmasını engellemek adına Orta Asya devletlerine ekonomik yardımlarda bulunarak bölgede askeri üstler edinmektedir. Hazar Havzası Amerika için Orta Doğu petrollerine alternatif bir bölgedir. Bu nedenle Hazar Havzası'nda yapılacak petrol ve doğal gaz projelerine Amerikalı şirketler büyük rakamlar yatırmaktadır. Bölgede yer alan İran, Rusya ve Çin, Amerika'nın en büyük rakibidir. Amerika, Rusya'nın bölgede yeniden hâkimiyet kurmasını istememektedir. Hazar Bölgesi'nde yapılacak petrol ve doğal gaz boru hatları projelerinde Rusya'yı saf dışı bırakan alternatif hatları desteklemektedir. İran'a ekonomik ve siyasi ambargolar uygulayarak Orta Doğu ve Basra Körfezi'nde bölgesel bir güç olabilecek İran'ı etkisiz hâle getirmeye çalışmaktadır. Buna karşın Rusya ve İran da Amerika'nın Orta Asya'ya hâkimiyet kurmasını engellemek için ikili ilişkilerini geliştirmektedir. Rusya'nın aldığı her kararın arkasında İran, İran'ın aldığı her kararın arkasında Rusya yer almaktadır. Rusya geçmişte sıcak denizlere inme politikasını bugün Basra Körfezi'ne egemen olan İran üzerinden sağlamaya çalışmaktadır. İran da nükleer bir güç olabilmek ve ABD'ye karşı güçlü bir müttefike sahip olabilmek adına Rusya'ya yanaşmaktadır. İran'ın Hazar Havzası'nda söz sahibi olabilmesi için ABD'nin siyasi ve ekonomik yaptırımlarından kurtulması gerekmektedir. Bunun için de güçlü bir müttefike ihtiyacı vardır. Söz konusu bu müttefik ise Rusya'dan başkası değildir.

Orta Asya'da tehlikeli bir başka ittifak ise Rusya-Çin yakınlaşmasıdır. Rusya ile Çin özellikle oluşturdukları Şanghay İşbirliği Örgütü'yle ikili ilişkilerini geliştirmekte ve Türk Cumhuriyetlerine istedikleri şekilde yön vermektedirler. Rusya için Orta Asya hâlâ onun arka bahçesi gibidir. Rusya, geçmişte bölgede kurduğu

hâkimiyeti bugün de Bağımsız Devletler Topluluğu, Şanghay İşbirliği Örgütü, Avrasya Ekonomik Birliği gibi kuruluşlarla sürdürmeye gayret etmektedir. Bölgenin zengin enerji potansiyelinin üzerinde hâkimiyetini sürdürmek için Orta Asya Devletleri ile ikili anlaşmalar imzalayarak bu devletleri kendine bağlamaya çalışmaktadır. Enerji, Rus siyasetinin temel belirleyicisidir. Özellikle Avrupa Birliği pazarını kaybetmek istemeyen Rusya, Avrupa pazarını da Orta Asya devletleriyle paylaşmak istememektedir. Rusya, Türkmenistan'dan ucuza aldığı gazı neredeyse iki katına Avrupa Birliği'ne pazarlamakta; herhangi bir devletle olan siyasi anlaşmazlıkta da gazı kesmekle tehdit etmektedir. Artık Türkmenistan, Rusya'ya olan gaz akışını durdurmuş durumdadır. Türk Cumhuriyetleri Rus zorbalığına karşı petrol, doğal gaz rezervi gibi jeopolitik avantajlarını kullanmaya başlamışlardır. Bu da artık Rusya'nın Orta Asya'da Türk Cumhuriyetleri'ne her istediğini yaptırabilecek jeopolitik gücünü yavaş yavaş kaybettiğini göstermektedir. Orta Asya Devletleri, Rusya'ya olan ekonomik bağımlılıktan kurtulmanın yollarını açan projelere öncelik vermekte ve Rusya dışında kendilerine alternatif olabilecek boru hatlarını faaliyete geçirebilmek için Amerika, Avrupa Birliği, Türkiye, Çin, Hindistan, Afganistan ve Pakistan ile iş birliği yapmaktadırlar.

Avrupa Birliği enerji diplomasisini Amerika Birleşik Devletleri'nin izin verdiği ölçüde geliştirmekteydi. Enerji konusunda yeni yeni bağımsız hareket etmektedir. Avrupa Birliği ülkeleri bugün en çok enerji ithal eden ülkelerdir. Avrupa pazarı Rusya için çok önemlidir. Avrupa Birliği, Rusya'nın en büyük doğal gaz ihracat pazarıdır. Avrupa Birliği de enerji konusunda Rusya'ya bağımlı hâle gelmiştir ve bu bağımlılıktan kurtulmanın yollarını aramaktadır. Avrupa Birliği, Çoklu Boru Hatları politikasını hayata geçirerek enerji konusundaki dar boğazı aşmayı hedeflemektedir. Avrupa Birliği, Avrupa'dan Orta Asya'ya uzanan bir Avrasya Enerji Koridoru oluşturmaya çalışmaktadır. Avrupa Birliği, TACIS (BDT ülkelerine yönelik teknik yardım programı), TRACECA (Avrupa- Kafkasya Orta Asya Ulaştırma Koridoru) ve INOGATE Avrupa'ya Ülkeler Arası Gaz ve Petrol Taşınması Programları enerji alanında faaliyetlerini genişletmektedir.

Çin, hızla büyüyen ekonomisinin enerji ihtiyacını sağlamak için enerji politikalarını çeşitlendirmektedir. Bu noktada Orta Asya ve Hazar Bölgesi'ne yönelerek Orta Asya devletleriyle ikili anlaşmalar imzalamakta ve Orta Asya

devletleriyle olan siyasi ve ekonomik ilişkilerini geliştirmektedir. Çin'in coğrafi olarak yakınında bulunan Hazar Bölgesi'nin zenginliklere karşı ilgisiz kalması da düşünülemez. Çin, Amerika'nın elini Orta Doğu'dan sonra Orta Asya'ya uzatmasını istememektedir. Orta Asya, Çin için hayati önem taşımaktadır. Çin, Amerika'nın bölgedeki nüfuzunu kırmak amacıyla Rusya ile ittifak hâlinde. Rusya ve Çin Şanghay İşbirliği Örgütü aracılığıyla hem çok kutuplu bir dünya düzeninin savuculuğunu yapmakta hem de NATO'ya karşı bir siyasi denge oluşturmaktadır. Şanghay İşbirliği Örgütü ile Orta Asya devletlerini yönlendirmeye çalışmaktadır. Çin, Şanghay İşbirliği Örgütü ile Rusya ve Orta Asya'yı denetimi altına alırken bölgede yer alan devletlerle anlaşmalar imzalayarak bölgeye yerleşmektedir. Çin özellikle Kazakistan ve Türkmenistan ile geliştirdiği ekonomik ilişkilerle bölgeye ciddi yatırımlarda bulunmaktadır. İlişkilerin geliştirilmesinde Kazakistan-Çin hattı çok önemlidir. Çin ve Kazakistan arasında yapılan 3000 kilometrelik petrol boru hattı ile Orta Asya enerji kaynakları Pasifik'e kadar ulaştırılacaktır. Çin, Orta Asya kaynaklı iletim hatlarını birbirine bağlayarak stratejik konumunu sağlamlaştırmaya çalışmaktadır.

Orta Asya devletleri bağımsızlıklarını kazanmalarına rağmen Rusya'nın uydusu olmaktan kurtulamamışlardır. Eski Sovyet dönemi bağımlılıklarından kurtularak ekonomik bağımsızlıklarını kazanmak için harekete geçmişlerdir. Her ne kadar bölgesel iş birliği çabaları gösterebilirler de bu çabalarında pek başarılı olamamışlardır. Bölgede hâlâ Rusya büyük oranda söz sahibidir. Bunun yanı sıra İran ve Çin de bölge devletleri için birer tehdit oluşturmaktadır. Orta Asya devletleri Şanghay İşbirliği Örgütü ile bu devletlere karşı kendisini koruma altına almıştır. Özellikle Batı ülkelerinin yatırımlarını kendi ülkelere çekmeye çalışmaktadırlar. Bu noktada Kazakistan ve Azerbaycan önemli adımlar atmışlardır.

Hazar Havzası, Türkiye'nin jeopolitik konumunu güçlendiren bir bölgedir. Doğu ile batı arasında enerji köprüsüdür. Türkiye üç kıtanın birbirine en çok yaklaştığı yeredir. Burası Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Doğu'dur. Türkiye Balkanların Avrupa'ya açılan kapısıdır. Kafkaslar Rusya'ya açılan kapıdır ve Orta Doğu yer altı zenginliklerine açılan kapıdır. Türkiye jeopolitik konumunun sağladığı birçok olanağı avantaja çevirebilir. Orta Doğu ve Hazar Havzası gibi önemli yer altı zenginliklerine sahip bölgelere komşudur. Hazar Havzası'nın enerji kaynaklarını

Avrupa'ya ulaştıracak en güvenli ve maliyetsiz yol güzergâhıdır. Türkiye her ne kadar Mavi Akım gibi ekonomisine darbe vuran ve gaz konusunda kendini Rusya'ya bağımlı kılan bir projeye imza atmışsa da Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı gibi önemli bir projeyi de faaliyete geçirebilmiştir. Türkiye'nin bir enerji koridoru olma yolundaki en önemli adımı Bakü-Tiflis-Ceyhan projesidir. Bu proje daha sonra gerçekleşecek projelere öncülük etmiştir. Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı'nın Türkiye'ye sağıladığı yararı sadece ekonomik bir kazanç olarak görmek yanılığ olacaktır. Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı, Hazar kaynaklarının Avrupa'ya taşınmasında başarılı olan ilk projedir. Bu proje daha sonra gerçekleşecek birçok projeye kaynaklık etmiştir. TAPI, TANAP, NABUCCO bu projelerin devamı olmuştur. Türkiye, Hazar kaynaklarının Avrupa'ya taşınmasında Avrupa Birliği ile ortak hareket etmektedir ve yapılan projelerin içerisinde yer almaktadır. Bu projelerle jeopolitik avantajının artması Türkiye'nin en büyük kazancı olacaktır.

Türkiye, bugün dış politikasında radikal değişiklikler yapmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nin NATO'daki jandarma karakolu rolünü üstlenmekten vazgeçmiştir. Rusya ve İran ile geliştirilen siyasi ilişkiler de bunun bir göstergesidir. Politik yönünü Batı'dan Doğu'ya çeviren Türkiye, Orta Asya devletleriyle tarihî ve kültürel bağlara sahiptir. Türkiye bu tarihî misyonun yüklediğı görev ile Orta Asya devletlerine karşı sorumludur. Türkiye, Hazar ve Orta Asya Bölgesi'nde daha aktif yer almalıdır. Orta Asya devletleriyle bölgesel iş birliği geliştirerek bu ülkelerin ekonomik kalkınmalarına yardımcı olmalı; onların bağımsızlıkları uğruna atacakları her adımı desteklemelidir.

Hazar Havzası sahip olduğı zengin yer altı kaynaklarıyla uzun bir süre devletler statüsündeki önemini korumaya devam edecektir. Aynı zamanda Hazar Havzası'nın sahip olduğı enerji potansiyeli henüz tam olarak araştırılıp ortaya konulmuş değildir. Yeni yapılan araştırmalar bu bölgenin jeopolitik önemini de değiştirecektir. Bu coğrafya çok eski çağlardan beri Türklere ait bir coğrafyadır. Bu özelliğini günümüzde de devam ettirmektedir.

KAYNAKÇA

a-Kitaplar

- Aras, Osman Nuri, *Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi*, Der Yayınları, İstanbul, 2001.
- Arıklı, Erhan, *Günümüzdeki Türk Hanlıkları ve Tarihleri*, Nüans Yayınları, Ankara, 2007.
- Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, 20. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015.
- Avar, Banu, *Avrasyalı Olmak*, Truva yayınları, İstanbul, 2007.
- Avar, Banu, *Kaçın 'Demokrasi'Geliyor!*, 15. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2012.
- Budak, Hacı Ömer, *Sömürgecilikten Jeopolitiğe*, 'y.y.', Ankara, 2016.
- Budak, Hacı Ömer, *Türkiye'nin Dünya Ülkeleri Açısından Jeopolitik Önemi ve Avrasya'daki Yeri*, Bilge Yayınları, Ankara, 2006.
- Defay, Alexsandre, *Jeopolitik*, Dost Kitabevi Yayıncılık, Ankara, 2005.
- Dugin, Alexsandr, *Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım*, Küre Yayınları, İstanbul, 2015.
- Durmuş, İlhami, *Sarmatlar*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2017.
- Erdem, Demirhan Fahri, *Dünya'da ve Türkiye'de Avrasya ve Avrasyacılık, Algulamalar Yaklaşımlar ve Stratejiler*, Barış Kitap Yayınları, Ankara, 2016.
- Erzurumlu, Kenan, *21. Yüzyılda Türk Cihan Hâkimiyeti'nin Jeopolitiği*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul, 2013.
- Gafarlı, Orhan, *Avrasya Çıkamaz: Yeni Büyük Oyunu Kim Kazanacak? Rusya ABD AB Çin Türkiye Ukrayna Kafkasya Ülkeleri Afganistan*, Nobel Akademik Yayınları, 'y.y.' 2015.
- Gökçe, Mustafa, *Siyah Altın Peşinde Hazar'da Bin Yıl*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2012.
- Gömeç, Saadettin Yağmur, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2015.
- Güler, Müjdat, *Orta Asya ve Kafkaslara Türk Bakışı*, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- Güney, Emrullah, *Komşu Ülkeler Coğrafyası*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara, 't.y.'.
- Hasanov, Ali, *Jeopolitik*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2012.

- Hayit, Baymirza, *Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve İslam'ın Bazı Meseleleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1998.
- İlhan, Suat, *Dünya Yeniden Kuruluyor: Jeopolitik ve Jeokültür Tartışmaları*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1999.
- İlhan, Suat, *Jeopolitik Duyarlılık*, Ankara, 1989.
- İlhan, Suat, *Kafkasya'nın Gelişen Jeopolitiği*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1999.
- İlhan, Suat, *Türk Olmak Zordur: Kimliğimizin Kaynakları*, ALFA Yayınları, İstanbul, 2010.
- İlhan, Suat, *Türklerin Jeopolitiği ve Avrasyacılık*, Bilge Yayınevi, Ankara, 2006.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat A. Ş., İstanbul, 2005.
- Kasım, Kamer, *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*, USAK Yayınları, Ankara, 2011.
- Köprülü, M. Fuad, *Türkiye Tarihi: Anadolu İstilasına Kadar Türkler*, yay. haz., Akçağ Yayınları, Ankara, 2005.
- Özdağ, Muzaffer, *Türkiye ve Türk Dünyası Jeopolitiği Üzerine*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2001.
- Pamir, A. Necdet, *Bakü-Ceyhan Boru Hattı: Orta Asya ve Kafkasya'da Bitmeyen Oyun*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.
- Saray, Mehmet, *Türkmen Tarihi*, Nesil Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- Saray, Mehmet, *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.
- Şen, Yunus, *Hazar'ın Kanı Orta Asya'nın Petrolle Yazılan Tarihi*, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul, 2009.
- Tezkan, Yılmaz, *Jeopolitik Yazılar*, Ülke Kitapları, İstanbul, 2007.
- Tuna, Amine, *Doğu Türkistan da Asimilasyon ve Ayrımcılık*, İnsan Yardım Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012.
- Üşenmezsoy, Şener, Şen, Şamil, *Yeni Dünya Petrol Düzeni ve Körfez Savaşları*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2003.
- Yavuz, Celalettin, *Avrasya'da Türk Jeopolitiği: Türklere Açılan Geniş Ufuklar*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2010.
- Yılmaz, Mehmet, *Çağdaş Türk Dünyası Tarihi*, Palet Yayınları, Konya, 2013.
- Yüce, Çağrı Kürşat, *Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2006.

b-Makaleler

Agaçan, Kamil, “Kaderdaş Devletler: Azerbaycan-Gürcistan İlişkileri”, *Avrasya Dosyası Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, C. (Cilt) 7, Sayı 1, İlkbahar 2002, s. 319-337.

Akdeniz, Hüsmen, “Jeopolitik ve Jeostratejik Teoriler Kapsamında Küreselleşmenin Geleneği ve Türkiye”, *Avrasya Dosyası, Türkiye Cumhuriyeti’nin 80. Yılı Armağanı, Özel Sayısı, Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Genelkurmay Askeri Tarihi ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları (SAREM), Sayı 2. Eylül 2003. (81-109)

Andican, Ahat, “Türkistan Cumhuriyetleri, Rusya ve Çin Üçgeninde Doğu Türkistan”, *Avrasya Dosyası, Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Çin Özel, Cilt 2, Sayı 2, Yaz 1995, s. 81-95.

Aras, Bülent, “Amerika-Orta Asya İlişkileri ve İran’ın Konumu”, *Avrasya Dosyası, İran Özel, Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Sonbahar 1999, Cilt 5, Sayı 3, 225-244

Aras, Bülent, “Türkiye ve Hazar Denizi Zenginlikleri”, *Jeo Ekonomi Üç Aylık Uluslararası Ekonomi Finans ve Ekonomi Politik Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, Yaz 1999, s. 36-50.

Arı, Tayyar, “Orta Asya’da Siyasal, Toplumsal ve Ekonomik Yapıları Güvenlik Sorunları ve İşbirliği Girişimleri”, *Orta Asya ve Kafkasya: Rekabetten İşbirliğine*, Derleyen: Tayyar Arı, MKM Yayıncılık, Bursa 2010, s. 38-39.

Atatüre, Süha, “Jeopolitik ve Jeostratejik Teoriler Kapsamında Küreselleşmenin Geleceği ve Türkiye”, *Avrasya Dosyası, Türkiye Cumhuriyeti’nin 80. Yılı Armağanı, Özel Sayısı, Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Genelkurmay Askeri Tarihi ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları (SAREM), Sayı 2. Eylül 2003. s. 65-80.

Ceran, Hakan, “Enerji Denizinin Yüzme Bilmez Denizcisi Türk’ün Enerji(k) Zenginliği”, *Haber Ajanda, Aylık Siyaset ve Toplum Dergisi*, Sayı 130, Eylül 2017, s. 104-108.

Caşın, Mesut Hakkı, “ABD’nin Kafkasya Politikasında Rusya ile Ortaklık ve Rekabet Paradoksunun Olası Gelişmelerini Anlamak”, *Orta Asya ve Kafkasya Rekabetten İşbirliği*, Derleyen: Tayyar Arı, MKM Yayıncılık, Bursa, 2010, s. 325-383.

Caşın, Mesut Hakkı, “İran’ın İki Deniz Jeopolitiğine Dayalı Stratejik Değişim Arayışları”, *Avrasya Dosyası, Üç Aylık Uluslararası İlişkiler Stratejik Araştırmalar Dergisi İran Özel*, Cilt 5, Sayı 3, Sonbahar 1999 s. 283-325.

Çolak, İhsan, “Değişen Stratejiler Işığında İran-Türk Cumhuriyetleri ile İlişkilerinde Yeni Gelişmeler” *Avrasya Dosyası Özel, Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 5, Sayı 3, Sonbahar 1999, s. 209-225.

Demir, Ali Faik, “Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Sonrası Türkiye ile Orta Asya Cumhuriyetleri Arasındaki İlişkiler ve Bu Konuda Etkili Olan Faktörler, *Avrasya Dosyası, Türkiye Cumhuriyeti’nin 80. Yılı Armağanı, Özel Sayısı, Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Genelkurmay Askeri Tarihi ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları (SAREM), Sayı 2. Eylül 2003.161-178.

Engdahı, F. William, “Dolar, altın, petrol, Çin ve Rusya”, *Derin Ekonomi*, Sayı 29, Ekim 2017, s. 54.

Eslen, Nejat, “Avrasya Coğrafyasında Yeni Hamleler”, *Jeopolitik*, Cilt 2, Sayı 7, s. 29-31.

Gürses, Emin, “Kafkasya’da Uluslararası Rekabet”, *Avrasya Dosyası, Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, İlkbahar 2001 s. 250-274.

İsmayilov, Elnur-Budak, Türkan, “Bağımsızlık Sonrası Kazakistan’ın Enerji Politikası”, *BİLGESAM-Analiz-Enerji*, No: 1189, 13 Şubat 2015, (Erişim) http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-411-20150216401189_2.Pdf. s. 1-9.

İşyar, Ömer Göksel, “Azerbaycan ve dış politikası”, *Orta Asya ve Kafkasya Rekabetten İşbirliği*, Derleyen: Tayyar Arı, MKM Yayıncılık, Bursa, 2010, s. 67-105.

Kalafat, Yaşar, “Azerbaycan-İran Bağlamında Güney Kafkasya’da Etno-Sosyal Yapı”, *Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel, Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, İlkbahar 2001. s. 221-249.

Kara, Abdulvahap “Orta Asya’da Uluslararası Çekim Merkezi Kazakistan”, *Yeni Türkiye, Türk Dünyası Özel Sayısı II*, Sayı 54, Eylül-Ekim 2013, s. 1516-1546.

Mamdouh G. Salameh, “Donald Trump’ın Petrol, İran, Rusya ve Dolar Vaatleri Gerçekleştirilebilir Mi?” *Derin Ekonomi*, Sayı 21, Şubat 2017 s. 72-73.

Nasibli, Nasib, “İran’ın Azerbaycan Petrolü Politikası”, *Jeo Ekonomi-Ekonomi Üç Aylık Uluslararası Ekonomi Finans ve Ekonomi Politik Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, Yaz/Sonbahar 1999, s. 51-57.

Özdağ, Muzaffer, “Jeolopolitik II. İslam Alemine ve Türkiye”, *Avrasya Dosyası, ABD Özel, Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 1, Sayı 4, Kış 1994/ 95, s. 225-234.

Özdağ, Ümit, “Jeopolitikten Jeoekonomiye”, *Jeo Ekonomi, Üç Aylık Uluslararası Ekonomi Finans ve Ekonomi Politik Dergisi*, Sayı 1, İlkbahar 1999, s. 3-6.

Pamir, A. Necdet, “Avrasya Boru Hatları, Enerji Güvenliği ve Türkiye”, *Jeopolitik, Cilt 2, Üç Aylık Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, Sayı 5, Kış 2003, s. 100-118.

Pamir, A. Necdet, “Orta Asya ve Kafkasya’da Güvenlik Arayışları Sürecinde Bölgedeki Enerji Kaynaklarının Rolü”, *Jeopolitik Üç Aylık Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, Cilt 2, Sayı 7, Yaz 2003 s. 100-119.

Pamir, A. Necdet, “Petrol Fiyatları ve Oyuncuları”, *Jeo Ekonomi Üç Aylık Uluslararası Ekonomi Finans ve Ekonomi Politik Dergisi*, Sayı 2-3, Yaz- Sonbahar 2000, s. 101-106.

Sükkân, Bilge Yavuz, “1992 Yılında Orta Doğu’da Uluslararası Petrol Rekabeti”, *Avrasya Dosyası, Türkiye Cumhuriyeti’nin 80. Yılı Armağanı, Özel Sayısı, Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Genelkurmay Askeri Tarihi ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları (SAREM), Sayı 2. Eylül 2003, s. 111-129.

Tokluoğlu, Ceylan “Azerbaycan”, *Yeni Türkiye, Türk Dünyası Özel II*, Sayı 54, Eylül-Ekim 2013, s. 1476-1485.

Yalçınkaya, Alaeddin, “Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve Dugin’in Yeni Avrasyacılık Önerileri”, *Orta Asya ve Kafkasya: Rekabetten İşbirliğine*, Derleyen: Tayyar Arı, MKM Yayıncılık, Bursa, 2010, s. 263-295.

c-Ansiklopediler

Taşagıl, Ahmet, “Türkistan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 41. Cilt, İstanbul, 2012, s. 484-559.

d-TEZ

Kartoğlu, Cem, *Hazar Denizi Bölgesi Petrol-Doğal Gaz İhraç Boru Hatlarının Hazar Denizi Kıyısı Ülkeleri ve Türkiye Açısından Önemi*, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2010.

Samedov, Parviz, *Hazar Denizi ve Hukuki Statüsü*, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1988.

e- Web Görsel

www.sozcu.com.tr

<https://nedemek.com.tr>

(Eriřim)<http://www.hakikatadalethafiza.org>.

<https://www.haberler.com>.

Gürhan Kulaklı, Hangi Ülkede Kaç Tane Nükleer Silah Olduğunu Gösteren tablo, [http:// \(Erişim\)www. webtekno.com](http://www.webtekno.com).

Akhundzada, Emin, Özkan, Seray, “İran Enerji Görünümü” **Hazar Strateji Enstitüsü Enerji ve Ekonomi Araştırmaları Merkezi**, Aralık, 2014, (Erişim) [http://www. hazar. org](http://www.hazar.org), 26 Temmuz 2016, s. 1-13.

Akkemik, K. Ali, “Çin’de Hızlı Büyüme ve Balon Ekonomisi”, **HASEN Hazar Raporu**, (Erişim) [http://www.academia.edu/4871852/Çinde_Hızlı_Büyüme_ve_Balon_ Ekonomisi](http://www.academia.edu/4871852/Çinde_Hızlı_Büyüme_ve_Balon_Ekonomisi), 19 Ağustos 2016, s. 69-75.

Akman, Halil, “Şanghay İşbirliği Örgütü’nün Oluşumunda Rusya-Çin İlişkileri ve İlişkilerin Problemleri”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Nisan, 2015, (Erişim) <http://www.sosyalarastirmalar.com>, 20 Ağustos 2016, s. 311- 326.

Aktürk, Uğur, “Orta Asya ve Kafkasya Jeopolitiğinde Küresel Egemenlik Mücadelesi”, **Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi**, Haziran, 2010, (Erişim) <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423878777.pdf>, 19 Ağustos 2016, s. 20-39.

Aras, Bülent, Okumuş, Ahmet, “Basra Körfezi Güvenliğı ve Hazar Zenginlikleri”, **Avrasya Dosyası**, 2000, (Erişim) <http://www.21.yyte.org/tr/asam-arşivi>, 19 Ağustos 2016, s. 60-70.

Avcı, Erkan, “Çin’in Kafkasya Politikaları”, **USBED (Uluslararası Stratejik Bakış Enstitüsü)**, Mart, 2014, (Erişim) [http://www.usbed.org/yayinlar/cinin_kafkasya_ politikaları.pdf](http://www.usbed.org/yayinlar/cinin_kafkasya_politikaları.pdf), 19 Ağustos 2016, s. 1-25.

Avrasya Ülkeleri, Rusya, **Avrasya Uygulama ve Araştırma Merkezi**, Okan Üniversitesi, (Erişim) <http://www.okan.edu.tr/avrasyamerkezi>, 07 Şubat, 2017.

Aynural, Salih-Kesici, Abdulkayyum, “Türk Dünyasının Petrol ve Doğal Gaz Zenginliğı”, (Erişim) <http://www.dergipark.gov.tr> s. 614-641.

Azer, Özlem Arzu, “Çin’in Enerji Güvenliğı Bağlamında Kafkasya ve Orta Asya Politikası”, **International Conference On Eurasian Economies**, 2012, (Erişim) <http://www.avekon.org/papers>, 19 Ağustos 2016, s. 233-240.

Baycaunova, Saule, “Kazakistan Petrol ve Gazının Türk ve Rus Dış Politikalarındaki Yeri ve Önemi”, **Avrasya Dosyası ABD Özel Dosyası**, 2000, (Erişim) <http://www.21yyte.org/tr/asam-arsivi>, 19 Ağustos 2016, s. 252-276.

Bayraç, H. Naci, “Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye: Petrol ve Doğal Gaz Kaynakları Açısından Bir Karşılaştırma”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Haziran, 2009, (Erişim) <http://www.sbd.ogu.edu.tr>, 20 Ağustos 2016, s. 116-142.

Çapraz, Hayri, “Çarlık Rusya’sının Türkistan’da Hâkimiyet Kurması”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 24, Aralık 2011, (Erişim) <http://www.sdu.dergipark.gov.tr>, s. 51-78.

Caşın, Mesut Hakkı, “Türk Dış politikası Açısından Kafkasya ve Orta Asya”, *HASEN Hazar Raporu*, 13 Aralık, 2013, (Erişim) <http://www.academia.edu>, 20 Ağustos 2016, s. 52-66.

Çeçen, Anıl, “A.B.D. Süper Güç Olarak Kalabilir mi?”, *Avrasya Dosyası ABD Özel Dosyası*, 2000, (Erişim) <http://www.21yyte.org/tr/asam-arsivi>, 19 Ağustos 2016, s. 233-251.

Çolakoğlu, Selçuk, “Şanghay İşbirliği Örgütü’nün Geleceği ve Çin”, Adnan Menderes, *Uluslararası İlişkiler*, (Erişim) <http://www.uidergisi.com.tr>, Cilt 1, Sayı 1, (Bahar 2004), 9 Ağustos, 2017 s. 173-197.

Çomak, Hasret, Gökarp, Ayşegül, “2010’lu Yıllarda Şanghay İşbirliği Örgütü’nün Geleceği ve Türkiye”, *II. Uluslararası Sosyal Bilgiler Kongresi*, 22-24 Ekim, 2008, (Erişim) <http://www.bilgesam.Org/Images/Dokumanlar>, s. 336-345.

Deniz, Taşkın, “Enerji Diplomasisi Açısından Siyasallaşan Mekân, Hazar: Statü ve Paylaşım Sorunu”, *Türk Coğrafya Dergisi, Türk Coğrafya Kurumu*, Sayı 62, İstanbul, (Erişim) <http://www.tcd.org.tr>, s. 29-37.

Denizhan, Emrah, “Türkiye’nin Kafkasya ve Orta Asya Politikası ve Tika”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, (Erişim) <http://www.sobiad.org/ejournals/dergi-SBD/arsivi>, 20 Ağustos 2016, s. 17-23.

Dikbaş, Kadir, “Türkmen Gazının Bağımsızlık Mücadelesi”, *Avrasya Dosyası Türkmenistan Özel*, Yaz 2001, (Erişim) <http://www.21yyte.org/assets/uploads/files/074-96%20Kadir.pdf>, 19 Ağustos 2016, s. 74-96.

Duran, Hasan, Yılmaz, Kadir Kürşat, “Devi Bağlayan Bağlar: Çin’in Orta Asya Enerji Kaynaklarındaki Çıkarı”, *International Conference On Eurasian Economies*, 2001, (Erişim) <http://www.avekon.org/papers/336.pdf>, 20 Ağustos 2016, s. 36- 43.

Dyatlov, Vladimir I. “Sibirya’ya Çinli Göçü ve Yeni Bir Diaspora Oluşumunun Başlangıcı”, *Avrasya Dosyası, Rusya Özel*, Kış, 2001, (Erişim) <http://www.21yyte.org/tr/asam-arsivi>, 19 Ağustos 2016, s. 322-325.

Ekrem, Erkin, “Ulusal Füze Savunma Sistemi (NMD) Çin’i Rusya’ya Yakınlaştırabilir mi?”, *Avrasya Dosyası Rusya Özel*, Kış 2001, (Erişim) www.21yyte.org/tr/asam-arsivi/705-avrasya-dosyası-arsivi.html, 19 Ağustos 2016, s. 121-140.

Ener, Meliha, Ahmedov, Orhan, “Türkiye Azerbaycan Petrol Doğal Gaz Boru Hattı Projelerinin Ülke Ekonomileri ve Avrupa Birliği Açısından Önemi”, *II. Ulusal İktisat Kongresi*, 20-22 Şubat, 2008, (Erişim) <http://www.docplayer.biz.tr/4557926-Meliha-ener-orhan-ahmedov.html>, 19 Ağustos 2016, s. 1-17.

Ersun, Cengiz, Palacıoğlu, Tezer, “Azerbaycan Ülke Profili Mevzuat ve Türk Girişimcileri” *İstanbul Ticaret Odası* Haziran 1997, (Erişim) <http://www.ito.org.tr/itoyayin/0013095.pdf>, 28 Temmuz 2017, s. 1-42.

Erşen, Emre, “Türk Dış Politikasında Avrasya Yönelimi ve Şanghay İşbirliği Örgütü, *Orta Doğu Analiz Dergisi*, 01- Nisan, 2013, (Erişim) <http://www.orsam.org.tr/files/>, 20. Ağustos. 2016, s. 14-23.

Gazel, Fırat, “Mavi Akım: Genetik Şifresi Çözüldü”, *Avrasya Dosyası Enerji Özel*, Bahar, 2003, (Erişim) <http://www.21yyte.org>, 19 Ağustos 2016, s. 53-93.

Gökçeğöz, Selim, “Orta Asya ile Hazar Bölgesinde Mevcut ve Planlanan Yeni Boru Hatlarının Türkiye’nin Enerji Koridoru Olmasına Etkileri”, (Erişim) <http://www.harpak.dergipark.gov.tr/download/article-file/84563>, 19 Ağustos 2016, s. 157- 193.

Gür, Nurullah, “Çin Ekonomisindeki Son Gelişmeler Ne Anlama Geliyor?”, *SETA PERSPEKTİF*, Ağustos, 2015, (Erişim) <http://www.file.setav.org/.../pdf>, 19 Ağustos 2016, s. 1-5.

Hatipoğlu, Vecihe, “Türk Tarihinin Başlangıcı”, (Erişim) <http://www.dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/12/847/10723.pdf>, 23 01 2018, s. 29-52.

Hizmetli, Sabri, “Kazak Ulusu ve Kazak Tarihi Üzerine: Dünü ve Bugünü”, *İSTEM*, Sayı 17, 2011, s. 29 (23-43) (Erişim) <http://www.dergipark.gov.tr>, 28 Mart 2018 s. 23-43.

İsmayilov, Elnur, Budak, Türkan, “Bağımsızlık Sonrası Kazakistan’ın Enerji Politikası” *BİLGESAM-Analiz-Enerji*, No: 1189, 13 Şubat 2015, (Erişim) http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-411-20150216401189_2.Pdf, s. 1-9.

Kahraman, Alter, “Hazar Ekseninde Boru Hatları Diplomasisi”, *Strateji Araştırmalar Dergisi*, Sayı 12, 2008, (Erişim) <http://www.stratejikongoru.org>, 27 Temmuz 2017, s. 133-144.

Kara, Abdulvahap-Yeşilot, Okan, “Avrasya’nın Yükselen Yıldızı Kazakistan, Yurtdışı Hedef Pazar Araştırmaları”, *İstanbul Ticaret Odası Yayınları*, İstanbul, 2011, (Erişim) <http://www.ito.org.tr/itoyayin/0024196..pdf>, 28 Şubat 2017, s. 1-14.

Karaca, R. Kutay, “Çin’in Değişen Enerji Stratejisinin Dış Politikasına Etkileri (1990- 2010) *Uluslararası ilişkiler Dergisi*, Bahar, 2012, (Erişim) <http://www.uidergisi.com.tr/?p=2918>, 20 Ağustos 2016, s. 94-118.

Karagöl, Erdal Tanas- Kızılkaya, Mehmet-Kaya, Salihe, “Statü Sorunu İkileminde Hazar’da Enerji Denklemi”, *Analiz*, 14 Nisan, 2016, (Erişim) <http://www.setav.org/tr/statu-sorunu-ikileminde-hazarda-enerji-denklemini/analiz/38165>, 19 Ağustos 2016, s. 5-25.

Karasar, Hasan Ali, “Bağımsızlıklar Sonrası Türkistan’da Rus Siyaseti”, *Avrasya Dosyası Rusya Özel*, Kış, 2001, (Erişim) <http://www.21yyte.org/assets/>, 19 Ağustos 2016, s. 220-270.

Khazar, İbrahim, “Hazar Neden Bu Kadar Önemli?”, *HASEN Hazar Raporu*, Bahar, 2013, (Erişim) http://www.academia.edu/4767561/Hazar_Raporu, 26 Temmuz 2016, s. 17-21.

Laçiner, Sedat, “Hazar Enerji Kaynakları ve Enerji Siyaset İlişkisi”, *OAKA*, 2006, (Erişim) <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423910622.pdf>, 19 Ağustos 2016, s. 36-66.

Narin, Müslüme “Avrasya Bölgesindeki Türk Cumhuriyetlerinin Enerji Kaynakları ve İletim Hatlarının Türkiye’ye Katkıları”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt VI. Sayı 1, İzmir, 2006, (Erişim) http://www.turkoloji.cu.edu.tr/.../muslume_narin_turk-cumhuriyetleri_enerji_kaynaklari_turkiye..., 8 Nisan 2017, s. 151-167.

Nifti, Efgan, Akhundzada, Emin, Danış, Emin Emrah, “Azerbaycan Enerji Görünümü”, *Hazar Strateji Enstitüsü Enerji ve Ekonomi Araştırmaları Merkezi*, Ekim, 2014, (Erişim) <http://www.hazar.org>, 26 Temmuz 2016, s. 1-12.

Oğan, Sinan, “Hazar’da Tehlikeli Oyunlar: Statü Sorunu, Paylaşılmayan Kaynaklar ve Silahlanma Yarışı”, *Avrasya Dosyası Türkmenistan Özel*, Yaz, 2001, (Erişim) <http://www.21yyte.org/tr/asam-arsivi>, 19 Ağustos 2016, s. 143-183.

Oğuz, Cem, “Büyük Satranç Tahtası ve Rusya’da Silahlı Kuvvetlerin Modernizasyonu”, *Avrasya Dosyası Rusya Özel*, Kış 2001, (Erişim) www.21yyte.org/tr/asam-arsivi/705-avrasya-dosyası-arsivi.html, 19 Ağustos 2016.

Özalp, Osman N. “Avrupa Birliği’nin Orta Asya Politikası” (Erişim) <http://www.academia.edu/.../>, 20 Ağustos 2016, s. 15-38.

- Özbay, Fatih, “Hazar’da Güvenlik İkilemi ve Silahlanma Yarışı”, **HASEN Hazar Raporu**, Yaz, 2013, (Erişim) http://www.academia.edu/4871668/Hazarda_Guvenlik_Ikilemi_ve_Silahlanma_Yarisi, 26 Temmuz 2016, s. 6-19.
- Özcan, Nihat Ali, “İran Sorununun Geleceği Seneryolar, Bölgesel Etkiler ve Türkiye’ye Öneriler”, **Tepav Orta Doğu Çalışmaları I**, Haziran, 2006, (Erişim) <http://www.tepav.org.tr>, 20 Ağustos 2016, s. 1-80.
- Özdaşlı, Esmâ, “Çin ve Rusya Federasyonu’nun Perspektifinden Şanghay İşbirliği Örgütü”, **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Bahar, 2012, (Erişim) <http://www.dergipark.ulakbim.gov.tr>, 20 Ağustos 2016, s. 108-122.
- Özkan, Gökhan, “Türkiye’nin Orta Asya ve Kafkasya’daki Bölgesel Politikasında Enerji Güvenliği”, **Gazi Akademik Bakış**, Kış, 2010, (Erişim) <http://www.dergipark.ulakbim.gov.tr>, 20 Ağustos 2016, s. 94-132.
- Pala, Cenk, “21. Yüzyıl Dünya Enerji Dengesinde Petrol ve Doğal Gazın Yeri ve Önemi: Hazar Boru Hatlarının Kesişme Noktasında Türkiye”, **Avrasya Dosyası Enerji Özel Sayısı**, (Erişim) <http://www.21yyte.org.tr/asam-arsivi/705-Avrasya-dosyasi-arsivi.htm>, 19. 08. 2016, s. 5-37.
- Pala, Cenk, “BTC ve Enerji Arz Güvenliği” **Emo Enerji**, Sayı 2, Haziran, 2007, (Erişim) <http://www.emo.org.tr>, 26. 07. 2017. s. 28-31.
- Pala, Cenk, “Kafkasya ve Orta Asya Petrol ve Doğal Gazının Bugünü Geleceği ve Türkiye: Hazar Boru Hatları, Bakü- Tiflis- Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi ve Türkiye”, **Avrasya Dosyası Kazakistan-Kırgızistan Özel**, Sayı 4, Kış 2001-2002, (Erişim) <http://www.21yyte.org.tr/asam-arsivi>, 19 Ağustos 2016, s. 231-252.
- Pirinççi, Ferhat, “Soğuk Savaş Sonrasında ABD’nin Orta Asya Politikası: Beklentiler ve Gerçeklikler”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Ocak-Mart, 2008, (Erişim) <http://www.dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/933/11637.pdf>, 19 Ağustos 2016, s. 208-235.
- Purtaş, Fırat, “Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlıklarının 20. Yılında: Orta Asya ile Güney Asya Arasında Modern İpek Yolu Projesi Afganistan, Pakistan ve Hindistan’ın Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile İlişkileri”, **Ahmet Yesevi Üniversitesi Raporu**, Ankara, 2011, (Erişim) http://www.ayu.edu.tr/static/kitaplar/hindistan_rapor.pdf, 18 Ağustos 2017, s. 4-55.
- Robert, John, “Güney Gaz Koridoru Enerjide Yeni Çözüm”, **HASEN Hazar Raporu**, Bahar, 2013, (Erişim) http://www.academia.edu/4767561/Hazar_Raporu, 19 Ağustos 2016, s. 22-28.

Rudov, Georgiy, “Rusya Kırgızistan: Devletlerarası İlişkilerin Dinamiği ve Perspektifleri”, *Avrasya Dosyası Kazakistan-Kırgızistan Özel*, Kış, 2001-2002, (Erişim) <http://www.21yyte.org/assets/>, 19 Ağustos 2016, s. 205-217.

Rzayeva, Gulmira, “TANAP-Hazar Gazını Avrupa’ya Taşıyan Atılım Projesi”, *Hazar Raporu*, (Erişim) http://www.academia.edu/.../TANAP_Hazar_Gazını_Avrupa_ya_Taşıyan_Atilım_Projesi, 19 Ağustos 2016, s. 10-15.

Sak, Hüseyin- Zengin, Abdülbaki “Uluslararası Doğal Gaz Boru Hattı Projeleri; Türkiye’nin Doğal Gaz Ticareti Açısından Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) ve Trans Adriyatik Doğal Gaz Boru Hattı (TAP) Projelerinin Değerlendirilmesi”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü Tartışma Metinleri*, (Erişim) <http://www.ticaret.edu.tr>, 31 Mayıs 2017. s. 1-14.

Satpayev, Dosım, “Kazakistan-Türkiye İlişkilerinin Dinamizmi: On Yıllık Deneyim”, *Avrasya Dosyası Kazakistan- Kırgızistan Özel*, Kış 2001-2002, (Erişim) www.21yyte.org/tr/asam-arsivi/705-avrasya-dosyası-arsivi.html, 19 Ağustos 2016, s. 113-126.

Soltan, Elnur, “Türkmenistan ve Rusya: “Gaz” Üzerinde Kurulan İlişkiler?” *Avrasya Dosyası Türkmenistan Özel*, Yaz, 2001, (Erişim) <http://www.21yyte.org/assets/>, 19 Ağustos 2016, s. 184-205.

Somuncuoğlu, Anar, “Rusya’nın Orta Asya Politikasının Ekonomik Boyutu”, *21. Yüzyıl*, Sayı 25, Ocak 2011, (Erişim) <http://www.21yuzyildergisi.com>, 20 Nisan 2018, s. 77-83.

Telli, Azime, “Rusya’nın Petrol ve Doğal Gaz Rezervlerinin Analizi”, *BİLGESAM, Uluslararası Enerji ve Güvenlik Kongresi*, Eylül, 23-24, 2018, (Erişim) http://www.bilgesam.org/Images/.../0-142-2014122215guvenlik_kongresi_bildirileri-12.pdf, 13 Mayıs 2018, s.155-172.

Trenin, Dmitri, “Üçüncü Kuşak: 21. Yüzyıla Girerken Rus-Amerikan İlişkileri”, *Avrasya Dosyası Rusya Özel*, Kış, 2001, (Erişim) <http://www.21yyte.org/tr/asam-arsivi>, 19 Ağustos 2016, s. 283-296.

Turhan, Aslıhan P. “Hazar Havzası’nda Enerji Diplomasisi”, (Erişim) <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar>, s. 43-73.

Ulçenko, Natalya, “Rusya ve Türkiye’nin Güvenliğinde Enerji İhracat ve İthalatının Rolü”, *Avrasya Dosyası, Rusya Özel*, Kış 2001, (Erişim) <http://www.21yyte.org/assets/>, 19 Ağustos 2016, s. 141-154.

Uluatam, Ela, “Nabucco Doğal gaz Boru Hattı Projesi Sürecinin Neresindeyiz?”, **Enerji Ekonomik Forum**, Temmuz, 2010, (Erişim) <http://www.tobb.org.tr/AvrupaBirliğiDairesi/Dokumanlar/.../NabucconunNeresindeyiz.pdf>, 19 Ağustos 2016, s. 66-69.

Yesevi, Çağla Gül, “Avrasya’da Güvenliğin İnşası: Şanghay İşbirliği Örgütü”, **Global Political Trends Center Policy Update**, Nisan, 2013, (Erişim) http://www.gpotcenter.org/dosyalar/PU5_2013_Yesevi.pdf, 20 Ağustos 2016, s. 1-12.

Yılmaz, Necip Fazıl, “Petrol ve Doğal Gaz Boru Hatları Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, **Tesisat Mühendisliği Dergisi**, Haziran, 2005, (Erişim) <http://www.arsiv.mmo.org.tr/pdf/12015.pdf>, 19 Ağustos 2016, s. 4-14.

Yüce, Çağrı Kürşat, “Hazar Enerji Kaynaklarının Türk Cumhuriyetleri İçin Önemi ve Bölgedeki Yeni Büyük Oyun”, **Beykent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Sayı 1, 2008, Bahar, (Erişim) <http://www.ees.2.beykent.edu.tr/docs/1.pdf>, 01 Mart 2017, s. 158-183.

Yüce, Çağrı Kürşat, “Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Türk Dünyası İçin Önemi”, **21. Yüzyıl Dergisi**, Ekim, Kasım, Aralık, 2007, (Erişim) <http://www.21yuzyildergisi.com/assets/uploads/files/68.pdf>, 1 Mart 2017, s. 181-194.

Zengin, Eyüp, Esedov, Aqil, “Türkiye ve Azerbaycan Örneğinde Boru Hatları Ulaştırmasının Çevre Üzerindeki Etkileri”, **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, 2009, (Erişim) <http://www.ijmeb.org/index.php>, 19 Ağustos 2016, s. 97- 108.

Zeyrek, Can, “Orta Asya’da Etkin Bölgesel Bütünleşme Çabaları: Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ)”, **Ege Akademik Bakış**, 3 Temmuz, 2010, (Erişim) <http://www.online.dergi.com/eab/arsiv>, 20 Ağustos 2016, s. 871-884.

f- Yıllık, Kalkınma Planı vs.

2016 BP Dünya Enerji İstatistik Raporu. (2015). **“BP Dünya Enerji Tüketimi Yavaşladı, Dünya Daha Düşük Karbonlu Yakıtlara Yönelindi”** (23 Haziran 2016) Ankara, 2016, s.

Avrasya Uygulama ve Araştırma Merkezi, **Avrasya ülkeleri, Rusya**, Okan Üniversitesi, (Erişim) <http://www.okan.edu.tr/avrasyamerkezi>, 07 Şubat, 2017.

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, **Tacikistan Ülke Bülteni**, (Mart 2012) Erişim) <http://www.deik.org.tr/uploads/Tacikistan-bulteni.pdf>, 17 Mayıs 2018. s.1-19.

Hazar Bölgesi Ülkeleri Petrol İstatistikleri, Hazar Strateji Enstitüsü ve Ekonomi Araştırmaları Merkezi HASEN, (Erişim) <http://www.hazar.org>, 16 Ağustos 2016.

Rusya Ülke Raporu, Türkiye Ev Tekstili Sanayiciler ve İşadamları Derneği, (Erişim) http://www.tetsiad.org/files/downloads/bilgi_bankasi/.../RUSYA%20Ulke%20Raporu.pdf, 21 Mart 2017.

T. C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, **Dünya Enerji Görümü, AB Ülkeleri Enerji Görünümü (04- 11 Mayıs 2015)**. Ankara, 2016, s. 3 T. C. Enerji Ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, **Dünya Enerji Görümü, Rusya ve Hazar Bölgesi Enerji Görünümü (04- 11 Mayıs 2015)**. Ankara, 2016.

Türkiye Cumhuriyeti Dış İlişkiler Bakanlığı. (2017) **Türkiye-Rusya İlişkileri**, 17 Eylül, 2017, www.mfa.gov.tr.

Türkiye Cumhuriyeti Dış İşler Bakanlığı. (2016) **Bölgeler Orta Asya Ülkeleri ile İlişkiler**, (Erişim) <http://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?03af1e06-bd93-40cb-ae4f-2c4ac27672e7>, Ankara, 2016, 20 Ağustos 2016.

Türkiye Cumhuriyeti Dış İşler Bakanlığı. (2016) **Bölgeler Orta Doğu ve Kuzey Afrika Ülkeleri ile İlişkiler**, (Erişim) <http://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?03af1e06-bd93-40cb-ae4f-2c4ac27672e7>, Ankara, 2016, 20 Ağustos 2016.

Türkiye Cumhuriyeti Dış İşler Bakanlığı. (2016) **Bölgeler Güney Kafkasya ile İlişkiler**, (Erişim) <http://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?03af1e06-bd93-40cb-ae4f-2c4ac27672e7>, Ankara, 2016, 20 Ağustos 2016.

Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı. (2016) **Bölgeler Avrupa Ülkeleri ile İlişkiler**, (Erişim) <http://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?03af1e06-bd93-40cb-ae4f-2c4ac27672e7>, Ankara, 2016, 20 Ağustos 2016.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2009). **Türkiye'nin Enerji Stratejisi**, Ankara, 2009, (Erişim) <http://www.mfa.gov.tr>, 10 Ağustos 2017.

Türkiye Ev Tekstili Sanayiciler ve İşadamları Derneği, **Rusya Ülke Raporu**, (Erişim) http://www.tetsiad.org/files/downloads/bilgi_bankasi/.../RUSYA%20Ulke%20Raporu.pdf, 21 Mart 2017.

Türkiye Petrolleri (2015). **Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu** (15 Ocak 2015). Ankara, 2015.

g-Elektronik Gazete Makaleleri

Babayeva, F. (2013, 05 Ağustos). SOCAR, Bakü Supsa Boru Hattı Vasıtasıyla Taşınan Petrol Miktarlarını Belirtti. https://www.azernews.az/oil_and_gas/96668.html. (Elektronik gazete APA)

Babayeva, F. (2016, 16 Mayıs). Bakü Supsa Borusunun Azerbaycan'ın Ekonomik Kalkınmasına Katkısı Vurgulandı. https://www.azernews.az/oil_and_gas/96668.html.

Babayeva, F. (2016, 17 Ocak). Doğu-Batı Enerji Koridorunun 20. Yıldönümü. https://www.azernews.az/oil_and_gas/96668.html . (Elektronik Gazete)

Karimova, A. (2015, Temmuz 23). SOCAR Petrol Fiyatlarının 65-75 \$ Arasında Olacağını Tahmin Ediyor. https://www.azernews.az/oil_and_gas/85766.html .

Keskin, Arif, (2016) “İran İle Rusya Dost Olursa”, AL **JAZEERA TURK**, Ağustos 22, 2016, (Erişim) <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/iran-ile-rusya-dost-olursa>, 21 Eylül 2017,

Kısacık, Sina, (2013) Kazakistan’ın Enerji Politikasında Rusya’nın Vazgeçilmez Konumu. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, <http://politikaakademisi.org>.

h- Elektronik Gazete

Azerbaycan: “Bakü Supsa Petrol Boru Hattı İle Sevkiyat Yeniden Başlayacak”, (20 Eylül 2008) <https://www.haberler.com>.

Çin’in Döviz Rezervi İki Ucu Keskin Bıçak, (03 11 2006) (Erişim) <http://www.bigpara.hurriyet.com.tr>, 26, Eylül 2017.

İhanet Gibi Proje: Mavi Akım. (1.12.2002). (Erişim) <http://www.habervitrini.com.tr>.

Rusya Türkiye’nin Ocak Ayında En Fazla İthalat yaptığı 2. Ülke Oldu, (2017, 02 Şubat). www.gazetevatan.com.

Şanghay Beşlisi Nedir? (21 Kasım 2016). Haber Türk, (Erişim) <http://www.haberturk.com/gundem/haber/1326726-Sanghay-5lisi-nedir>, 8 Ekim 2017.

Türkmenistan, Afganistan, Pakistan ve Hindistan’ı Bağlayan Hattın Temeli Atıldı. (2015 13 Aralık). Haberler, (Erişim) <http://www.haberler.com/turkmenistan-afganistan-pakistan-ve-hindistan-i-7964915-h...> , 18 Ağustos 2017.

Ülke Profili: Azerbaycan, (12 Aralık 2013), **Aljazeera Turk**, (Erişim) <http://www.aljazeera.com.tr>.

Yeni Çıkanlar, Çin Nüfusu 2017, 2017, Mayıs 24, (Erişim) (<http://www.yenicikanlar.com.tr/cin-nufusu-2017-2-72517>).

EKLER

Ek-1. Küresel Petrol Şirketleri ve Menşeleri (ABD Enerji Bakanlığı) The origin of the global oil compaines (US Department of Energy, 2008)⁴⁷³

Devlet	Petrol Şirketleri
ABD	Exxon Mobil, Arco, Chevron, Onocal, Conoco, Texaco, Pennzoil, Bidas. (En büyük 7 şirketi)
Rusya	Gazprom, Lukoil, Yukos, Transneft, Rosneft, Sidanko, Slavneft
Çin	CNPC, Cnooc, Sinopec
Japonya	Jit Oil, Mitsui, Itochu
İngiltere	British Petrol, Britis Gaz
Almanya	Deminex
Fransa	Total Final Elf
İtalya	AGİP, ENİ
Norveç	Statoil
Suudi Arabistan	Delta Oil, Ningharco
Azerbaycan	SOCAR
Türkmenistan	Türkmenneftgaz
Özbekistan	Uzbekneftgaz
Kazakistan	Kazakistanaspislf
Türkiye	Türk Petrol Anonim Ortaklığı
ABD- İngiltere	BP Amaco
İngiltere- Hollanda	Shell Royal Dach

⁴⁷³ Deniz, “agm”, s. 30.

Ek-2. Hazar Havzası Başlıca Petrol Boru Hatları (<http://www.enerjidergisi.com.tr>)⁴⁷⁴

Boru Hattı	Coğrafi Konum	Uzunluğu “~km”
Atrau-Samara	Hazar’dan Rusya’ya	700
Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu (CPC)	Hazar’dan Rusya’ya	1600
Bakü- Grozni-Novorossisyk	Hazar’dan Rusya’ya	1400
Bakü- Mahaçkale-Novorossisyk	Hazar’dan Rusya’ya	930
Bakü- Supsa	Gürcistan’dan Türkiye’ye	325
Bakü- Tiflis- Ceyhan (BTC)	Gürcistan’dan Türkiye’ye	1780
Çin Boru Hattı (CNPIC)	Hazar’dan Çin’e	3000
Kazakistan- Türkmenistan- İran	İran üzerinden Basra’ya	1500
Orta Asya Boru Hattı	Afganistan üzerinden Pakistan’a	1680

Ek-3. Hazar Havzası Başlıca Doğal Gaz Boru Hatları (<http://www.enerjidergisi.com.tr>)⁴⁷⁵

Boru Hattı	Coğrafi Konum	Uzunluğu “~ km”
Bakü- Tiflis- Erzurum (BTE) (Azerbaycan- Türkiye/Şahdeniz)	Hazar’dan Gürcistan ve Türkiye’ye	230
Hazar Geçişli Doğal Gaz Boru Hattı	Hazar’dan Türkiye’ye	2000
Nabucco Projesi	Hazar’dan Türkiye ve Avrupa’ya	3400
Mavi Akım	Rusya’dan Türkiye’ye	1220
Türkmenistan- Çin	Hazar’dan Çin’e	7000
Türkmenistan- İran	İran üzerinden Basra’ya	200
Türkmenistan- Afganistan- Pakistan	Hazar’dan Pakistan’a	1500
Güney Akım	Hazar’dan Avrupa’ya	900

⁴⁷⁴ Deniz, “agm”, s.36.

⁴⁷⁵ Deniz, “agm”, s. 36.

Ek-4. Hazar Havzası Petrol Rezervleri (ABD Enerji Bakanlığı, 2008)⁴⁷⁶

Hazar Havzası Petrol Rezervleri			
Devletler	Mevcut Rezerv (Ortalama Milyar Varil)	Olası Rezerv (Ortalama Milyar Varil)	Toplam Rezerv (Milyar Varil)
Kazakistan	5	85	100
Azerbaycan	10	30	40
Türkmenistan	2	30	32
İran	1	12	13
Rusya	1	5	6
Özbekistan	1	1	2
Toplam	30	163	193

Ek-5. Hazar Havzası Doğal Gaz Rezervleri (ABD Enerji Bakanlığı 2008)⁴⁷⁷

Hazar Havzası Petrol Rezervleri			
Devletler	Mevcut Rezerv (Ortalama milyar m³)	Olası Rezerv (Ortalama milyar m³)	Toplam Rezerv (Milyar m³)
Türkmenistan	140	160	300
Kazakistan	75	95	170
Özbekistan	80	40	120
Azerbaycan	10	40	50
İran	-	10	10
Toplam	305	345	650

⁴⁷⁶ Deniz, “agm”, s. 31.

⁴⁷⁷ Deniz, “agm”, s. 31.